

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Навукова-даследчы інстытут
гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў
пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны

**ТЭКСТ:
ЛІНГВІСТЫЧНЫ
І КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТЫ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Навуковае электроннае выданне

Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2024

ISBN 978-985-577-972-9

© Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”, 2024

УДК 811.161.3'42(082)

Тэкст: лінгвістычны і культуралагічны аспекты [Электронны рэсурс] : зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны, Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны ; рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Электр. тэкст. дадз. (аб'ём 2,44 МВ). – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2024. – Сістэм. патрабаванні: ІЕ ад 11 версіі і вышэй або любы актуальны браўзер, хуткасць доступу ад 56 кбіт. – Рэжым доступу: <http://conference.gsu.by>. – Загалавак з экрана.

У зборніку змешчаны артыкулы, у якіх асвятляюцца актуальныя праблемы сучаснай лінгвістыкі, разглядаюцца пытанні розных узроўняў беларускай мовы, міжмоўнай камунікацыі і моўных кантактаў, а таксама асаблівасці перакладу і інтэрпрэтацыі тэкстаў, стылістыка мастацкага слова, літаратуразнаўства.

Адрасаваны вучоным, выкладчыкам роднай мовы і літаратуры, гісторыі і культуры, студэнтам.

Рэдакцыйная калегія:

А. М. Воінава (галоўны рэдактар),
З. У. Шведава (намеснік галоўнага рэдактара),
А. М. Ермакова (адказны сакратар),
С. А. Вяргеенка, К. Л. Хазанава, А. М. Чарнышова

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук А. У. Нічыпорчык,
кандыдат філалагічных навук І. А. Бароўская

ГДУ імя Ф. Скарыны
246028, Гомель, вул. Савецкая, 104
Тел.: 50-49-03, 50-05-49
<http://www.gsu.by>

© Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”, 2024

ЗМЕСТ

Бажок І. А. Фарміраванне тыпалагічнай мадэлі жанру эсэ ў беларускай літаратуры XI–XVI стагоддзяў.....	4
Бароўская І. А. Канцэптасфера паэзіі Уладзіміра Карызны.....	8
Брадзіхіна А. В. Вобраз-архетып дзевы-ваяўніцы ў творчасці Адама Міцкевіча.....	12
Буракова М. У. Асаблівасці абрэвіятурных тэрмінаў электратэхнікі.....	17
Воінава А. М., Палуян А. М. Намінацыі вясельнага абраду ў гаворках Лельчыцкага раёна	20
Вяргеевка С. А. “Я ж не чараўніца, а ад Госпада Бога памашніца”, або асоба народнага лекара ў святле рытуалу замаўлення.....	27
Ермакова А. М. Тэкст навін у сучасных СМІ.....	31
Іваноўская Е. Ч. Гафманізм як літаратурная праблема.....	35
Казлякоўскі А. А. Традыцыі радзінна-хрэсьбіна абраднасці Калінкавіцкага раёна.....	39
Калюк Н. В. Лексико-грамматычныя неологізмы і прычыны іх узнікнення.....	42
Карпей А. П., Косціна Ж. В. Эмоцыя радасці як змястоўны элемент паэзіі Пімена Панчанкі.....	45
Кастрыца А. А. Народныя вераванні ў святле прыкмет і павер’яў (на матэрыяле Лельчыцкага раёна).....	48
Лапыцкая Н. И. Об одном прецедентном имени русского фольклора.....	53
Ляшчынская В. А. Фразеалагізмы-характарыстыкі спосабу ўжывання напояў у беларускай мове.....	57
Ляшэнка А. І. Ідэйна-эстэтычныя погляды Ф. Рушчыца (на аснове дзённікаў і запісаў мастака).....	62
Мельнікова О. Н. Образная структура фразеологізма <i>глаза бы мои не видели</i>	66
Мікуліч М. У. Творчая індывідуальнасць Аўгена Бартуля.....	71
Мурзіч Э. А. Экспрэсіўная лексіка ў творчасці М. Зарэцкага (на матэрыяле апавядання “Кветка пажоўкляя”).....	76
Новак В. С. Народныя вераванні жыхароў Добрушчыны: абрад выклікання дажджу.....	81
Новак В. С. Добрушскае вяселле: мясцовая спецыфіка.....	85
Палуян А. М., Воінава А. М. Назвы ядомых грыбоў у гаворках Гомельшчыны.....	92
Паплаўная Л. В. Адметнасць параўнанняў у паэтычнай мове Яўгені Янішчыц.....	97
Пімінёнкава Т. В. Мясцовыя асаблівасці радзінна-хрэсьбіна абраднасці Хойніцкага раёна.....	102
Сенчук М. Ю. Дистанционное обучение фразеологии	106
Станкевіч А. А. Фігуральныя прыёмы вербалізацыі зместу беларускіх народных загадак пра школу, асвету і культуру.....	110
Фіцнер Т. А. Лірыка Я. Янішчыц у кантэксце развіцця айчынай жаночай традыцыі.....	114
Хазанова К. Л. Назва ліку <i>адзін</i> у беларускіх народных прыказках і прымаўках.....	118
Холявка Е. И. Логотерапевтическая интерпретация творчества А. П. Чехова.....	123
Цімашэнка Н. П. Структурна-семантычная арганізацыя зімовых народных песень Веткаўскага раёна	126
Цыбакова С. Б. Образ загробного мира и тема спасения души в сказочной повести протоиерея А. Торика «Димон».....	131
Чарнышова А. М. Рэпрэзентацыя невербальных сродкаў зносін са значэннем прывітання/развітання ў мастацкім дыскурсе.....	136
Чарота К. М. Маладзёжнае падполле ў аповесцях І. Навуменкі “Снежань”, “Мой сябар Пятрусь” і У. Дамашэвіча, У. Сазановіча “Першым заўсёды цяжка”.....	140
Шведава З. У. Фразеалагізмы як захавальнікі і транслятары культуры народа.....	148

І. А. БАЖОК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ФАРМІРАВАННЕ ТЫПАЛАГІЧНАЙ МАДЭЛІ ЖАНРУ ЭСЭ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХІ–ХVІ СТАГОДДЗЯЎ

У артыкуле вызначаецца ступень праяўлення аўтарскага “я” ў айчынных творах адзначанага перыяду. Падкрэсліваецца значнасць праблемы самавыяўлення асобы ў тэксце для старажытнай беларускай літаратуры. Даследуюцца паасобныя творы К. Тураўскага, Г. Цамблака, Ф. Скарыны, С. Буднага, Л. Зізанія, у якіх у рознай ступені праявілася сукупнасць прымет, якая паўтаралася ў творах беларускай літаратуры ХХ – пачатку ХХІ стагоддзяў і стала характэрнай для жанру эсэ. Сцвярджаецца адносна самастойнасць фарміравання тыпалагічнай мадэлі жанру эсэ ў Беларусі.

Заяўленая праблема актуальная для айчыннага грамадства, мастацтва слова і літаратурнаўства ва ўсе перыяды развіцця. У старажытнай беларускай літаратуры праблема аўтарскага самавыяўлення была звязана з рэлігіяй і яе роляй у дзяржаве. Значным крокам у кірунку пазбаўлення ад правідэнцыялізму стала распаўсюджанне на тэрыторыі Беларусі уніяцтва і пратэстантызму.

Тыпалагічныя прыметы эсэістычнага жанру ў беларускім пісьменстве з’явіліся прыкладна ў той жа час, што і ў заходніх і ўсходніх краінах. Ужо ў ХІІ стагоддзі выразная аўтарская думка гучыць у творах К. Тураўскага. І. Саверчанка слухна заўважае, што ў малітвах старажытнага пісьменніка “самааналіз, рэфлексія і заглыбленая спавядальнасць героя дасягаюць найвялікшага напружання, абсалютнай адкрытасці” [1, с. 45]. Фармальна можна гаварыць і пра генетычнае паходжанне эсэ з малітваў, аднак зместава жанры значна адрозніваюцца.

У “сінкрэтычнай у жанравым плане” [1, с. 43] “Прытчы пра чалавечую душу і цела, або Пра сляпога і бязногага” (у артыкуле мы прытрымліваемся атрыбуцыі, вызначанай Л. Ляўшун, І. Саверчанкам, І. Яроміным) аўтар звяртаецца да прыёмаў актывізацыі ўвагі чытача: ужывае непасрэдны зварот, структурыруе свой аповед, падае разгорнутыя ўводзіны. Акрамя эпічнага сюжэта, характэрнага прыпавесці, К. Тураўскі прыводзіць шмат тлумачэнняў, разважанняў, якія значна пашыраюць межы названага жанру. Варта адзначыць, што тыпалагічныя рысы твора праз стагоддзі паўтараюцца ў далейшым развіцці мастацтва слова, адзначаныя вышэй прыёмы выкарыстаны ў першых беларускіх эсэ “Адвечным шляхам” І. Абдзіраловіча (І. Канчэўскага) і “Гэтым пераможаш!” Сулімы (У. Самойлы).

Уводзіны “Прытчы” пачынаюцца з тэзіса “Добра і надзвычай карысна спасцігаць навуку Божага Пісання” [1, с. 57]. Ва ўзорных класічных тэкстах у жанры эсэ (творы У. Жылкі, У. Караткевіча) стартавым пунктам выступае парадокс. Аднак кароткае сцвярджэнне ці тэзіс звычайна выконваюць ролю завязкі.

Ужо ў ХІІ стагоддзі К. Тураўскі бачыў мэтай сваёй інтэлектуальнай працы тлумачэнне палажэнняў, слоў або ўчынкаў: “Не проста чытальнай мовай пішу, але наважыўся раскрыць сутнасць” [1, с. 57]. Разважлівы характар пісьма К. Тураўскага відавочна блізкі да твораў эсэістычнага жанру, аднак называць творы тэрмінам “эсэ” не варта.

К. Тураўскі прыводзіць грунтоўную сістэму доказаў сваёй думкі, выкарыстоўваючы прыклады не толькі з уласнага вопыту, але найперш – з Евангелля. Рэлігійная скіраванасць – неад’емны складнік твораў К. Тураўскага, духоўнае знаходзіцца ў прыярытэце над свецкім.

Пісьменнік свядома вылучае аўтарскае “я” з тэксту, хаця і гаворыць пра сваю духоўную слабасць і няздольнасць: “Але напружваецца мой розум. Бедны на разважлівасць і не здатны спараджаць належных узнёслых словаў” [1, с. 58]. У эсэістычных жа творах аўтарскае “я” выступае цэнтральным тэкстаўтваральным элементом.

Параўнанні і паралелі, якія ўжывае К. Тураўскі ў якасці прыёмаў для доказу выказанага ў пачатку тэзіса, мінімізуюць магчымыя сумненні ўмоўнага чытача, бо закранаюць як духоўную, так і свецкую сферы жыцця.

Неаднаразовыя звароты да чытача выкарыстоўваюцца з мэтай выкліку да размовы, устанаўлення даверу, прыхільнасці да сябе. Гэта адзін з дзейсных спосабаў пісьменніка “заваяваць” чытача, каб потым давесці да яго сваю ўласную праўду.

Пералічаныя вышэй мастацкія прыёмы ў далейшым выкарыстаны беларускімі эсэістамі (І. Абдзіраловічам, Я. Брылём, Л. Галубовічам і інш.). Безумоўна, творы К. Тураўскага сталі падмуркам для ўзнікнення айчынай літаратуры ўвогуле. І. Саверчанка заўважае, што “на працягу стагоддзяў яны [творы] распаўсюджваліся ў сотнях спісаў і друкаваных выданняў, карысталіся вялікай і заслужанай папулярнасцю ва ўсходнеславянскіх народаў [1, с. 51]. Хаця жанр эсэ ў Беларусі аформіўся даволі позна – у пачатку XX стагоддзя, – відавочным з’яўляецца факт: для старабеларускіх тэкстаў былі характэрныя мастацкія рысы, якія ў далейшым сталі ўласцівымі жанру эсэ.

На ўзмацненне аўтарскага праяўлення ў літаратуры паўплывала дзейнасць Г. Цамблака (XIV – XV стст.), мітрапаліта Вялікага Княства Літоўскага, які вылучаўся літаратурным талентам. У творах Г. Цамблака ўпершыню ў айчынным мастацтве слова робіцца акцэнт на аўтарскія перажыванні: “Не разумею і здзіўляюся, думаю і знясільваю розум...” [1, с. 104]. Акрамя гэтага, творы пісьменніка і прамойцы экспрэсіўныя ў знешнім плане і маюць яскравы эмацыянальны характар. Так, у пропаведзі “Слова на адсячэнне галавы святога і слаўнага прарока і папярэдніка і хрысціцеля Іаана” Г. Цамблук на працягу ўсяго тэксту ўжывае рытарычныя пытанні і клічныя сказы. Напрыклад: “О вар’яцтва! Хіба галаву Іаана Хрысціцеля з паловай царства свайго параўнаеш? Лепей бы ты клятву не выканаў, чым такое беззаконне ўчыніў!” [1, с. 104] і г. д. Аналізуючы “Словы” Г. Цамблака, даследчыца Т. Казакова адзначае, што “пазіцыя прапаведніка, які радуецца, пакутуе і палемізуе са сваімі героямі, выказана ў форме ўнутраных маналогаў і шматлікіх рытарычных сентэнцый” [1, с. 101].

У эпоху Адраджэння развіццё літаратуры стала больш дынамічным і дэмакратычным. Увага да чалавека праявілася ў двух асноўных варыянтах: па-першае, літаратура станавілася больш свецкай з’явай, па-другое, у цэнтры ўвагі аўтара знаходзілася асоба чалавека. Менавіта ў эпоху Адраджэння ўзніклі “Вопыты” М. Мантэня. У. Конан і С. Кавалёў гавораць пра “бясспрэчную далучанасць беларускай эстэтыкі, філасофскай думкі, літаратуры ды іншых відаў мастацтва XVI – першай паловы XVII ст. да еўрапейскага Рэнесансу” [2, с. 263].

Разважліва-гутарковы прынып пабудовы тэксту характэрны для Ф. Скарыны, які ў “Прадмове да ўсёй «Бібліі»” тлумачыць карысць кнігі з боку практычнага, свецкага яе прымянення (развагі аб кніжнай мудрасці Кірылы Тураўскага былі больш абстрактнымі). Аўтар не імкнецца да мудраслоўя. Стыль прадмовы разважлівы, спакойны, даверлівы. Ф. Скарына ўжывае разгорнутыя параўнанні, сінтаксічны паралелізм – прыёмы, якія ў XX стагоддзі сталі дамінантнымі ў эсэістыцы.

У такім стылі напісана і “Прадмова да «Псалтыра»”. Твор пачынаецца з тэзіса, які даказваецца на працягу ўсяго аповяду: “Усялякае Слова, Богам натхнёнае, – карыснае! Яно вучыць, выкрывае, выпраўляе і карае!” [1, с. 130]. Мова тэксту жывая і вобразная: “Там – справядлівасць! Там – чысціня душэўная і цялесная! Там – навука праўды! Там – мудрасць і розум дасканалы!” [1, с. 131]. Гэта сведчыць пра адносную аўтарскую свабоду выказвання, эмацыянальнасць.

Прадмовы Ф. Скарыны сталі пераходнымі творамі ад рэлігійнай да свецкай літаратуры. Аднак у іх адсутнічае выяўленне ўласна аўтарскай канцэпцыі. Як адзначаюць аўтары

“Гісторыі беларускай літаратуры” [2], у перыяд позняга Рэнэсансу адбыўся пераход ад “рамантычна-асветніцкага сінтэзу Ф. Скарыны (...) да ідэйна-мастацкай дыферэнцыяцыі, аналітычнага і крытычнага мыслення Новага часу” [2, с. 271].

Найбольш спрыяльнымі ўмовамі для выказвання асабістага меркавання аўтара варта лічыць творы публіцыстычнай літаратуры. Вядомы літаратуразнаўца і перакладчык старажытных твораў І. Саверчанка, даследуючы мастацкую публіцыстыку Беларусі 1560–1580-х гадоў, гаворыць пра “разгалінаваную, мнагастайную жанравую сістэму” [41, с. 384] і вылучае наступныя групы жанраў: “палемічныя трактаты (адказы, аспрэчанні, абароны, апалогіі, прэрэчанні, пасланні, эпісталы і водпісы); аналітычныя творы (навукі, вучэнні, фундаменты, гутаркі, размовы, дыялогі, разважанні, філасофіі, вызнанні, сімвалы, тэзісы і артыкулы); экзегетычныя творы (тлумачэнні, прыпіскі, надпісы да раздзелаў біблейных кніг)” [2, с. 384] і многія іншыя. Менавіта ў XVI стагоддзі ў літаратуры замацаваліся такія адзнакі тэксту, як разважлівасць, доказнасць, аргументаванасць, аналітычнасць, філасафічнасць. Сукупнасць адзначаных прымет уласцівая гэсэ як жанру літаратуры.

Змены ў культуры тагачаснай Беларусі адбыліся дзякуючы пратэстантам, якія, як адзначаюць У. Конан і С. Кавалёў, “пачалі рэвізію сярэднявечных рэлігійных каштоўнасцяў метадам суаднясення іх з фармальнай логікай, гістарычнымі крыніцамі і “здоровым сэнсам”. Светапогляд пратэстантаў быў прынцыпова аналітычным, гнасеалагічным, натурфіласофскім” [2, с. 271]. Этапным творам у станаўленні ідэі самапазнання ў беларускай літаратуры стаў “Катэхізіс, або Навука старадаўняга хрысціянскага ад святога пісьма, для простых людзей мовы беларускай у пытаннях і адказах сабраная” (1562 г.) пачынальніка рэфармацыйнай публіцыстыкі ў Беларусі С. Буднага. Структура твора ўяўляе сабой чаргаванне пытанняў і адказаў. Такая форма дае магчымасць аўтару не толькі звярнуць увагу на хвалючыя пытанні, але і выказаць уласную думку, якая выглядае заўсёды правільнай. С. Будны выкарыстаў дыялог без дзеючых асоб:

Пытанне: Што ты ёсць?

Адказ: Чалавек ёсць. Стварэнне Божае разумнае, створанае Богам паводле Яго вобразу [1, с. 200].

Гэтую форму можна ўспрымаць і як палілог, і як маналог.

У структуру жанру гэсэ ад “Катэхізіса” перайшла ўвага да Чалавека і ідэя самапазнання праз пытанні і адказы да сябе і да іншага чалавека. Як у “Катэхізісе”, так і ў гэсэ дасягаецца адна мэта – упэўніць чытача, што прыведзеныя адказы на пастаўленыя пытанні з’яўляюцца адзіна правільнымі.

Іншая форма выказвання ўласнага светапогляду – спрэчка. У “Апісанні сінода ў Іўі 1568 г.”, зафіксаваным С. Будным, вядзецца дыскусія паміж аўтарытэтнымі асобамі пра “падданных і нявольную чэлядзь” [1, с. 217]. У заключэнні пісьменнік робіць выснову, якую можна назваць эсэізавамай: “У кожнай рэчы і ў кожным стане ёсць добрыя і злыя, справядлівыя і несправядлівыя. Сярод рамеснікаў, гандляроў, ды, урэшце, і паміж намі, настаўнікамі, ёсць і такія, і гэтакія. Але, як з-за некалькіх злых настаўнікаў нельга ганіць і адкідваць усё настаўніцтва, гэтак і з-за некалькіх каралёў-тыранаў нельга лічыць вінаватымі ўсіх іншых паноў” [1, с. 218]. Наяўнасць тэзіса, аналітычнасць, высновы, заснаваныя на вопыце – сведчанне эсэізацыі тэксту.

Л. Зізаній стаў паслядоўнікам традыцыі С. Буднага. У “Пасланні навучэнцам” Л. Зізаній піша, што “мала толькі ведаць рэч, трэба ўмець іншым пра яе распавесці” [1, с. 257]. Такім чынам, у літаратуры з’яўляецца ўсведамленне таго, што словам можна выказаць не толькі факты і ўхваленні ці спачуванні, але і падзяліцца ўласнымі меркаваннямі, прывесці прыклады, растлумачыць.

Кампазіцыя “Катэхізіса, або Вызнання веры святой, саборнай, апостальскай усходняй царквы” Л. Зізанія падобная да структуры гэсэ наяўнасцю адпаведна аформленага тэзіса.

Нягледзячы на тое, што асноўны пафас адраджэнскіх тэкстаў застаўся рэлігійным, форма і мэты літаратурнага твора відавочна трансфармаваліся і ўзбагаціліся. У. Конан і С. Кавалёў, аўтары грунтоўнага артыкула пра літаратуру эпохі Адраджэння ў гісторыі беларускай літаратуры, слухна заўважаюць, што “багатая творчая спадчына эпохі першага беларускага Адраджэння, <...> стала разам з народнай вусна-паэтычнай творчасцю той надзейнай асновай, той жыватворнай крыніцай, на якой грунтавалася беларускае нацыянальнае Адраджэнне XX ст.” [2, с. 283].

Творы эсэістычнага характару ў беларускім мастацтве слова эпох Сярэднявечча і Адраджэння фарміраваліся заканамерна і паступова. Нягледзячы на тое, што пісьменнікі імкнуліся прытрымлівацца тагачасных цвёрдых жанравых канонаў, у тэкстах праяўляліся разважлівасць, эмацыянальнасць, парадаксальнасць, відавочным станавілася аўтарскае самавыяўленне.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Старажытная беларуская літаратура (XII – XVII стст.), літаратурна-мастацкае выданне / гал. рэд. К. Цвірка. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – 606 с.

2 Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў. У 2 т. Т. 1. Даўняя літаратура: XI – першая палова XVIII стагоддзя / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. тома В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2006. – 910 с.

The article defines the degree of appearance of the author's "I" in the domestic works of the noted period. The importance of the problem of personal self-expression in the text for the ancient Belarusian literature is emphasized. The individual works of K. Turausky, G. Tsamblak, F. Skaryna, S. Budny, L. Zizaniy are studied. A set of signs, which was repeated in the works of Belarusian literature of the XX – early XXI centuries and became characteristic of the genre of essays, was manifested to varying degrees in this works. The certain independence of the formation of the typological model of the essay genre in Belarus is stated.

І. А. БАРОЎСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
медыцынскі ўніверсітэт”)

КАНЦЭПТАСФЕРА ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРЫЗНЫ

Аўтар у артыкуле даследуе асобныя канцэпты ‘любоў’, ‘каханне’, ‘радзіма’ і іншыя, якія ствараюць аб’ёмную канцэптасферу як важны інструмент у паэзіі Уладзіміра Карызны пры стварэнні вобразнай і эмацыянальнай глыбіні паэтычнага выказвання. Дапамагае паэту ў гэтым сістэма моўна-вобразных сродкаў, якія часта паэтычны твор пераўтвараюць ў песенны. Роздумы паэта, ідэя глыбокай і шматграннай любові да Беларусі, святасць матчынай мовы і песні, – уся значнасць і асаблівасць гэтых тэм і перадаюцца праз канцэптасферу паэта.

Для беларускай песенна-паэтычнай творчасці характэрна адчуванне кожнага слова як адзінкі паэтыкі для спасціжэння духоўнага багацця нашай мовы. Адным з прадстаўнікоў пляяды беларускіх паэтаў сталага ўзросту, паэтычныя творы якога ў вялікай колькасці станавіліся папулярнымі песнямі, з’яўляецца Уладзімір Карызна. Яго паэзія шматгранная, пры гэтым заснаваная на глыбокай любові да роднай Беларусі, родных краявідаў, мовы, песні, пра што гавораць назвы вершаў “Родная песня”, “Пра родную мову”, “Сказ аб Радзіме”, “Раніца на Нарачы”, “Прысвячэнне песні”, “Родны дом”, “Вясна на Бацькаўшчыне” і шмат іншых.

Каля двухсот вершаў Уладзіміра Карызны пакладзены на музыку шматлікімі кампазітарамі і даўно выконваюцца на сцэнах Беларусі і за яе межамі. “Люблю цябе, Белая Русь”, “Беларусь мая сінявокая”, “Зямля мая”, “Азёры дабрыні” – даўно сталі класікай у рэпертуары беларускіх калектываў.

У паэзіі канцэптасфера складаецца з асобных канцэптаў, якія выкарыстоўваюцца для апісання і перадачы пэўнай тэмы альбо ідэі. Квінтэсенцыяй паэзіі славутага Карызны становіцца Беларусь і душа беларуса. Ментальная сутнасць набывае імя ў мове і перадае нацыянальна-культурнае ўяўленне чалавека пра навакольны свет, эмоцыі, вобразы ці падзеі.

Канцэпт ‘радзіма’ ў паэта выклікае пачуцці і эмоцыі, такія як гонар за сваю краіну, любоў да яе, да песень, якія жывілі душу, з якой пачыналіся *Ўсе дарогі, Бітвы і перамогі*:

Наша песня – як сцяг:

Яе можна прастрэліць,

Яна можа і ўпасці,

Але толькі на міг...

толькі на міг,

на адзіны,

Бо падхопяць яе

Нескароныя вусны,

Якіх больш,

чымся зорак на небе,

кропель у Нарачы,

лісця ў дубровах, –

Падхопяць

І панясуць яе

Ў заўтрашні дзень! («Прысвячэнне песні»), [2, с. 129].

Гэтыя радкі перадаюць усю настраёваць паэта, які абураецца засіллем чужой, няроднай, пачварнай музыкі, таму што беларуская, матчына песня – знак зямлі, красы людской і хлеба, Душа народа – чыстая, як неба... (“Санет”), [2, с. 126]; як жыта, святая; надзею святую і розум давала (“О, родная песня!”), [2, с. 117). Песня для паэта – падмурак, жывіца, свет душы, калыска роднай зямлі: *песню адбярэце вы ў народа – І можна пакарыць тады народ* (“Санет”), [2, с. 126). Гучны чуем заклік: *О, родная песня, Не дай быць рабамі!* (“О, родная песня!”), [2, с. 117).

У той жа час мы адчуваем настальгію, тугу і мінорны настрой паэта ад хуткаечнаці гадоў, смутак па маладых гадах, якія ўжо паляцелі, як тыя птушкі ў вырай:

Птушкі ў вырай лятаюць,

Але шлях дамоў знаюць.

А гады маладыя птушкамі

Ужо не прылятаюць. (“Гады маладыя”), [2, с. 241].

Арганізацыі канцэптасферы ў паэзіі Ул. Карызны дапамагаюць розныя канцэпты (‘радзімы’, ‘песні’, ‘прыроды’ і іншыя), якія і адлюстроўваюць культурна-нацыянальнае ўяўленне асобы паэта, ягоны ўнутраны сусвет. Спасціжэнню раскрыцця канцэптаў, скіраваных на стварэнне паэтычнага крэда, стылю Ул. Карызны, садзейнічаюць разнастайныя моўна-вобразныя сродкі, на якіх нам бы хацелася спыніцца.

Мілагучнасць радка стварае сістэма моўных паўтораў. Найчасцей Ул. Карызна выкарыстоўвае паўторы назоўнікаў і дзеясловаў, чым дасягае стварэнне пэўных эмацыянальных настройў: *Беларусь мая сінявокая, Беларусь мая, родны край* (“Беларусь мая сінявокая”), [2, с. 228]; *Сама дабрыва і краса майго краю Азёры, Краса майго краю – Азёры* (“Азёры дабрывы”), [2, с. 274]; *Жытнёвае поле, лясы і азёры, Крынічанька ў лузе і ў небе жаўрук ...; Тут трэба ля гэтых азёр нарадзіцца І слухаць гаворку, і бачыць зару, Каб сэрцам і доляй навек прычасціцца ...* (“Люблю, цябе, Белая Русь”), [2, с. 231].

Найбольшую цікавасць з усіх моўных сродкаў уяўляюць лексічныя, таму што асноўнай адзінкай мовы з’яўляецца лексема (слова). Кожны творца па-свойму падыходзіць да выкарыстання слоў у радку, раскрывае новыя сэнсавыя магчымасці, спалучае іх, выклікаючы як звычайныя, так і незвычайныя асацыяцыі. Прычым заўважна, што, чым болей сэнсавая дыстанцыя паміж словамі ў спалучэнні, тым большае эмацыянальнае ўздзеянне яны аказваюць на слухача: *і ўздрыгнуць вены На лязо далёкага святла* (“Святая вера”), [2, с. 114]. У паэтычным радку спалучаюцца нейтральныя словы, але пэўнае іх спалучэнне пачынае несці эмацыянальна-экспрэсіўную нагрузку: *палі залатыя, жаўруковая далячынь, рэчка сонная, васільковае ціхае полемя.*

У аналізуемых песнях сустраўся такі стылістычны прыём, як сінестэзія (від тропа, заснаваны на своеасаблівым спалучэнні розных асацыяцый): *І я заблудзіўся б і згінуў, Бы ў пекле старога Дантэ, Калі б не свяцілі мне ў цемры Сэрцы сяброў* (“Асвенцызм”), [2, с. 21]; *Крынічкаю чыстай струменяць гады...* (“Жаночая ласка”), [2, с. 247] і г. д.

Пры пашырэнні семантычнага аб’ёму слова за кошт узнікнення ў яго пераносных значэнняў, заснаваных на падабенстве, мы гаворым пра метафару. “Метафара выступае крыніцай мастацкай творчасці. Яна поліфункцыянальная, у паэтычнай мове песеннай лірыкі выконвае вобраза-творчыя функцыі і паняццйна-інтэлектуальныя” [1, с. 105]. Метафара ўзбагачае вобраз першароднасцю бачання свету, адкрывае ўнутраны, схаваны сэнс рэчаў. На думку В. Старычонка, “метафара звязана з пазнавальнай дзейнасцю чалавека, з працэсамі вобразнага мыслення, імкненнем адначасовай і ўсебаковай характарыстыкі прадмета” [3, с. 30]. Напеўнасць лірычнага твора, несумненна, залежыць і ад эмацыянальнай афарбоўкі тэксту, калі паэту неабходна перадаць рамантычнае адчуванне жыцця з дапамогай метафарызацыі аўтарскага стылю: *Нібы глынуў ты з келіха зары, Напоўненага незямным настоем! ...* (“Бываюць жа на свеце вечары...”), [2, с. 20]. Даследаванне паказала нам, што гэты паэтычны троп вельмі пашыраны ў Ул. Карызны. Выдзелім паэтычныя

(зелені свежасць, зара залаціцца, песня хадзіла, вусны палалі) і вялікую колькасць аўтарскіх метафар, прычым адзначым, што некаторыя творы поўнасю заснаваны на метафарызацыі малюнка: *Лета выпіта чаша, Больш ні кропелькі лета. Ужо восень сядзіць за сталом* (“Хвіліна святла”), [2, с. 113]. Даволі часта метафара ідзе побач з параўнаннем, паўторамі ці адухаўленнем: *Дождж шуміць чуйным борам, Б’е, як мора прыбоем, У сады, у мяне, у зямлю* (“Хвіліна святла”), [2, с. 113].

З вялікай колькасці індывідуальна-аўтарскіх метафар яскрава выдзяляецца мадэль ‘метафарызаваны дзеяслоў+назоўнік у назоўным склоне’ (дзеяслоўная метафара, калі прадмет не можа мець таго дзеяння, якое абазначана дзеясловам): *вечар пасцелецца, ... Сэрца рвецца, просіцца* (“Салаўі”), [2, с. 9]; *Рака гуляе... Бярозы вочкі раскрываюць* (“То сонца дзень...”), [2, с. 8]; *Хітра восень на сцежках расклала агні* (“Асенні накціорн”), [2, с. 237].

На аснове метафары створана адухаўленне (перанясенне ўласцівасцей жывых істот на прадметы, абстрактныя паняцці, з’явы прыроды і рэчы) і персаніфікацыя (наданне чалавечых уласцівасцей рэчам, прадметам, з’явам прыроды): *Ходзіць сонца па маіх шляхах, Зоркі апякаюць мне далоні* (“Хаджу сунічнымі барамі”), [2, с. 267]. Чалавек заўсёды звяртаўся да прыроды, як да жывой істоты, што бярэ пачатак яшчэ са старадаўніх часоў. Некаторыя песенныя творы пераклікаюцца з народнай песняй, выкарыстоўваючы разнастайныя формы і прыёмы (памяншальна-ласкальныя суфіксы, параўнанні, звароты, рытміка): *Пачакай, мяне, лета-лецейка, Лета-лецейка прамяністае, Нібы рэчанька тая быстрая... Раса свеціцца, ды не золкая, Тайна шэпчацца зорка з зоркаю* (“Пачакай мяне”), [2, с. 265]. Паэт, каб выклікаць пэўныя эмоцыі і перадаць свае, адухаўляе прыроду. Часта назіраецца зварот да сэрца, вачэй, месяца, зор, сонца; да зімовага і вясновага пейзажаў; да ручая, ветру, хмар; да бору, дрэў: *Ясакары-ясакары, Разганіце лісцем хмары, Забярыце боль-туман* (“Ясакары”), [2, с. 277]; *Не плачце, вочы сінія, у ночы салаўіныя, ... – ўсміхайцеся, мілуйцеся, кахайцеся...* (“Дзяўчыначка-жураўліначка”), [2, с. 299].

Для песеннай паэзіі Ул. Карызны характэрна і ўмоўнае абазначэнне сутнасці якой-небудзь з’явы, паняцця пэўным прадметным або слоўна-вобразным знакам. Так, да моўных сродкаў паэтычнай мовы можна аднесці сімвал. У паэта ў песні “Птушка светлакрылая” сімвалам шчасця з’яўляецца казачная птушка, песня якой ў зіхатлівых промнях кахання *душу закрунула, сэрцу радасць дала чароўнай мілай дзяўчыны: Ой ты, мая мілая Птушка светлакрылая, Хай жа вечнай станецца нашая вясна* [2, с. 307].

Вялікае месца займаюць у песенных радках У. Карызны эпітэты. Гэты вобразна-выяўленчы моўны сродак перадае атмасферу лірычнасці, закаханасці ў родныя мясціны, прыроду свайго краю. Найчасцей – гэта агульнамоўныя эпітэты: *неба чыстае і глыбокае, густых садах, залатою красой, палёў залатых, п’яны гром, песня цёплая, светлая* і г. д.

Самым пашыраным тропам песеннай лірыкі паэта з’яўляецца параўнанне, выкарыстанне якога раскрывае канцэпт ‘радзіма’. Гэты сродак дазваляе сцісла і асацыятыўна выказаць свае адносіны да рэчаіснасці, шляхам супастаўлення двух прадметных паняццяў паказаць іх спецыфічнасць, адметнасць. Многія параўнанні Ул. Карызны разгорнутыя, скіраваныя на аўтарскія асацыяцыі роднай прыроды, замілаванне сваёй Радзімай: *Таму што людзі – нібы салаўі, Таму што людзі – як вясна, шчаслівыя* (“Бываюць жа на свеце вечары”), [2, с. 20]; *Любоў, як вясновае сонца, Як колас жытнёвы, як сосны, Як спеў серабрысты ў вецці* (“Бацькоўскую хату любіце”), [2, с. 243].

Такім чынам, канцэптасфера ў песенных радках Ул. Карызны раскрывае тэмы роднай зямлі, краіны, бацькаўшчыны, гонар за родны кут і Айчыну, кахання, філасофскія пытанні скарацечнасці жыцця. Усё гэта дазваляе сцвярджаць аб вялікім таленце паэта, што так прыцягвае да сябе кампазітараў. Разнастайныя моўна-вобразныя сродкі скіраваны абудзіць душы слухачоў, выклікаць эмоцыі, тым самым сфарміраваць зацікаўленае ўспрыманне песні.

Вялікае шчасце, на думку паэта, мець песню, такую песню, як матчына, што *як жыта, святая, Ціхая, як сэрца ў грудзях* (“О, родная песня”), [2, с. 117]. Ул. Карызна нагадвае загадкавага чараўніка, што змайстраваў сабе жалейку, якой заваражыў увесь лес, а потым, як той Пігмаліён, стварыў са святла красуню. Беларускі паэт стварае ў сваіх мроях-песнях класічную беларусачку-прыгажуню – невыпадкова такой паэтычнай становіцца яго любоўная лірыка. Усе яго гераіні амбівалентныя – яны адначасова і рэальныя дзяўчаты і магільныя істоты, што могуць чараваць-варажыць словамі, замовамі, “*месячы-камі веснавых вачэй і маладзічкамі вуснаў*”, нават белай ночкай, світаннем: *Ласка шчырых слоў дорыць мне святло. Сэрца маладзее. Гэтак першы гром будзіць ціхі дол, Траўка зелянее* (“Зорачка мая”), [2, с. 286].

Аўтар неаднойчы заяўляе, што “*песня родная – маё каханне*”. Як некалі юны Максім Багдановіч, ён абагаўляе жанчыну. Жанчыну ва ўсіх яе іпастасях. Жаночая ласка, увасобленая ў нясмелай дзявочай, гарачай каханкі, спагаднай матчынай – гэта непераўздыззеная казка жыцця (“Жаночая ласка”), [2, с. 246]. Беларусачка, як і сама наша краіна, выключна прыгожая, лагодная. А маці заўсёды існуе для сыночка, няхай на тым месцы, дзе некалі была калыска, засталася толькі маміна вішня (“Маміна вішня”), [2, с. 296].

Адметнасць творчай манеры У. Карызны: песня павінна з’яўляцца сама, як споведзь душы, як захапленне сусветам. І няхай на гэтым свеце ўсё адыходзіць: і час, і гады, і поры года, але галоўнае – кожнае імгненне існавання з цудоўнымі краявідамі, каханнем, матчынай любоўю і песняй, – мы павінны берагчы і цаніць. Агульнай песняй збавення зямлі ў распачныя хвіліны чалавечага жыцця гучаць усе творы паэта Ул. Карызны. Кожны канцэпт усёй агульнай канцэптасферы паэта падпарадкоўваецца, безумоўна, тэме любові – усеагульнай, акрыяльнай, магутнай і бязмежнай.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Бароўская, І. А. Моўныя сродкі выражэння ў песеннай лірыцы Янкі Купалы / І. А. Бароўская // Весці Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны. – 2000. – № 2(25) Бел. мова. – С. 101-107.

2 Карызна, У. І. Доля Русь наша Белая: вершы, паэмы, песні / Уладзімір Карызна. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 334 с. (Беларуская паэзія XX стагоддзя).

3 Старычонок, В. Дз. Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў) / В. Дз. Старычонок – Мн.: БДПУ імя М. Танка, 1997. – 232 с.

The author in the article explores the individual concepts of 'love', 'Love', 'Homeland' and others that create a three-dimensional conceptual sphere as an important tool in Vladimir Karizna's poetry when creating figurative and emotional depth of poetic expression. The poet is helped in this by a system of Linguistic and figurative means, which often transform a poetic work into a song. The poet's reflections, the idea of a deep and multifaceted love for Belarus, the sanctity of the mother's language and song - all the significance and peculiarity of these themes are transmitted through the poet's conceptual sphere.

А. В. БРАДЗІХІНА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ВОБРАЗ-АРХЕТЫП ДЗЕВЫ-ВАЯЎНІЦЫ Ў ТВОРЧАСЦІ АДАМА МІЦКЕВІЧА

У артыкуле на прыкладзе твораў “Мешка, князь Наваградка”, “Гражына”, “Свіцязь” і “Смерць палкоўніка” даследуюцца адметнасці ўвасаблення А. Міцкевічам архетыпа дзева-ваяўніцы. Зроблена выснова, што пісьменнік выкарыстоўвае гэты вобраз з мэтай адлюстравання грамадзянска-патрыятычных ідэалаў свайго часу, а таму надзяляе герайн такімі рысамі, як адданасць радзіме, рашучасць, адвага, маральная чысціня.

Дзева-ваяўніца – даволі распаўсюджаны вобраз у сучасным масавым мастацтве. Сведчаннем таму можа служыць надзвычайная папулярнасць кніг і аднайменных фільмаў з галоўнымі герайнімі, суаднесенымі з такім архетыпам. У якасці прыкладаў назавём трылогію “Галодныя гульні” Сьюзен Колінз (вобраз Кітніс Эвердзін), раман “Дывергент” Веранікі Рот (герайня – Беатрыс Праёр), раман-антыўтопію “Дэлірыум” Лорэн Олівер (вобраз Ліны) і інш. Разам з тым вобраз-архетып дзева-ваяўніцы быў не менш запатрабаваны ў творчасці айчынных класікаў яшчэ ў XIX стагоддзі, нават у такіх знакавых постацях, як Адам Міцкевіч. Нягледзячы на павышаную цікавасць беларускіх даследчыкаў мяжы тысячагоддзяў да тэорыі архетыпаў, згаданы вобраз айчынным літаратуразнаўствам вывучаны недастаткова.

Архетып дзева-ваяўніцы мае даволі доўгую гісторыю і сягае да старажытнагрэчаскіх амазонак, багінь Артэміды і Афіны, скандынаўскіх валькірый, Брунгільды і пад. Гэта адзін з вечных персанажаў літаратуры, надзелены такімі рысамі, як рашучасць, незалежнасць, адважнасць, мэтаскіраванасць. Ваяўніца – вольналюбівая жанчына, як правіла, высакароднага паходжання, з моцным характарам і сілай волі, здольная процістаяць злу і змагацца з ім. “Герайня-ваяўніца інварыянтна надзелена такімі *характаралагічнымі* адметнасцямі, як фізічная і душэўная сіла, гордасць, суровасць, што пераходзіць у бязлітаснасць, упартасць, здольнасць да супраціву і жаданне атрымаць перамогу, чаго б гэта ні каштавала, якія нярэдка праяўляюцца ў сутыкненні – у тым ліку сілавым, узброеным – з героем, закаханым у яе і / ці каханым ёю” [1, с. 27], – слушна зазначае В. Зусева-Озкан. Ваяўніца нярэдка ўскладае на сябе спрадвечна мужчынскія функцыі і абавязкі, пастаўленай мэты дабіваецца любымі шляхамі, у тым ліку са зброяй у руках. Антанімічным архетыпам дзева-ваяўніцы выступае бездапаможная панна ў бядзе.

У адрозненне ад рускага фальклору, дзе персанаж “*царь-девица*” мае сталыя традыцыі, у беларускай вуснай народнай творчасці вобраз такой амазонкі-валькірыі даволі рэдкі і з’яўляецца адносна позна, пасля вайны 1812 года, хаця рэальных асоб, надзеленых пералічанымі якасцямі, у айчыннай гісторыі было нямала. Для прыкладу варта ўзгадаць тут біяграфіі Сафіі Доўгай, Тэафіліі Радзівіл, Марыі Ямант, Камілы Марцінкевіч, Марыі Прушынскай, Антаніны Тамашэўскай, Эміліі Плятэр і інш.

Апошняя – графіня, беларуская фалькларыстка, паэтка, 24-гадовая герайня Лістападаўскага паўстання 1831 года – стала цэнтральным персанажам верша “Смерць палкоўніка” А. Міцкевіча. Вобраз Эміліі Плятэр створаны пісьменнікам у адпаведнасці з рамантачнымі філасофска-эстэтычнымі канонамі ўвасаблення архетыпу дзева-ваяўніцы. Трэба сказаць, што прататыпу герайні твора, паводле апісанняў графіні сучаснікамі, было ўласціва такое спалучэнне рыс і якасцей, што няўхільна павінна было прывесці да

міфалагізацыі яе асобы. Эмілія Плятэр вылучалася кідкай знешнасцю, але пры гэтым поўнай адсутнасцю какецтва ці пазёрства. Пры ўсёй сваёй жаночай прывабнасці графіня валодала адвагай і ваеннымі навыкамі: зграбна трымалася на кані, была цудоўнай фехтавальшчыцай і меткім стралком. “Нечуваная рэч, – зазначае Г. Кісялёў, – маладая жанчына была пастаўлена над бывалымі салдатамі, атрымала званне капітана, прызначана камандзірам 1-й роты 25-га лінейнага палка паўстанцкай арміі, атрымала званне капітана” [2, с. 236]. “Сябры па вызваленчым руху прысвоілі Эміліі Плятэр званне Рыцара-дзевы” [3, с. 93], – дадае А. І. Смолік.

У аснову верша “Смерць палкоўніка” пакладзены заключны эпізод з жыцця гераіні, яе раненне і смерць у атачэнні атрада ваяроў. Імкнучыся ўзмацніць драматычнасць гучання кульмінацыйнага моманту, А. Міцкевіч свядома адыходзіць ад гістарычнай праўды, гераізуе гібель “палкоўніка” на полі бою (як вядома, насамрэч Эмілія Плятэр памерла ў рангу капітана ад цяжкай хваробы ў вёсцы Юстынава, у доме збяднелага шляхціца Ігнатэя Абламовіча). Узмацняюць эфект і мастацкія дэталі развітання гераіні са сваім канём і баявой амуніцыяй, што дазволіла паэту паставіць подзвіг Эміліі Плятэр у адзін шэраг з заслугамі славутага военачальніка Стэфана Чарнецкага, тым самым падкрэсліўшы яе духоўную моц і мужчынскі пачатак:

Вось палкоўнік каня асядлаць загадаў
І прывесці бліжэй, да парога.
Перад смерцю яшчэ раз хоць глянуць жадаў
Ён на друга свайго баявога.

Загадаў свой прынесці паходны мундзір,
Свой кінжал, зброю, пояс стралецкі.
Ён хацеў і з рыштункам сваім, камандзір,
Развітацца, як колісь Чарнецкі [4, с. 175].

Абыгрываецца пісьменнікам і традыцыйны для тэкстаў з гераіняй-ваяўніцай матыў пераапраанання і фатальнага непазнавання, таямніца якога раскрываецца ў фінале твора. Так, “палкоўнік” на працягу ўсяго верша суадносіцца з мужчынскім вобразам, і толькі ў апошніх радках праяўляецца гендарнае пераўвасабленне і нават адбываецца персаналізацыя гераіні праз называнне яе імя:

Ды чаму твар дзявочы ў байца? Два грудкі...
Хто ж мог знаць, што баёў завадатар
Быў... дзяўчынай! Была – слёз не трэба, жанкі, –
То літвінка Эмілія Плятэр! [4, с. 176]

Акрамя таго, суровасць і важкасць подзвігу гераіні, яе годныя паводзіны нават у апошнія хвіліны жыцця акцэнтуюцца праз заклік выцерці слёзы, якія ўласцівы жанчынам, але не пасуюць развітанню з мужным байцом, не суадносяцца з яго (яе) подзвігам, бо спараджаюць жаль, а не захапленне.

Вобраз Гражыны, гераіні аднайменнай паэмы (вершаванай аповесці) А. Міцкевіча, падзеі ў якой адбываюцца значна раней – у XIV – XV стст., у час барацьбы ВКЛ з тэўтонскімі рыцарамі, відавочна, рэзаніруе з вышэй прааналізаваным увасабленнем “палкоўніка”. І гэта невыпадкова, бо, па словах К. Цвіркі, “нездарма ж яе [Гражыны. – А. Б.] вобраз стаў прыкладам для многіх патрыётак-«літвінак», адной з якіх была легендарная Эмілія Плятэр” [5, с. 22]. Вобраз дзевы-ваяўніцы тут таксама вырашаецца ў межах рамантычнай парадэгмы, але жанр твора дае паэту большыя магчымасці для раскрыцця псіхалогіі цэнтральнай гераіні.

Найперш Гражына – жонка наваградскага князя Літавога. Гэты шлюбны саюз заснаваны на парытэтных адносінах: “З твару падобна да мужа нямала. // Сэрцам таксама нагадвала мужа” [4, с. 206]; “Так спалучаючы працу й забаву, – // Радасць, ці смутак, ці злая навала, – // З мужам не сэрца адно падзяляла, // Але і мыслі і княжую справу”

[4, с. 206]. Аднак паміж каханнем і суперніцтвам ваяўніцы з мужчынскім персанажам заўсёды вельмі тонкая мяжа, што падкрэсліваецца паэтам адпаведным параўнаннем мужа і жонкі, іх відавочным унутраным і нават знешнім падабенствам:

Станам і ростам і спрытам княгіня
Нават і мужу свайму *не ўступала* [Курсіў наш. – А. Б.].
Там, дзе абое прыгожыя ў коле
Чэлядзі, шляхты дваровай стаялі, –
Былі *падобны* да гонкіх таполяў.
Што найвышай свае кроны ўзнімалі.

<...>

Часам, калі пад мужчынскім уборам
З лесу вярталася. Дзе палявала, –
Блытала чэлядзь яе з Літаворам,
І, нібы князя, Гражыну прыймала [4, с. 206].

Не здолеўшы адгаварыць Літавора ад змовы з тэўтонцамі супраць Вітаўта, Гражына самавольна надзявае даспехі князя, пакуль той спіць, і вядзе войска ў крывавай бой з крыжакамі, дзе ў выніку і гіне ад смяротнай раны. Матыў пераапраанання і фатальнага непазнавання гераіні, як і ў “Смерці палкоўніка”, раскрываецца ў фінале твора, але яго гучанне ўзмацняецца з’яўленнем вобраза цёмнага дваініка – таямнічага Чорнага рыцара (сапраўднага князя) – і яго двубоем з віноўнікам смерці Гражыны. Выкарыстаны А. Міцкевічам вобраз агню, характэрны для традыцыі ўвасаблення архетыпу дзевы-ваяўніцы, таксама мае ў паэме адмысловыя функцыі: найперш ачышчэння (сумлення Літавора, які заканчвае жыццё самагубствам у вогнішчы, асэнсаванні сваю памылку і яе наступствы), справядлівасці (недарэмнасці гібелі князёўны ў імя сваёй радзімы) і перамогі (паланёнага забойцу Гражыны таксама спальваюць у ахвяру багам, згодна з літвінскай традыцыяй [4, с. 602]).

Акрамя смеласці, патрыятызму і самаахвярнасці Гражыны – традыцыйных рыс дзевы-ваяўніцы, – гэтая неардынарная асоба надзелена цэлым шэрагам іншых якасцей, што робіць вобраз даволі арыгінальным. А. Міцкевіч не раз падкрэслівае знешняе характэрыстычнае гераіні (“За прыгажосць у наднёманскім краі // Звалі Гражыну князёўнай-зарою” [4, с. 205]) пры яе не юначым ужо ўзросце (“Але яднала ў сабе чараўніца // Вабнасць кабеты і свежасць дзяўчыны” [4, с. 205]; “Быццам бы май увасобіўся ў леце // Быццам бы кветкі, вясновыя госці, // З плодам даспелым, духмяным на веці...” [4, с. 205]), што не ўласціва традыцыйнай дзеве-ваяўніцы, вобраз якой неад’емна звязаны з маладосцю. З іншага боку, такі прыём дае магчымасць паэту падкрэсліць сталасць натуры і глыбокі розум Гражыны, вытлумачыць мудрасць яе рашэнняў і ўчынкаў:

З мужам не сэрца адно падзяляла,
Але і мыслі і княжую справу.
Суд ці вайна, ці таемная змова
Часта яна вырашалася словам.
Іншым было не ўсё гэта вядома.
Была не такой, як бываюць кабеты,
Што рады ўладзе над мужам і домам
І на ўвесь свет выхваляюцца гэтым.
Спрытна хавала ад лішняга вока
Тое, як сэрцам валодала мужа,
Нават і тыя, што бачаць глыбока,
Цямілі гэтую справу не дужа [4, с. 206].

Не адпавядае канону і адсутнасць волатаўскай сілы і ваяўнічага спрыту ў князёўны, што заўважаюць падданыя пад час бітвы. Яна павесіла меч з правага боку, чаго

не зрабіў бы спрактыкаваны воін, і не мае сілы ў руках, каб адбіваць атакі ворага. Іншымі словамі, нават на полі бою Гражына застаецца найперш жанчынай, што яшчэ больш дазваляе А. Міцкевічу ўзвялічыць яе подзвіг і сілу духу.

Цікава інтэрпрэтуецца ў паэме і традыцыйны для тэкстаў з вобразамі дзевы-ваяўніцы матыў здрады. Тут здрада князя радзіме трансфармуецца ў здраду Гражыны прынцыпам мужа, у чым яна і прызнаецца каханаму перад смерцю. Аднак калі ў першым выпадку паэт асуджае такі ўчынак, то ў другім – “здрада” становіцца велізарнай каштоўнасцю, узвялічваецца і апяваецца народам, урэшце ператвараючыся ў легенду:

І цяпер ці ты знойдзеш людзей у краіне,
Каб не чулі, не зналі песні аб Гражыне,
Спявае яе Навагрудская гміна.

Поле ж бою завецца – Літвінкі даліна [4, с. 223].

Насамрэч А. Міцкевіч тут робіць пэўную містыфікацыю, бо паэма не мае фальклорных вытокаў. Сам паэт у каментарых зазначае: “Характар і дзеі Гражыны могуць здацца залішне рамантычнымі і неадпаведнымі нормам таго часу, бо гісторыкі малююць становішча жанчын у старажытнай Літве зусім не прывабнымі фарбамі. Гэтыя няшчасныя ахвяры гвалту і прыгнечання жылі ў пагардзе, асуджаныя амаль на рабскую працу. Але, з другога боку, у тых жа гісторыкаў мы знаходзім зусім процілеглыя сведчанні. <...> Я не раз чуў ад знаўцы старажытнай гісторыі Анацэвіча, што ў рукапісе вальнскага летапісца ёсць згадка пра слаўны подзвіг жанчын аднаго літоўскага горада, якія пасля таго, як мужы іх пайшлі на вайну, самі абаранялі гарадскія сцены, а калі не мелі сілы абараняцца ад ворага, палічылі за лепшае дабравольную смерць няволі. Нешта падобнае згадвае і Кромер, расказваючы пра замак Пулен” [4, с. 603]. Апошняя згадка, відавочна, натхніць паэта на стварэнне балады “Свіцязь”.

Галоўная гераіня твора – дачка князя Тугана (адсылка да вобраза Марылі Верашчака, з якой паэт пазнаёміўся ў Туганавічах) – таксама надзелена пэўнымі характэрнымі рысамі дзевы-ваяўніцы. Адгукнуўшыся на просьбу Міндоўна аб дапамозе, ён сыходзіць са сваім войскам з горада Свіцязь, пакідаючы жанчын, дзяцей і старых бездапаможнымі перад ворагам. Князю нялёгка даецца такое рашэнне, прыняць яго дапамагае якраз дачка:

Сказала ў адказ я: “Баяцца не трэба:
Нас Бог зберажэ, ойча мілы –
Я сніла: над горадам нашым праз неба
Анёл пралятаў яснакрылы.

Ён Свіцязь азорыў мяча бліскавіцай
І пер’ем дзівосным, бы сонцам.
“Пакуль дзесь мужы, мне сказаў, будуць біцца,
Я стануся ў вас абаронцам” [4, с. 74].

Вобраз узброенага мячом анёла з прарочага сну князёўны кантрастуе з самой дзевы-ваяўніцай, якая ў баладзе актыўна не супраціўляецца злу, але і не прымае пакорліва свой лёс, просячы літасці ў Бога, які апускае Свіцязь пад вадугу, выратаўваючы яго жыхароў ад катаванняў і смерці. Менавіта таму ў фінале твора жанчыны горада не гінуць, як у папярэдніх творах, а ператвараюцца ў расліны – цар-кветкі. Згодна з уяўленнямі нашых продкаў, такія метамарфозы ўспрымаліся не смерцю, а своеасаблівай рэінкарнацыяй, працягам жыцця ў іншай іпастасі. Такім чынам, захоўваецца галоўны баладны прынцып – перамога добра над злом. Ворагі ў выніку ператварэння таксама пакараны, бо, дакрануўшыся да цар-кветак, яны гінуць у страшных пакутах. Цікавае і “другое нараджэнне” дзевы-ваяўніцы, якая набывае аблічча ўндзіны і ад першай асобы праз шэсць стагоддзяў распавядае слухачам (сучаснікам А. Міцкевіча) гісторыю ўзнікнення возера Свіцязь.

Цалкам шчаслівую развязку мае ранняя паэма пісьменніка “Мешка, князь Наваградка”, галоўная гераіня якой – Зыля – таксама выраतोўвае сваю радзіму, але не праз актыўную барацьбу з ворагам, а з дапамогай жаночай хітрасці. У адрозненне ад паэмы “Гражына”, дзе ў цэнтры шлюбнае каханне, матыў суперніцтва з мужчынам у творы мае два вектары: з Мешкам праз рэалізацыю матыву кахання-нянавісці і з ханам – праз каханне-пераслед. І ў першым, і ў другім выпадку гераіня адчувае сябе вышэйшай за мужчыну, інакш кажучы, традыцыйны матыў парыгэтных адносін дзевы-ваяўніцы з партнёрам у паэме не захаваны. Адметна вырашаецца і матыў прасвятлення галоўнага героя. Пасля двубою і перамогі над Мамаем Мешка не забівае ворага, а дзякуе яму за ўрок, з дапамогай якога ён асэнсаваў свае палітычныя памылкі: “Храбры Мамай! // На ўсё гэта набег твой адкрыў мае вочы! // Вольны ты зараз ісцы куды сабе толькі // захочаш” [6, с. 24].

Такім чынам, у паэмах “Мешка, князь Наваградка”, “Гражына”, баладзе “Свіцязь” і вершы “Смерць палкоўніка” пісьменнік выкарыстоўвае архетып дзевы-ваяўніцы з мэтай адлюстравання грамадзянска-патрыятычных ідэалаў свайго часу, а таму надзяляе гераінь найперш такімі рысамі, як адданасць радзіме, рашучасць, адвага, маральная чысціня. Каханне і асабістая сфера ў выпадку неабходнасці выбару заўсёды ахвяруюцца на карысць патрыятычнай ідэі. Пры гэтым гераіні-ваяўніцы ў творчасці А. Міцкевіча выразна падзяляюцца на дзве групы: тыя, хто са зброяй у руках ачольвае войска на полі бою ў імя ідэалаў сваёй радзімы (Эмілія Плятэр з верша “Смерць палкоўніка”, Гражына з аднайменнай паэмы) і тыя, хто становіцца ўвасабленнем справядлівай помсты (Зыля з паэмы “Мешка – князь Наваградка”, дачка Тугана з балады “Свіцязь”). Першыя – гераічна гінуць, другія становяцца прычынай смерці антаганіста. Яднае жанчын спосаб аўтарскай падачы: усе гэтыя вобразы агорнуты таямнічасцю, створанай праз прыёмы пераапанання і фатальнага непазнання (“Гражына”, “Смерць палкоўніка”), ці недагаворанасці, загадкавай атмасферы або ўвядзення міфалагічных істот (“Мешка – князь Наваградка”, “Свіцязь”).

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Зусева-Озкан, В. Б. Дева-воительница в литературе русского модернизма: образ, мотивы, сюжеты : монография / В. Б. Зусева-Озкан. – Москва : Индрик, 2021. – 712 с.
- 2 Кісялёў, Г. В. Радаводнае дрэва / Г. В. Кісялёў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1994. – 303 с.
- 3 Смолік, А. І. Эмілія Плятэр: графіня, фалькларыстка, камандзір паўстанцаў / А. І. Смолік // Народная асвета. – 2016. – № 1. – С. 92 – 95.
- 4 Міцкевіч, А. Выбраныя творы / А. Міцкевіч ; уклад., прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2003. – 640 с.
- 5 Цвірка, К. Вялікі пясняр Беларусі / К. Цвірка // Міцкевіч, А. Выбраныя творы / А. Міцкевіч ; уклад., прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2003. – С. 5 – 34.
- 6 Міцкевіч, А. “Зямля навагрудская, краю мой родны...” / А. Міцкевіч. – Мінск : Беларусь, 1968. – 184 с.

The article examines the peculiarities of A. Mickevich's embodiment of the female warrior archetype by the examples of the works "Meshka, Navahradak duke", "Grazhyna", "Svityaz" and "Death of a Colonel". It is concluded that the writer uses this image in order to reflect the civic and patriotic ideals of his time, and therefore endows the heroines with such traits as devotion to the motherland, determination, courage, and moral purity.

М. У. БУРАКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого”)

АСАБЛІВАСЦІ АБРЭВІЯТУРНЫХ ТЭРМІНАЎ ЭЛЕКТРАТЭХНІКІ

Імкненне сучаснай электратэхнічнай тэрміналогіі да сістэматызацыі сваёй унутранай структуры рэалізуецца ў працэсе ўпарадкавання тэрміналогіі. У артыкуле разглядаецца адзін з прадуктыўных спосабаў утварэння тэрмінаў электратэхнікі – абрэвіяцыя. Выяўлены некаторыя заканамернасці ўтварэння і выкарыстання абрэвіатур у складзе электратэхнічнай тэрміналогіі.

Сучаснай электратэхнічнай тэрміналогіі ўласціва імкненне да сістэматызацыі сваёй унутранай структуры, адзінства яе значэння і знешняй формы, што абумоўлена спецыфікай галіны. Дадзенае імкненне рэалізуецца ў працэсе ўпарадкавання тэрміналогіі. Праца па ўпарадкаванні тэрмінаў у галіне з’яўляецца працаёмкім працэсам, бо яна праходзіць на некалькіх узроўнях: лакальным, дзяржаўным, міждзяржаўным і міжнародным. Акрамя гэтага, стандарты абнаўляюцца дастаткова павольна, каб своечасова ўлічваць усе змены, якія адбываюцца ў галіне.

Тэрміналогія электратэхнікі з’яўляецца дастаткова ўсталяванай. Асноўныя тэрміны рэгіструюцца ў стандартах. Нягледзячы на гэта, пры выкарыстанні тэрмінаў сустракаюцца разыходжанні, бо пры выкананні сваіх задач спецыялісты кіруюцца не толькі стандартамі, але і іншымі тэхнічнымі дакументамі і рэгламентамі.

У сувязі з неабходнасцю дакладна і поўна называць новыя сучасныя з’явы ў навукі, тэхніцы, вытворчасці і адлюстроўваць іх найбольш істотныя прыметы адбываецца з’яўленне вялікай колькасці складаных слоў, якія “неабходны не толькі для задавальнення патрэбы ў новых словах, але таксама і таму, што вельмі часта сапраўды існуе патрэба выразіць дзве ідэі ў адным слове” [2, с. 46].

У сучасным працэсе тэрмінаўтварэння актыўна выкарыстоўваецца абрэвіяцыя, якая прадстаўляе пэўны семіятычны працэс скарачэння лінейнай даўжыні, дзе частка выступае замест цэлага. У выніку фарміруецца новы знак другаснай намінацыі, які і называецца абрэвіатурай.

Аб’ектам нашага даследавання з’яўляюцца тэрміналагічныя абрэвіатуры электратэхнікі рускай і беларускай моў з мэтай выяўлення заканамернасцей іх утварэння, устанаўлення характэрных адметнасцей іх выкарыстання для далейшага ўключэння ў склад электроннага руска-беларускага слоўніка адпаведнай галіны.

Крыніцай для выяўлення тэрмінаў электратэхнікі паслужылі падручнікі, вучэбна-метадычныя дапаможнікі і даведнікі па электратэхніцы. Метадам суцэльнай выбаркі намі было выяўлена каля 250 актыўнаўжывальных тэрміналагічных адзінак абрэвіатур электратэхнікі.

Скарочаныя знакі (абрэвіатуры) утвараюць у мове пэўную падсістэму з уласнымі заканамернасцямі функцыянавання. У аснове тыпалогіі абрэвіатур ляжыць спосаб скарачэння пачатковага наймення да склада (складоў) або да ініцыяла (ініцыялаў). Адпаведна абрэвіатуры дзеляцца на складовыя, ініцыяльныя і змешаныя, якія спалучаюць склады і ініцыялы.

У складзе кожнай абрэвіатуры ёсць кампанент, з якога пачынаецца яе дэшыфроўка. Такі кампанент атрымлівае статус апорнага, які сустракаецца ў адным і тым жа значэнні ў складзе розных абрэвіатур. Будучы апорным пры ўспрыманні і дэшыфроўцы, апорны кампанент з’яўляецца ядзерным у структуры значэння абрэвіатуры і можа замяняць дадзеную адзінку ў маўленні.

Пад скарачэнне падпадае вялікая колькасць электратэхнічных тэрмінаў, якія абазначаюць абсталяванне, працэсы, розныя велічыні, тэхналогіі. Аналіз выяўленых з навукова-тэхнічнай і вучэбнай літаратуры абрэвіатур паказвае наяўнасць пэўных заканамернасцей утварэння і выкарыстання. Так, большасць скарачэнняў тэхнічных тэрмінаў пазначаецца загалоўнымі пачатковымі літарамі ўсіх слоў-кампанентаў ці ўтвораны ініцыяльныя абрэвіатуры, напрыклад: *АВР – автоматический ввод резерва // АВР – аўтаматычны ўвод рэзерву; АПВ – автоматическое повторное включение // АПВ – аўтаматычнае паўторнае ўключэнне; ВНА – выключатель нагрузки автогазовый // ВНА – выключальнік нагрукі аўтагазавы; ВНР – выключатель нагрузки ручной // ВНР – выключальнік нагрукі ручны; ВРУ – вводное распределительное устройство // УРП – уступная размеркавальная прылада; ДГУ – дизель-генераторная установка // ДГУ – дызель-генератарная ўсталёўка; ЗРУ – закрытое распределительное устройство // ЗРУ – закрытая размеркавальная прылада; ИБП – источник бесперебойного питания // КБС – крыніца бесперабойнага сілкавання; КЗ – короткое замыкание // КЗ – кароткае замыканне; КИП – контрольно-измерительный прибор // КВП – кантрольна-вымяральны прыбор; КРУ – комплектное распределительное устройство // КРП – камплектная размеркавальная прылада; КСО – камера сборная одностороннего обслуживания // КЗА – камера зборная аднабаковага абслугоўвання; КТП – комплектная трансформаторная подстанция // КТП – камплектная трансфарматарная падстанцыя; МТЗ – максимальная токовая защита // МТА – максімальная токавая абарона; НКУ – низковольтное комплектное устройство // НКП – нізкавольтная камплектная прылада; НН – низкое напряжение // НН – нізкая напруга; ОМП – определение места повреждения // ВМП – вызначэнне месца пашкоджання; ОПН – ограничитель перенапряжений // АПН – абмежавальнік пераннапружанняў; ПО – программное обеспечение // ПЗ – праграмае забеспячэнне; ОЗЗ – однофазное замыкание на землю // АЗЗ – аднафазнае замыканне на зямлю; ПНР – пусконаладочные работы // ПНР – пуска-наладачныя работы; ПВВТ – предохранитель-выключатель выхлопного типа // ЗВВТ – засцерагальнік-выключальнік выхлопнага тыпу; КТП – комплектная трансформаторная подстанция // КТП – камплектная трансфарматарная падстанцыя; ПУЭ – правила устройства электроустановок // ППЭ – правілы прылады электраўстановак; РВУ – разъединитель внутренней установки // РУУ – раз'яднальнік унутранай усталёўкі; РВЗ – разъединитель внутренней установки с заземляющими ножами // РУЗ – раз'яднальнік унутранай усталёўкі з заземляльнымі нажамі; РЗА – релейная защита и автоматика // РАА – рэлейная абарона і аўтаматыка і інш. [1; 3; 4]. У доследнай выбарцы ініцыяльныя скарачэнні складаюць амаль 85% у рускай і беларускай мовах. Так, выкарыстоўваюцца абрэвіатуры, утвораныя з пачатковых дзвюх ці адной літар слоў поўнага наймення. Гэта могуць быць тэкставыя, ці аўтарскія абрэвіатуры, якія функцыянуюць у межах толькі пэўнага аўтарскага тэксту, напрыклад: *зд – задатчик // зд – задатчык, кл – клапан // кл – клапан, к – компенсатор // к – кампенсатар*; і агульнапрынятыя, якія фіксуюцца ў афіцыйных даведніках і з'яўляюцца часткай лексічнай сістэмы мовы. Працэнт такіх скарачэнняў невялікі, але яны абазначаюць частотныя паняцці.*

У абрэвіатурах, якія змяшчаюць імя чалавека, першая літара яго імя заўсёды будзе загалоўнай. У асноўным, гэта характэрна для адзінак вымярэння (*Вт – Ватт // Вт – Ват, Гц – Герц // Гц – Герц*).

Даволі распаўсюджаны абрэвіатуры электратэхнікі для скарачанага наймення сінанімічных тэрмінаў. Напрыклад, тэрмін *комплектное распределительное устройство наружной установки // камплектная размеркавальная прылада вонкавай усталёўкі* даецца як абрэвіатура *КРУН // КРПВУ* ці *КРН // КРП*.

Як відаць, у выніку ўтварэння розных абрэвіатурных тэрмінаў яны ўступаюць у сінтаксічныя адносіны. Напрыклад, поўны тэрмін *пункт секционирования столбовой воздушной линии электропередачи // пункт секцыянавання слупковай паветранай лініі электраперадачы*

траперадачы падаецца як абрэвіатура ПССВЛЭ // ПССПЛЭ, а сінанімічныя да яго тэрміны – як автоматический пункт секционирования // аўтаматычны пункт секцыянавання ці – як АПС // АПС.

У выніку аналізу такога тыпу сінанімічных тэрмінаў-абрэвіатур назіраецца неадпаведнасць паводле колькасці кампанентаў (параўн. ПССУ і ПСУ ці ПУС).

Адзначым, што раўназначныя сінонімы могуць быць няпоўнымі, г. зн. могуць супадаць па значэнні, але адрознівацца па ўжыванні. Справа ў тым, што ў складзе адабрэвіатурных вытворных ужываюцца, як правіла, менавіта абрэвіатуры, а не зыходныя поўныя словазлучэнні. Крытэрыямі ўстанаўлення сінанімічнасці адзінак у сістэме абрэвіяцыі з'яўляюцца тоеснасць сэнсавага значэння і магчымасць узаемазамяняльнасці ўнутры канкрэтных тэхнічных кантэкстаў.

Кожны тэрмін электратэхнікі з'яўляецца адзінкай цэласных рода-відавых адносін. Адзін і той жа тэрмін можа быць на адным узроўні відавым, а на наступным узроўні – радавым. Рода-відавныя адносіны спрыяюць стварэнню цэласнасці і строгай шмат'яруснай структуры электратэхнічнай тэрміналагічнай сістэмы і дазваляюць сапраўды вызначыць семантычную сувязь тэрміна з іншымі тэрмінамі.

Родавыя і відавныя тэрміны могуць знаходзіцца ў сінанімічных адносінах. Родавы тэрмін валодае больш шырокім значэннем за відавы, што дазваляе яму ў прафесійнай камунікацыі замяніць відавы тэрмін, г.зн. служыць сінонімам відавых тэрмінаў. Напрыклад: тыпы апор высакавольтных ліній ПТ2-К, ПТ1, ПТ2, ПТ2С, АТ2-К часта ўжываюцца замест ПТ2-К, а родавым тэрмінам для ўсіх іх з'яўляецца ВЛ 110 кВ. Але відавы тэрмін не можа замяніць родавы. Тэматычная стратыфікацыя вылучаных электратэхнічных абрэвіяцыйных тэрмінаў садзейнічае выяўленню іх сістэмнасці і ў функцыянальным плане.

Такім чынам, абрэвіяцыя служыць павышэнню выніковасці камунікацыі спецыялістаў пэўнай галіны. Абрэвіатуры ўяўляюць сабой вынік другаснай намінацыі, выконваюць галоўным чынам ідэнтыфікацыйную і класіфікацыйную ролю, іх з'яўленне нярэдка сведчыць аб актуальнасці абазначанай імі з'явы ў пэўны часавы інтэрвал.

Папаўненне і выкарыстанне шэрагу абрэвіатурных вытворных адзінак прыводзіць да ўтварэння словаўтваральных гнездаў, зыходнымі словамі якіх выступаюць абрэвіатуры. Выяўляецца пэўная раўнавага паміж патрэбамі выразаў, для задавальнення якіх ствараецца ўсё большая колькасць спецыяльных і адпаведна больш рэдкіх адзінак, і натуральнай інерцыяй, накіраванай на захаванне абмежаванай колькасці агульных і ўжывальных адзінак.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Бензарь, В. К. Словарь-справочник по электротехнике, промышленной электронике и автоматике / В. К. Бензарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Выш. шк., 1985. – 176 с.

2 Винокур, О. Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / О. Г. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и литературы. – Т. V. : Сб. статей по языкознанию. 1939. – С. 3 – 54.

3 Лугинский, Я. Н. Англо-русский словарь по электротехнике и электроэнергетике = English-Russian dictionary of electrical and power engineering : с указателем русских терминов : около 45000 терминов / Я. Н. Лугинский, М. С. Фези-Жилинская, Ю. С. Карибов. – 4-е изд., испр. – М. : РУССО, 2003. – 611 с.

The desire of modern electrical engineering terminology to systematize its internal structure is realized in the process of ordering terminology. The article deals with one of the productive ways of forming electrical engineering terms – abbreviation. Some regularities of the formation and use of abbreviations in electrical engineering terminology have been revealed.

А. М. ВОІНАВА, А. М. ПАЛУЯН

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАМІНАЦЫІ ВЯСЕЛЬНАГА АБРАДУ Ў ГАВОРКАХ ЛЕЛЬЧЫЦКАГА РАЁНА

В статье рассматривается лексика свадебного обряда, зафиксированная в Лельчицком районе. Проведена подробная семантическая классификация лексики, даётся генетическая характеристика обрядовых номинаций, рассматриваются типы структурно-семантической мотивации. В работе используется иллюстрационный материал свадебного обряда, собранный во время фольклорных экспедиций по Лельчицкому региону.

АКТУАЛЬНАСЦЬ вывучэння мовы фальклору вызначаецца тым, што традыцыйная вусная народная творчасць звязана не толькі з навакольнай рэчаіснасцю, але і з яе ідэалізаваным вобразам, рытуалам, з сістэмай сімвалаў і народных уяўленняў. У народнай гаворцы фарміруецца свая сістэма паняццяў і значэнняў слова, якія часта не супадаюць з колам значэнняў літаратурнай мовы.

Аб'ектам вывучэння фальклорнай лексікі намі абраны Лельчыцкі рэгіён, геаграфічнае размяшчэнне якога (на стыку некалькіх дыялектных груп) абумовіла багацце і разнастайнасць яго гаворкі, якая займае берагавое становішча ў палескай групе беларускіх дыялектаў.

Вывучэнню моўнага ландшафту Лельчыцкага і суседніх раёнаў прысвечана не адна праца як айчынных, так і замежных спецыялістаў. У гэтым плане дастаткова прыгадаць такія буйныя праекты, як «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы» (1963), «Лексічны атлас беларускіх народных гаворак» у 5 тамах (1993 – 1998), «Лексичний атлас правобережного Полісся» М. В. Ніканчука (1994), выданне «Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Палесся: атлас, слоўнік» (2008), у якіх знайшлі адлюстраванне шматлікія адметнасці мясцовых гаворак. Разам з тым лакальная моўная сістэма не застаецца нязменнай, яна ўвесь час развіваецца і зазнае тыя або іншыя ўплывы. Па гэтай прычыне праверка наяўных звестак для выяўлення таго новага, што з'явілася ў гаворках за апошнія дзесяцігоддзі, была і будзе адной з прыярытэтных задач для даследчыкаў.

Гаворкі жыхароў Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці адносяцца да паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы і мазырскай групы гаворак у яго складзе. Сярод характэрных моўных асаблівасцей рэгіёна даследчыкамі вылучаюцца наступныя: вымаўленне [o] на месцы [a] (*вада́, коро́ва* замест *вада́, каро́ва*), вымаўленне [y] на месцы [ы] (*му, ву́ніў* замест *мы, вьі́ніў*), ужыванне *-са* ў зваротных дзеясловах (*мы́ўса, нае́ўса* замест *мыўся, наеўся*), выкарыстанне асобных слоў, не ўласцівых беларускай літаратурнай мове (напрыклад, *нябо́га* ‘пляменніца’, *чо́баты* ‘боты’) і інш.

Важным кампанентам у агульнай моўнай сістэме фальклору з'яўляецца мова абраду, якая выконвае розныя функцыі. Так, абрадавая апісальная лексіка, функцыянуючы ў асноўным у сітуацыях апісання абрадаў, выконвае не толькі камунікатыўнае і нацыянальна-культурнае прызначэнне, але і служыць назапашванню і захаванню нацыянальна-культурнага вопыту.

Абрады выконвалі ролю гістарычнай памяці, увасаблялі народнае светаразуменне, псіхалогію і практычную мудрасць і былі прасякнуты сімваламі, уяўленнямі, рытуальнымі і магічнымі дзеяннямі. Найбольш складаны комплекс абрадаў і звычайў, якія адлюстроўваюць светапоглядныя і сацыяльныя нормы, этнічныя і эстэтычныя ўяўленні,

звязаны са сферай сямейна-шлюбных адносін, якія дзейнічаюць у носьбітаў культуры ў пэўны момант гістарычнага развіцця. У сямейна-абрадавай лексіцы найбольш колькаснай з'яўляецца лексіка вясельнага абраду як аднаго з самых важных комплексаў сямейнай абраднасці. Даследчыкі этнаграфіі параўноўваюць усходнеславянскае вяселле нават не са спектаклем з вялікай колькасцю дзеючых асоб, а з “вясельнай містэрыяй”, з шэрагам містычных дзеянняў, аб'яднаных у адно цэлае [1].

У складзе вясельнай лексікі вылучаюцца наступныя тэматычныя групы. У такую групу мы ўключаем лексемы розных часцін мовы, якія аб'яднаны агульнасцю паняццёвай сферы і разнастайнасцю лінгвістычных адносін паміж яе элементамі.

1. Найменні вясельнага абраду і яго складовых частак. Дадзеная лексіка-семантычная група адлюстроўвае працэсуальны бок шлюбнага рытуалу і прадстаўлена як дзеясловамі (сватаць, вячацца), так і назоўнікамі, найчасцей аддзеяслоўнымі (змовіны, заручыны): **сватанне, ісіці ў сваты:** *У сватанне бяруць дзевак, дзядьку, цётку, хросных бацьку і матку, харошага суседа* [2, с. 315]; **вяселле:** *Тут дагаворваюцца, калі будзе вяселле* [2, с. 294]; **свадзьба:** *Потым назначаюць дзень свадзьбы* [2, с. 301]; **заручыны:** *Малады з маладою ідуць запрашаць на заручыны тых людзей, што будуць на вяселлі* [2, с. 301]; **бяседа:** *Усе госці садзіліся за сталы – збіраліся на бяседу. Эта ўжэ последні дзень вяселля* [2, с. 324]. Калі бацькі і іх дачка згаджаліся на шлюб, то адбываліся **запоіны:** *Заўтра ў хаце маладой збіраюцца дзяўчаты, суседзі, багата людзей. Сядаюць за сталы, п'юць, ядзяць – запоіны* [2, с. 315], калі дзяўчына была супраць, то *выкочвае жаніху гарбузу* [2, с. 308].

Этымалогія наймення **вяселле** выразна звязваецца з прыметнікам **вясёлы** і яскрава матывуецца адпаведным характарам і абраду, і яго ўдзельнікаў, і іх паводзін падчас абраду. У Даль лексему **веселіе** (**веселье, весельство**) фіксуе з асноўнай семантыкай ‘радасць, задавальненне, пацеха’ і ў значэнні ‘**свацьба і празднество сватебное**’ з паметамі *старое і паўднёвае* [3, т. 1, с. 186]. А слова **свадзьба** расійскі лінгвіст узводзіць да дзеясловаў **свадить, сводить і сватать:** **Свадзьба** ‘**обручение, совершение брака, женитьба і замужество, повенчанье, со всеми брачными обрядами и пирушками**’ [3, т. 4, с. 145].

Вядомы на тэрыторыі даследуемага рэгіёна абрадавыя дзеянні, якія маюць складаную назву: **завіваць нявесту, завіванне маладой:** *Яе завіваюць хросная маці нявесты і жаніха* [2, с. 310]; *Ёк ужэ трэба завіваць маладу, то малады берэ тарэлку і ложыць грошы* [2, с. 299]; **торг за ёлку,** звязаны з жаніхом і яго роднымі, якія павінны былі выкупіць ёлку – маладую: *Ёлку ўкрашаюць цвятамі і трыма маленькімі свечкамі зверху* [2, с. 294]; **суканне свечак** – адначасова ў хаце маладога і маладой самі з воску вырабляюць свечкі: *Пакуль каравай пячэцца, робяць з воску свечку і ўвесь час спяваюць* [2, с. 302]; **зборная субота:** *Да мінецца табе роскаш наша, Суботняе ізмуваньейко, Нідзельнае прыбіраньейко. В суботу ізмувалася* [2, с. 294].

У суботу перад вяселлем адбываецца абрад выпечкі караваю – **каравай пякуць:** *А каравай пеклі самі з мукі вышшаго сорта* [2, с. 300]. У некаторых вёсках каравай пеклі ў дзень вяселля. Пасля выпечкі **каравай упрыгожваюць** кветачкамі, лісцікамі з цеста, рознымі цацкамі: *Каравай родзяць шышачкамі, кветачкамі з цеста* [2, с. 302]. Дзялілі каравай трое мужчын: хросны жаніха, нявесты і старшы сват [2, с. 309]. Падчас вяселля маладыя **склікаюць на каравай:** *Гукаюць на каравай бацько і маці, брат, хросныя, далей ад старэйшых* [2, с. 310].

Адным з жартаўлівых абрадавых момантаў вяселля было **выкраданне нявесты:** *Дружкі выкрадаюць нявесту, каб узяць выкуп* (Лельчыцы). А нявесту так проста не аддаюць, яе трэба выкупіць – адбываецца **выкуп, торг, таргі:** *Сваты таргуюцца, павінны даць дзеньгамі выкуп* [2, с. 316].

Грамадзянскае ўзаконьванне шлюбу называлася **роспіс:** *Пасля роспісу ідуць у цэркаў* [2, с. 310], царкоўнае – **вянчанне, вянец:** *У цэркві нявеста і жаніх становяцца на рушнік, калі іх вячаюць* [2, с. 310]; *Дзяўчыну да вянца падводзіць дружок* [2, с. 315].

2. Найменні ўдзельнікаў вясельнага абрада. У цэнтры паняццёвага поля знаходзіцца спецыфічныя абрадавыя намінацыі, якія называюць удзельнікаў вяселля. Зафіксаваныя лексемы з'яўляюцца як агульнаўжывальнымі, так і характэрнымі менавіта для дадзенага рэгіёна. Першую групу складаюць асобы, якім належыць вядучая роля ў арганізацыі вяселля: **малады, маладая, малыды, молодая, маладыя, нявеста, жаніх**: *Прыежджаюць сваты і малады до двора молодой* [2, с. 297]; *3 жаніховага боку павінны аддаць гарэлку гасцям нявесты* [2, с. 301]; **дружкі, закасянкі** 'сяброўкі нявесты': *Дружкі невесты ідуць у лес на ёлку* [2, с. 294]; *Маладая бярэ з сабой трох закасянак (дзевак)* [2, с. 316]; **маршалак** 'сябар з боку жаніха': *Потом ужэ малыды з маршалкамі пудходзіць да стала, і маршалкі пачынаюць скупаць дружок* [2, с. 297]; **баярын, дружка**: *Спяваюць песні аб баярах (дружках маладога)* [2, с. 316].

На вяселлі абавязковымі гасцямі, безумоўна, станавіліся **сваты, бацькі, маці хросная, хросны бацька, хросныя, музыкі**: *Сваты прыходзяць часоў у 12 ночы* [2, с. 301]; *Хросныя маці нясуць дзве іконы, хросныя бацькі – два хлеба* [2, с. 310]; *Цешча і свахі спеваюць песню* [2, с. 297]; *Маці молодой перавязвае сватоў ручнікамі* [2, с. 313].

На перыферыі поля дадзенай лексіка-тэматычнай групы размяшчаюцца словы, якія называюць удзельнікаў абрадаў як другасных, прысутнасць якіх была пажаданая: **коровайніцы** – жанчыны, якія выпякалі каравай: *Месяць коровай коровайніцы, калі людзі ўжэ ідуць на вяселле* (Лельчыцы); **баяры** – госці жаніха: *Спяваюць песні аб баярах (дружках жаніха)* [2, с. 316]; **князёк**: *Ужэ малыды плоціць грошы князьку і купляе сабе место каля маладае, а князёк вуходзіць* [2, с. 298]; **прыданне, прыданок**, – госці маладой: *Людзей з боку дзеўкі называюць прыданымі* [2, с. 310]; **закосянкі**: *Разам з ёй едуць закосянкі, жанчыны, якія ў хаце жаніха развешваюць прыданне маладой* [2, с. 310]; **свяцілка** – дзеўка, якая дзяржала свечку [2, с. 322]; Аднак гэтыя ўдзельнікі не аказвалі прынцыповы ўплыў у выкананні абрадаў, іх функцыі часта вар'іраваліся.

Абавязковымі асобамі на вяселлі ў Лельчыцкім раёне былі **падстаўная нявеста**: *Радня са стараны маладой нявесту хавае і паказвае падстаўную* [2, с. 308]; **цыгане**: *Пасля гуляючых ўбіраюцца ў цыган. Мужчыны адзьяваюцца як жанчыны, а жанчыны – як мужчыны* [2, с. 318].

3. Найменні прадметаў, якія выкарыстоўваюцца ў вясельным абрадзе. У дадзенай групе прадстаўлена лексіка, якая ў абрадавай сітуацыі набывала сімвалічны сэнс. У цэнтры паняццёвага поля размяшчаюцца найменні, якія выкарыстоўваюцца толькі ў вясельным абрадзе: **каравай**, у якім пераплятаюцца мужчынскі і жаночы пачатак і які з'яўляецца сімвалам шчаслівага лёсу: *Потом улєвалі на каравай шышкі і смазвалі каравай посным маслам і жаўткам, шчоб блішчаў* [2, с. 300]; **прыданое, прыданне**: *Молодую трэба забраць разам з прыданнем, але спачасту прыданое трэба выкупіць* [2, с. 310]; **фата, вянок, венок**: *Пасля дзяльбы каравая знімаюць фату з нявесты* [2, с. 302]; *Вянка надзьявалі і паставілі яе сярод хаты* [2, с. 306]; **кольца**: *Маладым надзьяваюць кольца* [2, с. 331]; **каснік**: *Чапляюць да венка каснікі* [2, с. 294]; **платок**: *Малады падносіць чарку маладой і обезацельна на белам платку* [2, с. 294].

На перыферыі поля размяшчаецца лексіка, якая абазначае прадметы, якія маглі выкарыстоўвацца і ў іншых рытуалах і абрадах, у паўсядзённым жыцці: **ікона**: *Хросныя маці нясуць дзве іконы* [2, с. 310], **ручнік, рушнік**, які выступаў сімвалам злучэння і згоды: *У цэркві нявеста і жаніх становяцца на рушнік, калі іх вячаюць* [2, с. 310]; **парог**: *Пасля вячання гэты рушнік нявеста павінна была нагой працягнуць да парога, каб дзеўкі замуж шлі* [2, с. 310]; **падарункі, падаркі**: *Сваха нясе падарункі нявесце* [2, с. 309]; *Назаўтра маці нявесты збірае два куці падаркаў* [2, с. 302]; **зерне, жыто, хлеб-соль, канфеты, мёд**: *Бацькі абсыпаюць маладых жытам, каб добра жылося, і просяць да хаты* [2, с. 317]; *І малада з парога начынае сеяць жыто* [2, с. 300]; *Яны нясуць з сабой хлеб з соллю на ручніку* [2, с. 308];

кветачкі, лента, хустка: *Робяць кожнаму дружску жаніха па кветачцы [2, с. 308]; На галаву нявесты завязваюць дзве хусткі: чырвоную і белую [2, с. 309]; З боку нявесты родныя вяжуць сватам ручнікі і хусткі [2, с. 308]; Знімаюць з маладой вянок з фатою і надзяюць ёй на галаву хустку [2, с. 309].*

Сімвалам багатага жыцця выступаў **кажух:** *Маладых содзяць на вывернуты кажух, перад імі абавязкова павінна стаяць масла, мёд, кветкі [2, с. 309]; Іх сустракае маці маладога ў кажусе, вывернутым шэрсцю ўверх [2, с. 297].* Сакральным зместам напоўнены такія прадметы, як **дзяжа, дзежка, падушка:** *Потом вуносіць свекруха дзежку і засцілае надзежніцаю [2, с. 300]; Калі яна дзеўка – то павінна сесці на дзежку, як не – то прама ў хату ідзе [2, с. 300]; На воз, на каторым маладыя паедуць дадому, клалі падушкі [2, с. 310].*

Асаблівасцю вясельнага абраду ў Лельчыцкім раёне было ўпрыгожанне і выкуп ёлкі, якая сімвалізавала нявесту: *А свадзебнэ дрэўцэ була ёлка. Нараджаюць усякімі кветкамі, каторыя самі робяць [2, с. 300]; Адаюць грошы, купляюць ёлку – маладую [2, с. 302].*

Функцыю абярэгу выконвала **голка:** *У адзенне маладога ўтыркаюць голкі (гэта ад дурнога вока) [2, с. 301].* Інтэгральнай прыкметай, якая аб'ядноўвае ўсе лексемы гэтай групы, выступае выкарыстанне іх у тэксце вясельнага абраду [4].

Абрадавае значэнне мела і лексема **стол, лава, услон,** якая выкарыстоўвалася як сімвал згоды, злучэння: сесці за стол 'пагадзіцца'. Паказальна тое, што абрад застолля завяршае кожны этап вясельнага абрада: *Хросны бацька выймае торбу (там хлеб і гарэлка). Усё кладзе на стол [2, с. 301]; Цяпер вядуць маладую за стол [2, с. 317]; Маладых абводзяць тры разы вакол стала [2, с. 310].* Аднак неабходна адзначыць, што стол адначасова выступае і сімвалам мяжы: сталом перагароджваюць дарогу да нявесты: *Выносяць лаву (услон) на вуліцу, якой перагароджваюць дарогу [2, с. 309].*

Народныя святы і абрады з'яўляюцца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль уся лексіка належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду. Гэта такія лексемы, як *вяселле, сватанне, каравай, вянок, заручыны, маладыя* і інш. [5]. Большасць найменняў, звязаных з даследуемай тэматыкай, з'яўляюцца матываванымі. Матываванасць слова – гэта суаднесенасць вытворнага слова з тым, ад якога яно ўтворана, пры якой сэнс і структура першага слова могуць быць растлумачаны шляхам звароту да сэнсу слова, ад якога ўтворана. Даследчыкі па фармальным крытэрыі вылучаюць фанетычную, марфалагічную, семантычную матываванасці. Фанетычная матываванасць рэалізуе ацэначныя патэнцыі таго, хто абазначае прадмет ці з'яву. Астатнія віды матываванасці зводзяцца да асноўнага – семантычнай матываванасці, якая можа быць ці не можа быць выражана марфалагічна [6, с. 24].

У аснове канцэпцыі матываванасці слова ляжыць уяўленне пра безумоўны прырытэт свядомага над бессвядомым у маўленчай і моватворчай дзейнасці. У. У. Лявіцкі адзначае, што матываванае слова аказваецца больш жыццяздольным, чым нематываванае. Слова, матываванае фанетычна і семантычна, з'яўляецца больш устойлівым, чым тое, што матывавана толькі адным са спосабаў. Пры гэтым, матываванае слова часта выцясяня нематываванае [6, с. 24].

Самым пашыраным тыпам матывацыі найменняў, звязаных з вясельным абрадам, з'яўляецца намінацыя паводле працэсуальнай прыкметы. Лексічным матыватарам такіх найменняў з'яўляюцца назвы разнастайнага дзеяння. Вялікая колькасць зафіксаваных з'яўляюцца суфіксальнымі ўтварэннямі: *сватанне, заручыны, выкуп, торг, пасада, запойны, свяцілка, змовіны.* Некаторыя найменні з'яўляюцца субстантываванымі назвамі: *хросны, малады, маладая, вясельныя, прыданая.*

Зафіксаваны на тэрыторыі Лельчыцкага рэгіёна і складаныя назвы: прыметнік + назоўнік: *дзявочы вечар, белае плацце, зборная субота;* назоўнік + назоўнік: *злучэнне маладых, суканне свечак; завіванне маладой;* дзеяслоў + назоўнік: *дзяліць каравай, саджаць каравай, выкупіць нявесту, гуляць куру.*

У вясельным абрадзе даследуемага раёна захавалася шмат народных песень, у якіх фіксуюцца самыя разнастайныя экспрэсіўныя абрадавыя назвы. Асабліва сцю эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі з'яўляецца тое, што эмацыянальная афарбоўка накладаецца на лексічнае значэнне слова, але не зводзіцца да яго: дэнататыўнае значэнне слова ўскладняецца канататыўным. Такія лексемы, акрамя намінатыўнай, маюць яшчэ і экспрэсіўную функцыю, якая робіць іх адметнымі, выразнымі ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы. Дадатковыя сэнсавыя кампаненты, уключаныя ў семантычную структуру слова, дазваляюць перадаць такія эмацыянальна-ацэнныя адносіны суб'екта да прадмета, як ласкальнасць, іронія, кпіны. У складзе такой лексікі можна вылучыць слова-вобраз і слова-энергему. Калі мэта адрасанта – выражэнне адносінаў, пачуццяў, то функцыя слоўнага знака – паэтычная, якая рэалізуецца ў вербальных паэтычных формах, перш за ўсё ў песнях, і выклікае слова-вобраз. Для рэалізацыі валюнтатыўных намераў выкарыстоўваецца знак з дамінуючай магічнай функцыяй, прызначаны для перадачы валявога імпульсу. З іх вылучаюць слова-энергему.

У складзе эмацыянальнай лексікі можна выдзеліць наступныя групы:

1. Словы з яркім канататыўным значэннем, якія ўтрымліваюць ацэнку фактаў, з'яў, прыкмет, што даюць адназначную характарыстыку. Асноўным зместам такіх слоў з'яўляецца выражэнне пачуццяў, эмоцый у адносінах да рэчаіснасці: *Ёк по красной дзеўцы* [2, с. 298]; *Ой, ты сват харошы* [2, с. 302]; *Ды помуй свое рыло* [2, с. 302]; *Дорую шчасця й долі, і век ваш доўгі* [2, с. 303]; *Што б була между вамі любоў* [2, с. 304]; *У нашага свата харошая хата* [2, с. 311].

2. Многазначныя словы, нейтральныя ў асноўным значэнні, якія атрымліваюць якасна-эмацыянальнае адценне пры пераносным ужыванні: *А, браточки мае, сакалочкі* [2, с. 322]; *Вон, сорокі ('дзяўчаты'), с хаты, Годзі вам шчэбетаці* [2, с. 298].

3. Словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуццяў. Такія адценні значэння могуць выражацца ўнутраным зместам моўных адзінак, з'яўляюцца імпліцытнымі – выражаюцца праз знешнія, фармальныя паказчыкі (суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі).

Выключным багаццем экспрэсіўных адценняў вылучаецца лексіка са значэннем асобы, шырока прадстаўленая ў вясельна-абрадавых песнях: *Май свёкра за бацюхна, свекрухну за матухну, Дзеве́рка за браце́йка, Трыжды завіцу за сестрыцу* [2, с. 296]; *Сустрэнь свайго чада* [2, с. 321]; *Одну возьмем за бабочку, А другую возьмем за кумочку* [2, с. 298]; *Свайго татачку просіць* [2, с. 297]; *Сестрыца прынелася* [2, с. 299]; *Ты таварышка наша* [2, с. 294]; *Да суседочак просіць* [2, с. 305]; *Водступіцеся, дзевочкі* [2, с. 307]; *Бо я ўпаду сваёй мамочцы на ножкі* [2, с. 312]; *Меншы браточак, адчыняй варты да канца* [2, с. 343].

Памяншальна-ласкальныя суфіксы назоўнікаў, што сустракаюцца ў вясельных песнях, у сваёй большасці не звязаны з памяншэннем прадмета (конік не маленькі конь), а з выражэннем адносінаў павелічальнасці, ласкальнасці або ў некаторых момантах суму па родных людзях. Так, суфіксы -еньк-, -оньк-, -аньк-, -іньк-, -ельк- выяўляюць станоўчыя адносіны да аб'екта, маюць значэнне яркай эмацыянальнасці і размоўнай экспрэсіўнасці: *Ты кленова да лісценонька* [2, с. 295]; *З левай ручэнькі персня зняў* [2, с. 295]; *У белэ лічэнько поцалаваў* [2, с. 295]; *Мою косоньку сцерла* [2, с. 299]; *Штоб песеньку начала* [2, с. 303]; *Вершок вішэнькі зломала* [2, с. 299]; *ножкі белыя-беленькія* [2, с. 312]; *сівая зеўзюленька* [2, с. 312].

Такія ж адносіны выражаюцца з дапамогай суфіксаў -ік-: *На возік седала* [2, с. 299]; *Вася коніка сядлаіць* [2, с. 320];

-к-, -ц-: *Надзела цешча аўчынку* [2, с. 297]; *Слёзкам аблілася* [2, с. 299]; *А зяць узяў, шапочку зняў* [2, с. 299]; *Прыдзі к океңу, погледзі* [2, с. 296]; *Мар'ечка ў косках седзіць* [2, с. 28];

-ак-, -ок-, -ёк-: *Да суседочак просіць* [2, с. 304]; *Як надзенуць мне вяночка* [2, с. 316];

-ачк-, -очк-, -ечк-, -ейк-: Там семейка гонорыстая [2, с. 295]; Праз окенечко руку даў [2, с. 295]; Шчэй тому, што у куточку, Шчо йграе ў скрыпочку [2, с. 295]; Дзве кветочки ізняці [2, с. 297]; Чэрэпчкі збіралі [2, с. 295];

-чык: Ці не везе гасцінчыка, Чырвоного да васільчыка [2, с. 300];

-іц-: Трыжды завіцу за сестрыцу [2, с. 296]; Дарую маладым цяліцу [2, с. 297]. У назоўнікаў з адзначанымі суфіксамі праяўляецца ўзмоцненая ступень ласкальнасці, мяккасці, добрых адносін.

Шмат у вясельных песнях сталых, устойлівых эпітэтаў: Пад эту гору крутую [2, с. 320]; цёмны лес, цёмны бор [2, с. 322]; бедная сірота [2, с. 312]; сыра земля [2, с. 312]; [2, с. 334]; белая бяроза [2, с. 321]; дзявоцкая краса [2, с. 300]; ножкі белыя [2, с. 306]; красной дзеўцы [2, с. 298];

метафар: Ці стогне дарога [2, с. 334]; Наша ёлачка ...дарогаю ішла – звінела [2, с. 302]; Да каціса соўнейко, да по небу нізенько [2, с. 296]; Наша печ рагоча, короваю хоча [2, с. 305]; Да казаў нам зайчык [2, с. 311];

параўнанні Яго дзеткі, як кветкі, Яго жонка, як зорка [2, с. 316]; Дэй укусіла, ек та гадзіна [2, с. 299]; Віса хмель кала тычачкі, як жанкі кала свечачкі [2, с. 315]; Старша дружка, ек стужка [2, с. 298]; Тонкую, як буліна, чырвоную, ек каліна [2, с. 300].

Часта ў складзе вясельнай лексікі выяўляюцца прыметнікі і радзей прыслоўі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі. У шырокім спектры чалавечых пачуццяў – захапленне, замілаванне, цікавасць і пад., якія праяўляюцца ў адносінах да асобы ці прадмета, якія надзелены гэтай прыкметай і выражаюцца прыметнікам з памяншальным значэннем, немагчыма вылучыць адзінага сэнсавага кампанента, які можна было б адзначна прыпісаць суфіксу. Можна толькі канстатаваць, што такія прыметнікі ці прыслоўі адначына выражаюць узмацняльна-станоўчыя адносіны: Нізенько поклоніўся [2, с. 299]; А нам тут добрэсенько, На столах поўнесенько [2, с. 311]; Каб жа мне за колечко добренькое [2, с. 312]; Позно спаць, познюсенько, да побудзіці мене ранесенька [2, с. 314]; Да по небу нізенько [2, с. 296];

Суфіксы -j- (-j-э, -j-о) акцэнтуюць увагу на зборнасці: **сваіце:** Сваіце ідуць прыгладаць да хаты [2, с. 297]; **зелье:** Ой, на хаце зелье [2, с. 298].

У народных песнях Лельчыцкага раёна адлюстравана вымаўленне [і] на месцы літаратурнага [э або а]: выйдзі са свічамі; мы звінчалі [2, с. 321]; адсутнасць акання, якання: окенечко [2, с. 295]; йграе ў скрыпочку [2, с. 295]; кветочки [2, с. 297]. Сустракаюцца ў традыцыйных фальклорных радзінных песнях і клічныя формы назоўнікаў: А, коня ж ты мой, вараной [2, с. 330]; Ой, баце, баце, ожэні мене [2, с. 301]; А ву, свахо, бойцес бога [2, с. 303]; ты, сватко, хороша [2, с. 315]; уласна дыялектныя канчаткі дзеясловаў: Дзве кветочки ізняці [2, с. 297]; дровы коліць [2, с. 322]; коніка сядлаіць [2, с. 320]; цалаваліса [2, с. 300];

У песнях, звязаных з вясельнай абраднасцю, часта фіксуюцца кароткія формы прыметнікаў, якія, як вядома, сустракаюцца найчасцей у фальклорных творах: Ой, хорош, дзевочки, чорнобрыў [2, с. 297]; кары вочы [2, с. 312]; Молоду Янечку познала [2, с. 311]; сыра земля [2, с. 312]; Старша дружка, ек стужка [2, с. 298]; ты, сватко, хороша [2, с. 315]; Штоб нам дарожка шчасліва. [2, с. 316].

Неабходна адзначыць, што найбольш экспрэсіўнымі сродкамі эмоцый і пачуццяў у любой мове з'яўляюцца выклічнікі. Гэтыя словы складаюць своеасаблівы пласт лексікі, бо ў іх няма прадметна-лагічнага значэння. У выклічніку сканцэнтраваны практычна ўсе рысы, якія адрозніваюць эмацыянальную лексіку любой мовы: сінтаксічная варыятыўнасць, г. зн. магчымасць апушчэння без парушэння маркіраванасці фразы; адсутнасць сінтаксічных сувязей з іншымі членамі сказа. Многія эмацыянальныя лексічныя адзінкі, а выклічнікі асабліва, выказваюць эмоцыю ў самым агульным выглядзе, нават не паказваючы на яе становішчы ці адмоўны характар. Напрыклад, такі выклічнік, як "ой" можа выказаць і радасць, і захапленне, і смутак, і іншыя праяўленні стану чалавека. У вясельнай лексіцы

выклічнік выкарыстоўваецца для выражэння радасці, захаплення з'яўленнем новай сям'і, для выражэння смутку з прычыны расставання з дзявочым бесклапотным жыццём і г. д.: *Ой, на хаце зелье* [2, с. 298]; *Ой, дай , маці, масла* [2, с. 298], а іншы раз проста для прыцягнення ўвагі слухача: *Ай, час пачалу ды нашаму караваю* [2, с. 305].

Прадстаўленая ў вясельных песнях эмацыянальная лексіка мае толькі станоўчую канатацыю: сродкамі мовы народ выражае сваю радасць да з'яўлення новай сям'і. Такім чынам, выражэнне эмоцый у маўленні людзей – гэта непасрэдная камунікацыя саміх эмоцый, а не іх абазначэнняў, іх моўнае праяўленне. Эмацыйны кампанент значэння прысутнічае толькі ў тым выпадку, калі слова / словазлучэнне выказвае якую-небудзь эмоцыю. Гэты кампанент узнікае на базе прадметна-лагічнага, але, аднойчы ўзнікшы, характарызуецца тэндэнцыяй выцяснення прадметна-лагічнага значэння або значна яго мадыфікаваць.

Такім чынам, абрадавая вясельная лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Лельчыцкага раёна, узнаўляючы шырокі фрагмент моўнай карціны свету носьбітаў гаворкі, дазваляе захаваць адну з найважнейшых частак народнай духоўнай культуры – вясельны абрад з закладзенымі ў яго старажытнымі народнымі ўяўленнямі аб сутнасці шлюбу, важнасці сямейных адносін у жыцці і развіцці грамадства.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Зеленин, Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М.: Наука, 1991. – 511 с.

2 Вяселле на Гомельшчыне. Фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. – ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.

3 Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1-4. [сочинение] Владимира Даля. – М.: Рус. яз., 1989. – 699 с.

4 Таратынова, Н. Ю. Обряд встречи молодых от венца: символика и наименования в псковских говорах / Н. Ю. Таратынова // Псковские говоры в свете актуальных проблем диалектологии. Межвузовский сборник научных трудов. – Псков, 2007. – С 257 – 264.

5 Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва [Текст] / под ред. и с предисл. Б. А. Ларина / М. Фасмер – М. : Прогресс, 1986 – 1987.

6 Левицкий, В. В. Виды мотивированности слова, их взаимодействие и роль в лексико-семантических изменениях // Материалы семинара по проблеме мотивированности языкового знака. – Л., 1969. С. 24.

The article deals with the vocabulary of the wedding rite, financed in the Lelchitsy district. A detailed semantic classification of vocabulary is carried out, a genetic characteristic of ritual nominations is given, types of structural and semantic motivation are considered. The work uses illustrative material of the wedding rite, collected during folklore expeditions in the Lelchitsy region.

С. А. ВЯРГЕЕНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

**“Я Ж НЕ ЧАРАЎНИЦА, А АД ГОСПАДА БОГА ПАМАШНИЦА”,
АБО АСОБА НАРОДНАГА ЛЕКАРА Ў СВАТЛЕ РЫТУАЛУ ЗАМАЎЛЕННЯ**

Апошнім часам творы вуснай народнай творчасці ўсё больш прыцягваюць увагу даследчыкаў-фалькларыстаў. Аднак па-за ўвагай часцей за ўсё застаюцца носьбіты традыцыйнай культуры. Артыкул прысвечаны аналізу акцыянальнай часткі замаўляльнага абраду, а таксама раскрываецца “партрэт” замаўляльніка.

Спасціжэнне першавытокаў матэрыяльнай і нематэрыяльнай спадчыны нашых продкаў можа стаць гарантам і асновай аднаўлення той гармоніі ў сацыяльным быцці і ў прыродзе, што мацвалася на прынцыпах узаемапаразумеання, дабрыні, спагады “людкасці і характава” (А. Рагула). Перспектыву новых адкрыццяў на гэтым шляху і, хочацца верыць, далейшых удач, адкрывае зварот да самых архаічных пластоў народнай культуры. Менавіта там, у сівой далетапіснай даўніне, зараджаліся, афармляліся і сталелі парасткі менталітэту этнаса, ягоны светапогляд, культура, складаўся маральна-этычны кодэкс. Паказальным у гэтым плане з’яўляецца жанр вуснай народнай творчасці, які зараджаўся разам са з’яўленнем першых слоў, бо яны неслі надзвычай багатую інфармацыю, аблягчаючы выжыванне і жыццё старажытнага чалавека сярод дзікай прыроды, у многім незразумелай і пагрозлівай. Звышнатуральная сіла слова (у гэтую сілу шчыра верыў наш продак) легла ў падмурак і дала жыццё аднаму з самых архаічных сакральных жанраў вуснай народнай творчасці шэптам, малітвам, заговорам, словам-абярэгам. Так, Соф’я Рыгораўна Чычко, 1934 г. н. (в. Лань Нясвіжскага р-на), у каментары да замовы “От мышей” паведаміла: “Для избавления от мышей и крыс следовало читать слова-обереги на убывающий месяц и обязательно в четверг”. І тут варта заўважыць, што замаўленне – абрад аказіянальны, гэта значыць не прымеркаваны да пэўнага часу выканання, а здзяйсняецца пры ўзнікненні непрадказальных крызісных сітуацый. Ева Пятроўна Вага, 1942 г. н. (в. Дуброва Лельчыцкага р-на), удакладніла: “Замовы прамаўляюцца ў любы час і любы дзень, акрамя нядзелі”, а Яўгенія Васільеўна Нікіценка, 1935 г. н. (в. Града Жыткавіцкага р-на) дадала: “Чытаць адзін раз в любых сітуацыях пры апаснасці сглаза і злога чарадзеяства”.

Гэта толькі на першы погляд здаецца, што рытуал здзяйсняецца так лёгка і проста: чытай-прамаўляй тэкст калі хочаш. На самой справе стаць сапраўдным лекарам-прафесіяналам даволі складана, бо замовы, як любая знакавая сістэма, вызначаюцца цэлым шэрагам правілаў, забарон, абавязковых парад-прадпісанняў, перасцярог і г. д., вядомых толькі пасвячонаму замаўляльніку, лекару, ведуну, бабцы. І бабка-шаптуха павінна строга выконваць гэтыя патрабаванні, бо спаконвечнае меркаванне, што нават самае нязначнае (з пункту гледжання непрафесіянала) адступленне ад кананічнага ходу рытуалу або недакладнасць пры перадачы вербальнага складніка могуць прывесці да супрацьлеглага выніку, а то можа абярнуцца і супраць самога знахара. Каб гэтага не здарылася, наш замаўляльнік павінен быць трымаць у памяці досыць вялікі аб’ём разнастайных ведаў, напрыклад, час, месца, атрыбутыку, вербальнае суправаджэнне рытуала; ведаць гаючыя ўласцівасці лекавых раслін, час, калі нарыхтоўваюцца зёлкі; умець безпамылкова (па палажэнні месяца, сонца, зорак) вылічваць калядарныя тэрміны магічных дзеянняў і г. д. Так, замову “Ад заікання (для дзіцяці)” “чытаць нада на ўбываюшчай луне. Еслі лечыць масцер, нада, штоб

отчество его не совпадало с отчеством больного. Если самого сябе лечыць, то ўсе зеркала ў доме должны быць повернуты на восток. Лечыць в среду. Даюць дзіцяці піць цёпное молоко ложкамі. На каждую ложку чытаецца заговор” [1, с. 256, № 1006], або такая рэкамендацыя пры крывацёку: “калі ета шаптالی, то бралі і сыпалі з-пад правой нагі пясок на рану” [1, с. 234, № 910], а каб пазбавіцца “Ад удара” “із веніка выламаць дзевяць палачак. Дзействіе паўтараецца тры раза, кажды раз па тры палачкі. Іх дзержаць над местам, каторае загаварываюць, можно імі вадзіць. Пасля шаптання палачкі сжэч і сказаць...” [1, с. 163, № 579].

Стаць сапраўдным спецыялістам можа неардынарны чалавек, які валодае дастаткова багатым рэпертуарам (наменклатурай), усімі таямніцамі сваёй “прафесіі”. Апрача гэтага для майстра-замаўляльніка важна валоданне гіпнатычным, сугестыўным дарам, яшчэ і здольнасць уздзеяння на адрасата сілай сваёй упэўненасці ў паспяховым выніку: “как скажу, так и будет” (запісана ад Л. І. Дземідавец, в. Баравое Лельчыцкага р-на). Гэта надавала ўпэўненасці пацыенту, які прыйшоў да спецыяліста са сваёй праблемай, што гэтая праблема будзе паспяхова вырашана (элемент самаўнушэння). Такі псіхалагічна зладжаны дуэт сумеснымі намаганнямі здольны справіцца з агрэсіўнымі “ліхімі сіламі”. Аповеды-мемараты інфармантаў, запісаныя намі падчас палявой фальклорнай практыкі ў г. Ветка ў 2009 годзе, пераконваюць у паспяховым выніку лекавання. Вось што расказала нам Кацярына Іванаўна Швед 1931 г. н.: “Я ходила к женщине. На груди было вот такое яйцо. Она ничего не говорила. К ней заходишь, она посмотрит и говорит, сможет помочь или нет. Она мне сказала, чтоб я с дому привезла воду. Потом я пила эту воду и мылась вся, добавляла эту воду даже в ванну. В течение месяца я к бабушке ходила три раза до захода солнца. Когда шептала – садилась перед иконами на ручник. Она ходила вокруг меня. Называли её “бабка” [2, с. 39, № 79]. Гэтая ж вера ў сілу замоўнага слова са старажытных часоў дажыла і да нашага часу. Цікавую гісторыю “працы” (і ў гэта шчыра верыць наша суразмоўца) замовы расказала Надзея Сяргееўна Лук’янава, 1949 г. н. (г. Мазыр): “*При обращении к заговорицам непременное условие: человек должен быть крещен в церкви. Если этого нет, то не берутся шептать. Моя, ныне покойная прабабушка, была родом из Ельского района, проживала в деревне Кочищи, где и пересказала эти заговоры моей маме. При этом особенно подчеркнула, что молодые женщины детородного возраста могут заговоры читать только своим детям. По причине того, что, читая чужим людям, это “зло” может перейти на будущих детей. А если читаешь своим детям, то не переходит. Она говорила, что других людей можно лечить заговорами, когда у женщины уже “нет на белье”. Также условие, чтобы не было мужа у бабушки.*

Заговоры “От боли в животе у ребенка” и “При недомогании у детей” используются в нашей семье по сей день. Они пришли из Подмосковья (г. Воскресенск). Их использовали прабабушка, бабушка и мама.

Однажды “Оберег в дорогу” очень помог нам с мамой. Мы возвращались из Крыма поездом Симферополь-Рига. Перед тем, как сесть в поезд, мать прочитала оберег “Ангел хранитель...” и еще несколько оберегов. Когда мы ехали, на одной из станций наш поезд задержали на 5 минут, а так как его задержали, он пропустил вперед товарный состав. Далее мы простояли на этой станции 5 или 6 часов, а когда сообщили, что случилось, то оказалось, что товарный состав, который мы пропустили, столкнулся лоб в лоб с другим товарным составом. Потом рижские проводники бегали по вагонам и кристились: “Кто-то счастливый в поезде едет!” Таким образом был спасен целый пассажирский состав” [2, с. 54–55].

Нашы інфарматары лекары-практыкі сапраўды валодаюць выключнымі ведамі, вызначаюцца жыццёвай мудрасцю, памяркоўнасцю, дабрынёй, спагадай ды яшчэ шчырым жаданнем па-добраму падзяліцца сваімі набыткамі, расказаць пра цяжкасці і поспехі ў сваёй рабоце. Гэта мы ўвачавідкі ўбачылі і адчулі пры сустрэчы з Надзеяй Васільеўнай Судзілоўскай, 1941 г. н. (г. Ветка) і з радасцю дзелімся яе жывымі ўспамінамі: “Прыхо-

дзіць жанчына, а ў неё каўтун на галаве. Плача, каб я памагла. Я таксама шаптала, шаптала ёй. Атшаптала. Взяла ножніцы рэзаць гэты каўтун, а ён не рэжацца. Ну, тапаром нейк аткалолі яго. Патом трэба ў печцы спаліць яго. А ён шыпіць, пішчыць, а не паліцца. Свіст на ўсю хату стаяў. Ну, я сказала ёй, каб яна яго ў поле занясла і там закапала. Так яна і зрабіла” [1, с. 15]. Праўда, тэкстаў сваіх “шэптаў”, апрача замовы “Ад скаўкі” наша субяседніца не перадала. Раствлумачыць такую “стрыманасць” можна толькі тым, што некаторыя лекары-прафесіяналы прытрымліваюцца правіла, выказанага неаднойчы нашымі інфарматарамі: “Калі чытаеш замову патрэбна поўная цішыня, каб нічога не мяшала... Нікому не гаварыць, як і што трэба рабіць” [1, с. 8], а Ганна Фёдараўна Кандыбіна з в. Дарашэвічы Петрыкаўскага р-на пераканана, што “гэтыя замовы сапраўды дапамагаюць. Але ж трэба, каб пра ваш дар і ўменне ніхто не ведаў. Таемнаць – сястрыца таленту”. Да слова, гэтыя інфарматыры перадалі нашым студэнтам-філолагам падчас фальклорнай практыкі цэлы шэраг замоўных тэкстаў, многія з якіх суправадзілі каментарыямі.

А вось паказальная сустрэча адбылася ў нас падчас практыкі на Нясвіжчыне ў 2012 годзе. Жыхары адной з вёсак добра ведалі, што жыве ў іх бабуля, якая лечыць дзіцячыя хваробы, і мы са студэнтамі вырашылі яе знайсці. Жыве Ніна Міхайлаўна ў невялікай хатцы, “схаванай” ад позіркаў людзей, якія праходзяць па вуліцы, у глыбі двара. На парозе сустрэла нас жанчына не вельмі сталага ўзросту, прыемная, ветлівая. Пачалі мы распытваць яе пра святы і абрады, але на ўсе нашы пытанні бабуля адказвала адмоўна: “Нічога я, дзеткі, не ведаю”. А калі мы сказалі, што скіравалі нас да яе жыхары вёскі, яна тут жа адказала, што займаецца лекаваннем. Распавяла Ніна Міхайлаўна нам аб тым, як набыла яна магічныя веды і як гэтымі ведамі па сённяшні дзень карыстаецца. Аднак на нашу просьбу сказаць нам хоць адну замову бабуля, як сапраўдная знахарка, адмовіла, спаслаўшыся на тое, што мы не будзем пераймаць яе веды, а проста так яна не скажа. За ўвесь час гаворкі з ёю адчуваўся яе вельмі чэпкі позірк, нібы прасвечвала яна нас да “мозга кости”. Заўважу, дарэчы, што і далей парога сваёй хаты яна нас не пусціла, хоць мы і пакутавалі ад невыноснай спякоты. Тым не менш, уражанні ад сустрэчы з Нінай Міхайлаўнай засталіся вельмі прыемныя, і са спакойнай душой мы рушылі далей у пошуках фальклорных скарбаў.

Сапраўды, за працяглы час работы ў палявых умовах такая сустрэча надарылася толькі аднойчы. Як правіла, пры сустрэчы з намі, людзьмі для іх незнаёмымі, нашы бабулькі (людзі сталага і вельмі сталага веку) дзяліліся з намі тым, што захавала іх памяць. Колькі разоў нам даводзілася бачыць, як ажыўляліся, святлелі тварам гэтыя звычайныя добразычлівыя, сціплыя вясковыя жанчыны, і кожнае іх слова, позірк свяціліся дабрынёй, шчырасцю і спагадай, калі мы распачыналі гаворку пра іх працу, сям’ю – дзяцей, унукаў (такі дыпламатычны ход заўсёды спрацоўваў), а затым і пра “мінуўшчыну”. І якое гэта было шчасце бачыць, як забыўшыся на ўсе свае клопаты, а часам і жыццёвыя беды, на нашых вачах гэтыя спрацаваныя за доўгія гады нялёгкай сялянскай працы людзі, маладзелі, як насустрач нам раскрываліся іх сэрцы, калі нашы суразмоўцы ўпэўніваліся ў нашай шчырай зацікаўленасці, што наша студэнцтва не верхагляды, а людзі сур’ёзныя і ім можна даверыць назапашанае праз доўгія гады духоўнае багацце. І гэтым багаццем яны, старэйшыя, мудрыя і вопытныя, шчодро дзяліліся з малодшымі, а потым яшчэ стараліся пачаставаць нас, а то і даць на дарогу. І мы развіталіся з нашымі бабулькамі як з добрымі знаёмымі і выходзілі ўсхваляванымі, прычасціўшыся харакствам, дабрынёй і гармоніяй, што жыве ў кожным слове, позірку, руху, якімі нашыя бабулькі-інфарматыры бласлаўлялі нас на доўгі і добры жыццёвы шлях. І яшчэ нашы студэнты на жыццёвым прыкладзе зразумелі, што гістарычная функцыя фальклору, якая расцягнулася на тысячагоддзі ад старажытнасці да нашага часу – быць медыятарам-связным паміж пакаленнямі. Гэтую сувязь ажыццяўляе, так бы мовіць, “прафесіянальная” духоўная эліта: спявачкі народных песень, казачнікі (не толькі стваральнікі, але і таленавітыя расказчыкі), замаўляльнікі-лекары, людзі, якія ведаюць усе таямніцы правядзення абрадаў (каляндарных і сямейных) і народных свят (Гуканне вясны ці Масленіцы або Купалля. Ды ці мала іх).

Як бачым, наш інфарматар, народны лекар-практык, дыягност, псіхолаг. Ён не толькі з першага погляду распознае хваробу, але і абстаўляе сеанс замаўлення так, каб з кожным хворым устанавіліся такія адносіны, калі ўзнікае адпаведны рэзанас даверу. Гэта таксама садзейнічае хутчэйшаму пазбаўленню ад хваробы (выздараўленню). У штодзённым жыцці замаўляльнік – гэта звычайны селянін(ка)-працаўнік, чалавек годны, шчыры, са сваёй жыццёвай філасофіяй, багатым унутраным духоўным светам, адметнай культурай, чулай душой, якая не толькі дзейсна адклікаецца на чужую бяду, але і дапамагае нават часам ахвяруючы падчас лекавання сваімі сіламі (“Еслі чалавек спужаны, то, калі гаворыш, сам хварэеш”, – прызнаецца Соф’я Васільеўна Камісарава, 1930 г. н., з в. Палессе Чачэрскага р-на).

Мы вельмі ўдзячны тым ведунам-замаўляльнікам, якія ў сваім сэрцы і памяці нясуць і ашчадна захоўваюць гэтыя сапраўдныя залацінкі народнай культуры.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 «Гаючае слова роднай зямлі» (беларускія лекавыя замовы). Фальклорна-этнаграфічны зборнік / аўтар уступнага артыкула, аўтар-укладальнік Вяргеенка С. А. – Гомель : Барк, 2013. – 340 с.

2 Вяргеенка, С. А. “На моры-акіяне, на востраве Буяне...” (лекавыя замовы Гомельшчыны): фальклорна-этнаграфічны зборнік / С. А. Вяргеенка; пад рэд. В. С. Новак; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – 220 с.

Recently, works of oral folk art have increasingly attracted the attention of folklore researchers. However, the bearers of traditional culture are most often overlooked. The article is devoted to the analysis of the promotional part of the ordering ceremony, and also reveals the "portrait" of the ordering party.

А. М. ЕРМАКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ТЭКСТ НАВІН У СУЧАСНЫХ СМІ

У артыкуле разглядаюцца ўзроўні аналізу тэкстаў сродкаў масавай інфармацыі. Сучасныя падыходы да тэкстаў сродкаў масавай інфармацыі патрабуюць разумення тэкстаў як своеасаблівага тыпу дыскурсу. Дыскурс з’яўляецца складаным адзінствам моўнай формы, значэння і дзеяння. Таму найбольшую цікавасць уяўляе аналіз тэкстаў масавай інфармацыі з пазіцый дынамічнай прыроды іх вытворчасці, разумення і дзеяння, што рэалізуецца з іх дапамогай. Публіцыстычны тэкст як своеасаблівы тып сацыяльнага дыскурсу з’яўляецца складаным адзінствам моўнай формы, значэння, што закладзена ў гэтую форму, і дзеяння, якое можна выклікаць з дапамогай гэтага тэксту. Граматычны аналіз выкарыстання мовы ў тэкстах прэсы здольны выявіць агульную накіраванасць паведання журналіста або ўсяго выдання.

Рэпрэзентацыя і ўзнаўленне падзей-навін журналістамі – не такія простыя і інертныя працэсы. Сёння праблема эфектыўнай камунікацыі як ніколі актуальная. СМІ даюць рэальную практыку маўлення, якое выходзіць у прастору жывой камунікацыі, узаемадзеяння.

Вывучэнне мовы сродкаў масавай інфармацыі мае вялікую сацыяльную і палітычную значнасць. Якім чынам людзі набываюць сацыяльныя веды, як фарміруюцца іх погляды, устаноўкі, як праз мову рэалізуюцца ідэалагічныя погляды? Агульнавядома, што вербальныя зносіны ўяўляюць сабой адзінства двух аспектаў – вербальнага інфармавання і вербальнага ўздзеяння. Гэтае палажэнне імпліцытна сцвярджае актыўную ролю вытворцы тэкстаў і пасіўную іх спажываўца, што не зусім адпавядае сучаснаму разуменню асаблівасцяў дыскурсу навін.

Аналіз дыскурсу навін не абмяжоўваецца лінгвістычным апісаннем фаналагічных, марфалагічных, сінтаксічных або семантычных структур ізаляваных слоў, словазлучэнняў або сказаў. Сучасныя падыходы да тэкстаў сродкаў масавай інфармацыі патрабуюць іншага разумення тэкстаў, тэкстаў як своеасаблівага тыпу дыскурсу [1]. Доўгі час дыскурс разумелі як звязную паслядоўнасць сказаў, сёння ён трактуецца як складаная камунікатыўная з’ява, што ўключае акрамя вербальнай формы яшчэ і экстралінгвістычныя фактары, што спрыяюць разуменню тэксту. Веды пра свет, погляды, устаноўкі, мэты адрасата ўлічваюцца падчас прагматычнай інтэрпрэтацыі. Дыскурс з’яўляецца складаным адзінствам моўнай формы, значэння і дзеяння. Таму найбольшую цікавасць уяўляе аналіз тэкстаў масавай інфармацыі з пазіцый дынамічнай прыроды іх вытворчасці, разумення і дзеяння, што рэалізуецца з іх дапамогай. У якасці вызначэння дыскурсу прыем ідэю аб узаемапраціненні тэксту і кантэксту, у аснове якой ідэя інтэртэкстуальнасці [1]. Дыскурс, які разумеецца як тэкст, пагружаны ў сітуацыю зносінаў [2, 136–137], дапускае мноства вымярэнняў. З пазіцыі прагмалінгвістыкі дыскурс уяўляе сабой інтэрактыўную дзейнасць удзельнікаў зносінаў, абмен інфармацыяй, аказанне ўздзеяння адзін на аднаго, выкарыстанне розных камунікатыўных стратэгіяў, іх вербальнае і невербальнае ўвасабленне ў практыцы зносінаў. Функцыянальны падыход прадугледжвае абумоўленасць аналізу функцый дыскурсу вывучэннем функцый мовы ў шырокім сацыякультурным кантэксце. Лінгвастылістычны аналіз дыскурсу вылучае рэгістры зносінаў, размяжоўвае вуснае і пісьмовае маўленне ў іх жанравых разнавіднасцях, вывучае характарыстыкі функцыянальных стыляў. З пазіцыі фармальна або структурна арыен-

таванай лінгвістыкі дыскурс вызначаецца як мова, якая вышэй за ўзровень сказа або сло-вазлучэння. Лінгвакультурнае вывучэнне дыскурсу вызначае спецыфіку зносін у межах пэўнага этнасу, вызначае формульныя мадэлі этыкету і маўленчых паводзін у цэлым [3]. Сацыялінгвістычны падыход да даследавання дыскурсу прадугледжвае аналіз удзельнікаў зносін як прадстаўнікоў розных сацыяльных груп і аналіз умоў зносін у шырокім сацыякультурным кантэксце. Цікаваць да дыскурсу як кагнітыўна-семантычнай з'явы паўстала параўнальна нядаўна. Любое камунікатыўнае дзеянне ў межах спантаннага або арганізаванага дыскурсу ўяўляе сабой рэалізацыю тых ці іншых камунікатыўна-кагнітыўных структур. Такімі кагнітыўнымі структурамі з'яўляюцца фрэймавыя мадэлі, якія змяшчаюць інфармацыю сацыякультурнага характару. Фрэйм разглядаецца як адзін са спосабаў прадстаўлення стэрэатыпнай сітуацыі, які змяшчае інфармацыю розных відаў. Вядомы галандскі лінгвіст Т. А ван Дэйк гаворыць пра тэрмін “фрэйм” у сувязі з арганізацыяй “агульных ведаў” у канцэптуальных сістэмах. Рамкі разглядаюцца як адзінкі, арганізаваныя вакол нейкага канцэпту і ўтрымліваюць асноўную, тыповую і патэнцыйна магчымую інфармацыю, якая асацыіруецца з тым ці іншым канцэптам [1].

Тэксты характарызуюцца складанымі асаблівасцямі, такімі як адносіны звязнасці паміж сказамі, агульная тэматычная структура, схематычная арганізацыя, шэрагам стылістычных і рытарычных параметраў.

На семантычным узроўні аналіз дыскурсу як паслядоўнасці сказаў дае магчымасць вывучаць суаднесення адна з адной інтэрпрэтацыі: значэнні або рэфэрэнцыі слоў, несамастойных або самастойных сказаў разглядаюцца як функцыя ад значэнняў і рэфэрэнцый, замацаваных за папярэднімі сказамі. Гэты аспект дыскурсу часта апісваюць з пазіцыяй лакальнай або паслядоўнай кагерэнтнасці. Тэкст з'яўляецца семантычна звязаным, калі апісвае магчымую паслядоўнасць падзей, г.зн. семантычная звязнасць залежыць ад нашых ведаў і ўяўленняў аб тым, што магчыма ў гэтым свеце.

Наступны, больш высокі і глабальны, узровень аналізу дыскурсу сродкаў масавай інфармацыі – семантычная макраструктура. Семантычная макраструктура выяўляецца ў працэсе вылучэння топікаў з тэкстаў. Тэорыя макраструктур дае магчымасць даследаваць асаблівыя характарыстыкі загалова і ліда, у якіх суб'ектыўна абагульняецца астатняя частка паведамлення. Вылучэнне макраструктур тлумачыць, чаму ў памяці чытачоў утрымліваюцца толькі асноўныя топікі, г. зн. вышэйшыя ўзроўні семантычнай макраструктуры тэкстаў навін.

Схематычная суперструктура тэкстаў навін з'яўляецца той формай, што арганізуе агульнае значэнне тэксту як цэлага. Схема гэта зададзена наборам характэрных катэгорый і правіл, што вызначаюць іх паслядоўнасць. Газетныя паведамленні штодзённа публікуюцца тысячамі і яны арганізаваны ў адпаведнасці з такой схемай, схемай навін. Корпус тэксту дэманструе такія катэгорыі, як кароткі змест, галоўная падзея, фон, кантэкст, гісторыя, вербальныя рэакцыі, каментар.

Арлен Каішкурэвіч не згодзен з Мацісам

У Светлагорскай карціннай галерэі “Традыцыя” імя Германа Пранішнікава адкрыта персанальная выстава народнага мастака Беларусі Арлена Каішкурэвіча. (Заглавак і лід – кароткі змест, галоўная падзея). Асаблівыя ўмовы вытворчасці і ўспрымання навін патрабуюць з'яўлення важнай інфармацыі ў пачатку тэксту. Структурыраванне па прынцыпу рэлевантнасці пранізвае ўвесь тэкст навін.

Усе 26 яго графічных твораў, прадстаўленых на выставе, робяць нас пэўным чынам яго сааўтарамі, аднадумцамі. Яны прасякнуты глыбінным адчуваннем нашай драматычнай гісторыі, філасофскім асэнсаваннем не толькі мінулага, але і сучаснага жыцця. Такое адчуваецца нават у серыі, так і хочацца сказаць, замалёвак з натуры “Гэтае мілае гарадское жыццё...”але самі творы адразу ж выяўляюць іранічнасць

падтэксту назвы цыкла. Не такім ужо мілым аказваецца гэтае жыццё, калі разглядаеш карціны “Людзі ў тумане”, “Мы толькі прахожыя”, “Сабачая пляцоўка”, “Сустрэча”, “Сон старога музыканта”. Толькі зрокавага ўспрымання для іх вельмі і вельмі мала. Вачыма пачынае глядзець душа... (Кантэкст)

Арлен Кашкурэвіч вядомы, перш за ўсё, графічнымі серыямі “Партызаны”, “Купаліяна”, “Асветнікі”, “Святыя зямлі беларускай”, “Прысвячэнне В. Быкаву”... ён з пранікнёнай таленавітасцю аздобіў многія кнігі, у тым ліку “Курган” Янкі Купалы, “Песню пра зубра” Міколы Гусоўскага, “Каласы пад сярпом тваім” Уладзіміра Караткевіча, “Снежныя зімы” Івана Шамякіна, “Хатынскую аповесць” Алеся Адамовіча. (Гісторыя)

Светлагорцы маюць рэдкасную магчымасць пабачыць прасякнутую гістарычнай веліччу яго карціну “Паляванне ў Вялікім княстве Літоўскім” і славу ты трыпціх “У часы Ірады”. (Галоўная падзея). Спецыфічнай асаблівасцю тэкстаў навін з’яўляецца тое, што і топікі і схема навін, што арганізуе іх, не прадстаўлены ў тэксце адной лінейнай паслядоўнасцю. Яны дыскрэтныя, з’яўляюцца ў тэксце па частках.

Як прызнаўся Арлен Кашкурэвіч, ён не згодзен з Анры Мацісам, які нібыта аднойчы заўважыў, што хацеў бы, каб яго творы былі для гледачоў чымсьці накшталт утульных крэслаў. “Для мяне важна, каб мае карціны, наадварот, перашкаджалі гэтай уяўнай утульнасці, заклікалі да эмацыянальнага роздуму”, – гаворыць Арлен Міхайлавіч (Вербальная рэакцыя) (“Гомельская праўда”, 20.11.2010).

Макраструктуры выводзяцца з тэкстаў на аснове нашых ведаў і перакананняў, і таму яны вар’іруюцца.

Тэматычная структура тэксту разгортваецца паслядоўна, кожны абзац “згортваецца” ў топік.

1. Персанальная выстава Арлена Кашкурэвіча
2. 26 твораў – філасофскае адчуванне жыцця
3. Арлен Кашкурэвіч вядомы
4. Светлагорцы маюць магчымасць пабачыць карціны
5. Карціны не ўтульныя крэслы, яны заклікаюць да эмацыянальнага роздуму

Топікі лёгка згортваюцца ў адзін, які фармулюем у якасці загалова: Арлен Кашкурэвіч не згодзен з Мацісам (які лічыць, што карціны – утульныя крэслы)

У тэкст актыўна “ўводзіцца” чытач, што дасягаецца “рэпартажнымі прыёмамі”: калі разглядаеш карціны; такое адчуваецца (чытач бачыць вачыма аўтара), аўтар аб’ядноўвае чытача і сябе: робяць нас пэўным чынам яго сааўтарамі, аднадумцамі, у тэксце сфарміравана выразнае поле суб’ектыўнай мадальнасці: прасякнуты глыбінным адчуваннем, так і хочацца сказаць, вачыма пачынае глядзець душа, маюць рэдкасную магчымасць, прасякнутую гістарычнай веліччу, славу ты трыпціх. Выразная ацэнчанасць сфарміравана пераважна сродкамі лексічнага ўзроўню.

Тэкст тэматычна дакладны, схематычная суперструктура, мікра- і макраструктурная арганізацыя правільныя. Тэкст лёгка ўспрымаецца і з поспехам выконвае асноўныя задачы: інфармуе і ўздзейнічае (заклікае да эмацыянальнага роздуму) шляхам эмацыянальнага заражэння, заклікае да дзеяння (хачу наведаць выставу!)

Высветліць прычыны з’яўлення зместу – важная задача ў працэсе вывучэння дыскурсу навін. Актуалізацыя таго ці іншага зместу мае прычынна-выніковую аснову.

Як слушна заўважае І. Ухванана-Шмыгава кантэнт і кантэкст узаемна праяўляюцца адзін у другім. Кантэнт – гэта фокус увагі, а кантэкст – яго фрэйм, рамка (якая часам не ўспрымаецца, але вызначае і фарміруе кантэнт). Каб актуалізаваць шматзначнасць тэкстаў, неабходна ўмець кіраваць “фокусам увагі”. Кантэнт можа фарміраваць стэрэатып. І як паказвае практыка, стэрэатыпізацыя – актыўны прыём моўнага ўздзеяння ў сродках масавай камунікацыі.

Ацэначны стэрэатып складаюць аб’екты, што ўваходзяць у класіфікацыйныя структуры і валодаюць стандартным наборам прыкмет. На аб’ект маўлення накладваюцца ўзоры і

стандарты, яго суадносяць са шкалай ацэнак. Уяўленне пра стэрэатып з'яўляецца імпліцытным, яно – псіхалінгвістычная аснова выказвання. Соцыум, ствараючы карціну свету, мае пастаяннае ўяўленне пра аб'екты, вызначае іх праз паняцці, падкрэсліваючы сутнасць (інтэнсіўнасць тэрміна). Мадэль свету ўяўляе сабой пэўным чынам арганізаваныя веды аб свеце, якія характэрныя кагнітыўнай сістэме або яе мадэлі. Гэтую мадэль ствараюць “аб'ектыўныя” веды (агульныя веды пра свет) і “суб'ектыўныя”. Гэта каштоўнасці і іх іерархіі, семантычныя канструкты тыпу “норма”, “каузіраванне” і іншыя кагнітыўныя структуры, што абагульняюць вопыт індывіда і соцыума.

Стэрэатыпы фарміруюцца на аснове асацыятыўных сувязей па мадэлі “А мае адносіны да В”, дзе В – адзін з прататыпічных канцэптаў, што выступае сімвалам добра / зла.

З аднаго боку, ён з'яўляецца найкарацейшым шляхам да чытача па прычыне яго агульнадаступнасці, з другога – пераасэнсаванне стэрэатыпу можа быць сродкам актуалізацыі новага зместу і значным фактарам уздзеяння.

Калі чытач умее распазнаваць тэксты, якія аказваюць агрэсіўнае ўздзеянне, магчыма апрацоўка тэкстаў пры дапамозе контрцэнзарыяў. Ён пачынае шукаць алагізмы ў тэксце або проста палюхаецца ўздзеянню і адмаўляецца ад чытання. Названыя механізмы непажаданыя для аўтара тэксту. Каб пазбегнуць іх рэалізацыі, аўтар можа трансліраваць тэкст у імпліцытнай форме, выкарыстоўваючы сродкі намінацыі, рэферэнцыі, сінтаксічныя прыёмы або скарыстаць стэрэатып, фрагмент канцэптуальнай карціны свету, устойлівае культурна-нацыянальнае ўяўленне. Гэтыя ўпарадкаваныя, схематычныя, дэтэрмінаваныя культурай “вобразы свету” эканомяць намаганні чалавека падчас успрымання складаных аб'ектаў свету. Апошні прыём з'яўляецца вельмі дзейсным, бо стэрэатып выконвае шэраг кагнітыўных функцый – функцыю схематызацыі і спрашчэння, функцыю фарміравання і захавання групавой ідэалогіі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Ван Дейк, Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

2 Арутюнова, Н. Д. Лингвистический энциклопедический словарь / Н. Д. Арутюнова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 682 с.

3 Карасик, В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.

4 Ухванова-Шмыгова, И. Ф. Причинно-генетическое моделирование плана содержания текста как основа для структурирования его контекстной информации / И. Ф. Ухванова-Шмыгова // Семантика языковых единиц разных уровней (на материале романо-германских языков): Тез. докл. науч.-практ. конф. – Ижевск : Изд-во Удмурт, гос. ун-та, 1992. – С. 109 – 111.

The article examines analysis levels of mass media texts. Modern approaches to dealing with mass media texts require considering texts as a particular type of discourse. Discourse is a complex unity of linguistic form, meaning and action. Therefore the greatest interest lies in the analysis of mass media texts from the perspective of dynamic nature of their production, understanding and action, implemented by their means. The journalistic text as a distinctive type of social discourse is a complex unity of linguistic form, meaning inherent in this form, and action which can be caused by means of this text. The grammatical analysis of language usage in press texts is capable of revealing the general orientation of a journalist's message or the message of the whole edition.

Е. Ч. ИВАНОВА

(г. Баранавічы УА “Баранавіцкі
дзяржаўны ўніверсітэт”)

ГАФМАНІЗМ ЯК ЛІТАРАТУРНАЯ ПРАБЛЕМА

У артыкуле выяўляецца адметнасць літаратурнай з’явы гафманізму. У XIX ст. асабліваю папулярнасць набыла творчасць нямецкага рамантыка Эрнста Тэадора Амадэя Гофмана. З гэтай асобай звязана з’яўленне такой з’явы, як гафманізм, якая знайшла адлюстраванне ў творчасці розных аўтараў, такіх як Мікалай Гогаль, Юзаф Ігнацы Крашэўскі, а таксама ў творчасці беларускіх пісьменнікаў. У артыкуле змяшчаецца інфармацыя пра ўзнікненне паняцця гафманізму, якое звязваецца са спалучэннем рэальнага і містычнага, а таксама ўплыў гэтай з’явы на розных пісьменнікаў.

Адным са сродкаў адыходу ад рэчаіснасці з’яўляецца чыстая выдумка, стварэнне фантастычных вобразаў, духоўных бачанняў. Непераўздыдзеным майстрам у гэтай сферы быў нямецкі пісьменнік, кампазітар, мастак Эрнст Тэадор Амадэй Гофман (1776 – 1822). Як зазначана рэдакцыяй у кнізе «Серапіёнавы браты»: «Ураджэнец сталіцы ўсходняй Прусіі і Кенігсберга, Эрнст Тэадор Амадэй Гофман, апошняе імя ён сам дадаў замест дадзенага яму бацькамі імя Вільгельм у гонар Амадэя Моцарта, пражыў нядоўгае, але дзіўнае жыццё» [1, с. 5].

Героямі гофманаўскіх твораў з’яўляюцца простыя людзі, якія знаходзяцца «на парозе як бы падвойнага быцця», раздзіраючыся паміж сваімі «нікчэмнымі» справамі і вялікімі ілюзіямі. У іх жыцці відавочны разлад паміж іх марай і рэчаіснасцю. Фантастычнае ў Э. Гофмана – гэта вар’яцтва самой рэальнасці, дзе людзі і паўсядзённыя рэчы існуюць як бы ў двух вымярэннях, якія плаўна і бесперапынна перацякаюць са свету паўсядзённага жыцця ў свет фантастычных вобразаў і назад. Дзеянне ўсіх твораў Э. Гофмана – «Залатога гаршка», «Шчаўкунка» адбываецца ў нямецкіх мястэчках, і героі яго звычайныя бюргеры, але падзеі здараюцца з імі самых незвычайных.

Многія аўтары звярталіся і звяртаюцца да творчасці Э. Гофмана, які з’яўляецца «...адным з самых важных прыкладаў і для сучасных тэорый фантастыкі, напрыклад для Цвятана Тодарава, які ў якасці ілюстрацыі для свайго вызначэння спасылаецца на «Прынцэсу Брамбілу» [2, с. 92]. На творы Э. Гофмана «Прыгоды ў ноч пад Новы год» указваюць і знакамітыя французскія тэарэтыкі Р. Кайуа і Л. Ва. Яны называюць у якасці важнай прыкметы фантастычнага «...разрыў, які ўзнікае, калі рэалістычны, вызначаны як эмпірычна-паўсядзённы свет сутыкаецца з ірацыянальна-невыводна-чальным» [3, с. 13]. Сутыкненне гэтых дзвюх сфер выклікае кашмар і жах.

Фантастычная тэма – гафманізм – была звязана не толькі з асобай Гофмана, але і нямецкага кампазітара Роберта Шумана (1810 – 1856), які здолеў з дапамогай музыкі перадаць чароўны свет мар і містычных бачанняў. Адною з яго самых важных работ была «Гофман капельмайстар Крейслер». Але ў адрозненне ад літаратурнага прататыпа, яго герой не столькі «ўзвышаецца» над рэальнасцю, колькі выдумляе яе, бачачы мноства маляўнічых адценняў пад паўсядзённай абалонкай. Тэма бунту і сыходу атрымала ад яго своеасаблівы паэтычную і псіхалагічную інтэрпрэтацыю, якая ўяўляе сабой «споведзь сына стагоддзя», у якой кампазітар увасобіў багаты ўнутраны свет мастака, які адлюстроўвае складаныя з’явы рэчаіснасці.

Тэма гафманізму хутка набірала распасюджанне і гэты прыём у будучым знайшоў сваё адлюстраванне ў творчасці шматлікіх аўтараў. Фантастычныя гісторыі Э. Гофмана, за-

хапляльныя і цікавыя, з рэалістычнымі дэталямі і рамантычным па духу, натхнялі польскіх, беларускіх і рускіх пісьменнікаў (такіх як Юзаф Ігнацый Крашэўскі і Мікалай Гогаль), якія бачылі ў іх магчымасць прадставіць паўсядзённае жыццё на мяжы рэальнасці і сну. У той жа час такога роду гофманаўская «магія» спрыяла ўвасабленню ў літаратуры горкай рэфлексіі, якая тычыцца дэманізму чалавечай прыроды. У гэтым сэнсе гафманізм адыгрываў у прасторы славянскіх літаратур тэрапеўтычную ролю, паколькі казачнасць і фантазмагорыя (фантастычныя карціны, фігуры, якія атрымліваюцца з дапамогай розных аптычных прыстасаванняў) адлюстроўвалі рэальнасць дакладней, чым трагізм. Гофманаўскі дар спалучаць разам паўсядзённае жыццё, магію і жах разглядаўся многімі пісьменнікамі як прывабная аснова для літаратурнай творчасці. Гэта было настолькі зразумелым і ўніверсальным, што гэтая з'ява перажыла цэлае XIX стагоддзе.

Папулярным у Польшчы Э. Гофмана зрабіў уласцівы яму сінтэз паэтыкі гоман поіг з анімізмам (вера ў душу і духаў, якія ўплываюць на жыццё людзей і жывёл, на прадметы і з'явы навакольнага свету) і матывамі вар'яцтва, якія ўводзілі ў літаратуру мову невядомага. Гафманізм як плынь, спецыфіку якога вызначала адначасовая прысутнасць фантастычных матываў, аўтатэматызма і музычных сюжэтаў – аказалася таксама прадметам рэфлексіі польскай літаратурнай крытыкі.

Верагодна, чытачы з тэрыторыі Беларусі змаглі пазнаёміцца з творамі Э. Гофмана праз польскія пераклады. Першыя польскія пераклады Э. Гофмана былі зробленыя Лявонам Рагальскім, які, у сваю чаргу, засноўваўся на французскіх перакладах Франсуа Лозэ-Веймара (напрыклад, «Шчасце гульца», апублікаванае ў газеце «Дзённік Віленскі» ў 1830 г.).

Вядомасці Э. Гофмана спрыяла газета «Дзённік Віленскі», у 1829 г., якая апублікавала на сваіх старонках пераклад артыкула Вальтэра Скота «Аб звышнатуральным ў літаратуры і, у прыватнасці, аб творах Эрнста Тэадора Вільгельма Гофмана» (1827). Ён заканчваецца сцвярджаннем: «Гофман памёр у Берліне 25 чэрвеня 1822 года, пакінуўшы па сабе славу выдатнага чалавека, якому толькі яго тэмперамент і стан здароўя перашкодзілі дасягнуць сапраўдных вяшчыняў мастацтва, чалавека, чые тварэнні ў тым выглядзе, у якім яны цяпер існуюць, павінны не столькі разглядацца як прыклад для пераймання, колькі служыць перасцярогай: нават самая пладавітая фантазія змяншаецца пры неразумным марнатраўства яе ўладальніка» [4].

Аднак гэты артыкул таксама сведчыць аб захапленні В. Скота творчасцю Э. Гофмана, у якім крытык бачыў мастацка перапрацаваную «незвычайнасць». В. Скот не толькі звяртаў увагу на выбітны талент нямецкага пісьменніка і захаваны ў вобразах яго герояў найбагацейшы спектр уражанняў і эмоцый, але і закранаў з'яву, якая – што відавочна і без падказкі шатландскага пісьменніка – мабыць, вызначыла спецыфіку польскай рэцэпцыі Э. Гофмана. Бо ў ёй прысутнічала пэўная амбівалентнасць: адначасовае захапленне і адхіленасць, выкліканая перакананасцю ў тым, што дадзены тып паэтыкі ўжо залішне «па-нямецку чужы» польскай культуры.

Творчасць Э. Гофмана была досыць актыўна ўспрынята і ў літаратуры Расіі XIX ст. Тэмы, матывы, прыёмы яго творчасці апынуліся сугучнымі творчасці рускіх пісьменнікаў, асабліва актыўна «гафманізм» выявіўся ў 1820 – 1840-я гг. У рускай літаратуры таго перыяду знайшлося нямала імёнаў і твораў, якія пераклікаюцца і з гофманаўскімі матывамі, і з агульнымі прынцыпамі паэтыкі. Так, даследчыкамі актыўна супастаўляліся мастацкія светлы М. В. Гогаля і Э. Гофмана. Абодва пісьменнікі апісвалі фантастычны свет, звярталіся да фальклорнай традыцыі, што абавязкова ў мастацкім творы прыводзіць да падзелу топаса на некалькі тыпаў – цудоўны чароўны свет, звязаны з ідыялогіяй «іншага царства», і бытавы, у якім існуюць многія героі і М. В. Гогаля, і Э. Гофмана. Р. Д. Кайл не пазбягае прамых супастаўленняў паміж творчасцю нямецкага і рускага класіка. Таксама нямецкія літаратурназнаўцы паказваюць на агульнасць поглядаў М. В. Гогаля і нямецкіх класікаў рамантызму: «Гогаль для немцаў – перш за ўсё рамантык» [5, с. 92].

Ю. М. Лотман справядліва адзначае: «Гогаль раскрыў для рускай літаратуры ўсю мастацкую моц прасторавых мадэляў» [6, с. 658]. Сапраўды, у мастацкай сістэме М. В. Гогаля значэнне хранатопу, унутрывідавых сувязяў светаў, у якіх размешчаны героі, значна і абумоўлівае характар гэтых герояў. Што тычыцца творчага метаду нямецкага рамантыка, то тут справа ідзе больш складана – няма выразнай грані паміж зададзенымі прасторамі, што звязана з асаблівым «містыцызмам» Э. Гофмана. Яму цяжка аддзяліць рэальнае ад ірэальнага, гэта значыць «містычнае» і «звычайнае» пераплецены і злучаюцца ў адным топе: «...праходзячы ў нізкія дзверы, ён забыўся нахіліць галаву і моцна трэснуўся аб прытолаку, але, так як на ім была чорная шапка, падобная на берэт, лоб ён не разбіты. Ён ішоў неяк дзіўна, прыціскаючыся да сценкі, і сеў насупраць мяне, а гаспадар паставіў на наш стол ліхтары» [7, с. 269]. На першы погляд, дадзена звычайная бытавая замалёўка, але за ёй ідзе адразу нешта незвычайнае: «...зрэшты, у асобе прышэльца было нешта гэтак своеасаблівае і прывабнае, што, нягледзячы на яго змрочны выгляд, я адразу ж адчуў да яго размяшчэнне. Яго густыя чорныя валасы былі раскінутыя на прабор і звісалі па абодва бакі галавы гэтакімі лакончыкамі, кропля ў кроплю як на партрэтах Рубенса» [7, с. 270].

У М. В. Гогалю мы таксама выяўляем партрэтнасць у вобразах. Напрыклад, у «Гарасе Бульба» адзін з герояў прама заяўляе аб тым, што людзі «як з карціны сышлі» (апісанне паходу Андрэя).

Даследчыкі творчасці Э. Гофмана, якія звяртаюцца да асаблівасцей прасторавых часавых адносін у літаратуры, вылучылі некалькі тыпаў прастор: геаграфічнае, тагасветнае, яно ж інфернальнае (якое знаходзіцца ў пекле). Таксама яны паказалі на дыялектычную сувязь паміж гэтымі мадэлямі: «такім чынам, у Гофмана свет у звыклым для нас разуменні пашырае свае межы за кошт таго, што ў прастора гэтага свету ўключаецца прастору свету “іншага”» [8, с. 166].

Унутраная асоба ў герояў Э. Гофмана губляецца – пераходзіць да жанчыны, якая беражліва захоўвае яе ў зеркале (у аднаго забірае цень, у іншага – адлюстраванне). Юлія «ачышчае» іх розум – яны пачынаюць жыць па-новаму, знаходзячыся ва ўнутраным пошуку, здзяйсняючы ініцыяцыйны шлях. У гэтым і заключаецца гофманаўскі дуалізм, які быў характэрнай рысай і творчасці М. В. Гогалю.

Такім чынам, гафманізм звязваецца з асобай Э. Гофмана і Р. Шурмана. Але менавіта Э. Гофман з’яўляецца яго пачынальнікам. Героямі Гофманаўскіх твораў з’яўляюцца простыя людзі, якія вымушаны жыць на два светы: рэальны і містычны. Фантастычнае ў Э. Гофмана – гэта з’ява, якая характарызуецца тым, што людзі суіснуюць у двух вымярэннях, якія плаўна перацякаюць то ў рэальны свет, то ў свет містычных вобразаў. Тэма гафманізму хутка набірала распасюджанне і гэты прыём у будучым знайшоў сваё адлюстраванне ў творчасці шматлікіх аўтараў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Hoffmann, E. T. A. *Ausgewählte Werke* / E. T. A. Hoffmann. – Berlin : Directmedia Publishing GmbH, 1998. – 597 s.

2 Авдей, З. А. Мифо-фантастическая реальность в литературном творчестве Эрнста Теодора Амадея Гофмана [Электронный ресурс] / З. А. Авдей. – Режим доступа: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/149580/1/11-15.pdf>. – Дата доступа: 14.10.22.

3 Баршчэўскі, Л. П. Слова ў часе. Літаратура ад рамантызму да сімвалізму і нашаніўскага адраджэння / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына. – Санкт-Пецярбург, 2014. – 374 с.

4 Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Ян Баршчэўскі; уклад., пер. з пол. мовы, паслясл., камент. М. Хаўстовіча. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2009. – 326 с.

5 Ботникова, А. Б. Э. Т. А. Гофман и русская литература (первая половина XIX в.) : к проблеме русско-немецких литературных связей / А. Б. Ботникова. – Воронеж : Изд. Воронежского ун-та, 1977. – 106 с.

6 Вальтер, С. О сверхъестественном в литературе и, в частности, о сочинениях Эрнста Теодора Вильгельма Гофмана [Электронный ресурс] / С. Вальтер. – Режим доступа: http://lib.ru/PRIKL/SKOTT/scott20_6.txt. – Дата доступа: 12.11.22.

7 Гофман, Э. Т. А. История привидения [Электронный ресурс] / Э. Т. А. Гофман. – Режим доступа: <https://knigogid.ru/books/1206895-poezd-bremya-tancora/toread>. – Дата доступа: 22.11.22.

8 Гофман, Э. Т. А. Кавалер Глюк [Электронный ресурс] / Э. Т. А. Гофман. – Режим доступа: https://www.4italka.ru/detskoe/detskaya_literatura_prochee/19262/fulltext.htm. – Дата доступа: 28.11.22.

The article reveals the peculiarity of the literary phenomenon of Hoffmannism. In the XIX century, the work of the German romantic Ernst Theodor Amadeus Hoffmann became particularly popular. This personality is associated with the emergence of such a phenomenon as Hoffmannism, which is reflected in the works of various authors, such as Nikolai Gogol, Jozef Ignaty Krashevsky, as well as in the works of the Belarusian writers. The article contains information about the emergence of the concept of Hoffmannism, which is associated with a combination of the real and the mystical, as well as the influence of this phenomenon on various writers.

А. А. КАЗЛЯКОЎСКИ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ТРАДЫЦЫІ РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННАЙ АБРАДНАСЦІ КАЛІНКАВІЦКАГА РАЁНА

У артыкуле, прысвечаным радзінна-хрэсьбіннай абраднасці, характарызуюцца радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі аднаго з раёнаў Гомельскай вобласці – Калінкавіцкага. Аўтар, абапіраючыся на апублікаваныя фактычныя матэрыялы, змешчаныя ў зборніку “Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі беларусаў. На матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці”, аналізуе мясцовыя асаблівасці радзінна-хрэсьбіннай абраднасці.

Радзінна-хрэсьбінная абраднасць беларусаў уключае ў сябе комплекс пэўных абрадавых момантаў, прыкмет і павер’яў, народных правіл і прадпісанняў, што выкарыстоўваюцца ў такім важным біясацыяльным цыкле жыцця чалавека, як нараджэнне дзіцяці. Гэта падзея ў жыцці з’яўлялася вынікам стварэння паўназреласці сям’і, умовай шчаслівага жыцця: *«Калі нараджаецца дзіця, то ў сям’і гэта вялікая падзея. Старэйшыя звалі бабу-павітуху, яна першы раз купае, спавівае, калыша ды напявае: “А-а-а, малое, а на лета другое”»* (в. Бярозаўка) [1, с. 229]. Невыпадкова ўвагу людзей прыцягвала усё, што было звязана з цяжарным станам жанчыны, яе клопатам пра здароўе будучага немаўляці, гарманічным суіснаваннем з навакольным светам.

Як рэгіянальна-лакальная з’ява радзіны ў Калінкавіцкім раёне ўяўляюць сабой своеасаблівую сістэму мясцовых традыцый. Цікавымі з’яўляюцца назіранні за адметнымі рысамі бытавання радзінна-хрэсьбінных абрадаў у розных вёсках вышэйназванага раёна.

У дарадзінны перыяд, як правіла, існавалі шматлікія правілы і павер’і, якімі павінна была кіравацца жанчына-парадзіха і якая выконвала ўсе народныя прадпісанні, каб засцерагчы дзіця ад хвароб і прадбачыць яго лёс, паводзіць сябе асцярожна ў розных жыццёвых сітуацыях, каб не нашкодзіць знешняму выглядзе немаўляці, забяспечыць спрыяльныя ўмовы для фарміравання лепшых рысаў характару нованароджанага ў будучым: *«Нельзя беременнай абразаць валасы, таму што ў дзіцяці ўма не будзе, жытку яму скараціць. Нельзя беременнай іголкай калоцца, таму як жыццё ў дзіцяці калючае будзе»* (в. Варатын) [1, с. 236].

Людзі ўважліва падыходзілі да выбару хросных і бабкі-павітухі, бо менавіта яны, зыходзячы з народных вераванняў, нясуць адказнасць за немаўля. Як кажуць, менавіта кумы і бабка-павітуха дзеляцца сваёй жыццёвай энергіяй: *«Хросных выбіралі вельмі ўнімацельно. Хросная маці не должна быць цяжарная. Калі выбіраюць кумоў, не трэба, каб яны былі муж і жонка. Не трэба, каб кумаўя адны ў адных хрысцілі дзяцей. Кроме кумоў, выбіралі яшчэ і бабу. Ей можа быць чужая жанчына. Яна варыла кашу і квас з грыбамі»* (в. Вуглы) [1, с. 230]. Згодна з народнай традыцыяй адмаўляцца, калі запрашалі быць кумам або кумой, нельга было: *“Быць хроснымі – вельмі гонар. Звычайна гэты былі суседзі. Галоўнае, каб людзі чэсныя, добрыя, працавітыя. І грэх было адказвацца”* (в. Гулевічы) [1, с. 232].

Даўней бабка-павітуха абавязкова прысутнічала пры родах: *“Роды прынімала бабка”* (в. Залатуха) [1, с. 232]. Каб паспрыяць больш лёгкім родам, *«у час радзін баба вадзіла рожаніцу вакол стала, каб хутчэй разрадзілася»* (в. Антонаўка) [1, с. 229]. Бабка-павітуха першай павінна была выканаць рытуал купання нованароджанага: *“Бабка сама першы раз купае дзіця. В купель брасаюць сярэбраную манету і прыгаварваюць: “Штоб дзіця расло здаровае, умелае і абзацельна пачытала радзіцелей”* (в. Залатуха) [1, с. 232].

У сістэме радзінна-хрэсьбіннай абраднасці Калінкавіцкага раёна сярод іншых абрадавых момантаў вылучаліся адведкі. Паводле ўспамінаў інфармантаў, хадзілі праведваць маці-парадзіху толькі жанчыны: *“А да хрысцін яшчэ ходзяць у адведкі, у суботу, пасля радзін ходзяць толькі жанчыны”* (в. Бярозаўка) [1, с. 229].

Неабходна адзначыць і той факт, што многія народныя святкаванні заўсёды характарызуваліся багатай наяўнасцю страў і высокімі гастронамічнымі прыярытэтамі жыхароў. Як вядома, багатыя і вясёлыя застоллі суправаджалі і хрэсьбіны: *«Стол павінен быць ужо падрыхтаваны, на ім стаіць некалькі булак хлеба, прынесены гасцямі, вялікая бутэлька гарэлкі. Хросных бацькоў з пашанай садзяць на першыя месцы. Дзед навароджанага налівае чарку гарэлкі, выпівае сам, а рэшткі вылівае ўверх са словамі: «Дай жа, Бог, штоб наш унук вялікі рос!»). Ложыць капейку ў чарку, налівае ў яе гарэлку і перадае хроснаму бацьку. Той кажэ словы, выплюхнуўшы рэшткі ўверх: «Каб наш хрышчонік так высока скакаў»* (в. Юравічы) [1, с. 234]. У в. Юравічы падчас святкавання хрэсьбін бытаваў цікавы звычай пад назвай «перапіваць кумоў»: *“Дзед, ложкачы у чарку срэбную грыўню, налівае яе гарэлкай і перадае куме. Яна кажэ тыя ж словы, што і кум. Тады пачынаюць частаваць гарэлкай усіх, толькі не кідалі ўжо ў чарку грошы. Перадача ж чарак з грашыма хросным бацькам называецца «перапіваць кумоў»* [1, с. 234].

Самы важны кампанент у радзінна-хрэсьбіннай абраднасці – падрыхтоўка бабкай-павітухай кашы – абрадавай стравы: *“Кашу варылі ў гліняным гаршчку. Калі ўжо прыязджалі з царквы, то садзіліся за стол, баба брала гарнічэчак з кашай і пачынала прадаваць яе куму”* (в. Вуглы) [1, с. 230]. Як правіла, рыхтавала кашу бабка-павітуха, якая надзвычай старанна і адказна выконвала гэту пачэсную місію, бо ад якасці гэтай абрадавай стравы залежалі шчасце і дабрабыт маладой сям’і, здароўе нованароджанага.

Рытуал разбівання гаршка з кашай, якая абавязкова рыхтавалася да святкавання хрэсьбін, даваў весялосці гэтай цырымоніі. У своеасаблівай тэатралізаванай форме адбывалася разбіванне гаршка з кашай у в. Бярозаўка і мела назву “запражыце коней”: *«Трое мужчын нагінаюцца, а жанчыны садзяцца ім на спіну і трымаюць у руках кашу, потым гэтыя коні павінны ўбрыкнуць седака. І просяць піць – ім даюць піць, потым павінны коні скінуць седака, але яны павінны крапка трымацца, каб не зваліўся гаршок, ну а як зваліцца і паб’ецца гаршок, павінны выкупіць кашу. Купляюць кашу, хто болей дасць, таго і каша. Калі гаршок цэлы, не зваліўся ў седака, яго б’юць і дзеляць, а чарапкі ложкаць на галаву маладзейшым, каб былі дзеткі»* [1, с. 229]. У в. Міроненкі чарапкі ад разбітага гаршка клалі на галаву дзяўчыне, якая яшчэ не была ў шлюбе: *“Разбітыя чарапкі стараліся надзець на галаву незамужняй дзяўчыне, каб яна хутчэй выйшла замуж”* [1, с. 234].

Лічылася, што ў разбітых рэштках гаршкоў тоіцца магічная сіла, якая дае магчымасць зачаць новае жыццё і працягнуць род. Гэты факт неаднаразова даказвае тое, што набожнасць беларусаў суіснавала ў гармоніі з іх забабоннасцю. Хрышчэнне адпавядала царкоўным канонам, але не без удзелу рознага роду павер’яў і прыкмет, якіх прытрымліваліся людзі на адным узроўні з біблейскімі дагматамі. У доказ варта прывесці пажаданні, адрасаваныя дзіцяці:

А дай, Божухна, етаму дзіцяці

Усякую долю ўзяці:

І хлебаваю, і саляваю,

А трэцяю – здаровейкую (в. Гулевічы) [1, с. 230].

На хрэсьбінах не забывалі і пра кума з кумою. Гэтыя людзі, як было заўважана раней, мелі добрую, пазітыўную энергію. Для песень, адрасаваных куме і куму, характэрны элементы гумару. Невыпадкова іх з задавальненнем выконвалі і лічылі своеасаблівым унёскам у правядзенне хрэсьбіннага святкавання. Важна падкрэсліць уласцівы для дадзеных песень матыў добразычлівасці. Мілагучнасць гэтых песенных тэкстаў сведчыць пра высокую ступень народнага майстэрства:

Кума кума любіла,
 К сабе ў гасці звала.
 – Ты, кума, ты, душа,
 Саўсім кума хараша, красіва.
 Кум куме ў хату,
 Кума куму ў букату.
 Ты, кума, ты, душа,
 Саўсім хараша.
 Кланялася кума куму
 Нізенька ў ножкі:
 – Спасіба табе, кумок, мой галубок,
 Што дамоўкі прывёз.
 Кланялася кума куму
 Нізенька ў пяткі:
 – Дзякуй табе, мой кумок,
 Што прывёз да хаткі.
 Кланялася кума куму
 Нізенька ў пяткі:
 – Дзякуй табе, мой кумок,
 Што прывёз да хаткі (в. Гулевічы) [1, с. 231 – 232].

Важным момантам у мясцовай радзінна-хрэсьбіннай абраднасці было адорванне падарункамі кумоў і бабкі-павітухі. У в. Бярозаўка выконвалі гэты рытуал адразу пасля разбівання гаршка з кашай: “Тут жа дораць падарункі куме і куму, бабулі, а назаўтра няклі пірагі, бралі падарункі, закручвалі іх, клалі ў каробку і насілі бабе, куме і куму” [1, с. 229]. Пры гэтым інфарманты адзначалі, што колькасць падрыхтаваных пірагоў была рознай у залежнасці ад таго, хто нарадзіўся: хлопчык ці дзяўчынка: “Калі дзяўчынка народжваецца, клалі сем пірагоў, а калі хлопчык – дзевяць” (в. Бярозаўка) [1, с. 229].

Запісанья ў палявых экспедыцыях у розных вёсках Калінкавіцкага раёна фактычныя матэрыялы па радзінна-хрэсьбінных абрадах, звычаях і песнях, пацвярджаюць факты як захавання агульнай этнічнай асновы, так і праявы адметных мясцовых асаблівасцей, якія можна назіраць на ўзроўні асобных кампанентаў абрадавага комплексу, звязанага з нараджэннем немаўляці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі беларусаў(на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі Новак В. С., Шынкарэнка В. К., Кастрыца А. А., Воінава А. М., Вяргеенка С. А., Палуян А. М., Партнова-Шахоўская А. У. – Гомель : Барк, 2013. – 380 с.

In the article dedicated to the family baptism rite, the family baptism rites and customs of one of the districts of the Gomel region - Kalinkavitskiy - are characterized. The author, relying on the published factual materials, contained in the collection "Family and baptismal rites and customs of Belarusians. Based on the material of the folklore of the Gomel region", analyzes the local features of the family baptism rite.

Н. В. КАЛЮК

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный
медицинский университет»)

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ И ПРИЧИНЫ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Статья направлена на изучение новых лексических единиц, которыми непрерывно обогащается язык, выявление причин их возникновения. Автор исследует понятие неологизма в лексико-грамматическом аспекте и анализирует возможные причины их появления в современной лексикологии.

Непрерывный процесс пополнения лексики новыми словами обусловлен постоянным изменением и динамикой в развитии языка. Одни слова исчезают, другие появляются, третьи меняют значение. Появление информационного общества (20 век) спровоцировало активное изучение неологизмов, так как оказало влияние на развитие современной лексикологии и потребовало ее специального исследования. Возникает проблема определения понятия неологизма, его природы и причин появления. Многие отечественные и зарубежные лингвисты (В. И. Заботкина, Н. Н. Гостева, Б. Н. Головин, Д. Э. Розенталь, П. Ньюмарк, Л. В. Шалина, Л. Гилберт и др.) в своих научных трудах акцентировали внимание на проблемах, связанных с понятием «неологизм», спецификой употребления, причинами возникновения и особенностями существования.

Цель исследования состоит в определении причин возникновения лексико-грамматических неологизмов в современной лингвистике.

Методами исследования стали описательный метод, включающий в себя: обобщение, интерпретацию и классификацию анализируемого материала; гипотетико-дедуктивный; компонентный и контекстологический методы.

Огромный наплыв новых слов создал потребность появления специальной отрасли лексикологии – неологии (науки о неологизмах). Изучение лингвистической литературы показал многообразие наименований термина «неологизм». По мнению Шалиной Л. В., «объект неологии – новое слово – имеет несколько названий, которые объединяются общей семьей «новое» в синонимический ряд: новообразование, необразование, новация, инновация, новая номинация, неономинация, новое наименование, новшество, неологизм, окказионализм. Одни из них известны давно, другие появились недавно» [5], однако в современной лингвистике «неологизм» считается наиболее распространенным термином. По словам Н. М. Шанского, принадлежность слов к неологизмам является свойством относительным и историчным, поэтому в определении данного понятия среди ученых нет единого мнения, и именно поэтому одной из проблем неологии является определение термина «неологизм» [6].

В существующем многообразии интерпретации понятия «неологизм» обратим внимание на определение Ю. Н. Караулова, который под неологизмом понимает «слово, значение слова или сочетание слов, появившиеся в определенный период в каком-либо языке или использованные один раз (окказионализмы) в каком-либо тексте или акте речи [3].

В свою очередь П. Ньюмарк отмечает, что «неологизм может быть определен как недавно созданная лексическая единица или существующая лексическая единица, которая приобрела новое значение» [7].

В лексикологии происходят процессы переосмысления старых понятий путем расширения значений, поэтому для А. А. Брагиной неологизмы – это не только слова, появившиеся вместе с новым явлением, но и ранее существовавшие [1].

Таким образом, неологизм (от древнегреческих слов «νέος» – новый и «λόγος» – слово) – это слово или сочетание слов, которые вносят «объективное ощущение новизны» [2] и созданы для обозначения новых предметов.

Преобразования в языке характерны для всех языковых уровней: фонетическом, словообразовательном, морфологическом, лексическом и грамматическом, так как все элементы системы находятся в тесной взаимосвязи и взаимодействии.

Данное исследование направлено на изучение неологизмов с точки зрения лексико-грамматического аспекта.

Лексические неологизмы представляют собой слова, которые появились с возникновением в жизни человека новых явлений, реалий и понятий с помощью словообразовательных средств языка или были заимствованы из других языков.

Грамматические неологизмы – это новые слова, которые возникли путем аффиксации, конверсии, сокращения, преобразования, словосочетания. Заимствованные слова чаще всего являются существительными, но адаптируются к языковой системе с помощью аффиксов, таким образом создавая новые слова. Например, *твит* – *твитнуть*, *гугл* – *гуглишь* и т. д.

Причины возникновения неологизмов:

1. Научно-технический процесс в результате бурного развития в области науки и техники, достижений в сфере культуры и социальной жизни человека привел к появлению в языке большого количества новых слов, углубил представление о уже существующих понятиях, придал им новые значения:

антидемпинговый (направлен против продажи товаров по искусственно заниженным ценам), *газлайтинг* (запугивание одного человека другим), *суперкаргос* (человек, занимающийся на судне выдачей и приемом товара), *демультипликатор* (элемент трансмиссии автомобиля), *мега-сайнс* (международные исследовательские комплексы), *демлидер* (лидер демократической партии) и др.

2. Взаимодействие с другими культурами, общественно-политические, экономические, социальные и др. связи:

Еврогеддон – политико-военный и экономический кризис Европы (от слов Европа и армагеддон); *Меркельрейх* – текущее состояние финансового кризиса ЕС, при котором бедные страны получают деньги от Германии (от немецких слов Merkel и reich); *скимминг* (незаконное обналичивание чужой кредитной карты); *чайлдфри* (нежелание заводить детей).

3. Активное использование сети Интернет, т. е. социальных сетей, мессенджеров, компьютерных игр, дает неиссякаемый источник пополнения языка новыми словами и выражениями:

спам (в переводе с английского «мусор»), *сторис* (с английского «история», т. е. короткая история, снятая для социальных сетей Инстаграм, Фейсбук, Вконтакте и др.), *нуб* («новичок» в компьютерной игре), *чатить* («переписываться, общаться»), *парсворд* («пароль»), *апгрейд* («обновление») и т. д.

4. Результат внутриязыковых отношений. К причинам внутриязыкового порядка пополнения языка относятся: трансоминация уже известных понятий, экономия языковых средств, стремление к обобщению, тенденция к дифференциации, потребность в новых, эмоционально-экспрессивных обозначениях известных явлений [4]. Например, слово «пиратство» ранее обозначало «разграбление кораблей», а сейчас приобрело значение «незаконное копирование»; слово «слить» имело значение «опорожнить сосуд», сейчас используется и в значении «отправить материалы в интернет»; парк (видовое название) – экопарк, аквапарк, автопарк (номинация родового понятия).

5. Активное общение в социальных сетях или молодежной среде приводит к стремлению использовать сокращения (так называемая «языковая экономия»): *зарегиться* вместо зарегистрироваться, *пэска* от PlayStation (игровая консоль), *эко* (от прилагательного «экологический»), *выхи* от выходные, *лол* от laughing out loud (громко хохочу), *DOB* от date of birth (дата рождения), *ЗЫ* от PS (постскриптум) и т. д.

В качестве причин появления неологизмов в русском языке хотелось бы выделить распространение аниме (японской анимации), как культурного феномена XX – XXI веков. Аниме стало объектом исследования многих ученых. Интерес нашего исследования лежит в плоскости изучения неологизмов, заимствованных из популярных аниме-сериалов: *манга* (японский комикс), *чаоссу* (приветствие), *аригато* (большое спасибо), *сайонара* (до свидания), *дзэсэй* (женщина), *сэйэнэн* (молодой человек) и многие другие.

Индивидуально-авторские (окказиональные) неологизмы не получают широкого распространения, так как являются принадлежностью индивидуального стиля писателя и служат средством его авторской выразительности речи.

Исследование показало, что причины возникновения неологизмов многообразны. Многочисленную группу составляют неологизмы, образованные аффиксальными морфемами (префиксами, суффиксами), с помощью заимствования, путем словосложения или смешанного словосложения (сложение производящих основ, сложение начальной части слова с целым словом, аббревиация, акронимы, сокращения). В немногочисленную группу входят неологизмы, образованные окказионально или семантически.

Список использованной литературы

- 1 Брагина, А. А. Неологизмы в русском языке. – М. : Просвещение, 1973. – 168 с.
- 2 Лыков, А. Г. Современная русская лексикология // Русское окказиональное слово: Учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. – М. : Высшая школа, 1976. – С.16 – 34.
- 3 Русский язык: энциклопедия / Под ред. Ю. Н. Караулова. 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая рос. энцикл.: Дрофа, 1997. – 721 с.
- 4 Тропина, И. А. Наречия-инновации: лингвопрагматический аспект : лингвопрагматический аспект: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. А. Тропина. – Ростов-н/Д., 2007. – 148 л.
- 5 Шалина, Л. В. К вопросу о сущности неологизма в современной лингвистике. – Пенза: Изд-во Пенз. пед. ун-та, 2007. – № 4 (8) – С. 72 – 77.
- 6 Шанский, Н. М. Лексикология современного языка. Учебное пособие. – 4-е изд., доп. – М : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 312 с.
- 7 Newmark, P. About Translation. – London : Multilingual Matters. – 1992. – 184 p.

The article is aimed at studying new lexical units, which the language is continuously enriched, identifying the causes of their occurrence. The author explores the concept of neologism in the lexico-grammatical aspect and analyzes possible causes of their appearance in modern lexicology.

А. П. КАРПЕЙ, Ж. В. КОСЦИНА

(*г. Баранавічы, УА “Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт”*)

ЭМОЦЫЯ РАДАСЦІ ЯК ЗМЯСТОЎНЫ ЭЛЕМЕНТ ПАЭЗІІ ПІМЕНА ПАНЧАНКІ

У артыкуле выяўляецца адметнасць адлюстравання эмоцый як змястоўных элементаў паэзіі Пімена Панчанкі. Падаецца паняцце эмоцыі. Вызначаецца погляд на эмоцыі і пачуцці. Паказваюцца разнастайныя вобразы, праз якія Пімен Панчанка перадае чытачу свае эмоцыі.

Усё, з чым мы сутыкаемся ў паўсядзённым жыцці, выклікае ў нас пэўныя пачуцці. Адчуваючы іх, мы пазнаем задавальненне ці незадавальненне. Гэта афарбоўка, якая характарызуе наша стаўленне да асобных якасцей прадмета, завецца «пачуццёвым тонам адчуванняў» [1, с. 12]. Чалавек дзейнічае, вырабляючы тыя ці іншыя змены ў прадметным свеце, у прыродзе, змяняе і спазнае свет, сам адчувае ўздзеянні і ўздзейнічае на іншых людзей. Ён ставіцца вызначанай выявай да ўсяго; ён перажывае тое, што ім здзяйсняецца. Перажыванне гэтага стаўлення чалавека да навакольнага свету складае «сферу эмоцый ці пачуццяў. Гэта стаўленне яго да свету, да таго, што ён адчувае і робіць, у форме непасрэднага перажывання» [1, с. 12].

Эмоцыі суправаджаюць амаль што ўсе праявы чалавечай актыўнасці. Разам з тым яны дапамагаюць рэгуляваць паводзіны і псіхічную дзейнасць, мэтай якіх з’яўляецца задавальненне актуальных патрэб. Псіхалогія апісала шмат аспектаў эмацыянальнага стану асобы. Эмоцыі неабходныя для дабрабыту і выжывання чалавека. Не валодаючы эмоцыямі, мы не былі б у поўнай меры людзьмі. Таксама немалаважнай з’яўляецца здольнасць выражаць эмоцыі словамі, расказаць пра іх. На моўным узроўні эмоцыі прадстаўлены эмацыйнасцю, якая «забяспечвае эмацыйную разрадку праз моўныя сродкі» [2, с. 11]. Яўгеній Сцяпанавіч Рапацэвіч у «Псіхалага-педагагічным слоўніку» тлумачыць, што эмоцыі – гэта асаблівы «клас псіхічных працэсаў і станаў, звязаных з інстынктамі, патрэбамі і матывамі, якія адлюстроўваюць у форме непасрэднага перажывання (задавальнення, радасці, страху і г. д.) значнасць з’яў і сітуацый, якія дзейнічаюць на індывіда, для ажыццяўлення яго жыццядзейнасці» [3, с. 896]. Пачуцці з’яўляюцца вышэйшым прадуктам развіцця чалавечых эмоцый. У «Псіхалага-педагагічным слоўніку» Е. С. Рапацэвіча гэта паняцце тлумачыцца наступным чынам: «Пачуцці – устойлівыя эмацыйныя адносіны чалавека да з’яў рэчаіснасці, якія адлюстроўваюць значэнне гэтых з’яў у сувязі з яго патрэбамі і матывамі; вышэйшы прадукт развіцця эмацыйных працэсаў у грамадскіх умовах» [3, с. 873].

Усведамленне эмоцый чалавекам і іх моўнае абазначэнне вядома здаўна. Сведкамі намаганняў і розных шляхоў дыферэнцыяцыі, бясспрэчнымі помнікамі ўсіх дасягненняў на шляху розных народаў з’яўляюцца мова і літаратура. У літаратуразнаўстве эмоцыі пачалі вывучацца адносна нядаўна. Святлана Уладзіміраўна Калядка, сучасная беларуская даследчыца, лічыць, што эмоцыя чалавека і эмацыянальны свет «прываблівае навукоўцаў наяўнасцю шматлікіх неразгаданых таямніц» [4, с. 3]. Некаторыя даследчыкі звярталі ўвагу на тлумачэнні эмацыйных канцэптаў праз апісанне сітуацый. Напрыклад, Г. Вежбіцкая адзначае: «Калі мы хочам, каб нас разумелі, калі мы хочам умець тлумачыць, што людзі кажуць і што пры гэтым маюць на ўвазе, то незалежна ад таго, можам мы ці не знайсці паняцці, якія былі б вычарпальна яснымі, па-сапраўднаму простымі і сапраўдна ўніверсальнымі, мы павінны выявіць мноства слоў, якія былі б максімальна яснымі, лімітава простымі і ў найвышэйшай ступені ўніверсальнымі» [5].

Эмоцыі з'яўляюцца змястоўным элементам паэзіі беларускіх аўтараў. Вершы Пімена Панчанкі з'яўляюцца яскравым прыкладам такой паэтычнай эмацыянальнасці. Свет даваеннай творчасці пісьменніка святочны і шматколорны. Ён напоўнены блакітнымі росамі і малінавымі зорамі, маланкамі навальніцы і буйнымі каласамі, промнямі палаючага сонца, святло якога дазваляе ўбачыць прыгажосць роднага краю і яго жыхароў. У творчасці Пімена Панчанкі мірных часоў эмоцыя радасці («вясёлае пачуццё, адчуванне душэўнага задавальнення» [2, с. 149]) найбольш актыўна выяўляецца ў вобразе вясны. Яе дыханне адчуваецца ва ўсім, яно абуджае прыроду ад сну, цягне яе да пачатку новага жыцця. Такія радасныя змены адлюстроўваюцца аўтарам і ва ўзыходзе сонца раніцай, «у час ружовага світаньня» [6, с. 377]. У вершы «Нараджэнне дня» пісьменнік надзяляе радасцю амаль кожны радок. Прычына для ўзнікнення гэтай эмоцыі ў кожнага чалавека свая: даярка радуецца, што «каровы шмат далі ўдою», пастух з узыходам сонца склікае «кароў сваім вясёлым клічам» [6, с. 401].

У вершы «Сустрэча» аўтар паказвае чытачу гісторыю вясковага юнака, якому вельмі спадабалася дзяўчына. Герой не гаворыць і не паказвае сваіх пачуццяў да яе, не прызнаецца ў каханні. Пісьменнік адлюстроўвае гэта так: «Мне хацелася смяцца / І спяваць, і бегчы ўдалеч...» [6, с. 374]. Але, нягледзячы на няўдалую спробу заляцання да яе, юнак не засмучаецца, а «павесялеўшы, / Закурыўшы папяросу, / Засмяяўся...» [6, с. 376]. Гэтым аўтар нам дае зразумець, што лірычны герой марыць аб новай сустрэчы, а не збіраецца апускаць рукі. У яго не знікае надзея на яшчэ адно спатканне, бо набліжаецца вясна з «нечым радасным каханнем» [6, с. 376]. Вобраз вясны ў творчасці многіх пісьменнікаў мае пэўны сэнс. Менавіта гэтая пара года дорыць пачуццё будучых змен, радасці. Першыя прамяні вясновага сонца кажуць, што не будзе больш маразоў, завей, доўгая і цяжкая зіма скончылася, настаў новы радасны і дзіўны час: «Прыйшла і сонцам прамяністым / Расправіла снягі і лёд, / Вясёлым спевам, звонкім свістам / Напоўніла лясы, сады...» [6, с. 377]. Акрамя гэтага радасць надыходу вясны Пімен Панчанка падае ў вершы «Шызы галубок»: «Я рад вясне. Я рад гучанню / Дзявочых песень ля бяроз» [6, с. 384]. Карыстаючыся персаніфікацыяй, аўтар тут жа надае простама дню магчымасць адсылаць «усмешкі сонечнай зары» [6, с. 384]. Адлюстроўваючы знешнасць галубка, пісьменнік надзяляе яго наступнымі рысамі: «Ён быў вясёлы і прыгожы, / Як дзень вясновы, малады» [6, с. 384]. Гэтым аўтар яшчэ раз падкрэслівае, што вясна – гэта радасць.

У дадатак да ўсяго, такая эмоцыя дапамагае майстру слова апяваць людскую працу, шчасце ад яе вынікаў, ад яе самой. У вершы «Зажынкi» старая жанчына звязала першы сноп жыта, узняла яго над полем і зазначыла: «Калгаснае шчасце, сяброўкі, / Народзіцца ў тысячах коп» [6, с. 399]. Пасля гэтага ўсе жніяркі разам пачалі жаць і напаўняць сваімі звонкімі песнямі сонечны край роднае зямлі. Менавіта праца дапамагае чалавеку пазбавіцца ад душэўнага цяжару, які пераследуе чалавека амаль на кожным этапе жыцця. У вершы «Вясновыя мары» Пімен Панчанка ад імя калгасніка гаворыць: «Тужыць, браток, не маем часу, / Калі з клопатамі ідзе / З палёў вільготных да калгаса / Сяўбы вясновай рупны дзень» [6, с. 378]. Гэтымі радкамі пісьменнік дае магчымасць нам зразумець, што праца запаўняе чалавечае жыццё і яму няма часу на думкі пра няшчасце і душэўныя пакуты.

Акрамя гэтага ў адным са сваіх вершаў «Упэўненасць» Пімен Панчанка паказвае, з чаго складаецца шчасце: «Рып калёс / І хлебны пах зямлі, і гэты вечар – / Гавораць мне аб шчасці чалавечым» [6, с. 402]. Далей аўтар параўноўвае глыбокую сіль неба і вочы сваёй любімай, прапаноўвае ёй паслухаць, як «гай спявае песню нам на мове звычайнай» [7, с. 402]. Пазней юнак прыкладае руку дзяўчыны да свайго сэрца і кажа: «Упэўненасць і радасць б'ецца ў ім – / За нашу Радзіму маладую, / За скарб, які завём мы дарагім» [6, с. 402]. Акрамя гэтага, новыя, глыбока патрыятычныя пачуцці чуюцца ў радках верша «Радзіме». Пімен Панчанка са шчырасцю гаворыць пра сваю любоў да Бацькаўшчыны, сваёй Радзімы, да яе рэк і азёраў, палёў і лугоў, пушчаў. Пісьменнік параўноўвае яе са

сваёй маці, якая гадала яго, і рос ён «шчаслівы, не зазнаўшы галечы, з атрадам вясёлых сяброў» [6, с. 395]. Але напрыканцы верша можна заўважыць, як узнікаюць пэўныя супярэчнасці. З аднаго боку спакойны, крыху сарамлівы юнак, які не пакрыўдзіць і птушкі, гаворыць чытачу, што тых, хто захоча нашкодзіць яго шчасліваму краю, ён «сваімі рукамі без жалю гатоў задушыць» [6, с. 395]. Гэтымі радкамі аўтар яшчэ раз падкрэслівае важнасць роднай старонкі і сваю любоў да яе.

Матыў Радзімы-маці прасочваецца і ў вершы «Верасень». «Шчаслівы край! Шчаслівы, хто жыве / Пад зорамі Радзімы дарагое!..» [6, с. 382]. Менавіта гэта ў чароўную ноч верасня звонка спявае лірычны герой, калі па пустых палях вецер разносіць спевы, калі ўся асноўная праца на полі ўжо зроблена, калі гумно ўжо ломіцца ад ураджаю, калі ёсць больш часу, каб адпачыць.

У творах Пімена Панчанкі даваеннага перыяду эмоцыя радасці выяўляецца праз разнастайныя мастацкія вобразы. Да такіх вобразаў можна аднесці такія, як вобраз надыходзячай вясны, вобраз узыходу сонца, кахання. Немалаважным таксама з'яўляецца вобраз Радзімы, дзеля якой чалавек гатовы здзейсніць рознага роду ўчынкi і пайсці на подзвігі. Вобраз працы ў творчасці пісьменніка пераклікаецца з песняй, якая дапамагала людзям пераадолець цяжкасці, знаходзіць пазітыўныя моманты.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Психология эмоций и мотивации : учеб.-метод. пособие, доп. / сост. Г. В. Митина, А. Н. Нугаева, Г. А. Шурухина. – Уфа : БГПУ им. М. Акмуллы, 2020. – 110 с.

2 Доўгаль, А. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове / Алесь Доўгаль. – Мінск : Тэхналогія, 2008. – 176 с.

3 Психолого-педагогический словарь / сост. Е. С. Рапацевич. – Минск : Современное слово, 2006. – 925 с.

4 Калядка, С. У. Літаратуразнаўчая тэорыя паэтычнай эмоцыі : [манаграфія] / С. У. Калядка. – Мінск : Бел. навука, 2018. – 350 с.

5 Пуд, Д. В. Лингвистические основы выражения эмоций в языке [Электронный ресурс] / Д. В. Пуд // Инфоурок. – Режим доступа: <https://infourok.ru/lingvisticheskie-osnovi-virazheniya-emociy-v-yazike-3408085.html>. – Дата доступа: 05.11.2022.

6 Панчанка, П. Збор твораў : у трох тамах / П. Панчанка. – Мінск : Беларусь. Т. 1 : Дарогі вайны. Сонца на руінах. З першых кніг – 1967. – 504 с.

7 Панчанка, П. Жытнёвы звон : выбранае / П. Панчанка ; [уклад. З. К. Панчанкі ; маст. А. І. Цароў]. – Мінск : Маст. літ., 2002. – 335 с.

The article reveals the distinctiveness of the depiction of emotions as meaningful elements of Pimen Panchanka's poetry. The concept of emotion is presented. A view of emotions and feelings is defined. Various images are shown through which Pimen Panchanka conveys his emotions to the reader.

А. А. КАСТРЫЦА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

**НАРОДНЫЯ ВЕРАВАННІ
Ў СВЯТЛЕ ПРЫКМЕТ І ПАВЕР’ЯЎ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ЛЕЛЬЧЫЦКАГА РАЁНА)**

У артыкуле разглядаюцца прыкметы і павер’і Лельчыцкага раёна, зафіксаваныя ў палявых фальклорна-этнаграфічных экспедыцыях апошняга дзесяцігоддзя. Аўтар звяртае ўвагу на багацце народных вераванняў, разнастайнасць семантычна-функцыянальных груп прыкмет і павер’яў і ўстойлівасць іх бытавання. Большасць тэкстаў упершыню ўводзіцца ў навуковы ўжытак.

Традыцыйная духоўная спадчына Лельчыцкага раёна даволі самабытная і непаўторная. Яна спалучае ў сабе практычныя веды і архаічныя вераванні, якія арганічна суіснуюць на працягу доўгага перыяду, адлюстроўваюць спецыфіку светаўспрымання і светаразумення мясцовых жыхароў і дазваляюць гаварыць аб упісанасці ў агульнабеларускую фальклорна-міфалагічную спадчыну. Па трапнай заўвазе беларускай даследчыцы Т. Валодзінай, малыя фальклорныя жанры ўспрымаюцца “як “практычная міфалогія”, як корпус архаічных у аснове сваёй сентэнцый і іх рытуальна-практычных увасабленняў. І гэта асабліва важна з прычыны таго, што міфалагічныя ўяўленні беларусаў не атрымалі афармлення ў тэкстах тыпу вербальных міфаў, але знайшлі выражэнне ў шматлікіх матывах, сюжэтах, вобразах, павер’ях і рэкамендацыях” [1, с. 366]. Менавіта дзякуючы заўсёды актуальным прыкметам і павер’ям, можна рэканструяваць шматлікія з’явы славянскай міфалогіі.

Вялікая колькасць прыкмет і павер’яў упісана ў народны каляндар, які ўключае не толькі абрадавыя дзеянні, але і вялікі пласт міфалагічных уяўленняў, вербальна увасабленых у выглядзе забарон, парад, рэкамендацый, рэгламентацый, прагнозаў і да т. п. У адпаведнасці з прымеркаванасцю да каляндарных дат, можна вылучыць наступныя тэматычныя групы:

– калядныя (“...до самого Нового году, до чатырнаццотого чысла не шылі, не ткалі, нічога не дзелалі. До Нового года нельзя было это дзелаць. А з чатырнаццотого чысла до Крэшчэння ўжэ можна было токо вязаць, не пралі, это буў грэх” (запісана ў в. Чыянне ад ад Хросцік В. Т., 1930 г. н.); “На Крэшчэнне ніколі не робілі свадзьбу, ніколі ў сваты не ходзілі, ото колі ўжэ крэшчэнское воды попробуюць, тоды можна і гулянку робіць” (запісана ў в. Пабеднае ад Жабароўскай Веры Іванаўны, 1934 г. н.); “Калі куцця зварылася добра і смачна, то будзе добры ўраджай жыта. Зорнае неба на першую і другую куццю, то ў лесе будзе многа грыбоў і чарніц. Калі на Каляды сабакі выюць, то вясною будуць мерці людзі” (запісана ў в. Тонеж ад Прыбалавец Ганны Трафімаўны, 1934 г. н.);

– стрэчанскія (“Выходзілі на тое месца, дзе стаяў раней стог, ставілі туды кашу і квас, падкрашаны клюкваю ці чарніцамі. Існавала такое павер’е: чым краснейшы квас, тым лепша вясна” (запісана ў в. Баравое ад Акуліч Любові Сямёнаўны, 1936 г. н.);

– дабравешчанскія (“На Блогоवेशчанне нельзя процоваць – это земля нарождаецца. До Блогоवेशчання зямлю не трогалі” (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Ганны Мітрафанаўны, 1938 г. н.);

– велікодныя (“У нядзелю вярбу свяцілі. Ламалі, шлі свяцілі, білі, шоб была здаровая, як вода, да богатая, як зямля, шоб дужа шчаслівенька” (запісана ў в. Баравое ад Барысавец Марыі Афанасьеўны, 1925 г. н.);

– юраўскія (юр’еўскія) (“*На Юр’я сухім постаім посцілі, штоб худоба вялася. А зімняе Юр’я – это штоб худоба ела сена хорошо. На Юр’я короў выганялі на пашу. Даже ложылі ніт на воротах, дзе выгоняюць. Ложылі ніт, штоб худоба нідзе не спуталася*” (запісана ў в. Чыянне ад Хросцік В.Т., 1930 г. н.);

– траецкія (троіцкія) (“*Тройца называлася яшчэ Зялёнае свята. Ламалі галінкі клёну, сажалі ў вокны, дзверы, платы. Было павер’е, што пасля Тройцы гэтую зеляніну выносяць на гору, зеляніна гэта лячэбная, ізганяе нячысты дух, добра для ската*” (запісана ў в. Замошша ад Крывіцкай Ганны Рыгораўны, 1925 г. н.);

– купальскія (“*На Купалле, калі стаяла добра погода, а до этого даўно не было дажджу, то хлопцы і дзеўкі аблівалі себе і одзін одного водою. То казалі, што етэ должно было вызваць з неба дождж*” (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Анастасіі Васільеўны, 1922 г. н.);

– спасаўскія (“*На Макавей воду свенцяць, мак ад нячыстай сілы, і хату абсыпаюць і з сабою добра насіць ад злых людзей*” (запісана ў в. Баравое ад Барысавец Марыі Афанасьеўны, 1925 г. н.) і інш.

Большая частка тэкстаў каляндарных прыкмет і павер’яў носіць характар лекава-прафілактычных, апатрапеічных, прадказальных: яны адлюстроўваюць веру мясцовых жыхароў у магчымасць засцерагчыся ад уздзеяння блягіх людзей і злых духаў (“*Чысты чацвер – это значыць мяцеш хату, дом, сарай і сам прыбіраешся. Тэ смяцце, што зам’еў, паліш і з тым дажа веніком, каб чорт ні сядзеў, таму што ён хаваецца ў веніке. Калі не спаліш, то ён будзе круглы год у цябе по хозяйству. А так ты яго спаліш, і яго няма, усё – чыстота ў хаце, вездзе*” (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Ганны Мітрафанаўны, 1938 г. н., Сівак Наталлі Мікалаеўны, 1979 г. н., Баланчук Таццяны Мікалаеўны, 1951 г. н., Лукашэвіч Наталлі Васільеўны, 1948 г. н.)), неспрыяльных з’яў навакольнага асяроддзя і хвароб (“*Вялікодныя яйкі лажылі ў хаце (ад маланкі), а таксама бралі з сабой на могілкі*” (запісана ў в. Дуброва ад Ляхавец Марыі Якаўлеўны, 1934 г. н.); “*Когда мы ідём на Паску, мы обязацельно свецім корень хрена. Это надо обязацельно есці, каб не кусалі камары, вужы*” (запісана ў в. Мілашавічы ад Сакавец Марыі Анатолеўны, 1963 г.), страт у гаспадарцы (“*Ну стараюся то на Рождество я вечно так, прасцілаю таку старэньку скаццерць і круга такога роблю і ім прасыпаю ўнізу, шоб яны елі ў кучачцы і шоб – это ну прэдназначалася як бы для таго – шоб куры нікуда не ляцелі, шоб усе там умесце былі, дома наелісь*” (запісана ў в. Букча ад Сушчык Галіны Пятроўны, 1942 г. н.), у магчымасць спрагназаваць ураджай і надвор’е (“*Робяць куццю на Каляды, да носцілаюць на стол сено, а потом нацягаюць, калі доўгая – вот, кажуць, будзе лён доўгі*” (запісана ў в. Прыбалавічы ад Мухневіча Івана Міхайлавіча, 1931 г. н.).

Зафіксавана на тэрыторыі Лельчыцкага раёна вялікая колькасць прыкмет і павер’яў, тэматычна звязаных са зменамі ў асабістым лёсе чалавека. Тэксты гэтых малых жанраў не існуюць адасоблена – яны ўплецены ў сямейную абраднасць і суадносяцца з пэўным тыпам сямейных і грамадскіх стасункаў чалавека. Адзначым, што гэта тэматычная група прыкмет і павер’яў вызначаецца функцыянальна-семантычнай разнастайнасцю.

У межах радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу варта выдзеліць наступныя функцыянальна-семантычныя групы:

– забароны і парады для цяжарных, якіх варта прытрымлівацца, каб захаваць фізічнае і псіхічнае здароўе будучага дзіцяці, забяспечыць прыгажосць і забяспечыць добрыя рысы характару – своеасаблівыя элементы “народнай педагогікі”: “*Цяжарнай жанчыне не можна рабіць многа чаго. Ей нельзя ката дажа нагой піхнуць, ні сабаку, нічога – астаюцца як бы знакі ў дзіцёнка на целе. Счас правада этыя вездэ і кабеля, і інтэрнэт, нізя этыя правада жэнічыне – дзіцёнак будзе пуравінай абкручаны. Глядзець нада берэменнаму толькі на красівых людзей, ні можна глядзець на калек, лучшэ глядзець на красівых, на добрых, шоб дзіцёнак такім быў. У свята, у васкрэсенне нізя берэменнай ні ножніцы браць, ні нажа. Воласы нельзя берэменным стріч. Треба толькі харошае ўсё рабіць*” (запісана ў в. Букча ад Ягорскай Валянціны Уладзіміраўны, 1966 г. н., Баланчук Ніны Аляксеўны, 1968 г. н., Алесіч Марыі Емельянаўны, 1938 г. н.);

– правілы для лёгкіх родаў: “Для аблягчэння родаў трэба *развязваць усе вузлы, расчыпіць усе гузікі, адкрыць усе замкі*” (запісана ў в. Дзяржынск ад Бабовіч Кацярыны Васільеўны, 1938 г. н.);

– павер’і і звязаныя з імі магічныя дзеянні, накіраваныя на забеспячэнне здароўя, розуму і шчаслівага лёсу дзіцяці, абарону ад негатыўнага ўздзеяння: “*Да году не трэба паказваць дзіцёнка ў зеркала, шоб ён быў шчаслівы*” (запісана ў в. Букча ад Ягорскай Вялянціны Уладзіміраўны, 1966 г. н., Баланчук Ніны Аляксееўны, 1968 г. н., Алесіч Марыі Емельянаўны, 1938 г. н.);

– павер’і і звязаныя з імі магічныя дзеянні, накіраваныя на забеспячэнне працягу роду: “*Тоды ўжэ так хорошэ трэба побіці того горшка, шчоб уся каша была цэленька. Об вугол розбіваецца яна, і ўжо яны яе і выймаюць, ложаць на тарелку ды рэжуць по кусочках. У кого дзецей нема, то за чэрэпка да кідаюць у пелену, шчоб і вона родзіла*” (запісана ў в. Пабеднае ад Жабароўскага Віктара Міхайлавіча, 1935 г. н.);

– павер’і і звязаныя з імі магічныя дзеянні, накіраваныя на забеспячэнне дабрабыту ў гаспадарцы: “*Кажуць, як гарбузы сажаюць, то чарапочка (ад гаршка з бабінай кашай – аўт. заўвага) гэтага закопваюць, каб добрыя гарбузы ўрадзілі*” (запісана ў в. Баравое ад Варабей Марыі Міхайлаўны, 1940 г. н.).

Дадзеная група тэкстаў, прымаючы да ўвагі іх добрую захаванасць і актыўнасць бытавання, карыстаецца вялікай папулярнасцю і да нашага часу. Безумоўна, гэта тлумачыцца той важнай роляй, якую займае дзіця ў сям’і і грамадстве, а таксама роляй маці ў выхаванні дзіцяці як узора для пераймання асноўных маральна-этычных каштоўнасцей і паводзінных норм.

Згадаем вясельныя прыкметы і павер’і. Так, зафіксавана вялікая колькасць прыкмет, павер’яў, забарон, прарад, якіх прытрымліваліся ўдзельнікі вясельных абрадавых дзеянняў на розных этапах: сватання (“*Лічылася, што ў сваты лепш выязджаць маладзіком*” (запісана ў в. Мілашавічы ад Войцейка Варвары Мартынаўны, 1943 г. н.); выпякання каравая (“*Увечары ў пятніцу маці нявесты заве людзей пекці каравай. Завуць жанчын шчаслівых, што жывуць у пары. Рашчыняюць каравай хросныя маці і бацька*” (запісана ў в. Баравое ад Акуліч Любові Сямёнаўны, 1936 г. н.); уласна вяселля (“*По дарозе до хаты молодого свахі поюць. ...Молодых устрэчае бацька жаніха, родныя і сваякі. Адчыняюць варты і по цэнтру распальваюць агонь і хоць коні не хочуць ісці праз агонь, іх праводзяць, а трэба, шчоб молодую не звурочылі. Пры ўездзе молодая сыпле праваю рукою жыта*” (запісана ў в. Стадолічы ад Баравічэнка Паўла Сямёнавіча, 1924 г. н., Якімавай Вольгі Сяргееўны, 1919 г. н.)

Безумоўна, у межах розных этапаў вяселля асноўная частка тэкстаў прыкмет, павер’яў і звязаных з імі магічных дзеянняў прысвечана *шчасцю і дабрабыту маладых, добрым сямейным узаемаадносінам* (“*Печ каравай маглі толькі тыя, што з мужам. Парных усіх бралі. Ікону няслі тыя, што ў пары булі, усе парныя*” (запісана ў в. Глушкавічы ад Маркевіч Соф’і Гурымаўны, 1936 г. н.), а таксама *шчасліваму асабістаму лёсу сяброў і сябровкак* (“*Перад тым як сажаць каравай у печ, завуць хлопчыка. Ён выграбае жар з пачы так, каб ляцеў аж на пол, каб дзеўкі замуж ішлі*” (запісана ў в. Буда Лельчыцкая ад Дашкевіч Ганны Яўгенаўны, 1934 г. н.)).

Варта адзначыць, што павер’і і прыкметы, тэматычна і функцыянальна звязаныя з пахавальнай абраднасцю, таксама бытуюць даволі ўстойліва. Яны ілюструюць асаблівасці разумення мясцовымі жыхарамі ўзаемаадносін паміж светам “жывых” і “памёрлых”, іншым часам успрымаюцца як адмысловыя маральна-этычныя нормы. Умоўна ў іх межах можна выдзеліць наступныя групы:

1. Прыкметы-прадказанні смерці: “*Птушка можа настучацца ў вакно – гэта к смерці*” (запісана ў в. Мілашавічы ад мастацкага кіраўніка Мілашавіцкага СДК Гаўрылавец Н. І); “*Бывае, ноччу прыйдзе ў сне покойнік і зове с собой, гэта вон забраць цябе с собой хочэ. А бывае, шчо пойдзеш туды, ідзеш і бачыш, а потым і назад выйдзеш – значыць, жыць будзеш*” (запісана ў в. Мілашавічы ад Кавалевіч Евы, 1945 г. н.);

2. Павер'і-рэкамедацыі да паводзін людзей падчас падрыхтоўкі нябожчыка да пахавання:

– занавешваць люстэркі (“Зеркала завешвалі ўсім белым, стараюцца толькі белым. І ў хаце как можна большэ белага цвета. Белы – гэта сімвал смерці, да ў нас чорныя платкі жаншчыны адзеюць” (запісана ў в. Баравое ад Сечкі Міхаіла Васільевіча, 1940 г. н. (раней пражываў у в. Ліпляны));

– “правільна апранаць”: “І яшчэ я чула сама, шо ногі *накрываць не надо, штоб яму было там хорошо іці, добрэнко іці*. А то кажуць: «Накрыеш ногі – ён блутаецца там, яму ходзіць не можна там, на том свеце» (запісана ў в. Ліпляны ад Лось Евы Міхайлаўны, 1942 г. н. (раней пражывала ў в. Буда Лельчыцкая);

– “мыць чужым”, пажадана сталага ўзросту: “*Мёртвого бабкі моюць і воду выліваюць там, дзе людзі не ходзяць*” (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Ганны Мітрафанаўны, 1938 г. н., Сівак Наталлі Мікалаеўны, 1979 г. н., Баланчук Таццяны Мікалаеўны, 1951 г. н., Лукашэвіч Наталлі Васільеўны, 1948 г. н.)

3. Павер'і-рэгламентацыі паводзін людзей падчас праходжання пахавальнай працэсіі і знаходжання на могілках (“Гавораць, што *на варотах кладбічша абычна стаіць тот чалавек, каторы памёр впереді яго, і трэба шоб хто-небудзь з родні того чалавека, каторы памёр первы, тожа прыйшоў, таму што той пакойнік стаіць на варотах і встрачае, смотрыць, хто з яго роду прыйшоў*” (запісана ў в. Букча ад Ягорскай Валянціны Уладзіміраўны, 1966 г. н., Баланчук Ніны Аляксееўны, 1968 г. н., Алесіч Марыі Емельянаўны, 1938 г. н.)).

Разгляд каляндарных і сямейных прыкмет, павер'яў і звязаных з імі магічных дзеянняў дае падставы сцвярджаць, што з мэтай захавання здароўя, дабрабыту і гаспадарчага плёну чалавек стварыў адпаведную сістэму паводзін, якую ў большасці выпадкаў можна выразіць у выглядзе адпаведных клішэ: *калі не хочаш гэтага, не рабі тое або калі зробіш / убачыш ..., то атрымаеш / даведашся...* Па словах Т. Цыўян, “уяўляецца, што носьбіты традыцыі ...змяшчаюць сябе ў міфалагізаваную прастору, арыентаваную на архетыпічную мадэль свету, г. зн. на міфа-рытуальны сцэнарый (тварэнне свету, дзеянні творцаў свету, г. зн. боскіх персанажаў рознага рангу). На ўзроўні чалавека сцэнарый забяспечвае суадносіны касмічных з'яў з асноўнымі этапамі яго жыцця. Прызначэнне чалавека заключаецца ў правільным прайграванні сцэнарыя” [2, с. 154].

Прыкметы і павер'і як важная складаючая вуснай народнай творчасці Лельчыцкага р-на суправаджаюць увесь ход сямейнага, грамадскага, працоўнага жыцця чалавека, многія з іх грунтуюцца на рацыянальным жыццёвым вопыце і шматвяковых назіраннях за з'явамі навакольнага свету, менавіта таму іх адрознівае вялікая колькасць і шырокая функцыянальная прызначанасць, а папулярнасць не губляецца з цягам часу – тэксты трансфармуюцца, але не знікаюць.

Выкарыстаны матэрыялы фальклорнага архіва кафедры рускай і сусветнай літаратуры УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Валодзіна, Т. В. Прыкметы і павер'і // Беларускі фальклор: жанры, віды, паэтыка. Мальбя жанры. Дзіцячы фальклор / Т. В. Валодзіна, А. І. Гурскі, Г. А. Барташэвіч, К. П. Кабашнікаў. Рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: Бел. навука, 2004. – С. 330–367.

2 Цивьян, Т. В. Мифологическое программирование повседневной жизни // Этнические стереотипы поведения / Под ред. А. К. Байбурина. – Л. : Наука, 1985. – С. 154–158.

The article discusses the signs and beliefs of the Lelchitsky district, recorded in the field folklore and ethnographic expeditions of the last decade. The author draws attention to the richness of folk beliefs, the diversity of semantic and functional groups of beliefs and beliefs and the stability of their existence. Most of the texts are introduced into scientific use for the first time.

Н. И. ЛАПИЦКАЯ

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ОБ ОДНОМ ПРЕЦЕДЕНТНОМ ИМЕНИ РУССКОГО ФОЛЬКЛОРА

В статье рассматривается одно из собственных имён русских фольклорных текстов, ставшее средством иносказания и превратившееся в слово-понятие.

В последнее время активно развивается интерес к роли прецедентных имён, которые концентрируют в себе представления о культурных ценностях народа, выражают особую экспрессию, обогащают текст культурно-исторической информацией. Под прецедентным именем, вслед за Д. Б. Гудковым, мы понимаем «инди-видуальное имя, связанное или с широко известным текстом, как правило, относящимся к числу прецедентных (*Обломов, Тарас Бульба*), или с ситуацией, широко известной носителям языка и выступающей как прецедентная (*Иван Сусанин, Колумб*), имя-символ, указывающее на некоторую эталонную совокупность определённых качеств (*Моцарт, Ломоносов*)» [1, с. 108]. В данной статье будет показано функционирование одного прецедентного имени русского фольклора (*Баба Яга*).

Цель данной работы – описание имени *Баба Яга*, у которого появились вторичные значения, определённая коннотация, и которое, таким образом, стало именем-понятием.

Деление лексики на собственные и нарицательные имена (далее ИС и ИН) – один из традиционных способов классификации лексического состава любого языка.

По мнению А. В. Суперанской, возможность перехода собственных имён в нарицательные появляется тогда, когда: «1) денотат имени имеет достаточную известность у всех членов определённого языкового коллектива; 2) имя перестаёт связываться с одним денотатом и становится типичным для многих похожих друг на друга людей, поселений, рек и т.д.» [2, с. 15].

Чаще всего это происходит в тех случаях, когда апеллятивами становятся собственные имена, имевшие в прошлом референтные коннотации, или созначения, которые, усиливаясь, становятся их значениями. О полной апеллятивации коннотативных онимов (чаще – антропонимов) можно говорить только тогда, когда тот или иной коннотоним порывает связь с породившим его первичным собственным именем, ещё не развившим эти созначения. Причины такого разрыва разные. Одна из них состоит в том, что присутствующий в слове элемент стилистической коннотации обладает признаком асимметричности: большинство оценок – пейоративного, меньшинство – мелиоративного планов. Это же наблюдается и у коннотативных онимов (коннотонимов), добавочные смысловые оттенки которых и их стилистическая окраска чаще всего выражают неодобрительное отношение. На первом этапе семантического развития таких имён последние функционируют в речи в двух состояниях – как «чистое» собственное имя и обогащённый поздними семантическими «надбавками» оним. Затем между ИС и ИС1 происходит постепенный семантический разрыв, так что ИС может совершенно теряться (н-р, *олух*, первоначально ИС).

Кроме перехода в ИН, ИС очень активно подвергается процессу метафоризации.

Следует отметить, что метафоризация значений очень свойственна современному языку и языковому сознанию. Одна из таких моделей метафоризации в языке – это контекстуальная семантизация прецедентных онимов, под которой понимается процесс развития у данных единиц переносного значения и интерпретации значения субъектом речи

и адресатом [3, с. 6]. «Недостаточные структуры» [4, с. 157], каковыми традиционно считаются онимы, становясь средством иносказания, вторичной номинации и образной префикации, превращаются в слова-понятия.

Развитие у ономастических единиц подобных лексико-семантических вариантов «можно отнести к ономастическим универсалиям, присущим словарному составу большинства языков мира» [5, с. 32]. При этом сами значения, безусловно, культурно обусловлены, специфичны для разных национальных языковых картин мира. Так, в русскоязычных источниках у топонима *Вавилон* отмечаются следующие переносные значения: «место с разноязычным и разноплеменным населением», «место, отличающееся социальной пестротой», «сумятица, сутолока, шумное многолюдье», «толчея, давка» [5, с. 45–56].

Экспрессивный потенциал онимов очень высок, использование их в метафорическом значении – весьма эффективный способ воздействия на общественное сознание, состоящий в обращении к эмоциональной сфере психики. Имена подобного рода принято называть прецедентными онимами. Они очень часто встречаются в публицистических текстах и призваны не просто поведать читателю о чём-то, но и разъяснить ему глубинный смысл событий, сформировать общественное мнение, возбудить читателя эмоционально, наконец, мобилизовать его, подготовить к активному действию» [6, с. 203].

К именам-символам, указывающим на некоторую эталонную совокупность определённых качеств, можно отнести некоторые имена, функционирующие в фольклорных текстах, в частности онимом *Баба Яга*.

Баба Яга – персонаж славянской мифологии и фольклора (особенно волшебной сказки) славянских народов, старуха-чародейка, наделённая магической силой, ведунья, оборотень.

По своим свойствам Баба Яга ближе всего к ведьме. Чаще всего она – отрицательный персонаж. Помимо русских, встречается в словацких и чешских сказках.

В славянском фольклоре Баба Яга обладает несколькими устойчивыми атрибутами: она умеет колдовать, летать в ступе, живёт в лесу, в избушке на курьих ножках, окружённой забором из человеческих костей с черепами. Она заманивает к себе добрых молодцев и маленьких детей и зажаривает их в печи.

Согласно крупнейшему специалисту в области теории и истории фольклора В. Я. Проппу, выделяются три вида Бабы Яги: дарительница (она дарит герою сказочного коня либо волшебный предмет); похитительница детей; Баба Яга-воительница, сражаясь с которой «не на жизнь, а на смерть», герой сказки переходит к иному уровню зрелости. При этом злобность и агрессивность Бабы-Яги не являются её доминантными чертами, но лишь проявлениями её иррациональной, недетерминированной природы [7].

Мы видим, что образ Бабы Яги отличается двойственностью: с одной стороны, она помогает главному герою сказки, с другой – является злой, страшной старухой.

Прецедентное имя – *Баба Яга* – отражает всё-таки пейоративную коннотацию, связанную с образом. Оно имеет, на наш взгляд, следующие значения:

1) персонаж славянской мифологии и фольклора (особенно волшебной сказки) славянских народов, старуха-чародейка, наделённая магической силой, ведунья, оборотень:

Заглянула Зайка в окошко, а в избушке Баба-яга спит, распустила длинные уши: одно ухо вместо подушки, а другим, будто одеялом, с головкою покрыта (А. М. Ремизов. Зайка (1905)) [8].

2) Злобная, зловредная женщина:

Ну, мнения разные, конечно, бывают, только, по моему мнению, плохо, когда в топике, в котором автор так в отчаянии и расстроенных чувствах появляется такая баба яга, которая против и высказывает свое мнение, от которого автору ни холодно, ни жарко, и еще хуже, когда сцепляются два и более участников и начинается пустая и бесполезная перепалка о том, кто прав, кто виноват (Женщина + мужчина: Психология любви (форум) (2004)).

Дома теща – **Баба Яга**, жена – ведьма, соседка – **Василиса Прекрасная**, а ее муж – **Иванушка-дурачок**, кстати, он тоже депутат! (Коллекция анекдотов: Верховный совет и Дума (1989 – 2000)).

Маша вела себя сегодня очень плохо, грубила бабушке, замахнулась на нее рукой, не хотела после прогулки раздеваться, а когда бабушка стала отчитывать ее, назвала бабушку «**бабой-ягой**» (А. И. Пантелеев. Наша Маша (1966)).

3) Некрасивая, неопрятно одетая, чаще старая женщина:

Баба-яга в докторском халате, сидевшая за письменным столом с тремя телефонами и аппаратом для измерения кровяного давления, даже не потрудилась меня исследовать (В. П. Катаев. Алмазный мой венец (1975 – 1977)).

Уж и не знаю, почему одна влезет в копеечную шмотку и становится просто королевой, а другая опустошит бутик и все равно похожа на **Бабу-Ягу** (Дарья Донцова. Доллары царя Гороха (2004)).

Декламируя стихи, он сильно походил на влюбленную **Бабу Ягу** (Мириам Гамбурд. Рассказы // «Звезда», 2002).

Теперь Хэл в каждой даме, будь она хоть **баба яга**, сечет только внутреннюю красоту, напрочь не замечая ее внешних, мягко выражаясь, изъянов, а все очаровашки с подлючим нутром для него отныне, мурлоподобные скряги (Андрей Гусев. Кино, видео (2002) // «Биржа плюс свой дом» (Н. Новгород), 2002.08.12).

Кстати, графиня в спектакле не была **Бабой-Ягой**, как обычно, – она одевалась, как молодая... (Василий Катанян. Прикосновение к идолам (1998)).

4) Одинокая женщина, живущая вдали от людей:

– Ты...как можно...ты ничего не понимаешь, вот... в лесу своем сидишь, как **Баба Яга**. Сзади дверь в горенку была полуоткрыта и оттуда нет-нет да и показывалась Симка, строго зыркала глазами на старуху, словно окрикивала: –уу, **Баба Яга** и снова скрывалась за ободвериной, а Нюра жалостливо и туманно подсматривала за девкой, вроде бы умоляла простить ее в чем.

– И не стареешь... хотя молодуха ведь... В бабы ко мне хошь? Я слободен, ха-ха... **Баба Яга**.

– Ну-ко встань, я к тебе примерюсь. **Баба Яга**, костяная нога... Запела хрипло, усмехнулась (Владимир Личутин. Вдова Нюра (1973)).

Следует отметить, что, употребляясь в качестве прецедентного имени, оним Баба Яга сохраняет двойственность восприятия и в современных текстах:

То же самое можно сказать и по второму аргументу: Березовский осознанно или неосознанно выступает носителем мифологической роли **Бабы-Яги** по-своему опасной, но, скорее, не врага, а волшебного, сверхъестественного помощника, способного дать главному герою ту информацию или те предметы, которые необходимы для достижения сакральной цели (Станислав Белковский. Политика – театр тотемов (генеральный директор совета по национальной стратегии отвечает на вопросы наших корреспондентов) (2003) // «Завтра», 2003.02.18).

Таким образом, прецедентность имени Баба Яга является очевидной. За онимом давно и прочно закрепились определённые коннотации (чаще отрицательные) и сознание, что делает это личное имя именем-понятием.

Список использованной литературы

1 Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации: курс лекций / Д. Б. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 286 с.

2 Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

3 Ратникова, И. Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой / И. Э. Ратникова. – Минск : БГУ, 2003. – 214 с.

4 Уфимцева, А. А. Лексическое значение: принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986, – 240 с.

5 Отин, Е. С. Словарь коннотативных собственных имён в русском языке (общая характеристика и словарные статьи на букву В) / Е. С. Отин // Слово и мысль. Вестник Донецкого отделения Петровской Академии наук и искусств: Сб. научн. тр. Гуманит. науки. Вып. 2. Донецк, 2001, С.32 – 79

6 Норман, Б. Ю. Лингвистика каждого дня / Б. Ю. Норманн. – Мн. : Вышэйш. шк., 1991, – 303 с.

7 Википедия [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Дата доступа : 04.10.2023.

8 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruscorpora.ru>. – Дата доступа : 03.10.2023.

The article deals with the proper names, which are drawn from Russian folklore texts, that have become a means of allegory and turned into the words-concept.

В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

**ФРАЗЕЛАГІЗМЫ-ХАРАКТАРЫСТЫКІ СПАСАБУ
ЎЖЫВАННЯ НАПОЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

У артыкуле з выкарыстаннем лінгвакультуралагічнага і лінгвакагнітыўнага метадаў прааналізавана адна колькасна прадстаўленая група прыслоўных фразеалагізмаў беларускай мовы як складнікаў мікраполя ‘прыкметы, уласцівасці дзеяння па ўжыванні спіртных напіткаў’, якія адлюстроўваюць, характарызуюць, ацэньваюць спосабы ўжывання спіртных напояў і вызначаюць каштоўнасныя арыенціры беларусаў, выражаюць у асноўным негатыўныя адносіны, нярэдка ў спалучэнні з эмоцыяй здзіўлення ці ўражання.

Фразеалагічныя адзінкі кожнай мовы ўтвараюцца і выкарыстоўваюцца найперш з мэтай характарыстыкі і ацэнкі таго, што выдзяляецца праз іх народам, лічыцца найбольш важным для выпрацоўкі правіл і нормаў, каштоўнасных арыенціраў. Так, менавіта гэтыя адзінкі беларускай мовы даводзяць стэрэатыпы, эталоны, адлюстроўваюць такія важныя фрагменты беларускай фразеалагічнай карціны свету, які звязаны з напоямі, іх ужываннем і прадстаўляюць значную частку культуры беларусаў, вызначаючы спецыфіку культуры ўжывання напояў, іх відаў, выбару з іх пэўных, уласцівых і характэрных беларусам, акцэнтуючы ўвагу на колькасным паказчыку, уласцівасцях, спосабах ужывання, як правіла, алкагольных напояў, даючы ўсяму гэтаму ацэнку, выражаючы адносіны чалавека да пэўных напіткаў, асабліва спіртных, да чалавека, які іх ужывае, тым самым адлюстроўваюць нацыянальна-культурныя асаблівасці і рысы характару беларусаў і, зразумела, з’яўляюцца крыніцай захавання і пазнання ўстановак культуры народа.

У межах артыкула звернута ўвага да аднаго з многіх аспектаў такога дзеяння, як ужыванне спіртнога, дакладней, да адной з характарыстык гэтага дзеяння чалавека, што даводзяць прыслоўныя фразеалагізмы, якія, як і граматычны разрад слоў-прыслоўяў, служаць для характарыстыкі дзеяння, для вызначэння яго прыкмет, уласцівасцей, тым самым вызначаючы адносіны, даючы ацэнку прыкмеце гэтага дзеяння і, зразумела, чалавеку як выканаўцу дзеяння з характэрнымі для яго асаблівасцямі і характарыстыкамі. З ліку шматлікіх прыслоўных фразеалагізмаў як складнікаў мікраполя ‘прыкметы, уласцівасці дзеяння па ўжыванні спіртных напіткаў’, якія абазначаюць самыя розныя паказчыкі, прыкметы дзеяння, спынім увагу на групе фразеалагізмаў, якія адлюстроўваюць, характарызуюць, ацэньваюць такую прыкмету выпівання, як спосаб выканання гэтага дзеяння, і вызначаюць каштоўнасны складнік свайго вобраза, значэння. Гэта ўсяго сем фразеалагізмаў, якія аб’ядноўваюцца агульным значэннем такой прыкметы дзеяння, як спосаб ужывання спіртнога. Аднак кожны з гэтай семантыка-граматычнай групы фразеалагізм па-свойму, адметна перадае і выяўляе пэўныя асаблівасці такой прыкметы выпівання спіртнога, даводзіць розныя нюансы прыкметы гэтага дзеяння. Акрамя таго, унутраная форма, адабраныя кампаненты, структура і створаныя вобразы выяўляюць адметныя семы адзінак, іх розную стылістычную і экспрэсіўную ацэнку.

Паводле сваёй стылістычнай характарыстыкі, усе фразеалагізмы гэтай групы ў сілу сваіх паказчыкаў адносяцца да прастамоўных ці размоўных, усе выражаюць адмоўныя адносіны да названай прыкметы, асобныя нават даводзяць асуджэнне, што, зразумела, уплывае на іх выбар і ўжыванне ў пэўнай маўленчай сітуацыі ці на выбар кантэксту для кожнай.

Выключэнне складае толькі фразеалагізм *на брудэршафт*, які лічыцца стылістычна нейтральным з прычыны паходжання свайго кампанента (*брудэршафт* – ням. *Brüderschaft* = братэрства [1, с. 249]) і таго, што гэтая адзінка не нясе негатыву, а наадварот, даводзіць толькі станоўчае, адабральнае. І тут найбольшая ўвага не столькі на ўжыванні спіртных напіткаў, колькі на ролі прыкметы гэтага дзеяння як наладжвання адносін пры дапамозе прынятага рытуалу выпівання, напрыклад: *Віця Шугачоў і Рамашэвіч памірыліся і, як студэнты, пілі на брудэршафт*. (І. Шамякін).

Такая ж структура «прыназоўнік *на* + назоўнік у форме вінавальнага склону» характэрна і фразеалагізмам *на дурніцу / на дурнічку* – ‘бясplatна, дарэмна, нічога не плацячы (выпіваць)’ (Л-2008-1: 394) і *выпіць на дурніцу / на дурачка* – ‘за так, дарэмна, за чый кошт’ (М-К-1972: 46), якія з прычыны выкарыстання лаянкавай лексемы-кампанента *дурніца* ці яе словаўтваральнага варыянта *дурнічка* або граматычнага варыянта *дурачок* пераходзіць у разрад прастамоўных.

Змест фразеалагізма заключаецца ў тым, што хтосьці з нахабных ці хітрых прыкідваецца дурнем, дурніцай, дурачком і не хоча плаціць, але хоча выпіць за кошт іншых. У выніку выраз *на дурніцу / на дурнічку / на дурачка* набыў новае значэнне – ‘бясplatна, дарэмна’, які нярэдка выкарыстоўваецца не толькі ў адносінах да выпіўкі, напрыклад: *Ну, пра Сеньку ты ж, відаць, крыху чуў. На ўсё сяло наша вырадак. Увесь час так і цяляе, каб на дурнічку, нічога не робячы, пражыць*. (У. Краўчанка), але найбольш часта і пашырана менавіта пра адметнасць ужывання спіртных напіткаў. Зразумела, што фразеалагізм даводзіць негатыўную ацэнку да таго, хто гэтак хітруе, гэтым вызначаецца адносна выпіўкі, пра што даводзіць ілюстрацыйны матэрыял ужывання фразеалагізма, напрыклад: [*Жора:*] *Усе вы добрыя піць на дурніцу!* (А. Петрашкевіч); *Віцік лягае, шукае, каб дзе выпіць на дурніцу. Ведаю, грошай шкадуяш. Жмінда, усё хочаш, каб выпіць на дурніцу. Не, брат, гані рубля, за так не выйдзе. Свае грошы не выкладае, а дзе гарэлка на дурачка выпіць, на гэта ён любіцель*. (М-К-1972: 46).

Заўважым, што дыялектны варыянт *выпіць на дурніцу / на дурачка* – ‘за так, дарэмна, за чый кошт’ (М-К-1972: 46) варта было б афармляць як фразеалагізм выпіць на дурніцу / на дурачка, што суадносна з прыслоўем, так як дзеяслоў *выпіць* – гэта суправаджальнае слова, слова-канкрэтызатар, якое ўказвае на абмежаваную спалучальнасць фразеалагізма *на дурніцу / на дурачка*.

Яшчэ два фразеалагізмы гэтай семантыка-граматычнай групы аб’яднаны агульнай структурнай мадэллю «прыназоўнік *без* + назоўнік у форме роднага склону»: *без просыпу піць* – ‘без перапынку, запоем’ (Д-2020: 403) і *піць без пальцаў* – ‘з ахвотай і шмат, не адмаўляючыся’ (Л-2008-2: 171). Тут важную ролю адыгрывае прыназоўнік *без*, які выражае толькі аблятыўныя адносіны: указвае на адсутнасць чаго-небудзь, а пры залежным кампаненце – абстрактным назоўніку, якім выступае *просып*, – узрастае адценне акалічнаснае [2, с. 155]. І фразеалагізм *без просыпу піць* скіраваны на адлюстраванне такой адметнасці, такой прыкметы агульнага для ўсіх фразеалагізмаў спосабу дзеяння, як часовай працягласці яго: піць, выпіваць пастаянна, без перапынку, што вызначаецца як запой, як перыяд бесперапыннага п’янства і алкагольнай залежнасці. Пры гэтым, паводле формы ўспрымання кампанента *просыпу* чалавек нават не спіць, не цверазее. Напрыклад: *Ці ты ні знаеш? У яго ж запой ціпер. Другую нідзелю п’е без просыпу*. (Д-2020: 403). Фразеалагізм *без просыпу* выступае у ролі эталона вызначэння часовага паказчыка працягласці выпівання, перыяду запою.

А другі фразеалагізм *піць без пальцаў* скіраваны на крыху адметны паказчык і характарыстыку спосабу ажыццяўлення дзеяння, нават некалькіх адразу, якія дапаўняюць і ўзаемазвязаны адзін з адным, – гэта ахвотна, шмат, не адмаўляючыся. Вытокам фразеалагізма *піць без пальцаў* як адзінкі «цялячага паходжання», паводле вызначэння яго этымалогіі І. Я. Лепешавым, які пры гэтым спасылаецца на тлумачэнне беларускага паэта Р. Ба-

радуліна, з'яўляецца спосаб паення цялят. Справа ў тым, што звычайна, калі цялят адвучваюць ад каровы і пачынаюць паіць пойлам, то на першым часе ў гэтае пойла гаспадыня ўкладвае пальцы рук, якія напамінаюць цяляці саскі вымя, такім чынам паступова прывучваючы піць пойла: цяля прывыкае і п'е пойла самастойна [3, с. 47]. Такая выснова фразеалагізма выяўляе дадатковую інфармацыю, той культурны фон, вытокі якога ўплываюць на зусім не пахвальную характарыстыку асобы, што любіць выпіваць, у большасці чужое ды яшчэ ў вялікай колькасці, ці той асобы, якую не трэба прывучаць, яна заўсёды і прывычна многа п'е. А ўнутраная форма з асацыяцыйнай сувяззю з цялём яшчэ больш узмацняе негатывную канатацыю прыслоўнай адзінкі ці высокую ступень іроніі і сарказму з адносінах да чалавека з такім “спосабам” ужывання спіртнога, напрыклад: *Старшыня сельсавета, як і належала на такой пасадзе, ніў без пальцаў*. (Р. Барадулін). Фразеалагізм *без пальцаў* набыў ролю эталона, стэрэатыпа такога спосабу ўжывання спіртных напіткаў, пры якім чалавек, як тое цяля, п'е многа, ахвотна, калі гэта яшчэ і на дармаўшчыну.

Размоўны фразеалагізм *адным духам* – ‘адразу, за адзін прыём выпіць; сказаць’ (Л-2008-1: 397) акцэнтуюе ўвагу на прыкмеце хуткасці выпівання, якая вымяраецца адным духам ці тым адным глытком, залпам, незалежна ад колькасці напой, калі чарка, шклянка перакульваецца і выпіваецца адразу, сходу, напрыклад: *Адным духам усе спаражнілі посуд*. (Р. Сабаленка).

Кампанент *адным* суадносіць фразеалагізм з лікавым кодам культуры, а кампанент *дух* – з саматычным. І калі першы цесна звязаны з аб'яднаннем, адзінствам, адным цэлым, то другі ўдакладняе гэта праз дух, ці ўдых як часавы і фізіялагічны паказчык выпівання ў выніку назірання за такім ужываннем менавіта спіртных напой. Структурна фразеалагізм суадносіцца са словазлучэннем і з'яўляецца адным з ліку не толькі аднаструктурных, ці аднамадэльных, але і з агульным азначальным кампанентам *адным*, што аб'ядноўвае тыповыя ўстойлівыя адзінкі (параўн. *адным махам, адным словам, адным швом* і інш.), якія вызначаюцца агульным паказчыкам хуткасці часавага працякання дзеяння, але ў залежнасці ад рознага назоўнікавага кампанента маюць адметнае значэнне і выкарыстанне. Вобраз фразеалагізма *адным духам* узыходзіць да супрацьпастаўлення аднакратнага і шматкратнага паказчыка прыкметы выканання дзеяння, скіроўваючы ўвагу да аднакратнасці. Фразеалагізм *адным духам* выступае ў ролі стэрэатыпнага ўяўлення пра здольнасць чалавека залпам, адразу выпіваць спіртны напой як вынік прывычкі так яго ўжываць.

Фразеалагізм *за адну шчаку выпіць* (Л-2008-2: 675) сваёй структурай, сваім кампанентным складам дапаўняе папярэднія яшчэ адным вобразам разнавіднасці спосабу ўжывання спіртнога напой, але з новым паказчыкам, з новай прыкметай яго ажыццяўлення, што і замацавана ў семантыцы ‘вельмі проста, зусім не цяжка (выпіць), ніжэй чых-н. магчымасцей’. Кампанент *адну* суадносіць фразеалагізм з лікавым кодам, кампанент *шчака* – з саматычным, пры гэтым прыназоўнік *за* выступае са значэннем «указання на кірунак дзеяння», а назоўнік даводзіць прасторавае значэнне [2, с. 96].

Вобраз фразеалагізма ўзыходзіць да супрацьпастаўлення лёгка ці цяжка ажыццяўляць выпіванне, проста ці складана як спосабаў ажыццяўлення гэтага дзеяння і ілюструе гэта як лёгка і проста, што не выклікае адабрэння, не выражае станоўчай ацэнкі, паколькі тут маем хутчэй выражэнне ўражання, магчыма, нават здзіўлення такой здольнасці, такой асаблівасці выпіваць спіртное і, відавочна, не ў малой колькасці. Вобраз адзінкі ўтвораны метафарай, якая прыпадабняе прастату і лёгкасць выпівання спіртнога да ўжывання чаго-небудзь за адну шчаку, што і вызначае тыя адметныя прыкметы гэтага дзеяння. Напрыклад: *Гэта сёння можна пачуць пра кагосьці: «Яму паўлітра – за адну шчаку»*. *Тады ж дзецюкі бралі бутэльку на чатырох-пяцёх, і ўсе былі вясёлыя*. (Я. Брыль). Фразеалагізм *за адну шчаку выпіць* выступае ў ролі эталона, той меры, што вызначае надта лёгка хуткі спосаб выпівання спіртнога напой.

І заключае групу адзінак пра спосабы ажыццяўлення выпівання спіртных напой трохкампанентны фразеалагізм *чарка (-у) у чарку піць* – ‘аднолькава з кім-н., не ўступаючы

каму-н.' (Л-2008-2: 639), які зноў жа адрозніваецца ад усіх папярэдніх, па-першае, сваёй структурай «назоўнік + прыназоўнік у + назоўнік» з паўторам назоўнікавага кампанента і нязменнасцю парадку кампанентаў у складзе адзінкі; па-другое, сваім аспектам, сваёй адметнай прыкметай спосабу ўжывання спіртных напояў, што датычыць аднолькавасці аб'ёму, частотнасці і колькасці ўжывання спіртных напояў кім-небудзь у параўнанні з іншым ці іншымі ўдзельнікамі і выканаўцамі такога дзеяння.

Кампанентны склад фразеалагізма выяўляе сувязь з рэчавым кодам культуры, выкарыстанне лексемы *чарка* выступае крыніцай асэнсавання зместу, той лексэмай-сімвалам, які выклікае асацыяцыю праз гэты від пасуды і службыць паказчыкам ужывання спіртнога (параўн. фразеалагізмы *глядзець / заглядаць / заглядваць у бутэльку / у чарку, нюхаць у бутэльку / у бутылачку / у чарку / у чарачку, пад чаркай, у чарку заглянуць, чарку ўзяць / кульнуць*). У выніку фразеалагізм мае празрыстую матывацыю, паколькі даводзіць, што хтосьці ўжывае спіртное ў такім жа аб'ёме, як нехта іншы ці іншыя, чалавек не ўступае ва ўжыванні спіртнога ні ў колькасці, ні ў частаце выканання гэтага дзеяння іншым. Напрыклад: *Дружней мужчыны пасядалі, і наш Яхім, хоць і бажыўся, але й з бажбою піць злаўчыўся. А далей ён такім жа чынам рабіў замінку тут мужчынам, але піў чарку ў чарку з імі.* (Я. Колас); *На пачатку [Іван] многа піў, а яна чакала яго з пагулянак і плакала, але потым – як прасвятленне на яе найшло, стала хадзіць разам з ім і піла чарку ў чарку.* (І. Навуменка).

Як відаць, усе выяўленыя прыслоўныя фразеалагізмы, хоць і аб'яднаны агульным значэннем як вобразным прадстаўленнем спосабу выпівання чалавекам спіртных напіткаў, па-новаму гэта даводзяць: у кожнай адзінцы адлюстроўваецца пэўная прыкмета, адметная асаблівасць дзеяння, вызначаецца па сутнасці пэўны спосаб як найбольш характэрны і важны ў пэўнай сітуацыі. Пры гэтым фразеалагізмы адлюстроўваюць і ацэньваюць абраныя і выдзеленыя народам прыкметы, асаблівасці спосабу ўжывання спіртнога напоя, якія ў асноўным выклікаюць негатыў, выдзяляючы выразна адмоўнае (*без пальцаў, без просыпу, на дурніцу*), а ў асобных выпадках адлюстроўваючы тыя прыкметы выпівання, якія не даюць магчымасці ацаніць іх станоўча, але пры гэтым яны даводзяць негатыў і адначасова перадаюць эмоцыю здзіўлення, уражання (*чарка ў чарку*) ці нават захаплення (*адным духам, за адну шчаку*).

Спіс скарачэнняў крыніц фразеалагізмаў

Д-2020 – Даніловіч М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.; *Л-2008-1* – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1 : А-Л. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; *Л-2008-2* – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 2 : М-Я. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.; *М-К-1972* – Мяцельская Е. С., Камароўскі Я. М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Булыка, А. М. Слоўнік іншамойных слоў: У 2 т. Т. 1 : А – Л / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999. – 736 с.
- 2 Шуба, П. П. Прыназоўнік у беларускай мове / П. П. Шуба. – Мінск : Выд. БДУ імя У. І. Леніна, 1971. – 224 с.
- 3 Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

In the article, using linguistic-cultural and linguistic-cognitive methods, one quantitatively presented group of adverbial phrases of the Belarusian language is analyzed as components of the microfield "signs, properties of the action on the use of alcoholic beverages", which reflect, characterize, evaluate the ways of consuming alcoholic beverages and determine the value orientations of Belarusians, expressing mainly negative attitude, often combined with the emotion of surprise or impression.

А. І. ЛЯШЭНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

**ІДЭЙНА-ЭСТЭТЫЧНЫЯ ПОГЛЯДЫ Ф. РУШЧЫЦА
(НА АСНОВЕ ДЗЁННІКАЎ І ЗАПІСАЎ МАСТАКА)**

У дадзеным артыкуле разглядаецца творчасць польскага пейзажыста Фердынанда Рушчыца. Аналізуецца літаратурная творчасць мастака – яго «Дзённік», а таксама ўплыў школ на станаўленне і развіццё творчай дзейнасці Фердынанда Рушчыца, вывучаюцца асаблівасці яго стылю. Разглядаецца ўплыў розных настаўнікаў на бачанне і стаўленне пейзажыста да сваіх мастацкіх прац. Аналізуецца актыўная творчая дзейнасць мастака ў розных сферах: кніжнай графіцы, публіцыстыцы, афармленні дэкарацый да тэатральных пастановак і гэтак далей. У цяперашні час цікавасць да мастацкай спадчыны Ф. Рушчыца ўсё больш узрастае. Даволі шмат і літаратуры, прысвечанай праблеме станаўлення і развіцця творчасці мастака, аднак да гэтага часу тэма ідэйных поглядаў і творчай дзейнасці Ф. Рушчыца ў якасці прадмета закраналася толькі эпизадычна.

Нельга адмаўляць вялікую зацікаўленасць грамадства літаратурнай творчасцю мастакоў, аб чым сведчыць значная колькасць друкаваных пазіцый, перш за ўсё мемуараў і ўспамінаў саміх мастакоў. Шмат з апошніх, што жылі на мяжы XIX – XX стагоддзяў, акрамя непасрэднага мастацтва, займаліся і пісьменствам, якое ўвасаблялася ў розных літаратурных формах: ад навуковых дысертацый і мастацкай крытыкі да дзённікавай літаратуры ўключна.

Да шэрагу мастакоў, якія пакінулі пасля сябе штодзённыя запісы, адносіцца і Фердынанд Рушчыц – адзін з найлепшых польскіх пейзажыстаў, вельмі таленавіты мастак. Ён быў не толькі жывапісцам, але і малявальшчыкам, графікам, тэатральным дэкаратарам, пастаноўшчыкам. Разам з іншымі прызнанымі жывапісцамі рэалістычнага напрамку ён заклаў падмурак беларускай школы пейзажнага жывапісу і пакінуў значны след у развіцці нацыянальнага выяўленчага мастацтва XX стагоддзя і духоўнага адраджэння ў цэлым.

У цяперашні час цікавасць да мастацкай спадчыны Ф. Рушчыца ўсё больш узрастае. Пра гэта сведчаць тэматычныя выставы апошніх гадоў, дзе ярка і разнастайна прадстаўлена яго творчасць, а таксама розныя навуковыя канферэнцыі, прысвечаныя 150-годдзю са дня нараджэння нашага славутага земляка. Даволі шмат і літаратуры, прысвечанай праблеме станаўлення і развіцця творчасці Ф. Рушчыца, альбо цесна з ім звязанай. Аднак да гэтага часу тэма ідэйных поглядаў і творчай дзейнасці ў якасці прадмета даследавання і ў плане вывучэння работ Ф. Рушчыца закраналася толькі эпизадычна.

Хоць Ф. Рушчыц лічыў сябе польскім мастаком, але зразумець асаблівасці яго творчасці без уліку рускай мастацкай школы, ва ўмовах існавання якой яно і фармавалася, немагчыма.

Асновы жывапісу ён спасцігаў у Мінску пад кіраўніцтвам рускага мастака К. Я. Ермакова, які прытрымліваўся строгай акадэмічнай сістэмы. Таму ў першых працах Ф. Рушчыца (копіях партрэтаў вядомых людзей, замалёўках інтэр’ераў і навакольнай прыроды), добра бачныя сляды рускай акадэмічнай школы – высокі ўзровень малюнка і кампазіцыі.

Сваю адукацыю Ф. Рушчыц працягнуў у Пецябургскай Мастацкай Акадэміі, дзе ягоным першым настаўнікам стаў І. І. Шышкін. Згодна з яго звыклай сістэмай навучання, перавага аддавалася маляванню прыроды з фатаграфіі зімой, і з натуры – летам. Шмат сіл укладвалася ў малюнак, капіраванне, дасканалай увазе да дэталей, тэхнікі. Па ўспамінах

самога Ф. Рушчыца, ён навучыўся ў Шышкіна пачаткам мастацтва, якое параўноўваў з матэматыкай. «У Шышкіна, – як запісаў у сваім «Дзённіку» мастак, – мы навучыліся маляўніцтву, тэхніцы, так бы мовіць, арыфметыцы, зараз мусім перайсці да абагульненняў – да алгебры, кампазіцыі» [2, с. 8].

Летнія пленэры, як патрабаваў Шышкін, Ф. Рушчыц праводзіў у Крыме, дзе ён зрабіў шэраг жывапісных накідаў і замалёвак алоўкам («Крымскі матыў – Алупка» (1894), «Скалы ў вадзе» (1894), «Скалы над морам» (1895), «Скалісты бераг і хваля» (1895), «Мора і скалы» (1895)). Раскошная прырода поўдня, крымскіх гор і раўнін зрабіла на яго моцнае ўражанне і шмат дала маладому мастаку, спрыяючы развіццю пачуцця колеру, узбагачэнню яго палітры. У сваіх жывапісных эцюдах яму ўдалося перадаць характэрнае для крымскай прырода спалучэнне пяшчотнага блакіту неба, мора і характэрных тонаў гор.

Падарожжы не толькі пашыралі кругагляд маладога мастака, але і патрабавалі пэўных фінансавых выдаткаў. Фердынанд Рушчыц падчас вучобы быў вымушаны зарабляць продажам сваіх работ, пра што ён не раз пісаў у сваім дзённіку. Педагагі добра ставіліся да яго першых крокаў у мастацтве, і гэта давала стымул для далейшай творчай працы.

Аднак, нягледзячы на ўсё, у майстэрні Шышкіна Ф. Рушчыц адчуваў дыскамфорт, бо лічыў, што здольны на большае, чым перайманне. З горыччу ён пісаў у дзённіку: «Адчуваю, Шышкін прыхільны да мяне, але таксама ведаю: ён яшчэ не палюбіў мяне за мастацтва. Ці ніхто не зразумеў таго, што адчуваў, перажываў, пра што... марыў... Адчуваю ў сабе Божы дар, адчуваю, як тлее іскра з алтара прыгажосці і ў маёй душы, але калі ж урэшце дасягну той формы, праз якую гэта іскра будзе свяціць іншым...» [2, с. 23].

Таксама ў сваім дзённіку ён піша пра пачуццё адзіноты, што на самой справе аднойчы ён застанеца самотным: «У сваёй прафесіі пачуваюся поўнай сіратаю. Шышкін не можа быць прыхільнейшым, а калегі назаўсёды застануцца калегамі» [2, с. 51]. І гэта не першы раз, калі Ф. Рушчыц перажывае глыбокае пачуццё адхіленасці ад навакольнага свету і адарванасці ад грамадства, калі ён застаецца са сваімі думкамі адзін на адзін і цалкам акунаецца ў творчасць: «Разумею, як з-за мастацтва можна зрабіцца адзіночым. Нічым іншым не цікавіцца, адмовіцца ад блізкіх, пазбягаць людзей, гульніў. Апошнія дні мой розум заняты толькі адной думкай – пра вымаганні мастацтва. На астатняе забываюся, амаль нічога не чытаю, не ведаю, як выглядаю, да знаёмых хаджу толькі па неабходнасці» [2, с. 53].

Пасля адстаўкі І. І. Шышкіна настаўнікам Ф. Рушчыца ў Акадэміі стаў А. І. Куінджы. У асобе новага педагога Ф. Рушчыца знайшоў разуменне сваіх асабістых унутраных перажыванняў, якія ён так імкнуўся перанесці на палатно. Асоба А. І. Куінджы аказала непасрэдна ўплыў на цэлае пакаленне пейзажыстаў, якія навучаліся ў 1890-я гады ў Акадэміі. Куінджы фармаваў іх светапогляд і вучыў разуменню таго, чым павінна быць мастацтва пейзажу. Яно, на яго думку, павінна было мець высокія і высакародныя мэты, і ў той жа час захоўваць пачуццё прыгажосці прыроды, быць цесна паяднаным з нацыянальным успрыманнем.

Цяжка ўсталяваць маштаб і межы ўздзеяння творчасці Куінджы на развіццё творчасці Ф. Рушчыца. У змесце і выкананні работ Ф. Рушчыца маецца нямала агульных поглядаў з творчасцю Куінджы. Гэта адбілася не толькі ў прытрымліванні маляўнічых прыёмаў настаўніка (гэтыя моманты назіраюцца ў ранніх акадэмічных працах, бо некаторыя з іх Куінджы дапісваў за Рушчыца), але і ў разуменні ролі і значэння мастацтва. Нездарма Ф. Рушчыц вельмі цаніў яго адносіны не толькі падчас навучання ў Акадэміі, але і значна пазней, калі прывозіў свае працы на выставы ў Пецярбург.

Многія працы Ф. Рушчыца поўныя жывога назірання паўночнай прыроды. Яго ўвагу прыцягвала вельмі многае: пустынным берагі, скалы («Набярэжныя скалы», 1897), домікі і лодкі рыбакоў («Хаціна рыбака», 1897; «Дзве лодкі ля берага», 1896), ветракі, разбураныя святыні («Руіны замка на ўзгорку», 1897). Усе творы мастака напоўнены ве-

рай у магутнасць і сілу прыроды, у недаступнасць і адасобленасць яе існавання. У воб-разным вырашэнні пейзажаў часта дамінуе пачуццё змрочнасці і хмурнасці нескранутых месцаў, на што нярэдка ўказваў Ф. Рушчыцу яго настаўнік Куінджы: «Ёсць, праўда, заўсёды «штосьці», што бачу ў сабе і што не задавальняе. Таксама заўсёды здаецца, што ў мяне недастаткова сонца» [2, с. 65].

І хоць як настаўнікі, так і іншыя мастакі добра ацэньвалі пра эцюды Ф. Рушчыца, але на самой справе ў яго творчай дзейнасці ўсё было не так добра. Нярэдка сам ён быў незадаволены сваёй працай і перамалёўваў эцюды зноў і зноў, аб чым ён не раз пісаў у сваім дзённіку: «Часам мне здаецца: вось ужо ўсё бачу; бачу, якой павінна быць мая праца. Потым зноў насоўваецца заслона, і я ў цеснай клетцы. Найбольш шкоджу сам сабе, занадта да сябе памяркоўны» [2, с. 64].

Пасля заканчэння Акадэміі мастацтваў Фердынанд Рушчыц пераехаў у Багданава, дзе жылі яго бацькі. Родныя краявіды не пераставалі натхняць мастака. Пад уражаннем ад іх ён пісаў у сваім дзённіку: «Нягледзячы на ўсе спакусы, можна застацца верным Бацькаўшчыне... Бачым і захапляемся прыгажосцю іншых краін, выказваем ім пашану... Аднак любім толькі сваю, адчуваем, што яна нам, а мы ёй належым...» [2, с. 137].

Менавіта тут ён піша сваю самую знакавую карціну «Зямля» (1898) – прасты сялянскі матыў, даведзены да эмацыянальнай напружанасці і манументальнасці. На творчым уздыме аўтарам ствараюцца ў Багданаве і іншыя значныя творы: «Млын» (1898), «Крэва» (1898), «Апошні снег» (1898-1899), «Ля касцёла» (1899), «Балада» (1899), «Дажынкi» (1900), «Вечар - Вілейка» (1900), «З берагоў Вілейкі» (1900), «Лясны ручай» (1900) і іншыя. Ф. Рушчыц змог у сваіх работах не толькі адлюстраваць прыгажосць роднай прыроды, але і раскрыць праз яе паўсядзённае жыццё свайго народа. Яго работам уласцівы тонкае спалучэнне колеру і дакладная кампазіцыйная завершанасць. Аб гэтым перыядзе свайго жыцця ён шмат піша ў сваім дзённіку, дзе распавядае аб спрыяльным уплыве жыцця ў вёсцы на творчую дзейнасць кожнага мастака: «Мастак заўсёды павiнен адштурхоўвацца ад сябе, мець уласны пункт гледжання. Таму некалькі ізаляванае жыццё, жыццё на вёсцы, спрыяе ягонай працы, тут ён з'яўляецца цэнтрам вялікага кола, якое намалюваў вакол сябе. У той жа час у вялікім горадзе гэтыя колы так перакрываюцца, так спалучаюцца, што сам мастак губляецца і, што найгорш, пераконваецца, што сярод людзей ён самотны, нікому да яго няма справы» [2, с. 141].

Разважаючы пра жыццё мастака, нельга не згадаць яго добрыя адносіны з сям'ёй, асабліва з маці, якой ён цалкам давяраў і ва ўсім на яе спадзяваўся. Не раз Ф. Рушчыц звяртаўся да яе па дапамогу і параду адносна сваіх карцін: «Здзіўляюся трапнасці выказванняў Мама пра жывапіс. Для мяне яе заўвагі бяспрэчныя. Яна замяняе мне настаўніка. Штодня паказваю работу Мама, і з яе заўваг чэрпаю прагу працаваць» [2, с. 139].

У 1908 году Рушчыц адмовіўся ад кіраўніцтва кафедрай, расчараваўшыся ў адносінах, якія панавалі ў Кракаўскай акадэміі і мясцовым мастацкім асяроддзі. Ён вярнуўся ў Вільню, у спакойнае сямейнае гняздо Багданава.

Тут, у родным маёнтку, мастак пераходзіць ад вялікіх філасофскіх абагульненняў, уласцівых яго раньняму перыяду, да пошуку каляровых і кампазіцыйных эфектаў. Працы набываюць больш лірычны характар. Майстэрства Рушчыца дасягае свайго найвышэйшага росквіту ў інтэр'ерах багданоўскай сядзібы, замалёўках і эцюдах («У пакоях», «Цьмянае сонца», «Мастак», «Зіма»). Віленскі перыяд быў самым плённым і важным у яго творчай біяграфіі. Тут ён паказаў сябе не толькі як выдатны жывапісец, графік, але і як сцэнограф і педагог.

Творчая актыўнасць Ф. Рушчыца выявілася ў самых розных сферах. Ён стаў ініцыятарам, адным з заснавальнікаў Таварыства прыхільнікаў Вільні і яго першым старшынёй. Узначальваючы Камісію па ахове помнікаў старажытнасці, Ф. Рушчыц шмат падарожнічаў па самых аддаленых мясцінах Віленшчыны, штодня рабіў замалёўкі былых

велічных замкаў і гістарычных будынкаў, маляваў вулачкі Вільні. Ён таксама аформіў шмат кніг, часопісаў, дэкарацый да ўрачыстасцяў і шматлікіх тэатральных пастацовак ў Віленскім універсітэце.

Кніжная графіка ў мастацтве майстра займала асаблівае месца. Ні адно значнае выданне не абыходзілася без яго ўдзелу: ён маляваў вокладкі, афармляў афішы, паштовыя і разліковыя маркі, медалі, друку, эмблемы. Паводле яго эскізаў зроблена больш за дзесяць сцягоў для войска, рамесных цэхаў, таварыстваў, школ. Стыль Ф. Рушчыца ў графіцы і сьнянны прыцягвае ўвагу спецыялістаў [1].

Публіцыстыка таксама была важнай часткай дзейнасці мастака: шматлікія артыкулы для перыядычных выданняў, інтэрв'ю, успаміны. У 1894 – 1932 гадах ён вёў дзённік, які стаў для даследчыкаў важнай крыніцай інфармацыі пра яго жыццё [1].

Ф. Рушчыц даволі часта пісаў у сваім дзённіку аб тым, якім ён бачыць «мастак», яго жыццё, хваляванні і перажыванні, яго нягоды і цяжар, зыходзячы з уласнага вопыту, а таксама выказваў свае думкі пра іншых жывапісцаў і іх стаўленні да жыцця: «Мастак можна пазнаць па тым, што пры найбольшых дэбатах, сярод самых розных інтарэсаў позіркам шукае добрых ці горшых кавалкаў на карціне, адыходзіць ад тэмы размовы, каб уставіць нейкае слова пра тое, што і як перададзена» [2, с. 157]. «Мастак носіць у сабе стрэмку. Заўсёды яе адчувае, ніколі ад яе не пазбавіцца. Стрэмка – яго мастацкае сумленне» [2, с. 160].

У сваім жывапісе Ф. Рушчыц бачыць шмат уплываў і залежнасці ад рэалізму, а таксама пачаткі рамантызму і каталіцызму, яго Захаду [2, с. 213].

Шматгранная асоба Ф. Рушчыца, актыўная дзейнасць у самых розных сферах выклікаюць захапленне і здзіўленне яго шматлікімі праявамі сваёй яркай асобы. Велізарная творчая спадчына мастака і дагэтуль прыцягвае ўвагу і сацыяльнай напоўненасцю, і высокім прафесіяналізмам, і феноменам яго шматграннага таленту.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Прокопцов, В. Небо и земля Фердинанда Рушцица / В. Прокопцов. – Москва : Журнал «Третьяковская Галерея», 2018.

2 Рушчыц, Э. Р92 Дзённік. Да Вільні: 1894 – 1904 / Э. Рушчыц. – Мінск : Медысонт, 2002. – 186 с.

This article examines the work of a Polish landscape painter Ferdinand Ruschitz. The literary work of the artist is analyzed – his «Diary», as well as the influence of schools on the formation and development of Ferdinand Ruschitz's creative activity, the peculiarities of his style are studied. The influence of different teachers on the vision and attitude of a landscape painter to his works of art is considered. The active creative activity of the artist in various spheres is analyzed: book graphics, journalism, scenery design for theatrical productions and so on. Currently, interest in the artistic heritage of F. Ruschitz is growing. There is a lot of literature on the formation and development of the artist's work, but so far the topic of ideological views and creative activity of F. Ruschitz as a subject was touched upon only partially.

О. Н. МЕЛЬНИКОВА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ОБРАЗНАЯ СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГИЗМА *ГЛАЗА БЫ МОИ НЕ ВИДЕЛИ*

В статье рассматривается внутренняя форма фразеологизма глаза бы мои не видели. Отмечена связь исходного значения 'нежелание смотреть' с различными проявлениями психоэмоциональной деятельности человека. Развитию модального значения нежелания способствует семантический компонент целенаправленности, свойственный глаголу зрительного восприятия.

Результаты познавательной деятельности человека, экстралингвистические мотивы переосмысления наиболее наглядно представлены во фразеологизмах, сохраняющих свою внутреннюю форму. Таковыми являются, в частности, фразеологические единицы, объединённые семой 'нежелание смотреть', функционирование которых обусловлено особенностями семантики глаголов зрительного восприятия – ключевых компонентов рассматриваемых фразеологизмов.

Фразеологизм *глаза бы (мои) не видели* выражает значение 'совсем не хочется видеть кого-либо или что-либо, настолько это неприятно', сравн. с противоположной семантикой *глаз не отвести* о ком-либо или о чём-либо особенно привлекательном, ладном (таком, что залюбуешься) [1]. В качестве вариантов данного фразеологизма выступают следующие: *глаза бы (мои) не видали*, *глаза бы (мои) не глядели*, *глаза бы (мои) не смотрели*. Рассмотрим особенности употребления данных устойчивых выражений в художественном дискурсе на материале текстов, представленных в Национальном корпусе русского языка [2].

Как свидетельствует результаты анализа языкового материала, нежелание смотреть может быть обусловлено различными причинами. В качестве одной из причин данного состояния выступает негативное отношение к кому-либо: *Ты с друга глаз не сводишь, и он на тебя не наглядится. А на злого недруга и глаза бы не глядели...* [С. Т. Григорьев. Оптический глаз, 1925]; – *Глаза бы мои на тебя не глядели, карьерист несчастный!* [Н. Н. Александрова, Попугай в пиджаке от Версаче, 2014].

Негативное отношение, как правило, связано с неодобрительной оценкой чьего-либо поведения: *Надрывается, кофты вяжет, утки выносит... икон в доме понаставила... Глаза бы мои не глядели!..* [Екатерина Завершнева. Высотка, 2012]; *Скорее бы уж съехали они, что ли, глаза бы мои не смотрели на то, как она над ним измывается.* [Марина Капранова, Ландыши, приносящие смерть, 2017]; *Батюшка когда наезжает, молебен на кладбище отслужим, вот и вся наша вера... – Так... – протянул печально странник. – Эх, люди, люди! Сердце мое болит, глаза бы не глядели на жистье ваше! Сами себе яму роете...* [Юрий Казаков. Странник, 1956].

Представляется закономерным, что нежелание смотреть может быть вызвано негативной оценкой внешнего вида кого-либо: – *Я самая богатая невеста была, вот ей-богушки! В дом к мужику привезли – вся деревня сбегалась. Все в рвани, в обносках – о господи, глаза бы не глядели* [Федор Абрамов. Трава-мурава // «Огонек», 1981]; *Тетка Зина зорко приглядывала за колонистами, гнала самых любопытных от дверей, кричала на весь двор: – Уж эти шкелеты! Откуда такую шуштуру привезли?! Это ведь стыд-позор, глаза бы мои не глядели на их лебра!* [Анатолий Приставкин. Ночевала тучка золотая, 1981].

Кроме того, встречаются единичные случаи употребления рассматриваемого фразеологизма, когда нежелание смотреть связано с нежеланием поддаваться соблазну, сравн.: *Глаза бы не видели ланит да бёдер, да очей с поволокой!* [Герман Садулаев. Таблетка, 2008].

Нежелание смотреть также может быть связано с общим недовольством своим окружением, условиями жизни: *Глаза бы не глядели на безобразия и всеобщую ложь.* [Н. М. Амосов. Дневник, 1985]; *Что только и будет, как жить-то будут. Ополоумели вконец... Никакой страсти не стало в народе. – Глаза бы не глядели, – с грустью отвечал Родион Потапыч, шагая по середине улицы рядом с лошадьёю. – Охальники... И нет хуже, как эти понедельники. Глаза бы не глядели, как работнички-то наши выйдут завтра на работу...* [Д. Н. Мамин-Сибиряк. Золото, 1892]; *Я все равно не пошел бы... Все опостылело, Сергей Павлович, глаза бы мои не глядели* [П. Д. Боборыкин. Однокурсники, 1900]; – *Уж я не знаю, как и быть, – продолжала Анна Федоровна, когда Аграфена вышла из комнаты, – ну куда я, старуха, поспела! да я с голоду и холоду умру. Все растащат, все разворуют. Вон уж теперь же начали медведями смотреть, и рожки-то сделались немилые... Ох, Арина Дмитриевна! глаза бы мои не видели, уши бы не слушали!* [Ю. В. Жадовская. Отсталая, 1861]; *Ну и насмотрелся на красоты наши местные, не знал, куда от них деваться, глаза бы мои на них не глядели!* [В. П. Астафьев, Жизнь прожить, 1985]. Неудовлетворенность состоянием окружающей среды, погодными условиями также не вызывает желания смотреть: *А осень у нас, хоть здесь, хоть и в Белом, прямо сказать, страшная, глаза бы не видели.* [Юрий Казаков. Белуха, 1963 – 1972].

Подавленное эмоциональное состояние, апатия также выступает в качестве причины нежелания контактировать с окружающим миром, в том числе и зрительно: *Давно-давно не встречались мы, и виной сему – единственно – немочи мои и такое, порой черное, подавленное душевное состояние, что и глаза бы не глядели* [К. А. Куприна. Куприн – мой отец, 1979]; – *Все опостылело, Сергей Павлович, глаза бы мои не глядели.* [П. Д. Боборыкин, 1900]. Причиной подавленного эмоционального состояния может выступать неудовлетворённость межличностными отношениями: *[Авдотья Васильевна, жена] И в рабочую пору, – все дела стали у нас, в доме тоже всё врозь – такое расстройство! Глаза бы мои не глядели! Ох, думаю так, не завелось ли уж чего-нибудь у него на стороне?* [А. Н. Островский, Н. Я. Соловьев. Светит, да не греет, 1881]. Имеются также менее частотные примеры употребления, связывающие нежелание смотреть с негативным физиологическим состоянием – отсутствием аппетита: *«Странное ощущение, – думал он, захлопывая тяжелевшие веки, – глаза бы мои не смотрели ни на какую пищу».* [М. А. Булгаков. Собачье сердце, 1925].

Таким образом, зрительное восприятие включает способность интерпретировать информацию об окружающей среде. С помощью зрения человек познаёт окружающую действительность, воспринимает первичную информацию о мире. То, что он видит, вызывает у него положительные или отрицательные эмоции. Отрицательные эмоции, вызванные негативной оценкой увиденного, не вызывают желания визуально контактировать с внешним миром.

Как известно, функционирование как лексических, так и фразеологических единиц обусловлено их семантикой. Наблюдения над языковым материалом свидетельствуют, что глаголы зрительного восприятия, которые выступают в качестве ключевых компонентов рассматриваемых фразеологизмов, регулярно формируют вторичное модальное значение ‘хотеть, желать’.

Так, глагол *видеть* с основным значением ‘воспринимать зрением, наблюдать, замечать глазами’, реализует модальный оттенок желательности в возвратной форме: *видеться* ‘казаться, воображаться, мечтаться’ [3, т. 1, с. 219]: *Какое великое торжество народа, обновленного истинной верой, видится впереди просвещенному богослову!* [Сергей Смирнов. Конец серебряного века. Anno Domini 180 // «Знание – сила», 2003]; *Сидишь на балке, на*

крыше, а ветер ласковый и протяжный, радостный и спокойный овекает седой ежик волос, греет коричневую перцовую рябую кожу, лижет мускулистую фигуру, и видится Игорю Ивановичу, что он былинный богатырь, непонятно как выдюживший в беспощадной битве [В. А. Харченко. Домик-пряник // «Волга», 2016]

Существительное *вид*, наряду с основными значениями, отражающими объект зрительного восприятия ('внешность, наружность', 'то, что открывается взгляду; перспектива; зрелище, картина'), в форме множественного числа выражает модальное значение 'предположения, намерения, планы' (в выражении *иметь виды на кого-, что-либо* – т. е. 'рассчитывать с какой-либо целью') [3, т. 1, с. 217 – 218]: *И Мите стало приходиться в голову, что теперь директор имеет виды на Катю, которая хотя и не виновата в этом, все-таки, вероятно, это чувствует, понимает и потому уже как бы находится с ним в мерзких, преступных отношениях* [И. А. Бунин. Митина любовь, 1924]; *Выбор в пользу академии имени Жуковского был сделан под влиянием главного конструктора ракетной техники Сергея Павловича Королёва, который имел виды на этот вуз* [А. Первушин. Гагарин // «Кот Шрёдингера», 2016]. Показательным в данном отношении является также значение русск. диал. *вид* 'намерение, желание', *видов нет* 'нет надежды, возможности' [4, с. 19].

Производные с префиксом *за-*, изначально также связанные с обозначением зрительного восприятия (сравн.: *завидеть* 'увидеть издали'), отражают семантику желания, стремления, характеризующегося интенсивностью проявления, целенаправленностью: *зависть* 'чувство досады, вызванное превосходством, удачей другого; желание обладать тем, что есть у другого', *завидный* 'очень хороший; такой, какого можно желать для себя', *завидовать* 'испытывать чувство зависти к кому-, чему-либо' [3, т. 1, с. 688]. Глагол *завидовать* и другие производные данного гнезда сохраняют ассоциативную связь с семантикой зрительного восприятия, сравн.: *Завистливое око видит далёко / Завистливый своих глаз не пожалеет*. Таким образом, устремлённость зрения на кого-, что-либо закономерно воспринимается как проявление тех или иных особенностей поведения, отношения к кому-, чему-либо.

Семантическая структура других лексем, исторически производных от *видеть*, также характеризуется наличием модальных оттенков значения. Так, глагол *ненавидеть* 'испытывать сильную неприязнь к кому-, чему-либо' образован при помощи отрицательной приставки от **навидети* 'охотно смотреть, навещать', сравн.: укр. диал. *навидіти ся* 'любить, уважать кого-либо', польск. *nawidzieć* 'охотно, с радостью смотреть' [5, с. 63]. Отглагольное производное *обидеть* 'нанести кому-либо незаслуженное оскорбление' исторически восходит к **ob-viděti*, в семантике которого большую роль сыграла приставка, имеющая значение 'направленность действия мимо предмета, обход его стороной'; таким образом, первоначально *обидеть* означало 'не заметить, обойти взглядом, не уделить внимания', сравн. русск. разг. *обидеть* 'лишить чего-либо, наделить чем-либо в незначительной степени': *Природа не обидела его здоровьем / талантами* и т. п.

Сходные семантические закономерности наблюдаются в структуре значения других глаголов, связанных с отражением процесса зрительного восприятия. На основе семантики зрительного восприятия, выступающей в качестве исходной, первичной, русский глагол *глядеть* также развивает значения с модальными оттенками: 'относиться к кому-, чему-либо определённым образом, иметь точку зрения, взгляд', 'присматривать, наблюдать; иметь надзор, попечение о ком-либо, заботиться', 'брать с кого-либо пример, подражать кому-, чему-либо' [3, т. 1, с. 426]. русск. диал. *глядеть кого* 'стеречь, выжидать, искать, отыскивать глазами'; *глядь-поглядь, гляжу-погляжу* 'выражает долгое, нетерпеливое ожидание' [6, с. 359 – 360]; сравн. вторичные значения бел. *глядзець* 'стремиться, стараться сделать что-либо': *Багаты – рагаты: усё глядзіць, каб каго збіць*. [7, с. 61]. Семантика соответствий в других славянских языках также характеризуется развитием модальных значений, связанных с выражением желания, стремления: чеш. стар. *hleděti* 'заботиться,

стараться', *hledati* 'искать', словц. *hladiet* 'стараться, заботиться', *hladat* 'искать', 'стремиться, стараться', болг. диал. *гледѝм* 'засматриваться, заглядываться', 'стремиться', 'выбирать', 'присматривать, заботиться', 'ожидать' [8, вып. 6, с. 122 – 123].

В особенностях сочетаемости глагола *глядеть* в русском языке также проявляется связь значения зрительного восприятия с семантикой эмоционально-волевых проявлений, сравн. значения устойчивых выражений: *я на него не гляжу* 'не уважаю, не слушаюсь его', *глядеть косо* 'выражать недовольство, таить злобу', *глядеть в рот* 'стараться угодить', *глядеть сквозь пальцы* 'сознательно не замечать чего-либо' и др.

Глагол *смотреть*, наряду с основным значением 'смотреть, глядеть', также выражает вторичную модальную семантику, сравн. *смотреть за кем-, чем-либо* 'заботиться о ком-, чём-либо', разг. *смотреть* 'стремиться, метить куда-либо': *смотреть в начальники* [3, т. 4, с. 142]. Соответствия с модальными значениями обнаруживаются и в других славянских языках, сравн. сербохорв. *мòтрити* 'присматривать, заботиться', 'стараться, прилагать усилия', болг. диал. *мотрим* 'заботиться' [8, вып. 20, с. 65–66].

Свидетельством присущего народному мышлению представления о взгляде как о выражении определённого отношения к кому-, чему-либо являются также бел. диал. *вока не мець* 'не питать чувство симпатии к кому-либо': *На гэтаго ўжо даўно ніхто вока не майа* [9, с. 585].

Связь значений 'видеть' и 'хотеть' наглядно представлена в пословицах: *Что видит, то и бредит; чего не видишь (не знаешь), тем и не бредишь* [6, с. 202]; *Глаза завидуши, а руки загребуши / Глаза наши – ямы, а руки – грабли* [6, с. 560].

Таким образом, развитию модального значения, связанного с выражением желания/нежелания, способствует семантический компонент 'направленность, сосредоточенность на объекте, привлекающем внимание', свойственный глаголу зрительного восприятия, который выступают в качестве ключевого компонента рассматриваемого фразеологизма.

Список использованной литературы

1 Фёдоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка / А. И. Фёдоров. М. : Астрель, АСТ, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://phraseology.academic.ru> – Дата доступа: 05.10.2023.

2 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru> – Дата доступа: 05.10.2023.

3 Словарь русского языка: В 4 т. / Ин-т русского языка АН СССР; Гл. ред. А. П. Евгеньева. – 2^{-е} изд., испр. и доп. – М. : Русский язык. – Т. 1 : А – И. – 1981. – 698 с.; Т. 4: С – Я. – 1984. – 794 с.

4 Ярославский областной словарь: Учебное пособие. – Ярославль : ЯГПИ, 1985. – 148 с.

5 Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т.; пер с нем и доп. О. Н. Трубачёва / Под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стереотипное. – М. : Прогресс. – Т. 3: Н – С. – 1987. – 830 с.

6 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1989. – Т. I. – 555 с.

7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Ін-т мовазнаўства АН БССР. – Мінск : Гал. рэд. БелСЭ. – Т. 2.: Г – К. – 1978. – 768 с.

8 Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачёва. – М. : Наука, 1974 – 1999. – Вып. 1–26.

9 Сцяшкoвiч, Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшкoвiч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 620 с.

The article discusses the internal form of phraseology, my eyes would not see. The connection of the initial meaning of "unwillingness to look" with various manifestations of human psychoemotional activity is noted. The semantic component of purposefulness, characteristic of the verb of visual perception, contributes to the development of the modal meaning of unwillingness.

М. У. МІКУЛІЧ

*(г. Мінск, ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”)*

ТВОРЧАЯ ІНДЫВІДУАЛЬНАСЦЬ АЎГЕНА БАРТУЛЯ

Артыкул прысвечаны даследаванню творчай дзейнасці вядомага заходнебеларускага паэта, крытыка і публіцыста Аўгена Бартуля. Аўтар выяўляе характар светаўспрымання і ладу мыслення паэта, яго ідэйна-эстэтычнага асэнсавання жыцця, раскрыцця ўнутранага свету асобы лірычнага героя. Адзначаецца, што духоўна-эмацыянальным стрыжнем паэзіі А. Бартуля з’яўляўся рамантычны код светаадчування, адлюстравання складаных і супярэчлівых працэсаў заходнебеларускай рэчаіснасці ў яго нацыяльна-адраджэнскай разнавіднасці. Лірычны герой паэта сведчыў выразную беларускую нацыянальна-этнічную дэтэрмінаванасць і вызначаўся характэрнай сацыяльна-маральнай адмабілізаванасцю, валявой актыўнасцю і рамантычнай чысцінёй духу.

У канцы 1920 – пачатку 1930-х гг. гэта быў адзін з самых вядомых і папулярных (асабліва сярод моладзі) заходнебеларускіх паэтаў. Ён шмат друкаваўся ў віленскай перыёдыцы, выступаў на шматлікіх студэнцкіх імпрэзах, літаратурных вечарах, вёў актыўную нацыянальную грамадска-культурную дзейнасць. Пра нашага героя пісалі не толькі беларускія, але і літоўскія, украінскія, польскія выданні, яго адзначалі як цікавага, арыгінальнага беларускага паэта аўтарытэтных літаратары, публіцысты, даследчыкі прыгожага пісьменства. Напрыклад, у адной са сваіх кніг, выдадзеных у Варшаве, вядомая польская даследчыца М. Рудзінская-Фройліхова падкрэслівала, што сярод пісьменнікаў “на польскай Беларусі” ўвагі заслугоўваюць Бартуль, Грышкевіч, Ільшэвіч і вельмі таленавіты паэт вёскі Машара [1, с. 42].

Лёс Аўгена Бартуля (а гаворка пра яго) склаўся шмат у чым няпроста, пакручата, складана. Многія дзесяцігоддзі, пачынаючы з 1930-х гг. і да самага канца ХХ стагоддзя, яго імя аніяк не згадвалася ў друку і медыя, хаця А. Бартуль жыў, працаваў, займаўся сваёй любімай справай юрыста. Старонкі поўнай біяграфіі актыўнага нацыянальнага дзеяча, таленавітага паэта і публіцыста зусім нядаўна адкрыліся нам дзякуючы пошукавым старанням вядомай беларускай даследчыцы ў Польшчы Алены Глагоўскай [2]. Варта заўважыць, што свой уклад у вывучэнне жыцця і дзейнасці А. Бартуля ўнеслі вядомы беларуска-ўкраінскі матэматык, гісторык і краязнаўца, рэдактар часопіса «Гістарычная Брама: гісторыя і культура Палесся» Аляксандр Ільін, літаратуразнаўца і паэтэса Алёна Ігнацюк [3], а таксама літаратар, краязнаўца і выдавец Сяргей Чыгрын [4].

Нарадзіўся Аўген Бартуль 26 лютага 1908 г. у Пецярбургу ў сям’і фармацэўта Даната Бартуля, які апынуўся там у пошуках працы, заробку і лепшай долі, і дачкі аптэкара Юліі-Мацільды-Луізы Бонфельд. Бацька быў шчырым беларускім патрыётам, католікам, а маці – немка па паходжанні, евангелічнага веравызнання. Пэўны час будучы паэт наведваў польскую прагімназію імя С. Богуш-Сестранцэвіча пры касцёле Св. Станіслава, у якой, дарэчы, вёў заняткі Б. Эпімах-Шыпіла. Пад уплывам рэвалюцыйных падзей 1917 г. з іх разрухай, бязладдзем, няпэўнасцю і набліжэння голаду восенню 1918 г. сям’я перабралася на радзіму бацькі ў вёску Русакова Прыдзруйскай гміны Дрысенскага павета Віцебскай губерні.

Пасля заканчэння гімназіі ў 1926 г. юнак быў прыняты слухачом матэматыка-прыродазнаўчага факультэта на курс хіміі Віленскага ўніверсітэта Стэфана Баторыя. Праз

год, 12 кастрычніка 1927 г., ён перавёўся на факультэт права і грамадскіх навук. Цікава і паказальна тое, што з 1908 па 1918 г. А. Бартуль жыў у Пецяярбургу ў Расіі, з 1918 па 1926 г. – у Латвіі, у вёсцы Русакова і ў г. Дзвінску, на вучобу ва ўніверсітэт падаўся ў Польшчу, у Вільню, а сваю нацыянальнасць пры паступленні афіцыйна ўказаў – беларус, роднай мовай назваў беларускую.

Падчас навучання А. Бартуля ва Універсітэце Стэфана Баторыя напоўніцу раскрываўся яго талент паэта і грамадска-культурнага дзеяча. Ён стаў актыўным сябрам Беларускага студэнцкага саюза: выбіраўся членам яго праўлення, быў скарбнікам, сакратаром, уваходзіў у склад рэдкалегіі часопіса “Студэнцкая думка”, органа БСС, у якім шырока друкаваў свае вершы, пераклаў на беларускую мову *Gaudeamus*.

Вершы паэта, якія друкаваліся ў газеце “Беларуская крыніца”, часопісах “Беларуская культура”, “Шлях моладзі”, альманаху “Рунь Веснаходу” (1928), у беларускіх календарых і зборніках, вызначаліся пастаноўкай актуальных нацыянальна-патрыятычных і грамадска-сацыяльных праблем. Услед за творамі некаторых іншых паэтаў Заходняй Беларусі, напрыклад, Л. Родзевіча, У. Жылкі, М. Васілька, яны прадугледжвалі асветніцка-адрэджанскія мэты, уплыў на шырокія пласты беларускага насельніцтва з тым, каб абудзіць іх нацыянальную і сацыяльную свядомасць, захаваць да актыўных дзеянняў, да барацьбы за свабоду і незалежнасць. Скажам, у вершы «Брату» А. Бартуль звяртаўся да свайго даверлівага суразмоўцы, маладога сучасніка-беларуса, раіў яму ў цяжкую хвіліну душэўных пакут, калі сэрца «крывавіць ад жалю ў грудзёх» і «ў край шчасыця нязведаны ймкнецца / Ня могуць праўды знайсці у людзёх», не паддавацца распачы і адчаю, не засяроджвацца на сваіх асабістых думках і перажываннях, а шукаць «шчасыця ў служэньні Народу», з надзеяй і аптымізмам глядзець у будучыню:

Шукай лепей шчасыця ў служэньні Народу,
Зьніштож сябе, браце, забудзь аб сабе, –
І ў гэтым ты знойдзеш з душой сваёй згоду,
Тады ў ёй ня будзе ўжо месца жалю.

Бяры праўды сьветац і цемру навокал
Развей, памажы разганяць, разьвяваць,
Тады тваё сэрца свабодна, як сокал,
Ня будзе балець, ці зусім заміраць.

Ў цяргеньні ты знойдзеш тады асалоду
І радасьць убачыш напэўна ў жалю,
Шукай толькі шчасыця ў служэньні Народу,

Зьніштож сябе, браце, забудзь аб сабе! [5, с. 2]

«Зусім расплыўся у родным прасторы, / Каханьнем магучым свой край абнімі...» Як можна заўважыць, аўтар валодаў значнымі паэтычнымі здольнасцямі, уменнем акцэнтавана падаць важную для яго думку, разгарнуць пачуццё, наогул, раскрыць на шырокім сацыяльным матэрыяле адметныя рысы душэўна-эмацыянальнага свету лірычнага героя, выявіць асновы яго жыццёвых прынцыпаў і духоўна-патрыятычнага ідэалу. Відаць, яшчэ болей пераканаўча і паказальна дадзеныя асаблівасці адлюстраваліся ў вершы пад характэрнай назвай «Ці любіш». Ён напоўнены пранікнёным грамадзянска-патрыятычным зместам, прасякнуты пачуццём шчырай любові паэта да сваёй Радзімы і вытрыманы ў форме яго засяроджанага роздуму і адначасова звароту да патэнцыяльнага слухача і аднадумцы:

Ці любіш ты свой край тугой спавіты,
Ці аддасі яму жыццё, як скажа – дай!

Ці любіш свой Народ на крыж прыбіты?
Ці любіш ты свой край?
Ці любіш родныя прасторы нівы,
Ці шчыра любіш іх – сумленьня запытай,
Ці любіш рэчку-ручаёк бурлівы,
Ці любіш ты свой край?
Ці любіш бор стары, садок зялёны,
Ці любіш ты, як ціха шапаціцца гай,
Старыя хаты, рад дахоў амшоны.
Ці любіш ты свой край?.. [6, с. 3]

Характэрны патрыятызм, рэдкія, але праўдзівыя замалёўкі і накіды народнага жыцця, сацыяльнага асяроддзя, дакладнасць і выразнасць раскрыцця думкі спалучаліся ў вершах А. Бартуля з бадзёрымі, заклікавымі інтанацыямі, асаблівасцямі наступальнага пафасу, рамантычна-ўзвышанай стылістыкі. Лірычны герой паэта ўсведамляў сябе нашчадкам «людзей калісьці вольных», «магутных палачан», сынам «Вялікага мільённага Народу», «вяснянай стараны, / Якой ужо цяжэе год ад году / Нясьці ярмо прынукі і маны». «Я – сын вялікае сям'і працоўных, / Нашу я імя – беларус, – з гордасцю і запалам прамаўляў ён у вершы «Хто я?» – Хачу з усімі правоў роўных, / Я зьненавідзеў ужо прымус» [7, с. 9]. У паэтыцы А. Бартуля пераважалі вобразы «праўды сьветазарнае», «сонечнага ўсходу», «новых дзён», рашучага паходу «За шчасце і долю / Свае стараны», сталых радоў, разсееных іскраў, небасхілу, які цвіце «краскай агністай» і інш. Яго верш дыхаў узнёслым характарам светаўспрымання і ладам вобразнага мыслення, значнай эмацыянальна-пачуццёвай энергетыкай:

Гэй вы сілы маладыя,
Гэй, вы сакалы!
Будзьце як віхор жывыя
І мацней скалы.
Слабасьць месца хай ня знойдзе
У маладых грудзёх
Усё жывое з намі пойдзе
З агнём у вачох.
Ці-ж мы брацьця не здабудзем
Лепшых, сьветлых дзён?
Ці-ж мы сіл сваіх ня чуем?
Ці-ж нас чмуціць сон?
Мы адважна, грамадою,
Шлях праложам свой,
Моладзь з бурнаю душою,
З душой агнявой. [8, с. 3]

Вобраз высакароднага і адважнага рыцара, народнага заступніка, паўстае ў некаторых творах А. Бартуля, напрыклад, у яго вядомай казцы ў двух актах «Князьёўна». Адгукаючыся на выхад першага нумара часопіса «Беларуская культура», у якім яна была апублікавана, невядомы аўтар газеты «Беларуская крыніца» захоплена адзначаў наступнае: «Твор гэты бязсумніву высока ўзносіць маладога паэта на беларускі Парнас і ставіць яго вобак найвялікшых песьняроў нашых. У гэтай казцы, казаў бы ў люстры, бачым, як ворагі: ведзьмы, хохлікі, нячысьцікі мучаць народ наш, як лепшыя сыны народу з гэнай сілай нячыстай змагаюцца, як Рыцар, вяшчун ясных дзён народу, сьветлую долю яму прарочыць, як творчы гнеў народны пяруном б'е і маланкай зьяе проч гонячы ад народу сілы цёмныя...» [9, с. 5].

Варта заўважыць, што ў шэрагу вершаў А. Бартуль засведчыў неблагія прыродаапісальныя здольнасці, выявіў пранікнёную назіральнасць і ўражлівасць, стварыў шэраг яркіх, светла-пяшчотных пейзажаў. Іх вызначае рух аўтарскага пазнання рэчаіснасці, асэнсавання жыцця, раскрыццё ў ім і чалавеку асноватворнага, актыўнага духаноснага пачатку. У гэтых вершах высвечваецца рамантычна-ідэалізаваны вобраз роднага краю:

Дасьпела жыта. Каласочки
Стаяць, чакаюць свайго жніва,
Між іх сінеюць васілёчкі;
Красою дыша жоўта ніва.

Красою дыша у чаканні,
Калі-ж нарэшце прыйдзе жнейка,
Калі іх споўняцца жаданні,
Калі-ж закруціць сярпок-зьмейка.

Калі вязьмо саўецца жнейкай
І зьвяжа іх, ў снапок зьяднае;
Стаяць яны ў задуме нейкай,
А ветрык шапаціць, сьпявае... [10, с. 4]

Духоўна-эмацыянальным стрыжнем паэзіі А. Бартуля з'яўляўся рамантычны код характару светаўспрымання і мыслення, раскрыцця складаных і супярэчлівых працэсаў заходнебеларускай рэчаіснасці ў яго нацыяльна-адраджэнскай разнавіднасці. Лірычны герой паэта сведчыў выразную беларускую нацыянальна-этнічную дэтэрмінаванасць і вызначаўся характэрнай сацыяльна-маральнай адмабілізаванасцю і валявой актыўнасцю, высокай героікай і рамантычнай чысцінёй духу, ахвярнай вернасцю высокаму грамадзянска-патрыятычнаму ідэалу.

А. Бартуль жыў насычаным, паўнакроўным жыццём, актыўна займаўся грамадска-культурнай і літаратурнай дзейнасцю. У 1930 г. ён падрыхтаваў да выдання зборнік сваіх вершаў, аб чым паведамляла “Студэнцкая думка”: “У восені сёлятняга году прыпадаюць пятыя ўгодкі паэтыцкае творчасці... Аўгена Бартуля. Да гэтага вялікага для нас і для яго сьвята ўжо друкуецца зборнік яго найлепшых мастацкіх твораў. Зборнік займець каля 250 старонак друку” [11, с. 14]. Разам з тым, увесь гэты час паэт вялікую ўвагу надаваў вучобе ва ўніверсітэце, авалоданню прафесіяй юрыста, менавіта з ёй звязваючы сваё жыццёвае будучае.

Жыццё Аўгена Бартуля прайшло на вострых, пранізлівых скразняках драматычна-трагічнага XX стагоддзя. Таленавітаму беларускаму нацыянальнаму дзеячу, паэту і публіцысту суджана было перанесці фактычна ўсе яго завіхрэнні і катаклізмы – рэвалюцыі, сусветныя войны, гонку ўзбраенняў, грамадска-сацыяльныя пахаладанні і пацяпленні. Што датычыць творчасці А. Бартуля, дык яна была глыбока заангажавана ў складаныя і супярэчлівыя працэсы заходнебеларускай рэчаіснасці, яркая і пераканаўча засведчыла рост духоўна-нацыянальных настройаў у грамадстве, раскрыла характэрныя асаблівасці народна-патрыятычнага руху ў “забраным краі”.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Rudzinska-Froelichowa, M. Uwagi nad literaturą białoruską / M. Rudzinska-Froelichowa. – Warszawa, 1936. – S. 15.

2 Glogowska, H. Zawikłane losy Eugeniusza Bartuła / H. Glogowska // Czasopis. – 2017. – № 6. – S. 36 – 41; № 7 – 8. – S. 28 – 34.

- 3 Лы́н, А. Л., Ігнацюк, А. А. Аўген Бартуль – беларускі паэт і старшыня Лунінецкага гарадскога суда / Аляксандр Лы́н, Алена Ігнацюк. – Лунінец : [б. в.], 2018. – 32 с.
- 4 Бартуль, А. Князьёна: з паэтычнай спадчыны / Аўген Бартуль; уклад., прадм., камент. С. Чыгрына. – Мінск : Кнігазбор, 2017. – 108 с.
- 5 Бартуль, А. Брату / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1927. – 11 ліст. – С. 2.
- 6 Бартуль, А. Ці любіш / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1928. – 6 лют. – С. 3.
- 7 Бартуль, А. Хто я? / А. Бартуль // Беларускі каляндар на 1929 год. – Вільня : Беларус. выдав. тав-ства, 1929. – С. 9.
- 8 Бартуль, А. З песняў моладасьці / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1927. – 2 снеж. – С. 3.
- 9 j. «Беларуская культура» / j. // Беларуская крыніца. – 1927. – 2 вер. – С. 5.
- 10 Бартуль, А. Дасьпела жыта залатое... / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1928. – 23 вер. – С. 4.
- 11 Студэнская думка. – 1930. – № 2. – С. 14.

The article is dedicated to the study of the creative work of famous West-Belarusian poet, critic and publicist Auhен Bartulya.

The author reveals the nature of the poet's worldview and way of thinking, his ideological and aesthetic understanding of life, disclosure of the inner world of the lyrical hero. It is noted that the spiritual and emotional core of A. Bartulya's poetry is based on the Romantic code of world view, a reflection of the complex and contradictory processes of Western Belarusian reality in its national and renaissance varieties. The lyrical hero of the poet testified to a clear Belarusian national and ethnic definition and was distinguished by his characteristic social and moral immobilisation, volitional activity and romantic purity of spirit.

Э. А. МУРЗИЧ

(г. Мінск, УА “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт”)

ЭКСПРЭСІЎНАЯ ЛЕКСІКА Ў ТВОРЧАСЦІ М. ЗАРЭЦКАГА (НА МАТЭРЫЯЛЕ АПАВЯДАННЯ “КВЕТКА ПАЖОЎКЛАЯ”)

У артыкуле разглядаецца экспрэсіўная лексіка ў апавяданні «Кветка пажоўкляя» (1926) Міхася Зарэцкага (1901 – 1937). Дзеля дакладнага разумення, чаму тэксты Міхася Зарэцкага з’яўляюцца класічнымі, чаму іх інтрыга спрацоўвае амаль праз стагоддзе пасля іх стварэння, трэба аналізаваць творы ў тым ліку ў лінгвістычным кірунку. У тэксце артыкула вылучаецца экспрэсіўная лексіка ў праграмным апавяданні «Кветка пажоўкляя», класіфікуецца паводле характару праявы экспрэсіўнасці і тэматычнай асновы, а таксама аналізуецца. На базе вызначанай лексікі робіцца вывад пра тое, якім чынам з яе дапамогай аўтар стварае інтрыгу ў сваім творы.

Моўная сістэма з’яўляецца настолькі ўніверсальнай, што дазваляе свайму карыстальніку не толькі называць прадметы або дзеянні, але і праяўляць такія асобасныя якасці, як эмацыянальнасць і мадальнасць, што рэалізуюцца ў катэгорыі экспрэсіўнасці.

Экспрэсіўнасць у мовазнаўстве – гэта «ўласцівасць лексічнай адзінкі, якая звязана з яе здольнасцю актуалізаваць якасна-колькасную характарыстыку рэальнага прадмета, вылучыць асаблівасць дадзенага прадмета на фоне аднайменных з ім прадметаў і выказаць эмацыянальную ацэнку прадмета гаворкі, дадзеную яму ад асобы моўцы» [3, с. 43]. Дадзеная катэгорыя характэрна для адзінак усіх моўных узроўняў. Лексічныя сродкі праяўлення экспрэсіўнасці ахопліваюць пласт слоў, якія маюць, акрамя свайго прадметна-лагічнага значэння, ацэначны кампанент.

Мы палічылі найбольш паказальным менавіта лексічны ўзровень, бо ў яго межах сінкрэтычна рэалізуецца цэлы шэраг значэнняў – граматычнае, сэнсавое, мадальнае і, у некаторых выпадках, экспрэсіўнае.

«Кветка пажоўкляя» (1926) – бадай што самая вядомая на сённяшні дзень навела М. Зарэцкага. Дадзены твор мае ў сваім складзе элементы белетрыстыкі. Асноўнай адзнакай белетрыстычных і белетрызаваных твораў з’яўляецца наяўнасць рознага плану інтрыгі, якая ствараецца, у тым ліку, моўнымі сродкамі. Менавіта ў лексіцы найбольш выразна можна прасачыць уздзеянне на чытача, закладзенае аўтарам. Такім чынам, у дадзенай рабоце мы прааналізуем экспрэсіўную лексіку з навелы «Кветка пажоўкляя», а таксама вызначым, якім чынам гэты моўна-маўленчы сродак дапамагае аўтару ўплываць на эмоцыі чытача.

Усяго з тэксту твора намі было выбрана 70 лексем. Усе словы паводле характару выражэння экспрэсіўнасці могуць быць падзелены на 3 групы: словы з экспрэсіўнымі марфемамі (14 лексем); словы, якія ў кантэксце выкарыстоўваюцца ў экспрэсіўным значэнні (27 лексем); размоўныя словы, якія першапачаткова па сваім значэнні з’яўляюцца экспрэсіўнымі (29 лексем).

Першая група ўтрымлівае лексемы з экспрэсіўнымі марфемамі, у прыватнасці з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі (к, ечк, еньк, чык). Паводле часцінамоўнай прыналежнасці словы можна падзяліць на назоўнікі (9 лексем) і прыметнікі (5 лексем). Назоўнікі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі ў асноўным тэматычна звязаны са з’явамі прыроды або прыроднымі аб’ектамі (*праменьчык, агеньчык, цурочак, сонейка, са-сонка*), а таксама з адрэзкамі часу (*часінка, хвілінка*). Сярод прыметнікаў пераважаюць

тыя, што абазначаюць памер (*невялічкі, вузечкі, маленькі*). Лексемы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі выкарыстоўваюцца ў навіле дзеля стварэння эфекту “лёгкасці” твора. Нягледзячы на праблематыку апавядання (у цэнтры – праблема існавання ў «новым» свеце так званых «былых» – людзей, не падрыхтаваных да гэтага жыцця), у яго аснове ўсё ж такі гісторыя кахання.

У першай частцы, акрамя названых словаформ, змешчаны яшчэ 2 (*жоўценькі, часінку*), у другой частцы – яшчэ 5 (*агеньчыкам, цурочкам, маленькі, невялічкія, хвілінку*), у трэцяй – 8 (*маленькую, невялічкі, крыўлястых, вузечкіх, часінку, хвілінку* – 2 разы, *куточках*), у чацвёртай – 2 (*сасонкі, невялічкі*), у пятай – 11 (*жоўценькі* – 2 разы, *сонейка, вочках, невялічкі, хвілінку, цурочкам, маленькім, маленькую, маленькая* – 2 разы). А вось на астатнія чатыры часткі прыходзіцца ўсяго 8 словаформ. Гэта, безумоўна, звязана са зменай настрою твора: ад кахання і бесклапотнасці ў першых частках да безвыходнасці ў апошніх.

Другая група – словы, якія ў дадзеным творы выкарыстоўваюцца ў экспрэсіўным значэнні. Іншымі словамі, большую частку лексем дадзенай групы ў спалучэнні з залежнымі ад іх словамі можна назваць метафарамі (*свідравала* думка), а спалучэнні, дзе яны з’яўляюцца залежным кампанентам, – эпітэтамі (*ліпучы* погляд). Астатнія выкарыстоўваюцца ў іранічна-зневажальным значэнні, напрыклад, *на старасці* (кплівы зварот да немаладога, але яшчэ не старога чалавека).

Па часцінамоўнай прыналежнасці ў дадзенай групе пераважаюць дзеясловы (20 лексем), далей па колькасці ідуць назоўнікі (4 лексем) і прыметнікі (3 лексем). Пераважная колькасць дзеясловаў тлумачыцца іх характэрнай здольнасцю да кіравання, пры якім яны выкарыстоўваюцца як у прамым, так і ў пераносным значэнні.

Тэматычна дзеясловы ў групе пераважна звязаны з разумовымі працэсамі або эмацыянальным станам: *свідравала* думка, *гарэў* жаданнем і інш. Сярод назоўнікаў складана вылучыць пэўныя тэматычныя групы, яны адрозніваюцца хутчэй па эмацыянальным адценні: зневажальна-насмешлівыя словы – *на старасці, чорт*, і адносна нейтральныя – *пруд* паперы.

Калі разглядаць, як размеркаваліся словаформы вызначаных лексем па частках навілы, то можна адзначыць наступнае. У першай частцы – 1 словаформа (*царства*), у другой – 8 (*назойлівую, дакучлівую* (патрэбнасць); *на старасці, чорт, лунаў* (твар), *уінаў* (вочы), *круціцца, свідравала* (думка)), у трэцяй – 3 (*загарэліся* (вочы), *ліпучы* (погляд), *упяўшы* (вочы)), у чацвёртай – 2 (*упіўся* (поглядам) і *ўпяў* (погляд)), у пятай – 3 (*пруды* (паперы), *гарэў* (жаданнем) і *гарэў* (запал)), у шостаі – 4 (*выпяўшы* (вочы), *млела* (вуліца), *заселі* (у мазгах), *кіпіць* (ад навалы энергіі)), у сёмай – 8 (*не спудзіць* (настрою), *стыгнуць* (словы), *упялася, гарэў* (пачуццём), *гарэлі* (аганькі гневу), *затрапяталася, чэпіцца, тачылася* (злосць)), у васьмай – 8 (*закіпіць* (пачуццём), *напінаюцца* (нервы), *крышыцца* (галава), *гарэў* (агнём жалю), *пратачылася* (мука), *скрабанула* (трывога), *грамаздзіліся* (хвіліны), *свідравала* (у мазгах)), у дзвятай – 3 (*завастрыла* (нервы), *скомчыў* (пачуццё), *упяўся* (вачмі)). Звязана такая колькасць словаформ з сюжэтам апавядання. У больш эмацыянальна напружаных частках словаформ больш (як ужо было сказана, большасць з іх абазначае разумовыя дзеянні), адпаведна, у менш напружаных – менш.

Калі звяртацца да тэксту твора, то выразна выяўляецца, што якраз у сёмай частцы, дзе найбольш словаформаў, якія выкарыстоўваюцца ў экспрэсіўным значэнні, ідзе напружаны дыялог паміж галоўнымі героямі, у якім, па сутнасці, вырашаецца лёс абодвух: Булановіч вырашае ажаніцца з Гарновай. Экспрэсіўная лексіка тут дапамагае перадаць вастрыню пачуццяў. «І *стыгнуць* на вуснах нявыказаныя словы» [1, с. 344]. Або: «Ён увесь *гарэў* пачуццём, ён у палкай пяхчоце галубіў яе, цалаваў рукі і настойна, упарта прасіў, каб згадзілася» [1, с. 345].

Трэцюю, самую вялікую па колькасці адзінак групу складаюць размоўныя словы, якія першапачаткова ўтрымліваюць кампанент экспрэсіўнасці ў сваім значэнні. Сюды адносяцца як самастойныя размоўныя сінонімы стылістычна нейтральных слоў (*бубнеў* – гаварыў, *пісулька* – запіска і г. д.), так і словы – часткі метафараў і эпітэтаў (*надцінае* волю і інш.)

Па часцінамоўнай прыналежнасці дадзеная група самая разнастайная. У ёй можна вылучыць наступныя падгрупы: назоўнікі (9 лексем), прыметнікі (5 лексем), дзеясловы (13 лексем) і прыслоўі (2 лексем). Пераважная колькасць дзеясловаў у дадзенай групе звязана з тым, што дзеяслоў, як часціна мовы, якая абазначае дзеянне, найбольш падыходзіць для выражэння экспрэсіі.

Па тэматыцы дзеясловы дадзенай групы абазначаюць статычныя (*мардавацца, садніць* і інш.) і актыўныя (*бубнець, сноўдацца* і г. д.) дзеянні; сярод назоўнікаў можна вылучыць назвы рэчаў (напр., *піскулька*), людзей (*гулякі*), а таксама назвы сукупнасці жывых і нежывых істот (*плойма, гурма*). Прыметнікі па тэматыцы можна падзяліць на тыя, якія характарызуюць нежывыя рэчы (*бубнявая* (гаворка) і чалавека (*недалужны, даўгалыгі*)).

Па частках навелы словаформы вылучаных слоў размеркаваліся наступным чынам: у першай частцы – 5 словаформ (*зморшчыкі* – 2 разы, *плоймай, лягнуў, раскіселишся*), у другой – 4 (*контрам, бубнявой, пасігаў, бубнеў*), у трэцяй – 6 (*няўцямна, мардаваўся, плоймы, ладны* (час), *трухляцінай, паследкам*), у чацвёртай – 2 (*пасігалі, недалужнага*), у пятай – 5 (*садніць* (маркотаю), *мардуешся, піскульку* – 2 разы, *пасобіла*), у шостаў – 6 (*замардаваўся, даўгалыгай, няўцямна, недалужнага, падцінае* (волю), *надуўся*), у сёмай – 8 (*карузла, сноўдаліся, гулякі, гурмай, хібарках, асалапеў, утупіўшы* (галаву), *недалужны*), у восьмай – 4 (*ачмуціў, раскіселиўся, засігаў, паследкі*), у дзвятай – 2 (*пасігаў, дурацкі* (настрой)). Самая вялікая колькасць словаформаў назіраецца ў сёмай частцы, як і ў папярэдняй групе, што звязана, як было сказана вышэй, з эмацыянальнай напружанасцю дзеяння ў частцы.

Акрамя класіфікацыі лексем па характары экспрэсіўнасці, мы размеркавалі іх паводле тэматычнай асновы (за аснову была ўзята класіфікацыя Н. Лук’янавай [2]). Паводле дадзенай класіфікацыі 70 вылучаных лексем былі падзелены на дзве вялікія групы: словы агульнай ацэнкі (40 лексем) і тэматычна вызначаныя словы (30 лексем).

Першая група слоў – словы агульнай ацэнкі – не абмежаваны ў тэматычнай суаднесенасці. Яны могуць абазначасць як жывых істот, так і нежывыя рэчы. Размежаванне ў дадзенай групе на падгрупы адбываецца паводле часцінамоўнай прыналежнасці: назоўнікі, прыметнікі або дзеясловы. Акрамя таго, назоўнікі могуць уваходзіць у розныя падгрупы ў залежнасці ад таго, служаць яны для перадачы пазітыўных або негатыўных эмоцый (эмацыянальна-ацэначныя) або называюць рэчы паводле пэўнага параметру (параметрычна-ацэначныя).

Да першай падгрупы слоў агульнай ацэнкі – эмацыянальна-ацэначных назоўнікаў – адносяцца дзве словаформы: *на старасці* і *трухляцінай*. Менавіта ў дадзеную групу яны былі аднесены на падставе наяўнасці эмацыянальнай ацэнкі ў іх канатацыі. *На старасці* выкарыстоўваецца ў значэнні «з’едлівы зварот да ўжо не маладога, але яшчэ не старога чалавека». Слова *«трухляціна»* было аднесена да дадзенай падгрупы, бо яно не валодае пэўнай тэматычнай суаднесенасцю (можа абазначаць як чалавека, рэч, так і нематэрыяльныя аб’екты), а таксама мае негатыўную ацэначную канатацыю. «Ці ведае ён, што *трухляцінай* нясе ад яго паэтычных дыфірамбаў...» [1, с. 332].

Да другой падгрупы слоў агульнай ацэнкі – параметрычна-ацэначных назоўнікаў – намі было аднесена 4 лексемы: *царства, пруд, плойма* і *гурма*. Сюды дадзеныя словы дазволіла аднесці іх значэнне, *пруд, плойма* і *гурма* абазначаюць вялікую колькасць чаго-небудзь, *царства* ў кантэксце выкарыстана наадварот, як іранічная назва невялікага месца.

Найбольш вялікую падгрупу сярод слоў агульнай ацэнкі складаюць параметрычна-ацэначныя дзеясловы – 20 лексем. У асноўным падгрупу параметрычна-ацэначных дзеясловаў складаюць лексемы, якія знаходзяцца ў складзе метафар, але захоўваюць сему інтэнсіўнасці дзеяння.

Першая частка – дзеясловы, якія абазначаюць актыўныя дзеянні. Сюды адносяцца: *круціцца* (у значэнні «не могуць ўседзець на месцы, паварочвацца ў розныя бакі»), *гарэць* (жаданем) (у значэнні «моцна жадаць») і інш. Сярод іх ёсць дзеясловы, якія абазначаюць

рэальнае актыўнае дзеянне, напрыклад, *круціцца*. Астатнія абазначаюць актыўнае дзеянне толькі метафарычна: *кіпіць* (пачуццём). Дадзеныя лексемы робяць тэкст твора пастацку выразным, жывым, дапамагаюць аўтару ўздзейнічаць на чытача, на яго пачуцці.

Другая частка – дзеясловы, якія звязаны з абазначэннем унутраных працэсаў. Сюды адносяцца, напрыклад, лексемы *свідравала* (думка) (у значэнні «непакоіць, хвалюе»), *заселі* (словы ў мазгах) (у значэнні «хвалююць, непакоюць») і інш. У дадзенай групе ўсе словы выкарыстоўваюцца ў метафарычным значэнні, надаючы тым самым мастацкай выразнасці твору.

Да чацвёртай падгрупы слоў агульнай ацэнкі былі аднесены словы, якія па часцінамоўнай прыналежнасці не з’яўляюцца назоўнікамі або дзеясловамі, але могуць адносіцца да слоў розных тэматычных груп. Адпаведна, тут змяшчаюцца прыметнікі (12 лексем) і прыслоўі (2 лексемы). Некаторыя са слоў падгрупы разам з назоўнікамі, ад якіх яны залежаць, складаюць эпітэты, напрыклад, *ліпучы* (погляд) (у значэнні «пільны»). Іншыя з’яўляюцца рэальнымі характарыстыкамі чалавека, прадметаў або з’яў: *мізэрныя* (хібаркі) (у значэнні «ўбогі, бедны»), *недалужны* (чалавек) (у значэнні «непрыглядны, няскладны»). Асобна ў дадзенай падгрупе знаходзяцца прыметнікі з ацэначнымі суфіксамі: *жоўценькі, маленькі, невялічкі, вузенькі, крывалясты*.

Да другой групы слоў – тэматычна вызначаных – адносяцца лексемы, якія абазначаюць пэўную з’яву або аб’ект і, адпаведна, аб’ядноўваюцца ў падгрупы паводле тэмы.

Да першай падгрупы, у якой змяшчаюцца словы, аб’яднаныя паводле тэмы «чалавек», было аднесена 17 лексем розных часцін мовы.

Назоўнікі прадстаўлены дзвюма словаформамі: *чорт і контрам*. Абодва дадзеныя словы называюць чалавека, але паводле розных параметраў. *Чорт* у тэксце апавядання выкарыстоўваецца як характарыстыка чалавека паводле яго характару (няўсесцілы, празмерна актыўны). *Контры* – скарачэнне ад контррэвалюцыянеры, якое ў палітычных умовах часу напісання твора мела негатыўную экспрэсіўную афарбоўку.

Дзеясловы дадзенай падгрупы абазначаюць актыўныя дзеянні чалавека. Сюды адносяцца: *лягнуць* (па плячы) (у значэнні «злёгка ўдарыць»), *раскіселицца* (у значэнні «паддацца пачуццям») і інш. Большая частка прыведзеных вышэй дзеясловаў з’яўляюцца размоўнымі і дапамагаюць аўтару наблізіць тэкст да жыцця. Напрыклад: «Цэлы дзень *мардаваўся* сярод плоймы напружаных думак, здагадак» [1, с. 328].

Прыметнікі, якія былі аднесены да дазенай падгрупы, з’яўляюцца рэальнымі характарыстыкамі чалавека або вынікаў яго маўленчай дзейнасці: *бубнявая* (гаворка) (ад дзеяслова «бубнець» – «ціха гаварыць»), *даўгалыгая* (фігура) (у значэнні «высокі і худы»).

Да другой тэматычнай падгрупы – «прадметна-рэчыўны свет, створаны чалавекам» – намі былі аднесены тры словаформы: *пісулька, хібарка і куточку*. Словы *пісулька* і *хібарка* з’яўляюцца размоўнымі: *пісулька* – экспрэсіўны сінонім да слова «запіска», *хібарка* – «маленькая, убогая хата». Лексема *куточак* мае ацэначны суфікс. Дадзеныя словы выкарыстаны, як і шматлікія іншыя экспрэсівы, для стварэння эфекта «пазнавання рэальнасці».

Да трэцяй пагрупы – «прадметы і з’явы, якія не ўяўляюць сабой вынік чалавечых дзеянняў», – мы аднеслі 10 лексем. Гэта словы, якія абазначаюць з’явы і аб’екты прыроды (*праменьчык, агеньчык* і інш.), часавыя прамежкі (*часінка, хвілінка*) і часткі твару (*вочкі, зморшчыкі*). Характэрнай адметнасцю дадзенай падгрупы слоў з’яўляецца наяўнасць суфіксаў суб’ектыўнай ацэнкі. У навеле лексемы выкарыстоўваюцца дзеля надання мяккасці тэксту, якая перадае адну з тэм твора – каханне. Напрыклад: «Мінецца ён, развеецца – і ўсё будзе добра. І зноў *сонейка* зайграе ў гэтых любых *вочках*» [1, с. 330].

Колькасць экспрэсіўнай лексікі ў частках навелы цалкам адпавядае эмацыянальнай напружанасці сюжэта. Так, словы, якія выкарыстоўваюцца ў экспрэсіўным значэнні, і размоўныя словы часцей ужываюцца ў ключавыя, эмацыянальна напружаныя для герояў моманты, а словы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі (памяншальна-ласкавымі), наадварот, часцей сустракаюцца ў больш спакойных, лірычных моманты.

Такім чынам, экспрэсіўную лексіку можна назваць адным са сродкаў, з дапамогай якога М. Зарэцкі стварае выдатную інтрыгу ў творы, дазваляе чытачу паверыць у пачуцці галоўных герояў, робіць твор больш эмацыянальным.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Зарэцкі, М. Кветка пажоўклая / М. Зарэцкі // Зб. тв.: у 4 т. – Мінск, 1989. – Т. 1. – С. 321–356.

2 Лукьянова Н. А. Некоторые вопросы диалектной лексикологии: учеб. пособие для студентов-филологов / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : НГУ, 1979. – 76 с.

3 Лукьянова, Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления: проблемы семантики / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука : Сиб. отд-ние, 1986. – 227 с.

The article discusses the expressive vocabulary in the story «Kvetka pazhovclaya» (1926) by Mikhail Zaretsky (1901-1937). For the sake of a clear understanding of why the Mikhail Zaretsky texts are classical, why their intrigue works almost a century after their creation, it is necessary to analyze the works, including in the linguistic direction. The text of the article highlights the expressive vocabulary in the program work «Kvetka pazhovclaya» is classified by the nature of the manifestation of expressiveness and thematic basis, and is also analyzed. On the basis of a chosen vocabulary, a conclusion is drawn about how the author uses it to create intrigue in his work.

В. С. НОВАК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАРОДНЫЯ ВЕРАВАННІ ЖЫХАРОЎ ДОБРУШЧЫНЫ: АБРАД ВЫКЛІКАННЯ ДАЖДЖУ

У артыкуле разглядаюцца рэгіянальна-лакальныя асаблівасці абраду выклікання дажджу. На аснове фальклорна-міфалагічных матэрыялаў, запісаных у розных вёсках Добрушкага раёна і ў г. Добрушы, выяўляюцца асноўныя абрадавыя дзеянні, звязаныя з выкліканнем дажджу, а таксама іх семантыка. Высвятляюцца мясцовыя рысы абрадавага комплексу, найбольш шырока прадстаўленага на Добрушчыне ў форме арання дарогі, ракі плугам.

У сістэме народных вераванняў беларусаў устойліва захоўваюцца народныя ўяўленні, звязаныя з абрадам выклікання дажджу, які, як сведчыць фактычны матэрыял, выяўляецца ў розных лакальных яго разнавіднасцях і звязаных з імі павер’ях. Заслугоўваюць асобнага даследавання міфалагічныя ўяўленні жыхароў Добрушкага краю. Сярод метэаралагічных з’яў, якія ўтвараюць асобны код, характэрны для традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў, у мясцовых вераваннях вылучаецца дождж, “атмасферная з’ява, ад якой залежыць рост раслін і ўраджай. Згодна з рэканструкцыяй асноўнага міфа, дождж ідзе пасля перамогі Бога Навальніцы над Змеем” [1, с. 148].

Даследчыкі М. І. Талстой і С. М. Талстая, якія вывучалі абрад выклікання дажджу ў кантэксце традыцыйнай духоўнай культуры славян, засяродзілі ўвагу на многіх дзеяннях і забаронах магічнага, засцерагальнага і заклінальнага характару, што прадставілі ў выглядзе наступнага комплексу: “1) рытуальныя абходы вёскі, палёў, царквы, крыніц, калодзежаў, што суправаджаліся малебнамі аб дажджы; 2) звычайныя, гэта значыць здзяйсняныя ў адзін дзень ад узыходу да заходу сонца дзеянні – тканне спецыяльных ручнікоў і выраб крыжоў, якія ставіліся на ростанях або каля калодзежаў; 3) рытуальныя дзеянні каля калодзежа; 4) рытуальныя дзеянні над магіламі “нячыстых” нябожчыкаў; 5) забароны, прымеркаваныя да дня Дабравешчання; 6) паліванне, абліванне вадой і апусканне ў ваду людзей і розных прадметаў; 7) аранне і капанне зямлі; 8) іншыя дзеянні: разбурэнне мурашніка, забойства вужоў і жаб і г. д.” [2, с. 91].

Звесткі пра абрад выклікання дажджу ў вёсках Добрушкага раёна, зафіксаваныя ў многіх населеных пунктах (Баршчоўка, Уць, Дубовы Лог, Карма, Леніна, Нікалаеўка, Усоха-Буда, Церахоўка, Ясенкі і інш.), сведчаць пра наяўнасць адметных мясцовых рысаў у выкананні абрадавых дзеянняў. Зыходзячы з фальклорна-міфалагічных звестак, можна выявіць такія найбольш распаўсюджаныя рытуальна-магічныя дзеянні, як аранне дарогі, ракі плугам, абліванне вадой, разбіванне гаршкоў або кіданне іх у калодзеж, малебны аб дажджы і рытуальныя абходы вёскі, сыпанне маку ў калодзеж, маніпуляцыі з жабай.

Здзяйсненне вышэйназванага абраду ў форме арання дарогі плугам – найбольш распаўсюджаная з’ява ў традыцыйнай культуры Добрушчыны: “*Выносілі плуг і пераворвалі дарогу папярком (упрагаліся жанчыны)*” (зап. у в. Баршчоўка ад Лапушкавай Пелагеі Лукінічны, 1921 г. н.); “*Вдовы запрягаліся в плуг и обхаживали вокруг деревни. Плуг тягали вдовы, за плугом также была вдова*» (зап. у в. Уць ад Якушавай Ніны Андрэеўны, 1935 г. н.); “*А тады ўдовы ўпрагаліся ў плуг і аб’язджалі кругом сяла*” (зап. у в. Усоха-Буда ад Барсуковай Матроны Іванаўны, 1918 г. н.); “*Голая дзяўчына або жанчына толькі ў адной сарочцы павінна цягнуць плуг па дарозе, каб дождж ліў раўчаком*” (зап. у в. Карма ад Аламендавай Марфы Пятроўны, 1910 г. н.)”.

Паводле сведчанняў жыхароў в. Нікалаеўка, у іх мясцовасці адбывалася аранне ракі: *“Сабіраліся ўдовы, ішлі к рэчके. Там упрагаліся ў плуг і пахалі раку. Плакалі, прасілі дажджу ў Бога”* (зап. ад Мінковай Еўфрасінні Міронаўны, 1918 г. н.). Як бачна, у адпаведнасці з прынцыпам імітатыўнай магіі слёзы павінны былі ўзмацніць эфект дзеянняў, звязаных з абворваннем ракі. У в. Церахоўка спачатку адбываўся калектыўны малебен жанчын каля крыніцы, а потым ужо яны ў пасляабедзенны час аралі вуліцу: *“Калі доўга не было дажджу, збіраліся жанчыны, бралі ікону Святога Панцелеймона, ішлі да крыніцы, маліліся, дома гатавалі абед, але абедалі каля крыніцы. Пасля абеду ўсе вярталіся ў вёску, абрад працягваўся ў сяле. Сталыя жанчыны запрагаліся ў плуг і пераворвалі вуліцу”* (зап. у в. Церахоўка ад Цяньковай Таццяны Сідараўны, 1924 г. н.).

Сярод іншых рытуальных магічных дзеянняў, звязаных з выкліканнем дажджу на тэрыторыі Добрушкага раёна, вылучаецца абліванне вадой. Напрыклад, у в. Усоха-Буда, паводле ўспамінаў Барсуковай Матроны Іванаўны, 1918 г. н., адбываўся цікавы звычай пад назвай “абліваха”: *“Калі доўга не было дажджу, то ў чацвер людзі ў 12 часоў дня выхадзілі на вуліцу і ўстраівалі “абліваху”. Бралі вёдры, ішлі да калодзежаў, набіралі ў вёдры ваду і абліваліся вадой самі і аблівалі ўсіх, хто пападаўся, халоднай вадой”*.

Сустракаецца ў добрушкай калекцыі фальклорных матэрыялаў і такі момант, звязаны з выкліканнем дажджу, як разбіванне гаршка, які папярэдне трэба было ўкрасці: *“Калі ехаў горшнік, жанчына крала ў яго гаршчок і разбівала, каб ішоў дождж”* (запісана ў в. Баршчоўка ад Лапушкавай Пелагеі Лукінічны, 1921 г. н.). Варта адзначыць, што біццё посуду – “рытуальна-магічнае дзеянне, характэрнае для сямейных, а таксама каляндарных і аказіянальных абрадаў і народнай медыцыны. Можа мець як пазітыўны магічны сэнс (пажаданні багацця, урадлівасці, шчасця), так і негатыўны (сімволіка знішчэння, няшчасця, смерці)” [3, с. 182].

Маніпуляцыі з гаршком падчас выканання гэтага абраду былі іншымі ў в. Уць, дзе жанчыны, непрыкметна для чужых вачэй яго ўзяўшы, павінны былі ўкінуць у калодзеж: *“По деревне ходил горшечник. Молодые женщины старались незаметно взять у него горшок и бросить в колодец”* (запісана ад Якушавай Ніны Андрэеўны, 1935 г.н.); *“Кралі гладышку і кідалі яе ў студню”* (запісана ў в. Карма ад Хацковай Галіны Рыгораўны, 1931 г. н.); *“Калі доўга не было дажджу і як вазілі жангары гаршкі, то трэба было ў яго ўкрасці гаршчок з возу, каб ён не бачыў. Ісці з тым гаршком да калодзежа і ўкінуць яго ў вадку. Калі ён патоне, пойдзе дождж”* (запісана ў в. Леніна ад Салаўёва Леаніда Якаўлевіча, 1912 г. н.). У в. Ясенкі, зыходзячы з фактычных матэрыялаў, гладыш кідалі ў калодзеж, каб выклікаць дождж, каб ніхто не быў сведкам гэтага дзеяння, і абавязкова выбіралі з гэтай мэтай іншы калодзеж: *“Кідалі гладышку ў калодзеж, каб ніхто не бачыў. Сваю гладышку кідаць трэба ў суседні калодзеж”* (запісана ад Шахлянкавай Ніны Аляксандраўны, 1922 г. н.).

Як патлумачылі мясцовыя жыхары, аналагічнымі былі дзеянні з расадай капусты, якую кралі ў суседскім агародзе і таксама кідалі ў калодзеж: *“То же самое делали и с капустной рассадой. Утром рано женщины воровали у соседей рассадку и бросали в колодец”* (запісана ў в. Уць ад Якушавай Ніны Андрэеўны, 1935 г. н.).

У міфалагічнай традыцыі Добрушчыны маюць месца падчас выклікання дажджу маніпуляцыі з жабай, пры гэтым некаторыя дзеянні ў абрадзе былі падобнымі да структурных кампанентаў пахавальнай абраднасці. “Забойства жабы ў вераваннях магло выклікаць як дождж – рэакцыю неба, так і смерць маці” [1, с. 161]. Пры гэтым у некаторых мясцовасцях жабу забівалі і хавалі яе, як нябожчыка, закопвалі ў зямлі або проста кідалі ў вадку: *“Дзеці малыя ўбівалі жабу, нарошна пачыналі над ёй сільна плакаць, як над мёртвым чалавекам. І закапвалі яе, як мерцавака, у зямлю і ставілі на магілцы крэст. І во з этага прыйшло тое, што гавораць: калі жабу ўбіць, то будзе дождж”* (запісана ў г. п. Церахоўка ад Цяньковай Таццяны Сідараўны, 1924 г. н.); *“Забівалі жабу і кідалі яе ў вадку”*

(запісана ў в. Карма ад Хацковай Галіны Рыгораўны, 1931 г. н.); *“Дзецям трэба было злавіць жабу, забіць яе і закапаць у зямлю, і тады пойдзе дождж”* (запісана ў в. Ясенкі ад Шахлянкавай Ніны Аляксандраўны, 1922 г. н.). Паводле сведчанняў жыхароў Добрушчыны, у некаторых мясцовасцях гэту істоту не забівалі, а *“дзечи забіралі жабу і клалі дагары”* (запісана ў в. Баршчоўка ад Лапушкавай Пелагеі Лукінічны, 1921 г. н.).

У некаторых запісах экспедыцыйных матэрыялаў знаходзяць месца ўспаміны інфармантаў пра дзеянні з макам, калі выконвалі абрад выклікання дажджу: *“Сыпалі мак у калодзеж са словамі: “Як мак сыплецца, так штоб сыпаўся дождж”* (запісана ў в. Баршчоўка ад Лапушкавай Пелагеі Лукінічны, 1921 г. н.); *“У калодзеж кідалі гаршчок ці свянцоны мак”* (запісана ў в. Ясенкі ад Шахлянкавай Ніны Аляксандраўны, 1922 г. н.). Выкарыстанне маку было важным у магічнай практыцы славян. Калі засуха была працяглай, то “асвечаны мак-відун або глухі мак (9 зярнят) сыпалі ў калодзеж (тры, дзевяць калодзежаў), іншы раз выконваючы дадатковыя ўмовы: мак павінен быць “сляпым” (самасеянец), яго трэба набраць у рот, сыпаць праз рукаў або завязаць мак у вузельчык і на нітцы апусціць у калодзеж, а калі пачнецца дождж, выцягнуць” [4, с. 172]. Увогуле “засуху як атмасферную з’яву лічылі боскім пакараннем за людскія грахі, у тым ліку за невыкананне імі нейкіх рэлігійных табу, або вядзьмарскім насланнем. На думку продкаў, справаваць засуху можа гарадзьба платоў і парканаў да свята Благавешчання, несвоечасова пастаўлены помнік на магіле, калі зямля яшчэ спіць і турбаваць яе ні ў якім разе нельга. І каб ліквідаваць прычыну засухі, разбуралі “няправільныя агароджы і платы, зносілі іх ў балота ці ў возера, пераварочвалі помнікі ці крыжы, пакуль не пойдзе дождж” [5, с. 30].

У традыцыйнай культуры жыхароў Добрушчыны важнымі былі малебны аб дажджы і рытуальныя абходы вёскі. Напрыклад, паводле ўспамінаў Ніны Андрэеўны Якушавай, 1935 г. н., з в. Уць, *“калі была засуха, людзі хадзілі ў царкву і маліліся, каб пайшоў дождж”*; *“Запрашалі і прывозілі папа, збіраліся ўсей вёскай. З іконай выходзілі за вёску. Поп служыў малебен, свяціў пасевы, маліліся і расходзіліся з надзеяй аб хуткім дажджы”* (запісана ў в. Дубовы Лог ад Бронавай Матроны Фёдараўны, 1920 г. н.); *“Бацюшка хадзіў на поле і малебен правіў”* (запісана ў в. Ясенкі ад Шахлянкавай Ніны Аляксандраўны, 1922 г. н.). Іншы раз рытуал асвячэння вады адбываўся на полі: *“Калі доўга не было дажджу, прасілі бацюшку, ён ішоў на поле і туды вязлі бочку вады. Ён там свяціў ваду, а потым ёй брызгаў поле. Усе набіралі сабе гэтай вады і неслі кожны на сваё поле”* (запісана ў в. Нікалаеўка ад Мінковай Еўфрасінні Міронаўны, 1916 г. н.).

Такім чынам, прадстаўленыя ў артыкуле фальклорна-міфалагічныя матэрыялы даюць магчымасць пазнаёміцца з рознымі лакальнымі рытуальна-магічнымі практыкамі, характэрнымі для такой абрадавай з’явы, як выкліканне дажджу на тэрыторыі аднаго з раёнаў Гомельскай вобласці – Добрушкага, а таксама выявіць, зыходзячы з геаграфіі мясцовых запісаў, ступень распаўсюджанасці тых ці іншых народных вераванняў.

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры ГДУ імя Ф. Скарыны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мн. : Беларусь, 2006. – 599 с.

2 Толстой, Н. И. Очерки славянского язычества / Н. И. Толстой – М. : Индрик, 2003. – 624 с.

3 Славянские древности: этнолингвист. словарь в 5-ти томах / под ред. Н. И. Толстого. – Т. 1 : А – Г. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 584 с.

4 Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка) – М. : Междунар. отношения, 2004. – 704 с.

5 Дучыц, Л., Клімковіч, І. Язычніцтва старажытных беларусаў / Людміла Дучыц, Ірына Клімковіч. – Мінск : Харвест, 2018. – 368 с.

The article examines the regional and local features of the rite causing rain. Based on folklore and mythological materials, recorded in various villages of the Dobrush district and in the town of Dobrush, the main ritual actions connected with this rite are revealed, as well as its semantics. Local features of ritual complex are clarified, most widely represented in the form of plowing roads and rivers with a plow.

В. С. НОВАК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ДОБРУШСКАЕ ВЯСЕЛЛЕ: МЯСЦОВАЯ СПЕЦЫФІКА

У артыкуле разглядаюцца лакальныя асаблівасці вясельнай абраднасці аднаго з раёнаў Гомельскай вобласці – Добрушкага. На аснове аўтэнтчнага фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу аналізуюцца структурныя кампаненты вясельнага абрадавага комплексу і звязаныя з імі народныя вераванні. Выяўлены адметныя мясцовыя рысы рытуалаў асобных абрадавых этапаў давясельнага перыяду (сватанне, заручыны), уласна вясельнага (зборная субота, каравай, пасад і інш.) і паслявясельнай часткі.

Вясельная абраднасць у Добрушскім раёне захоўвае агульнарэгіянальную аснову і вызначаецца мясцовымі асаблівасцямі. У структуры вяселля можна вылучыць такія абрадавыя этапы, як сватанне, запоіны, заручыны, зборная субота, каравай, вяселле ў хаце маладой, вяселле ў хаце маладога, паслявясельная частка. Звычайна вяселле пачыналася са сватання, у якім, як правіла, прымалі ўдзел сам жаніх, яго бацькі, хросныя і іншыя родзічы: “У сваты сабіраюцца жаніх, яго бацькі і хросныя” (в. Карма) [1, с. 99]. Зыходзячы з экспедыцыйных матэрыялаў, у структуры вясельнага абрадавага комплексу вёскі Кругавец вылучаўся такі давясельны этап, што папярэднічаў сватанню, як агледзіны (“аглядзіны”), мэтай якога з’яўлялася атрыманне папярэдняй згоды нявесты на шлюб: “Калі хлопец надумае жаніцца, ён аб гэтым гавора дома. Тагда цётка, маці, хросная маці ідуць у хату нявесты на агледзіны. <> Маці жаніха аглядае нявесту, пытае яе: “Ці згодная ты выйсці замуж за Івана?”” (в. Кругавец) [2, с. 176]. Як пацвердзілі інфарманты, важная дэталёвая на агледзінах – абмен хлебам паміж маці жаніха і маці нявесты. Калі нявеста пагаджалася выйсці замуж, то “маці жаніха і маці нявесты абменьваюцца хлебам” (в. Кругавец) [2, с. 176].

Сватанне суправаджалася іншасказальным дыялогам, які ў розных вёсках вылучаўся вар’іраваннем прынятых у мясцовай традыцыі славесных прыгавораў, звязаных у асноўным з купляй-продажам цялушкі: “Мы чулі, што ў вас цялушка ёсць? Ці не прададзіце яе нам?” (г. п. Церахоўка) [2, с. 174]. У некаторых вёсках сватанне называлі “магарычом”: “Дзень магарыча ўжо назначым. Прыйшлі два дзядзькі з маткай у сваты” (запісана ў в. Баршчоўка ад Семянцовай Таццяны Іванаўны, 1946 г. н.); “Хадзілі на магарыч (сватанне). На магарыч хадзілі часцей за ўсё ў суботу. Ходзяць матка, бацька, хросны, хросная і жаніх. Яны нясуць выпіўку і хлеб (ці пірог)” (запісана ў в. Стараселле ад Казлоўскай Ганны Цімафееўны, 1940 г. н.).

Цікавасць уяўляюць пэўныя магічныя дзеянні, з якімі была звязана згода нявесты на шлюб, напрыклад, падмятанне ёю падлогі ў становішчы ад парога да кута (“Каб даць згodu ісці замуж, мяла я з парога пад кут, каб даў Бог добрага жаніха” (в. Баршчоўка) [1, с. 95]), абменьванне хлебам і соллю (“Жаніх нахадзіў нявесту, і ў знак таго, што дзве стараны прыйшлі да згоды, абменьваліся хлебам і соллю (аддаюць з ручніком)” (в. Васільеўка) [1, с. 97]), адразанне хлеба, прынесенага сватамі (“Калі ўжо сваты заходзяць у хату, то кладуць на стол хлеб, булку, як толькі цёшча возьме і адрэжа кусок, паложжа, значыць, яна сагласна, а як хлеб забірае са стала і аддае ў рукі, значыць, усе сваты ідуць дамоў, не сядушы” (запісана ў в. Васільеўка ад Філімонцавай Ніны Платонаўны, 1937 г. н.)), уручэнне сватам караваё, калі была дасягнута згода паміж маладымі

на шлюб (“*Теца пекла каравай, и когда приходили сваты, то она подносила его зятю, а сваты пожимали один одному руки*” (записана ў в. Крупец ад Шуставай Раісы Іванаўны, 1925 г. н.)), разразанне нявестай хлеба, прынесенага сватамі (“*Хлеб аддавалі нявесце. Калі нявеста разрэжа хлеб, значыць, яна згодна выйсці замуж*” (записана ў в. Стараселле ад Смаляновай Ганны Іванаўны, 1940 г. н.)), надзяванне вянка на галаву нявесты (“*Селі за стол. Я выпіла глыток з чаркі, адзелі мне вянок (гэта значыць, згодна ісці замуж)*” (в. Насовічы) [1, с. 102]).

У в. Насовічы, калі дзяўчына станоўча адгукалася на просьбу хлопца запаліць цыгарэту і прыносіла запалкі, то гэта сімвалізавала яе згоду выйсці за яго замуж: “*Тады хлопец браў папіросіну, калі дзеўка дасць прыкурыць, значыць, сагласная*” [1, с. 107]. Можна меркаваць, што прыведзеныя звесткі з’яўляюцца вынікам уплыву рускай фальклорнай традыцыі. Калі бацькі нявесты прымалі хлеб і соль, прынесеныя сватамі, то апошнія “*заходзяць у хату, а калі не, то яны едуць ці ідуць назад*” (Усохская Буда) [1, с. 109].

Засяродзім увагу і на тых магічных дзеяннях, якія сімвалізавалі адмову нявесты ад шлюбу. Напрыклад, паводле сведчанняў жыхароў в. Жгунь, у іх мясцовасці звычайна, калі нявеста адмаўлялася выходзіць замуж, выносілі гарбуз: “*Тут ужэ нявеста выхадзіла. Еслі заартачыцца – гарбуз выносіла*” [1, с. 97]). У в. Насовічы маніпуляцыі з гарбузом таксама з’яўляліся сімвалам адмовы ад шлюбу: “*Бывала, што і гарбуз выкідвалі на вуліцу, значыць, не панаравіўся жаніх*” [1, с. 107]). Калі не падабаўся будучы зяць, то “*под ворота ложили гарбуз*” (записана ў в. Крупец ад Шуставай Раісы Іванаўны, 1925 г. н.). Паводле сведчанняў жыхароў г. Добруша, калі нявеста адмаўлялася выходзіць замуж, то “*её маці на вакно ставіла гарбуз*” (записана ад Радзівонавай Кацярыны Аўрамаўны, 1925 г. н.).

Калі дзяўчына не пагаджалася выйсці замуж, то “*давала хлопцу ступу. Яна валяла яе пад ногі сватам, каб яны выйшлі з дому*” (в. Карма) [1, с. 99]). Калі нявеста не згодна на шлюб, то жаніху “*прывязваюць чайнік, і той павінен выйсці з чайнікам, а тады ўжо хлопцы з яго смяюцца. Ну, хто што робіць. Хто з веніка матузку дае, хто чайнік, хто ступку*” (записана ў в. Васільеўка ад Філімонцавай Ніны Платонаўны, 1937 г. н.).

Сярод структурных кампанентаў давясельнай абраднасці Добрушчыны найбольш распаўсюджанымі былі заручыны (змовіны), падчас правядзення якіх меў месца той жа рытуальны іншасказальны дыялог, што адбываўся паміж сватамі і бацькамі дзяўчыны, калі сваталі нявесту: “*Малады з бацькамі выбіраюць дзень і едуць да нявесты і яе бацькоў. З сабою бяруць хлеб, соль, гарэлку, ручнік. Заходзяць у хату. Адразу не гавораць, чаго прыехалі, а кажуць, што прыехалі купляць цялушку. Бацькі нявесты адказваюць: “Наша цялушка бадліва, брыкліва, крыкліва, калюча”*” (в. Дубраўка) [1, с. 97]). Як правіла, на заручынах ставілася мэта канчаткова вызначыцца з тэрмінам вяселля: “*Бацькі нашыя ўзяліся за рукі, гэта значыць, будзе вяселле. Дагаварваліся, калі будзе вяселле, як будзе праходзіць, каго будзем зваці і г. д.*” (в. Насовічы) [1, с. 102]). На заручынах адорвалі бацькоў жаніха падарункамі: “*На заручыны я давала падаркі: свёкру – сарочку, свякрусе – плацця*” (записана ў в. Баршчоўка ад Грудавенка Валянціны Гаўрылаўны, 1930 г. н.).

У структуры вясельнай абраднасці Добрушчыны важнае месца адводзіцца зборнай субоце – абраду развітання дзяўчыны са сваімі сяброўкамі. У в. Баршчоўка ён вядомы пад назвай “*дзявішнік*”: “*Гэта вечар перад свадзьбай, калі нявеста прашчалася з сяброўкамі і роднымі*”. У гэты вечар сяброўкі запляталі маладой касу і пелі жалобныя песні:

*Прашчай, прашчай да, Манячка,
Сястра наша.
Ой, цянер мы не твае,
А ты не наша.
Цяпер жа, Манячка, думай да гадай,
Пльць табе дзве рэчачкі,
Шчэ й трэці Дунай.*

А я тыя дзве рэчачкі пяшком перайду,

Бацькавага падворачка

Не забуду (запісана ад Машуковай Пелагеі Лукінічны, 1921 г. н.).

У прыведзеным песенным тэксце яскрава перададзены пачуцці дзяўчыны, яе перажыванні ў сувязі з расстаннем з бацькоўскім домам, родным падвор'ем.

У в. Кругавец падчас зборнай суботы дзяўчаты ўпрыгожвалі яловую галінку: *“Дзяўчаты садзіліся за сталом і дзелалі букецікі, з яліцы вілі. На яловую ветку надзявалі кветкі. А самую ветку ўтырківалі ў хлеб, які ставілі на стол. Пры гэтым спявалі:*

Ляцеў гарнастай цераз сад,

Пусціў пер'ечка на ўвесь сад.

Ды бярыце, дзевачкі, пер'ечкі,

Ды віце маладой Аленцы елачкі” [2, с. 177].

Паводле ўспамінаў жыхароў в. Насовічы, напярэдадні вяселля сяброўкі маладой *“ідуць у лес зраніцы і высякаюць ёлку, затым упрыгожваюць і спяваюць:*

Елка, ёлка барава,

Ты ў бары расла,

Зелена была.

А на стале стукнула,

Сваіх дружчак згукнула” (запісана ад Старошчанка Вольгі Пятроўны, 1925 г. н.).

У зборную суботу ў г. п. Церахоўка дзяўчаты-дружкі таксама збіраліся ў хаце маладой, каб *“развітацца, бо пасля замужжа маладая не мела права хадзіць гуляць з ім”* [2, с. 175]. Як адзначылі мясцовыя жыхары, дзяўчаты выконвалі рытуал *“віцця вянкаў (ёлкі)”: “У гэты вечар дзяўчаты вілі вянкi – “вілі ёлку”, упрыгожвалі кветкамі, стужкамі”* (г. п. Церахоўка) [2, с. 175]. Важны рытуал зборнай суботы (*“дзвяшніка”*) – заплятанне касы маладой: *“У гэты вечар дзяўчыны заплталі маладой касу і пелі жалобныя песні”*.

Вяселле на Добрушчыне, як і ў іншых месцах Гомельшчыны, адбывалася па каравайным тыпе: рыхтавалі каравай і ў хаце маладога, і ў хаце нявесты. Запрашалі рашчыняць цеста на каравай сталых жанчын, шчаслівых у сямейным жыцці. Верылі, што *“калі каравай палучыцца харошы, то і жыццё будзе добрым. Калі расколецца каравай, маладыя не будуць умесце”* (запісана ў в. Жгунь ад Мядзведзевай Ганны Генадзьеўны, 1915 г. н.). У в. Насовічы запрашалі рыхтаваць каравай жанчыну, якая *“нядаўна выйшла замуж, каб рана не аўдавець”* (запісана ад Сімута П. Д., 1924 г. н.). Паводле ўспамінаў Галіны Сцяпанаўны Сігняковай, 1928 г. н., з в. Насовічы, каравай рабілі круглым, каб *“жыццё гладка шло і не разыходзілася”*. Паводле сведчанняў інфармантаў, з высокай адказнасцю адносіліся да выканання ўсіх рытуалаў, звязаных з выпечкай вясельнага караваё, які сімвалізаваў лёс маладых, дабрабыт і сямейнае шчасце: *“Глядзелі, каб каравай не падгарэў, не дай Бог, не лопнуў. Гэта прадвяшчала няшчасце”* (запісана ў в. Усохская Буда ад Касцюковай Яўгеніі Аляксандраўны, 1939 г. н.). Каравайніцы абавязкова пачыналі працэс падрыхтоўкі караваё з адрасаванай да бацькоў просьбы блаславіць іх да выканання гэтай важнай цырымоніі: *“Прыступаючы да замешвання цеста, жанчыны прасілі ў бацькоў благаслаўлення. Калі каравай удаўся, то лічылі, што гэта к шчасцю і сямейнаму дабрабыту”* (г. п. Церахоўка) [2, с. 175].

Пасад – важны абрадавы этап у сістэме вясельнай абраднасці Добрушчыны, сутнасць якога заключалася ў тым, што *“маладую (радзей маладога) садзілі на дзяжу, пакрытую вывернутым кажухом”* [3, с. 306–307]. Як сведчаць экспедыцыйныя матэрыялы, *“рабілі лаўку наскрозь хаты, клалі кажух і садзілі. А калі вялі да пасада, то пелі песню:*

Расступіцеся, падружкі,

З мае торныя дарожкі.

Станавіцеся ўсе ў рад,

Вядом Валечку на пасад.

*Ой, хадзіла Валечка ды й на саду,
Гукала свайго татку на параду.
Прыйдзі, мой татка,
У госцейкі ка мне,
А як мне прывыкаці*

У чужой чужыне” (запісана ў в. Башчоўка ад Грудавенка Валянціны Гаўрылаўны, 1930 г. н.). На пасадзе распляталі касу маладой, і гэты рытуал, які выконваў малодшы брат маладой, суправаджаўся адпаведнай песняй:

*Каса мая, косачка,
Каса русая,
А я ж цябе, косачка,
Штодзень часала.
За адзін вечарочак
Касу прадала,
За адзін вечарочак,
За адну чарачку.
А хто ж яе выкупіў?*

*– Ванька-купец
Надзеў на галоўку*

Красенькі чапец (надзявалі чапец ці хустку) (запісана ў в. Баршчоўка ад Машуковай Пелагеі Лукінічны, 1921 г. н.).

Зыходзячы з фактычных матэрыялаў, у якасці прадметнага атрыбута для выканання рытуалаў на пасадзе ў асноўным выступае лава, засланая кажухом: “*Ну, вот тады іх вядуць у хату на пасад. Садзяць на шубу, штоб багата жылі і на шубе яны ўжо сядзяць, пакуль свадзьба ўжо не кончыцца*” (запісана ў г. Добруш ад Лазарэтавай Ганны Якаўлеўны, 1931 г. н.); “*На куце садзілі нявесту. Шубу выварачваюць, штоб багатые былі*” (запісана ў в. Баршчоўка ад Смаляковай Валянціны Іванаўны, 1943 г. н., перасяленкі з в. Дзям’янкi); “*Нявесту з жаніхом садзяць на пасад (на вывернуты кажух)*” (запісана ў в. Жгунь ад Мядзведзевай Ганны Генадзьеўны, 1915 г. н.). Сустрэкаюцца адзінкавыя сведчанні адносна дзяжы, якую звычайна выкарыстоўвалі, калі садзілі маладых на пасад.

Варта адзначыць, што першы дзень вяселля традыцыйна адбываўся ў хаце маладой: “*Стол быў вельмі багаты. На стале было ўсё. Маладых абавязкова садзілі на кажух, на добрае жыццё*” (запісана ў г. Добрушы ад Радзівонавай Кацярыны Аўрамаўны, 1925 г. н.). Як правіла, у доме маладой чакалі прыезду жаніха, выконвалі песню:

*Пайду ў сад, схаваюся,
Хто мяне найдзе,
Таму я дастануся.
Татачка пайшоў – не знайшоў,
Заплакаў, з саду вон пайшоў.
Мамачка пайшла, не знайшла,
Заплакала, з саду вон пайшла.
Бедная мая галовачка,
Не нашла мяне мая радзіначка,
Чужому дастануся.
Іванка прыйшоў да знайшоў,
За ручку ўзяў да й пайшоў.
Бедная мая галовачка,
Не нашла мяне мая радзіначка,
Чужому дастануся (в. Кругавец) [2, с. 177–178].*

Завяршалася вяселле ў хаце маладой дзяльбой каравая, пры гэтым абавязкова прасілі блаславення ў бацькоў маладой, якія павінны былі выканаць гэту пачэсную місію, з якой, верылі, звязана шчаслівае і заможнае жыццё маладых: “Калі каравай дзялілі, сва-тоў перавязвалі ручнікамі, і яны ўжо вызывалі: “Ці ёсць тут ацец і маці тры разы бла-гаславіць сваё дзіцяці, // Шчасця, долі пажылаці і на каравай падараваці”” (запісана ў в. Жгунь ад Шабалінай Веры Ільвічны, 1936 г. н.). Калі адорвалі маладых падарункамі, то гучалі назвычай паэтычныя і глыбакадумныя каравайныя пажаданні: “Дарую куру-квактуху, каб маладая пацалавала свякруху; Жадаю вам шчасця, любві, на чужое не глядзець, сваё нажываць; Дарую грошы, каб былі ў вас дзеці харошы; Дарую вам грыбо-чак, каб першы быў сыночак; Дарую пуховую падушку, каб другой нарадзілася дачушка” (запісана ў в. Стараселле ад Казлоўскай Ганны Цімафееўны, 1940 г. н.).

Пасля вясельнага застолля ў хаце маладой, як ужо адбыўся падзел каравая, надыходзіў самы напружаны ў эмацыянальным плане абрад развітання дзяўчыны з бацькамі і ад’езду ў дом маладога: “Калі нявесціны аддарыліся, жаніхоў род забіраў нявесту і яе пры-даннае дамоў. На воз садзяць жаніха з нявестай, ставяць сундук з прыданым, пасцель і садзяцца дзве жэнічыны з нявесцінай рукі. Астальная свадзьба йдзе следам. Як толькі сва-дзьба прыедзе, дзве тыя жэнічыны развешваюць вышываныя нявестай уціркі на партрэты на сценах, ручнікі, занавескі” (в. Харошаўка) [2, с. 172]. Бацька і маці жаніха сустракаюць ма-ладых з абразом, хлебам-соллю і запрашаюць іх і ўсіх гасцей за стол. Па сутнасці адбываюцца тыя ж рытуалы, што і ў хаце маладой: “... молодых встречали родители жениха с хлебом-солью, благословляли с иконой, обсыпали зерном (к богатству), садили на почетное место (“на покут”), постелив на лавку кожух. На столе стояли ельцы. Делили второй каравай, да-рили подарки” (запісана ў в. Стараселле ад Зароўнай Марыі Мацвееўны, 1925 г. н.).

Калі вясельнае застолле завяршалася, звычайна рыхтавалі для маладых пасцель для шлюбнай ночы ў клеці: “Дружок просіць жаніха маці благаславіць “маладога князя на спакой адвесець”. І разам з маладзіцамі вядзе абоіх у клець. У клеці маладая павінна разу-ваць жаніха, а жаніх у свой бот кладзе грошы” (в. Кругавец) [2, с. 180]. Рытуал агледзін пасцелі – надзвычай важны момант у мясцовай вясельнай абраднасці. Калі высвятлялася, што маладая захавала сваю дзявочую прыгажосць, то ў гонар яе цнатлівасці білі посуд і вывешвалі на падворку чырвоны сцяг: “Калі нявеста аказалася чэсная, усе радуюцца. Ма-ладзіцы б’юць посуд, і гаспадар за гэта не гневаецца. На дварэ вывешваюць чырвоны сцяг, каб усе ведалі, што нявеста добрая – тады ўсяму яе роду гонар. Усе дараць ёй падарункі, хто грошы, хто палатно” (в. Кругавец) [2, с. 180]. З цнатлівасцю маладой звязвалі будучае сямейнае шчасце шлюбнай пары. Калі ж сітуацыя была іншай, і высвятлялася, што “няве-ста не чэсная, тады яе родным надзяваюць хамут, а на дварэ выстаўляецца пудзіла, і ўсе спяваюць нецэнзурную песню” (в. Кругавец) [2, с. 181]; “Калі дзеўка чэсная, жаніхова мат-ка нясе падарак сватам, а калі не – надзяюць хамут ім на шыю” (запісана ў в. Жгунь ад Мядзведзевай Ганны Генадзьеўны, 1915 г. н.).

Паслявясельны перыяд у добрушскім вяселлі вызначаецца адметнымі лакальнымі асаблівасцямі, якія выяўляюцца найперш у саміх яго назвах: “драць куру”, “драць курку” (г. п. Церахоўка, в. Стэп, в. Жгунь), “куруцу смаліць” (“смаліць курэй”), “шчытаць куру” (в. Баршчоўка, г. Добруш, в. Стараселле), “куры” (в. Дубовы Лог), “пярэзвы” і “адводзіны” (“атводзіны”) (в. Кругавец, в. Стараселле, в. Васільеўка, п. Сямёнаўскі), “на папялішча” (в. Жгунь), “разграбаць папялішча” (в. Запрудаўка), “вадзіць пярэзвы” (“пярэзва”) (в. Карма, в. Мікалаеўка), “хвост” (в. Дзям’янкі).

Напрыклад, паслявясельную частку ў в. Васільеўка адзначалі ў панядзелак (“папялішча”), у аўторак (“адводзіны”). Паводле ўспамінаў Ніны Платонаўны Філімонца-вай, 1937 г. н., “у панядзелак – папялішча, калі сундук прывязуць, курэй смаліць”. Казалі: “Папялішча пойдзем дуць. Свадзьба ж то ўчора была, а сёння пойдзем папялішча дуць, курэй збіраць, смаліць”. Курэй назбіралі, пачынаюць смаліць, а тады крупнік вараць і

судзіцца за стол, і папалішча дуюць”. У жартоўнай частцы вяселля ўзнаўляліся асноўныя абрадавыя этапы ў камічна-смяшлівай, іранічна-грубаватай форме. Карнавальны характар паслявясельнай цырымоніі меў на мэце засцерагчы маладых ад уздзеяння звышнатуральных сіл, садзейнічаць дзетанараджэнню.

Заслугоўваюць увагі міфалагічныя ўяўленні, адлюстраваныя ў прыкметах і павер’ях, звязаных з рознымі абрадавымі этапамі вяселля на Добрушчыне. Калі сустракалі маладых, то яны, зыходзячы з народных вераванняў, “*павінны былі адкусіць ад караваю. <> хто больш адкусіць, будзе ў доме галоўны*” (запісана ў в. Карма ад Алампіевай Марыі Пятроўны, 1910 г. н.). У мясцовай традыцыі “*білі чаркі аб падлогу. Хто разаб’е, той будзе галоўным у доме*” (запісана ў в. Карма ад Алампіевай Марыі Пятроўны, 1910 г. н.). Каб верхаводзіць у сям’і, лічылася, што маладая павінна “*наступіць маладому на нагу, каб ён болей слухаўся яе і падчыняўся. Хто першы ступіць, таго і верх будзе*” (запісана ў в. Жгунь ад Мядзведзевай Ганны Генадзьеўны, 1915 г. н.).

Калі маладыя ехалі вянчацца ў царкву, то асцерагаліся, каб не распрэгліся коні: “*На дарозе ў царкву не павінны былі распрэціся коні. Гэта не да добрага*” (запісана ў в. Насовічы ад Сімута П. Д., 1924 г. н.). Нельга было маладой станавіцца на калясо воза: “*Калі маладая залазіла на воз, нельга было станавіцца на калясо, а то дзяцей не будзе*” (запісана ў в. Насовічы ад Сімута П. Д., 1924 г. н.). Ручніку, на якім у царкве маладыя стаялі падчас вянчання, надавалі магічнае значэнне. Пасля абраду вянчання імкнуліся выцягнуць ручнік з-пад ног маладых: “*хто гэта мог зрабіць, у гэтым годзе пойдзе замуж ці жэніцца*” (запісана ў в. Карма ад Алампіевай Марыі Пятроўны, 1919 г. н.).

Звычайна на дарозе раскладалі касцёр, праз які павінны былі пераехаць маладыя, якія вярталіся з вянчання: “*Калі ехалі з царквы, сярод дарогі людзі расклалі касцёр. Мы павінны былі праз яго пераехаць. Гэта рабілі, каб адагнаць злыя сілы, каб было шчаслівае жыццё*” (запісана ў в. Насовічы ад Сімута П. Д., 1924 г. н.).

Вядома, што “*пры ўваходзе ў хату маладога нявестка сімвалічна клала пояс на печ, каб задобрыць духаў хаты і продкаў*” [4, с. 369]. У в. Крупец закідванне пояса маладой на печ сімвалізавала далучэнне да новай сям’і: “*Когда невеста заходила в дом мужа, то она бросала пояс на печь – знак символа – в новую семью*” (запісана ў в. Крупец ад Шуставай Раісы Іванаўны, 1925 г. н.). Невыпадкова ўпрыгожвалі каравай зааморфнымі фігуркамі і каласамі: “*Выцікалі на ім звяроў, каб скаціна ў маладых добра вялася, каласы былі, каб хлеб у хаце быў*” (запісана в. Насовічы ад Сітняковай Галіны Сцяпанаўны, 1928 г. н.).

У абрадзе завівання маладой, які выконвалі жанчыны-завівальніцы як з боку жаніха, так і з боку нявесты, адлюстраваны міфалагічныя ўяўленні, звязаныя таксама з вызначэннем першынства маладых: “*Завівальніцы стукаюць ілбамі маладых і бягуць кругом сталоў. Хто першы прыбяжыць, той у хаце будзе камандаваць*” (запісана ў в. Насовічы ад Старошчанка Вольгі Пятроўны, 1923 г. н.). Было прынята пасля завяршэння абраду завівання пакласці вясельны галаўны ўбор нявесты на галаву першай “дружкі”: “*Знімаюць фату і ложаць на галаву першай дружцы, каб хутчэй выйшла замуж*” (запісана ў в. Насовічы ад Старошчанка Вольгі Пятроўны, 1925 г. н.). З мэтай забеспячэння сямейнага дабрабыту маладых, “*госці бялілі печку, каб жыццё маладых было светлае і чыстае, як набеленая печ*” (запісана ў в. Насовічы ад Сімута П. Д., 1924 г. н.).

На працягу ўсяго вяселля маладыя імкнуліся быць заўсёды разам, каб “*пасярод іх ніхто не прайшоў, каб усё жыццё былі вмесце*” (запісана ў в. Жгунь ад Шабалінай Веры Ільінічы, 1936 г. н.).

Прыведзеныя матэрыялы даюць падставы сцвярджаць, што вясельны абрадавы комплекс Добрушкага раёна, захоўваючы агульнаэтнічную аснову, выяўляе адметныя лакальныя асаблівасці, характэрныя як для асобных структурных кампанентаў і звязаных з імі рытуалаў, так і для міфалагічных уяўленняў, якімі былі напоўнены абрадавыя этапы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Вясельная традыцыя Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне В. С. Новак; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Мінск : Права і эканоміка, 2011. – 485 с.

2 Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступны артыкул, рэдагаванне – І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. – Мінск : ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.

3 Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: У 2 т. Т. 2 : Лабараторыя традыцыйнага мастацтва – “Яшчур” /Рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. – Мн. : БелЭн, 2006. – 832 с.

4 Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мн. : Беларусь, 2011. – 607 с.

The article examines the local features of the wedding ceremony in Dobrush, Gomel region. Wedding ritual complexes and related folk beliefs (based on authentic structural components of folklore and ethnographic material) are analyzed in the article. Local features of the rituals associated with individual ceremonial stages of the pre-wedding period (matchmaking, betrothal), a wedding part (Saturday, bread collecting, etc.) and post-wedding ceremony are studied.

А. М. ПАЛУЯН, А. М. ВОІНАВА
(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЗВЫ ЯДОМЫХ ГРЫБОЎ У ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У артыкуле разглядаюцца тэматычныя групы лексікі са значэннем ‘ядомыя грыбы’, зафіксаваныя ў гаворках Гомельскага рэгіёна. Праведзена тэматычная класіфікацыя, выяўлены матывацыйныя прыкметы намінацыі. Матывацыйныя прыкметы адлюстроўваюць аб’ектыўныя ўласцівасці рэалій і тым самым выяўляюць спецыфіку матэрыяльнай і духоўнай культуры народа. Разнастайнасць найменняў абумоўлена імкненнем даць падрабязную характарыстыку, адзначыць мноства якасцей і прыкмет, важных для носьбітаў мовы.

Грыбы – шчодры дар прыроды, лясны цуд. Людзі здаўна збіраюць і ўжываюць іх у ежу, а навукоўцы займаюцца вывучэннем карысных уласцівасцей. Па сваёй будове грыбы бываюць трубчастыя і пласціністыя, а па якасці – ядомыя, умоўна ядомыя і атрутныя. Назвы грыбоў складаюць значны пласт агульнаўжывальнай лексікі.

Аб’ект нашага даследавання – найменні ядомых грыбоў, зафіксаваныя ў гаворках Гомельскага рэгіёна [1]. Актуальнасць тэмы абумоўлена цікавасцю да вывучэння кампанентаў лексікі, якія адлюстроўваюць спецыфіку духоўнага і матэрыяльнага жыцця народа (назвы, звязаныя з характарыстыкай грыбоў і іх частак, – фрагмент моўнай карціны свету носьбітаў дыялектаў), а таксама тым, што дыялектныя міконімы выходзяць са сферы актыўнага ўжывання і знаходзяцца на аддаленай перыферыі лексічнай сістэмы.

У гаворках Гомельшчыны фіксуюцца наступныя назвы ядомых грыбоў:

1) абабак ‘ядомы грыб з губчастай пад нізам буравата-шэрай шапкай на высокай тонкай ножцы’ [2]: *абабак*, *абабачак* (Гом.), *падабабы* (Ветк.), *падберазяначка* (Браг.), *казяк* (Жытк.), *белая бабачка* ‘бабка балотная’ (Жытк.);

2) апенька ‘ядомы грыб светла-карычневага колеру, які расце каля пнёў або каранёў дрэў’ [2]: *пеначка* (Жытк., Калінк., Гом.), *ужоўка* (Жытк.), вясенняя апенька: *гаварушка* (Гом.), *веснянкі* (Лельч.), летняя апенька: *аселак* (Лельч.), апенька, што расце каля бярозы: *падбярэзнік* (Лельч.), апенька лугавая: *муражоўка* (Ветк.), *гнаёўка* (Браг);

3) баравік ‘ядомы губчасты грыб са светла-ці цёмна-карычневай шапкай на белай тоўстай ножцы’ [2]: *баравік*, *баравічок* (Гом.), *белы баравік* (Жытк.), *белогаловік*, *беленькі* (Лоеў.), *добры грыб* (Ветк., Лельч.), *добры дабрак* (Добр.), *добрык* (Жлоб., Буда-Каш., Рагач.), *дабравік* (Ветк.), *добры* (Буда-Каш.), *праўдзівы грыб* (Рагач.), *шчыры грыб* (Нараўл.), *харошы грыб* (Жытк., Рэч., Ветк., Браг.), *чысты грыб* (Жытк.); баравік, які расце пад дубам: *дубовік* (Жытк.), *паддубовік* (Жытк., Рэч.), *паддубак* (Лельч.), *дубняк* (Ветк.), *дуброўны грыб* (Ельск.); баравік, які расце ў безразняку: *бярэзавік* (Лельч.), *белы грыб* (Гом.), *гаявы грыб* (Ельск.), *лесавы грыб*, *лугавы грыб* (Жытк.); баравік, які расце ў хвойніку: *чорнагаловы грыб*, *баравік* (Лельч.), *чорнагаловік*, *параслевы грыб*, *параслявік*, *параслєвік*, *параслєвік*, *парасельнік* (Жытк., Лельч., Ельск.); баравік, які расце ў верасе: *верасавік* (Жытк.), *верасовік* (Жытк., Маз., Лельч., Рэч.), *верасовы грыб* (Лельч., Рэч.); баравік, які расце на высокім месцы: *баравы грыб* (Жытк., Лельч.); баравік, які расце пры дарозе: *путнік* (Ельск.); веснавыя баравікі: *нікольнік*, *мікольнік*, *майскі грыб* (Жытк.), *маёвачка* (Добр.), *траечнік* (Лельч.); летнія баравікі: *красавічок* (Хойн.), *каласавік* (Гом.), *жніўнік*, *прасенік*, *пятровачны грыб*, *пятроўка* (Жытк.); старыя баравікі: *баршчавік* (Жытк., Лоеў.), *жаўтляк* (Лельч.); маладзенькія баравікі: *белы грыб* (Петр., Лельч.);

4) ваўнянка ‘ядомы пласціністы грыб чырванавата-ружаватага колеру з пушыстым падагнутым краем шапачкі’ [2]: *ваўнянка* (Лельч.), *ваўнянка* (Гом., Рэч.), *ваўнушка* (Лельч., Рагач.), *вавёнка* (Гом.), *валнушка* (Гом.), *валавянка* (Ветк.), *валовік* (Петр.), *валойка* (Рэч.), *волянка* (Акцябр.), *волненка* (Петр.), *валасянка* (Лельч., Лоеў.), *кароўка* (Жытк., Лельч., Нараўл.), *каровенка* (Лельч.), *кабыленка* (Петр.), *каза*, *рыжкі*, *таварычы рыжок* (Ельск.);

5) вясёлка ‘грыб з выцягнутай белаю ножкай, зверху прыкрытай ячэйкавай шапачкай; мае вельмі моцны пах’ [2]: *вясюлка* (Лоеў.), *вясюлка* (Лоеў.), *смярдзячы грыб* (Лельч.), *смярдзючы грыб*, *пахучы грыб*, *чортаў грыб* (Рэч.), *ванючы грыб* (Рагач.), *тухлы грыб* (Добр.);

6) грыбная капуста ‘ядомы круглаваты моцна галінасты грыб з расшыранымі і пляскаватымі канцавымі галінкамі ў акруглым зрастку’ [2]: *грыбовы цвет* (Петр.), *ласёў грыб* (Жытк.);

7) грузд ‘ядомы пласціністы грыб з шырокай увагнутай шапачкай на кароткай тоўстай ножцы’ [2]: *груздзь* (Гом.), *грузь* (Лельч.), *глузды* (Жытк.), *хрушч*, *хрушчы*, *храшч*, *храшчы*, *бяляк* (Жытк., Петр., Карм., Гом., Добр., Ельск.), *гарчак*, *путнік* (Жытк.), *падарэшніца* (Рэч.), *тоўсцік* (Ельск.), *таўстушкі* (Жлоб., Гом.), *бялянка* (Калінк.), *малачай* (Лельч.), *кароўка*, *каровы* (Жытк.), чорны грузд: *капітан* (Лоеў.), *падмочнік* (Нараўл.);

8) зялёнка ‘ядомы пласціністы грыб з зялёнай ці зеленавата-бурай шапачкай’ [2]: *зяліца*, *зяліцы* (Лельч.), *жалуница*, *жалуничка* (Жытк.), *жалудніца* (Ельск.), *зялінушка* (Рэч.), *кура* (Чач.), *курка* (Чач., Ветк.), *курачка* (Гом. р.), *жаўтуха*, *жаўтушка* (Жлоб., Гом.), *жаўтабрушка* (Добр.);

9) каўпак кольчаты ‘ядомы пласціністы грыб светла-жаўтавата-бураватага колеру з паўшарападобнай вялікай плоска-пукатай шапачкай на высокай ножцы’ [2]: *курка* (Ветк., Карм.), *палукурка*, *падкурка* (Карм.), *балацянка* (Лоеў.), *падбалацянка* (Светлагор., Калінк.), *прыбалатка* (Карм., Маз.), *панчоха*, *панчошка* (Ельск.);

10) каштанавік, дубовік ‘ядомы грыб з амаль гладкай карычнявата-бураватай ці каштанавай шапачкай’ [2]: *дубовік*, *падгрыб каштанавы* (Жытк.), *паддубнік* (Гом.), *паллявік* (Ветк., Добр., Рэч., Нараўл.), *палявы грыб* (Карм., Лельч.);

11) лісічка ‘ядомы пласціністы грыб жоўтага колеру’ [2]: *ліска* (Рагач., Светлаг.), *лісянка*, *лісянкі* (Калінк., Рэч., Добр.), *лісмачкі* (Нараўл.), *плісіца* (Рагач.), *плісічык*, *плісічка* (Ветк.);

12) макруха ‘ядомы буйны або сярэдніх памераў грыб, шапка якога звязана з ножкай слізиста-павуцінным прыватным пакрывалам, ад якога на ножцы застаецца слізистае кальцо’ [2]: *макруха*, *макрушка* (Калінк.);

13) малачай ‘ядомы пласціністы грыб з пукатай, потым лейкападобнай шапкай з завернутым уніз або апушчаным краем’ [2]: *малачай*, *малачняк* (Хойн., Лоеў., Браг.), *маладчак* (Буда-Каш., Гом., Рэч.), *маладчай*, *малакан* (Буда-Каш.), *малайчак*, *гаркуша* (Калінк.), *малачанка* (Рэч.), *гарчак* (Жытк.), *паддубка* (Лельч.);

14) масляк ‘ядомы губчасты грыб з жоўта-карычневай шапачкай, пакрытай сліззю’ [2]: *масленік*, *масляні*, *маслят*, *казлы* (Гом.), *маслёнак* (Рэч.), *казляк*, *казлякі* (Петр., Лельч.), *слізуха* (Петр., Добр., Лельч., Ельск.), *слюзянка* (Калінк.), *грыбенікі* (Браг.);

15) махавік ‘ядомы губчасты грыб з падушкападобна-пукатай жоўта-бурай шапачкай’ [2]: *махавікі* (Браг., Петр., Гом.), *машарэнік* (Жытк.), *рашацюк* (Лельч.), *рашотнік* (Петр., Калінк.), *рашоцік* (Рэч.), *рашэтнік* (Буда-Каш., Жытк.), *падрашэтнік* (Светлаг.), *сітавік* (Гом.), *сітнік* (Рэч.), *казляк* (Петр., Маз., Браг.), *падарэшнік* (Ветк.);

16) павуціннік ‘ядомы пласцінічаты грыб з шыроказваночкавай, у старых грыбоў распрасцёртай, чырванавата-карычневай шапкай’ [2]: *прыбалатка* (Рэч., Маз., Нараўл.), *прыбалатуха* (Жытк., Лельч.), *прыбалатушка* (Лельч.);

17) падасінавік ‘ядомы губчасты грыб з чырвонай або чырвона-бурай шапкай’ [2]: *падасінік* (Ельск.), *краснагаловец* (Ельск.), *краснік* (Лельч.), *высотнік* (Калінк.), *падосак* (Гом.р.), *сінавік* (Калінк.);

18) падгруздак чорны ‘ядомы пласціністы грыб, шапка якога лейкападобная, гладкая, з загнутым уніз краем, клейкая, бурая або амаль чорная’ [2]: *сіваватая свіння* (Ветк.);

19) падзялёнка ‘ядомы пласціністы грыб з шапкай ад светла-шэрай да брудна-шэрай афарбоўкі’ [2]: *падзяленка* (Маз.), *белая падзялёнка* (Рэч.), *подзеленка* (Лельч.), *плюшоўкі* (Лоеў.), *курачка* (Рэч.), *гусь, гуска, гусачка* (Гом.);

20) пеўнік стракаты ‘ядомы пласціністы грыб з шапкай плоска-пукатай або злёгку ўвагнутай’ [2]: *лось, ласі, ласёвік, пеўнік стракаты, пупач* (Жытк.), *лосік* (Жытк., Петр.), *ласёвы грыб, казінец, смалюга, сямірога, скепанка* (Лельч.), *казёл* (Маз.), *пеўнік, петушок* (Ветк.), *цяцера* (Рэч., Лельч.), *пеўнік жоўты: мядзведзік* (Ельск.), *кароўка* (Маз.);

21) польскі грыб ‘ядомы губчасты грыб каштанава-карычневага, бурага або шакаладна-карычневага колеру’ [2]: *дубовік, паддубовік* (Жытк.), *палявы грыб* (Ветк.), *падарэшнік* (Буда-Каш., Добр., Лельч., Карм.), *падарохавік* (Раг.), *заячы грыб* (Гом.), *зайчы-каў добрык, глухі грыб* (Ветк.);

22) рагацік жоўты ‘малавадомы ядомы грыб з булаватападобным або лапатападобным целам, шаравата-бураватага колеру’ [2]: *лось, ласёў грыб* (Жытк.);

23) радоўка ‘ядомы пласціністы грыб’ [2]: *радаўка* (Калінк.), *плюс, плюсы* (Маз.);

24) рашэтнік ‘ядомы губчасты грыб карычневага колеру’ [2]: *рашотнік* (Буда-Каш.), *падрашотнік* (Рэч., Лоеў.), *рашоцік* (Ельск.), *падрашэцік* (Рэч.), *рашаціюк, рашатун, рашоцька* (Лельч., Ельск.), *рашотка, рашотачка* (Жытк., Маз.), *падрашотка* (Ельск.);

25) рыжык ‘ядомы пласціністы грыб пераважна рыжага колеру’ [2]: *ружавец* (Калінк.);

26) свінуха ‘ядомы пласціністы грыб з карычнева-бураватай шапкай’ [2]: *свіння, свінкі, свінаркі* (Гом.), *свінарэйка, свінуха, свінушкі* (Лельч., Гом., Чач.), *свіняўка, свінарка* (Лоеў.), *свініцы* (Жытк.), *свінуха тонкая: конь* (Ветк.), *кабыльнік* (Рэч.);

27) сіняк ‘ядомы пласціністы грыб ад светла-бураватага да бледна-тэракотавага колеру, мякаць якога на зломе рэзка сінее’ [2]: *сіняк* (Калінк.), *мядоўка* (Ельск.);

28) смаржок ‘ядомы ранні веснавы грыб на кароткай ножцы з цёмна-карычневай ці жаўтаватай шапкай, паверхня якой маршчыністая, у звільстых складках’ [2]: *смаўжок* (Карм.), *маршчок* (Чач.), *маршчы* (Раг.), *старчок, грузд, каўпак* (Лельч.), *страчок, вясёлка* (Гом.р.), *глузд, глузды* (Жытк, Ельск., Маз.), *храпак* (Светлагор.), *вясёлок* (Калінк.), *асялок* (Гом.), *васілёк, глухі васілёк* (Рэч.), *сняжкі, падснежнікі* (Карм.), *вужовікі* (Ельск.), *вужачкі* (Хойн.);

29) страчок ‘ядомы ранні веснавы грыб які мае карычневую звільста-маршчакаватую, з глыбокімі складкамі шапку, часткова зрослую з высокай ножкай’ [2]: *моршч* (Раг.), *васілёк, глухі васілёк, вяснянка, вяснярка* (Рэч.), *строчка* (Петр.), *глузд, каўпак* (Жытк, Ельск.), *пажарка, падснежнік* (Карм.), *пажаровік* (Жытк., Лельч.);

30) сыраежка ‘ядомы грыб з пласціністай крохкай яркаафарбаванай шапкай’ [2]: *сураежка* (Гом.), *серавежка* (Чач.), *ліпянка* (Раг.), *паддубніца* ‘сыраежка бурая’ (Гом.), *ляплыка* ‘сыраежка жоўтая’ (Раг.), *сівулька* ‘сыраежка шэрая’ (Лельч.), *прыбалатка, прыбалатуха, прыбалацянка* ‘сыраежка з вострай шапачкай’ (Лельч.);

31) таўкачык жоўта-карычневы ‘ядомы пласціністы грыб са званочкападобнай шэра-карычневай шапкай з рабрыстым краем’ [2]: *балатуха* (Гом.), *прыбалатуха* (Жытк., Лельч.), *прыбалатка* (Лельч.), *прыбалацянка* (Лельч., Нараўл.);

32) таўстуха ‘ядомы пласціністы грыб з жаўтавата-бураватай плямістай шапкай’ [2]: *таўстолка* (Рэч.), *рубіха* (Карм.), *падсоснік* (Петр.);

33) шампіньён ‘ядомы пласціністы грыб з белай ці бураватай шапкай’ [2]: *шампіньён* (Гом.), *шампівон* (Рэч.), *шапён* (Хойн.), *шпіёны* (Петр.), *пачурыца, пачурыцка, пачарыца, пачарыцка* (Жытк.), *пяхурка* (Маз.), *гнаянка* (Лельч., Нараўл.), *шапірка* (Калінк.), *бэцькі* (Жытк.), *палявы грыб, вужовік* (Лельч.).

Акрамя тэматычнай класіфікацыі, мы звярнуліся да выяўлення матывацыйных прыкмет, пакладзеных у аснову намінацыі назваў ядомых грыбоў.

З анамасіялагічнага пункту погляду любая назва прадмета ўзнікае на падставе пэўнай прыметы. Пры гэтым прадмет можа мець некалькі такіх прымет, але для назвы бярэцца якая-небудзь адна.

У розных раёнах Гомельшчыны гэта прымета можа быць неаднолькавай, таму адзін і той жа грыб можа мець розныя назвы ці нават адна і тая ж назва можа абазначаць розныя віды грыбоў.

У аснове найменняў ядомых грыбоў ляжаць розныя прыкметы:

– месца росту: напрыклад, абабак, які расце ў бярозавым гаі, называюць *падберазяначка*, а апеньку – *падбярэзнік*, баравік – *бярэзавік* ці *гаявы грыб*; у бары – *баравік*, а ў дубовым лесе баравік ужо мае іншыя назвы – *дубовік*, *паддубовік*, *паддубак*, *дубняк*, *дуброўны грыб*, на лузе – *лугавы грыб*, у верасе – *верасавік*, пры дарозе – *путнік*; каўпакі кольчатыя, якія растуць на забалочаных мясцінах, называюць *балацянкi*, *падбалацянкi*, *прыбалаткі*; *падасінавік* сустраэнем пад асінай; польскі грыб называюць яшчэ і *падарэшнік*; *апенькі* на пнях;

– час збору: веснавыя апенькі – *веснянкi*; *сняжкі*, *падснежнікі* ‘смаржкі’; веснавыя баравікі – *майскі грыб*, *маёвачка*; баравікі, якія збіраюць на Міколу, Троіцу, Пятра – *нікольнік*, *мікольнік*, *траечнік*, *пятроўка*, *пятровачны грыб*; летні баравік – *жніўнік*; летнія баравікі, якія збіраюць падчас красавання жыта, – *красавічкі*, а пасля адцвітаньня жыта – *каласавікі*; *ліпянка* ‘сыраежка’;

– колер: *белая бабачка* ‘абабак’, *беллагаловік*, *беленькі*, *белы баравік*, *чорнагаловы грыб*, *чорнагаловік* – такія назвы баравіка звязаны з колерам шапачкі, а ён, у сваю чаргу, залежыць ад месца: у ельніку шапачка бурага колеру з белымі плямамі, у сасонніку – цёмнага, часам з фіялетавым адлівам, пад бярозамі і дубамі – са светла-карычневай шапачкай; *жаўтляк* ‘стары баравік’; *бяляк*, *бялянка* ‘грузд’, *зеляніца*, *зелянушка*, *жаўтушка*, *жаўтабушка* – ‘зялёнка’; *каштанавік*; *сіваватая свіння* ‘падгруздак’; *краснагаловец*, *краснік* ‘падасінавік’; *ружавец*, *рыжык*, *сіняк*, *мядоўка*;

– смак: *гаркуша*, *гарчак*;

– пах: *смярдзячы грыб*, *пахучы грыб*, *ванючы грыб*, *тухлы грыб*;

– характар паверхні – *ваўненка*, *ваўнушка*, *валасянка* ‘ядомы грыб з пушыстым падагнутым краем шапачкі’; *макруха*, *макрушка* ‘ядомы грыб, шапка якога звязана з ножкай слізіста-павуцінным пакрывалам, ад якога на ножцы застаецца слізістае кальцо’; *масляк*, *масленік*, *масляні*, *маслят*, *маслёнак*, *слізуха*, *слюзянка* – ‘ядомы грыб з жоўта-карычневай шапачкай, пакрытай слізізю’; *плюшоўкі* ‘падзялёнкі’; *марічок*, *маршчы* – ‘смаржок’;

– форма: *тоўсіцік*, *таўстушкі* – ‘грузд’; *панчоха*, *панчошка* – ‘каўпак кольчатый’; *старчок*, *каўпак* – ‘смаржок’; *груздзь*, *грузь* – растуць кучкай, грудкай;

– падабенства грыба да пэўнай жывёліны, заснаванае на агульнасці колеру, формы, уласцівасці і іншых асацыяцыях: *кароўка*, *каровенка*, *кабыленка*, *каза* – ‘ваўнянка’; *курка*, *курчка* ‘зялёнка’, *лісічка*, *ліска*, *лісянка* – ‘лісічка’; *лось*, *ласёвік*, *лосік*, *пеўнік*, *петушок*, *цяцера*, *мядзведзік*, *кароўка*, *казёл* – ‘пеўнік стракаты’; *гусь*, *гуска*, *гусачка* ‘падзялёнка’; *свінуха*, *свіння*, *конь*, *кабыльнік* – ‘свінуха’; *казляк*, *казлы* – ‘масляк’; *рагацік жоўты*;

– спецыфічныя асаблівасці: *дабравік*, *добры дабрак*, *праўдзівы грыб*, *чысты грыб*, *шчыры грыб* – ‘баравік’.

Сярод зафіксаваных назваў грыбоў сустракаюцца адзінкавыя запазычаныя назвы: *шампаньён*, *шампіён* – з французскай мовы (*champignon* ‘грыб’); *пачурыца*, *пачурка* – з польскай мовы (*pieczarka*).

На падставе разгледжаных матывацыйных прыкмет, пакладзеных у аснову найменняў ядомых грыбоў, можна зрабіць вывад, што народныя назвы афармляюцца на падставе двух асноўных прынцыпаў намінацыі:

1) назва адлюстроўвае якасныя прыкметы, што праяўляюцца ў самім прадмеце (колера, форма, смак, пах і інш.): *беллагаловік*, *зелянушка*, *пахучы грыб*, *гарчак*, *сіняўка*, *таўстолка*, *каўпак*, *курчка*, *кароўка*, *каза*, *конь*, *кабыленка*;

2) назва адлюстроўвае лакатыўную прыкмету (месца росту, час збору): *дубовік*, *лугавы грыб*, *пажарка*, *верасовік*, *майскі грыб*, *каласавік*.

Матывацыйныя прыкметы адлюстроўваюць аб'ектыўныя ўласцівасці рэалій і тым самым выяўляюць спецыфіку матэрыяльнай і духоўнай культуры народа. Разнастайнасць найменняў абумоўлена імкненнем даць падрабязную характарыстыку, адзначыць мноства якасцей і прыкмет, важных для носьбітаў мовы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Раслінны свет: Тэматычны слоўнік / Склад. В. Д. Астрэйка і інш.; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч. А. А. Крывіцкі. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 655с.

2 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. К. К. Крапівы : [сайт]. – URL: <https://www.skarnik.by/tsbm> (дата звароту: 02.11.2023). – Рэжым доступу: свабодны. – Тэкст : электронны.

The article discusses the thematic groups of vocabulary with the meaning of "edible mushrooms", recorded in the dialects of the Gomel region. The thematic classification was carried out, the motivational features of the nomination were revealed. Motivational signs reflect the objective properties of realities and thereby reveal the specifics of the material and spiritual culture of the people. The variety of names is due to the desire to give a detailed description, to note many qualities and signs that are important for native speakers.

Л. В. ПАПЛАЎНАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
медыцынскі ўніверсітэт”)

**АДМЕТНАСЦЬ ПАРАЎНАННЯЎ У ПАЭТЫЧНАЙ МОВЕ
ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ**

У артыкуле разглядаецца параўнанне як сродак мастацкай выразнасці ў паэзіі Яўгені Янішчыц. Асаблівая ўвага засяроджваецца на спосабах выражэння параўнанняў і іх стылістычнай функцыі ў паэтычнай мове аўтара.

Творчасць Яўгені Янішчыц з’яўляецца яркім паказчыкам выкарыстання мастацкіх тропай у паэтычнай мове. Палессе, родная вёска, дзяцінства, вайна, каханне, праца, сучаснасць – усе тэмы Я. Янішчыц раскрывае пры дапамозе мастацкіх сродкаў, якія паглыбляюць чытача ў роздум. Душэўны стан лірычнай гераіні вызначаецца філасофскім роздумам на ўсе тэмы, якія вабяць паэтэсу.

Адметнасцю мастацкага стылю Я. Янішчыц можна лічыць творчую скіраванасць на рамантызацыю паўсядзённых з’яў, уласных пачуццяў і перажыванняў. Яе радкі прасякнуты элементамі фальклору, вобразамі-сімваламі, аксюмаранам, персаніфікацыяй. Я. Янішчыц спавядаецца чытачу, атрымліваючы ад гэтага палёжку. Мілагучная мова яскрава перадае крык яе душы.

Вобразнасць паэтычнай мовы Я. Янішчыц ствараецца дзякуючы выкарыстанню слоўных сродкаў вобразнасці, да якіх у першую чаргу адносяцца тропы. Асаблівае месца сярод іх належыць параўнанням.

Прырода стварэння параўнання цікавіла чалавека яшчэ з антычных часоў. Так, Марк Тулій Цыцэрон пісаў аб тым, што параўнанню паддаецца рашуча ўсё: “Няма на свеце такога прадмета, назву, імя якога мы не маглі б ужыць у пераносным сэнсе. Таму што ўсё, што паддаецца параўнанню, – а параўнанню паддаецца рашуча ўсё, можа быць сціснута пераносным выразам па падабенству ў адзінае слова, а яно ўпрыгожвае мову яркім выразам” [1, с. 234].

Параўнанні вызначаюцца даследчыкамі то як тропы, то як фігуры, таму існуюць розныя іх класіфікацыі. Адны даследчыкі не бачаць у параўнанні змянення значэння слова, другія разглядаюць яго як семантычную адзінку, утвораную за кошт семантычнага пашырэння сэнсу слова. Прааналізаваная навуковая літаратура дае падставу сцвярджаць, што параўнанне – прасцейшы від тропа, у якім ярка выражана наяўнасць аб’екта і суб’екта параўнання. Такой думкі прытрымліваюцца Дз. Э. Разенталь, М. Я. Цікоцкі, В. І. Іўчанкаў. “У параўнанні найбольш ярка і поўна абазначана сутнасць пераносу значэння, у ім яўна прысутнічаюць усе элементы тропа”, – падкрэслівае В. І. Іўчанкаў [2, с. 76].

Сутнасць параўнання заключаецца ў супастаўленні аднаго прадмета, з’явы, дзеяння з другім па інтэгральных прыметах з мэтай тлумачэння сутнасці аднаго праз характэрныя прыметы, уласцівасці другога, што абумоўлена пэўным падабенствам.

Параўнанне, у адрозненне ад іншых тропай, заўсёды мае тры кампаненты: суб’ект – прадмет, які параўноўваецца, аб’ект – тое, з чым параўноўваецца прадмет, і прымета, на падставе якой адбываецца параўнанне аднаго з другім. Першыя два кампаненты з’яўляюцца “экспліцытна выражанымі, трэці можа прысутнічаць толькі імпліцытна і пры гэтым насіць аказіянальны характар. У аснову намінацыі ў гэтым выпадку кладзецца не найбольш істотная, а індывідуальная, нетрадыцыйная, часта нечаканая і выпадковая прымета” [3, с. 31].

Словы, якія параўноўваюцца, “нясуць імпліцытную сэнсавую нагрузку, з’яўляюцца нібы ланцужком паміж пунктам погляду аўтара і аб’ектам параўнання” [4, с. 31].

У залежнасці ад сродкаў сувязі аб’екта і суб’екта параўнанні ў паэтычнай мове Яўгеніі Янішчыц падзяляюцца на злучнікавыя і бяззлучнікавыя.

Злучнікавыя параўнанні з’яўляюцца найбольш пашыранымі і граматычна яны афармляюцца пры дапамозе злучнікаў як, нібы, быццам. Злучнікі выконваюць не толькі ролю фармальнага паказчыка тропа, але і выражаюць пэўныя сэнсава-граматычныя адносіны паміж суб’ектам і аб’ектам параўнання.

Параўнанні са злучнікам **як** выражаюць супастаўленне суб’екта і аб’екта на аснове сцвярдзальнага характару іх падабенства:

З прагавітымі вачыма, **Як галодныя гракі**, Дзеці, родам з той, Айчыннай У полі лушчаць каласкі [5, с. 24]; І лебедзь на акне, **як херувім** [5, с. 49]; Бо, **як жанчына**, цягнецца зямля Да абароннай ласкі мужыковай [5, с. 59]; Запозна радасць, **як даспелы яблык** [5, с. 89]; **Як грунт**, цвярдзя мазалі І боль у сэрцы несхаваны [6, с. 13]; Журавель закрычаў з паднябесся, Спалатнела зямля, **як абрус** [6, с. 15]; Бо тут і вогнік не атух. Ігліца, **як прыколка** [6, с. 57]; О, страшна мне ўявіць, што ў свеце Зямля ўзляціць, **як лёгкі мяч** [6, с. 75]; А вуліцы, адкрытыя, **як язвы**, – Хоць і вітрыны золатам зіхцяць [6, с. 76].

Параўнанні са злучнікамі **нібы, быццам** выразна не выяўляюць катэгарычнасць падабенства. Яно выражаецца з адценнем меркавання, няпэўнасці:

Развееяны яны, **Нібы дымы** па свеце [5, с. 38]; А кудаса над полем, **нібы пража** [5, с. 49]; А радкі шчабечуць, **нібы галкі** [5, с. 102]; Ды знаю: ёсць сустрэча, **нібы ростань**, Ёсць ціхі боль у сэрцы – старана [6, с. 9]; Юнацтва бессардэчнае Сплыло, **нібы паром** [6, с. 10]; Юнацтва бессардэчнае Ударыць, **нібы гром** [6, с. 10].

Паводле граматычнага выражэння параўнанні ў паэтычнай мове Я. Янішчыц надзвычай разнастайныя. Самым распаўсюджаным спосабам рэалізацыі злучнікавых параўнанняў з’яўляюцца параўнальныя звароты, якія ўяўляюць сабой частку сказа, якая складаецца са словаформы назоўніка ці прыметніка, адзіночнай або з залежнымі словамі, уведзенай параўнальнымі злучнікамі.

Паводле спосабу выражэння аб’екта параўнання параўнальныя звароты дзеляцца на некалькі тыпаў:

1. Аб’ект параўнання выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону (з паяснёльнымі словамі або без іх).

А кудаса над полем, **нібы пража** [5, с. 49]; А радкі шчабечуць, **нібы галкі** [5, с. 102]; Ды знаю: ёсць сустрэча, **нібы ростань**, Ёсць ціхі боль у сэрцы – старана [6, с. 9]; Юнацтва бессардэчнае Сплыло, **нібы паром** [6, с. 10]; Юнацтва бессардэчнае Ударыць, **нібы гром** [6, с. 10].

2. Аб’ект параўнання выражаны назоўнікам у форме ўскоснага склону (з паяснёльнымі словамі або без іх).

Ты прарवेशся, **нібыта ў сакрэце**, З ноты першай, што ўзяў салавей [5, с. 47]; Заблішчэла шаша, **як пад лакам** [5, с. 66]; Як выйдзе вясна з берагоў І ўпадзе На грудзі зямлі, **бы з патопу** [5, с. 55]; Не бывае бязгрэшных людзей. **Як святых**, тут шануюць паэтаў [5, с. 87]; Мае вярты – будучыя кнігі, Я думаю пра вас, **як пра людзей** [5, с. 96]; Выплывуць, **нібы з прадоння**, даты [5, с. 103]; **Асушылі мяне, як чарачку**, – Хлынуў горлам пясок залаты [6, с. 38]; Стане смага, стане скруха мучыць, Дождж пральецца, **нібы з рукава** [6, с. 95]; **Як эпалеты смутку і сумлення** – Ляжаць снягі на гордых піках гор [6, с. 113].

Другі спосаб рэалізацыі злучнікавых параўнанняў – параўнальныя даданыя сказы, якія з’яўляюцца прэдыкатыўнай адзінкай і змяшчаюць ў сабе паведамленне, якое раскрывае змест галоўнай часткі: Але наўкол – ні гуку, ні апоры, **Нібы мяне ўкапалі ў жорсткі снег** [5, с. 70]; І захацелася ў паэты, **Нібыта птушцы ў вышыню** [5, с. 84]; Я да акна празрыстага прынікну, **Як быццам бы пранікну ў цэлы свет!** [5, с. 252]; Я прачынаюся

вяснова, **Нібы загон перад сяўбой** [6, с. 21]; Буду мудра і светла маўчаць, **Як бярозка між чыстага поля** [6, с. 111]; І так над свабодай лячу, **Як быццам адолец сырую І мёртвую глебу хачу** [6, с. 40].

Паэтычная мова Я. Янішчыц шырока прадстаўлена не толькі злучнікавымі, але і бяззлучнікавымі параўнаннямі, якія могуць выражацца:

1. Пры дапамозе слоў “падобны на”, “гэта”: Хай будзе **хлопчык мой падобны На сіні лён, на чысты снег** [5, с. 22]; **Струна душы, падобная на ўскрык**, Перажагнала радасць і гаркоту [5, с. 44]; Пакуль **душа падобна высям**, А высі – светлым журавам [5, с. 64].

2. Формай творнага склону назоўнікаў.

Творны параўнаньня – гэта бяззлучнікавае дзеяслоўнае параўнаньне, сродкам выражэння якога з’яўляецца назоўнік у форме творнага склону (аб’ект параўнаньня) з пераносным значэннем, які адначасова абазначае якасць дзеяння суб’екта параўнаньня і яго метафарычную характарыстыку: **Белым кветам, калінаю горкай, Агнявою агромленай** гронкай Паўстаю на ўспамінак душы [5, с. 200]; Няхай бяда прыб’е **Скразной слязой вяковай** – Мая душа к табе Была невypadковай [5, с. 210]; І залатой **разлукаю кахання** Апрануты асення сады [5, с. 217]; **Мядовай зёлкай, горкаю калінай** Прыснілася каханне для мяне [5, с. 227]; І **хваёваю ігліцай** Адзавецца лета звон [5, с. 276]; Я **птушкай** вылятаю за сяло, Дзе зноў вясна па вершалінах сонных... [6, с. 11].

Паводле спосабу марфалагічнага выражэння суб’екта параўнаньня вылучаюць назоўнікавыя, прыметнікавыя і дзеяслоўныя параўнанні.

Даволі пашыраны ў паэтычнай мове Яўгеніі Янішчыц субстантыўныя параўнанні.

Субстантыўныя параўнанні вобразна характарызуюць прадмет, паясняюць дзейнік у сказе, выражаны назоўнікам: **Сыно́к і маці – зерне і ралля. Сыно́к і маці – мудрая ікона** [5, с. 166]; Я ў тон бабулі патрапляю, А **ноч, як божая раса** [5, с. 173]; Самоты гордаі скінуўшы карону, Укленчыўшы **грамам, як абразам** [5, с. 174]; Застынь, каб мне хоць вярнуцца **Да вуснаў, нібы ручая** [5, с. 187]; Баюся я нявыказаных слоў, **Яны – палын, яны дурман і мята** [5, с. 193]; А доля, **як вайна**, Па ласцы – рыкашэтам [5, с. 196]; **Мяне, нібы палонніцу**, Ты цераз кладку нёс [5, с. 208]; **Гадзіна, нібы бэзавае ранне**, Прайшла (хоць гэтак блізка), а наўзбоч [5, с. 213]; Пад купалам нябёс, Дзе **голас, як літанне** [5, с. 216]; Вяртаючыся з болю, нібы з бою, Галубячы ўцалелы ўспамін [5, с. 217]; Слоў няма, але музыка ёсць – Гэта **сэрцабіццё, як дыханне** [5, с. 222]; Было **юнацтва, нібы балъ**, І ветраная сіла [5, с. 228]; Стралой-асокаю параніцца Трывожны **шлях, нібы пагост** [5, с. 231]; Куды ж – здалёк! – вяртаюся напіцца? **Даверлівасць душы, як матылёк** [5, с. 261]; **Жыццё маё – узлёты і падзенні**, Трывожны цень на выстылай сцяне [5, с. 266].

Субстантыўныя параўнанні выкарыстоўваюцца пры асабовых, канкрэтных, адцягненых і рэчывых назоўніках. Найчасцей гэты тып параўнаньняў мае разгорнуты выгляд, калі аб’ект і прадмет параўнаньня маюць пры сабе іншыя характарыстыкі (*гадзіна, нібы бэзавае ранне*), што значна ўзмацняе эмацыянальнасць і экспрэсіўнасць вобраза.

У вялікай колькасці прадстаўлены ў паэтычнай мове Я. Янішчыц дзеяслоўныя параўнанні, якія характарызуюць дзеянне ці працэс: Ах, нашы дружбы, **нібы ніткі, рвуцца!** А сход чарговы ўсё сваё гудзе [5, с. 163]; Дзевятнаццаць спелых год. І струна **плыве, як лодка** [5, с. 169]; І **сыплю калючкі, як ёлка**, На гэтых звычайных, другіх [5, с. 212]; **Нахлыну так, нібы з гары** Абвал вясновы [5, с. 212]; І сама ў цішыні гарачай Так **заплачу, нібы запяю** [5, с. 213]; Прымераю адзін пярсцёнак даўні – І, **нібы варам**, палец **апячэ** [5, с. 216]; Каторы год між нас – зіма, **Ляцяць** гады, **як завірухі** [5, с. 217]; Бела-ружовы цвет, як завіруха, **Нахлыне і расеецца, што сон** [5, с. 224]; Дні **знікалі, нібы летуценні**, За дажджамі, за веямі сцюж [5, с. 225]; І на плячах, **нібы абвал**, Я валасы **насіла** [5, с. 228]; Іх нехта юны цалаваў, **Заблытваўся, бы ў травы** [5, с. 228]; Пагасла надзея, **як свечка**. На плёс не ступала нага [5, с. 236]; Успамінак **прыходзіць, як сон**, – Дыша ў ім патаемная сіла [5, с. 239]; **Імчыць жыццё, нібыта калясніца**, А я ў руках трымаю вузюлок [5, с. 261]; **Знікаюць словы, быццам легкавушкі**, І на бетонцы не курыцца пыл [5, с. 269].

Вобразны малюнак з ацэначным адценнем колеру, якасці, вагі ствараюць ад’ектыўныя параўнанні: Дабрыдзень, ліст вясковага спакою, **Уяўнага, як люстра ціхіх вод** [5, с. 22]; Позірк пяшчотны злаўлю, **Светлы, нібы ад пшаніцы** [5, с. 181]; Вышыла матуля мне падушкі, **Лёгкія, як дым**, пухавікі [5, с. 198]; Нязбыўны мой, заручымся журбою **Зялёнаю, як раска і палын!** [5, с. 217]; Дзе й жарства, **як мурава, мяккая**, Я твайго дыхання ўчую ток [5, с. 225]; “Я люблю-ю!” – пацвердзілі дубровы, **Светлыя, як лебедзя крыло** [5, с. 247].

Структура ад’ектыўных параўнанняў простая, другая іх частка звычайна ствараецца па схеме: злучнік + назоўнік (лысы, як поўня; зямная, як сенажаць; п’яны, нібы хмель; залаты, як сонца і г. д.). Такія выразы дэталізуюць малюнак прыроды, характарыстыкі персанажаў, удакладняюць аўтарскія пачуцці.

Такім чынам, параўнанні паводле граматычнай пазіцыі суб’екта шырока распаўсюджаны ў паэтычнай мове таленавітай паэтэсы. Такія параўнанні, як правіла, маюць адзін аб’ект і прадмет супастаўлення. Але сустракаюцца і выпадкі “нанізвання”, калі аўтар хоча праілюстраваць каларыт розных бакоў жыцця лірычнага героя: Хай будзе хлопчык мой падобны **На сіні лён, на чысты снег** [5, с. 22]; Ты рады? Я не рада. **Як сон, як варажба**, Над кожным лістападам **Плыве мая журба** [5, с. 193]; **Паэт з’яўляецца на свет, Як ластаўка, як выстрал** [6, с. 81].

Параўнанні паводле ўспрыняцця чытачом падзяляюцца на агульнамоўныя і індывідуальна-аўтарскія. Агульнамоўнымі называюцца параўнанні, у якіх названы як аб’ект, так і суб’ект. Да гэтай даволі шырокай групы параўнанняў адносяць вобраз, прымету, якія ўжо вядомы. Індывідуальна-аўтарскімі называюць параўнанні, якія нясуць аўтарскае ўспрыманне рэчаіснасці часта з нечаканым супастаўленнем прадметаў і з’яў, а таксама характарызуюць пачуццёвы спектр лірычнага героя.

Паэтычная мова Я. Янішчыц шырока прадстаўлена агульнамоўнымі і індывідуальна-аўтарскімі параўнаннямі. Агульнамоўныя параўнанні фарміруюцца на падставе вядомых агульнамоўных блокаў: А толькі гэтае **сяло Расло, як дрэвы за плячамі** [5, с. 27]; **Надыхаўшыся водарам травы, Лугі схадзіўшы так, Нібыта горы**, Начамі засынала я [5, с. 29]; **Юнацтва бессардэчнае Сплыло, нібы паром**, Над перакатнай рэчкаю, Над грозным азяром [5, с. 35]; **Як завіруха белая, Як белая сцяна, Невеста пасівелая** прымоўкла ля акна [5, с. 36]; **Не чырваней, як спелы яблык**, бабка, – Заступніца спусцелага сяла [5, с. 57]; Бяры за быль, бяры за небыліцу, За тое, што **аглухла, як сцяна** [5, с. 58]; Сама ў сабе як след яшчэ не веру. **Ды словы распускаюцца, як мак** [5, с. 63]; Можа, мова мая вінавата, Што, **як маці**, гукае дзяцей [5, с. 72]; Ты ж яшчэ, **як ластаўка, лятаеш** І шчыруеш з песняй давідна [5, с. 141]; І душа мая часта, **нібы матылёк**, На агонь **вылятае**, ды агню не баіцца [5, с. 155]; **Схлынуць гады, як за вадою**, Ды не растане праменьчык святла [5, с. 156]; Што ж за вогненнае шчасце: **Скошан лёс, як сенакос** [5, с. 209].

Больш прадуктыўнымі ў творчасці Я. Янішчыц з’яўляюцца параўнанні індывідуальна-аўтарскія: Дабрыдзень, ліст вясковага спакою, **Уяўнага, як люстра ціхіх вод** [5, с. 22]; **Як галодныя гракі, Дзеці**, родам з той, Айчынай, У полі лушчаць каласкі [5, с. 24]; А тут – каторы дзень! – ілье пралой. **Як Дастаеўскі, схмарылася неба** [5, с. 44]; **Струна душы, падобная на ўскрык**, Перажагнала радасць і гаркоту [5, с. 44]; **Крэўнасць зарук, нібы іскры з кастра...** Свеце бянтэжны мой, дзе я? [5, с. 45]; **Як грамнічную свечку**, лэдзі **Ускрыліла малітву ў сабе** [5, с. 47]; А кудаса над полем, **нібы пража**. І лебедзь на акне, **як херувім** [5, с. 49]; **Зайздроснік выспеў, як кавун**, – Вось лопне – разарвецца [5, с. 54]; Бо, **як жанчына, цягнецца зямля** Да абароннай **ласкі мужыковай** [5, с. 59]; Зялёны ўбор вясна развесіла. **Туман, як бабчын андарак** [5, с. 70]; Бо і сама я, **як прырода**, То ападаю, то цвіту [5, с. 73]; Я **прачынаюся** вяснова, **нібы загон перад сяўбой** [5, с. 73]; **Голас твой, нібы калоссе**, Над сталом маім звініць [5, с. 74]; І запячэ, і зашчыміць, **Як рана нажавая**, У грозных водблісках зарніц **Пара любові й**

жалю [5, с. 76]; **І** **захацелася ў паэты, Нібыта птушцы ў вышыню** [5, с. 84]; **Рыфму, як іскру**, з дарог высякае Незацуглянай паэзіі конь [5, с. 93]; Ці не Ваша выслалася **поле** Зеляное, **як палын-віно** [5, с. 106]; А пушчай Белавежы, Дзе **ціша, як замова** [5, с. 127]; **На паэзію, нібы на крыж**, Лягуць шчыльна журба і удача [5, с. 129]; Сумуем па сябрах, як па надвор'і, Асвойваем спрадвечныя ільды [5, с. 147]; А **слёзка, нібы зорка**, Палала на шчацэ [5, с. 149]; **І валасы, як пушча**, Шумелі на плячах [5, с. 149].

Праведзены аналіз параўнанняў у паэзіі Яўгеніі Янішчыц, дазваляе зрабіць вывад, што параўнанне – гэта моўны сродак, з дапамогай якога аўтар дасягае трапнай характарыстыкі прадметаў і з'яў рэчаіснасці, стварае яркія і запамінальныя вобразы. Параўнанне з'яўляецца неад'емным элементам структуры яе паэтычных твораў, арганічна спалучаецца з іншымі вобразнымі сродкамі, такімі як метафара і эпітэт, што дазваляе стварыць аб'ёмную мастацкую сімваліку, значна ўзмацніць канкрэтныя вобразы і вобразную сістэму ў цэлым.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве: научн. изд. / Цицерон. – М. : Наука, 1972. – 471с.

2 Ивченков, В. И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / В. И. Ивченков. – Мн. : УП «Ред. научн.-метод. журн. «Пачатковая школа», 2002. – 112 с.

3 Некрасова, Е. А. Сравнения общеязыкового типа в аспекте сопоставительного анализа художественных идиолектов // Лингвистика и поэтика. Под. Ред. В. П. Григорьева. – М. : Наука, 1979. – 310с.

4 Вовк, В. Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации: научн. изд. / В. Н. Вовк. – Киев : Наукова думка, 1986. – 140 с.

5 Янішчыц, Я. І. Выбранае / Я. І. Янішчыц. – Мінск : Маст.літ., 2000. – 351с.

6 Янішчыц, Я. І. Пара любові і жалю: Кн. лірыкі / Я. І. Янішчыц. – Мінск : Маст.літ., 1983. – 223 с.

In the article we can see the paraunna as a kind of craftsmanship in paezia Yauginiya Yanishchyts. Assembling law depends on the ways of expressing paraunnya and their stylistic functions and the basic language of the autara.

Т. В. ПІМІНЁНКАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МЯСЦОВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННАЙ АБРАДНАСЦІ ХОЙНІЦКАГА РАЁНА

У артыкуле разглядаюцца мясцовыя асаблівасці асобных з’яў радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу Хойніцкага раёна. Прыведзены некаторыя прадпісанні і правілы, якія з’яўляюцца адным з асноўных аспектаў уздзеяння на псіхалагічны стан цяжарнай жанчыны. Прадэманстраваны лакальныя адметнасці святкавання хрэсьбін і звязаных з імі павер’яў.

Радзінна-хрэсьбінны комплекс – вялікі пласт абрадаў, звычайў і песень, якія захоўваюцца на працягу многіх пакаленняў. “Комплекс традыцыйных радзінных звычайў і абрадаў у азначаны перыяд складаўся з трох цесна звязаных цыклаў: дародавага, родавага і пасляродавага. У першыя два ўваходзілі звычайі, уяўленні, павер’і, абрадавыя дзеянні, накіраваныя на захаванне цяжарнасці і паспяховае завяршэнне родаў. Пасляродавы цыкл, які быў накіраваны на прыняцце нованароджанага ў сямейна-грамадскі калектыў, уключаў у сябе звычайі і абрады імянарачэння дзіцяці, наведвання парадзіхі і нованароджанага, выбару кумоў, абраду далучэння дзіцяці да хатняга ачага, які папярэднічаў царкоўнаму хрышчэнню, а таксама абраднасці, прысвечанай святкаванню хрэсьбін (хрысцін, ксцін, радзін), ачышчэнню дзіцяці; першаму яго пастрыжэнню, кроку, слову, з’яўленню першага зуба” [1, с. 5].

Дародавы перыяд радзінна-хрэсьбіннай абраднасці Хойніцкага раёна адлюстроўвае шэраг забарон і засцярог для цяжарнай жанчыны. Так, жанчыне падчас цяжарнасці забаранялася станавіцца на вярхоўку, бо дзіця магло “задушыцца” пупавінай. Нельга было дакранацца рукамі да цела, калі цяжарная жанчына атрымала апёк, бо дзіця магло нарадзіцца з пятнамі на целе: “Калі бярэменная абпекалася, то ей нельзя трогаць рукамі галаву ці шэю, покуль не пройдзе шок, бо дзіця можа нарадзіцца с краснай плямай на тым месце” (в. Стралічава) [2, с. 362].

Цікавым фактам дадзенага перыяду з’яўляецца і тое, што цяжарнай жанчыне патрэбна было перамагаць моцнае жаданне да сну, бо ў іншым выпадку гэта магло дрэнна сказацца на нованароджаным: “Як ходзіла бярэменная, то сільна хацела спаць, а баба мая казала: “Не спі, бо прыспіш дзіцятко” (в. Судкова) [2, с. 363].

На ўсёй тэрыторыі Хойніцкага раёна існавала ўяўленне, згодна з якім цяжарнай жанчыне забаранялася прысутнічаць на пахаванні, глядзець на нябожчыка або памерлую жывёлу, бо, згодна з народнымі ўяўленнямі, магло здарыцца нешта нядобрае, напрыклад: “Бярэменнай нельзя было глядзець на пакойніка ці на памерлую скаціну, такжа хараніць, быць на пахаранах” (в. Стралічава) [2, с. 363]. Калі не было іншага выйсця і цяжарнай патрэбна было прысутнічаць на пахаванні, то прывязвалі да пояса чырвоную ленту або патрэбна было апрануць чырвоную хустку, што лічылася засцярогай ад дрэнных праяў іншага свету.

Шматлікія забароны засцерагалі цяжарную жанчыну ад спалоху, бо лічылася, што гэта дрэнна паўплывае на дзіця. У такім выпадку абавязковым было “заткнуць за пояс вялікі паляц левай рукі” (в. Чэхі) [2, с. 348]; ад суроку: “Каб людзі не ўраклі, цяжарная, як ідзе ў людзі, павінна апранаць усё да пары: пару сарочак, пару спадніц і г. д. Тады ніхто не ўрачэ” (в. Чэхі) [2, с. 348].

Каб дазнацца, каго чакаюць маладыя бацькі, жыхары Хойнікшчыны варажылі. Лічылася, што патрэбна цяжарную жанчыну папрасіць паказаць рукі, *“калі яна пакажа ладонямі – будзе дэвачка, калі другім бокам – хлопчык”* (в. Вялікі Бор) [2, с. 354].

Прыведзеныя законы і правілы з’яўляюцца адным з асноўных аспектаў уздзеяння на псіхалагічны стан цяжарнай жанчыны. Адказна прытрымліваючыся дадзеных звычаяў, жанчына набывала ўпэўненасць у тым, што нараджэнне дзіцяці адбудзецца лёгка і паспяхова, яна была маральна падрыхтавана да яго.

Жыхары Хойніцкага раёна верылі, што аб наступіўшых родах павінны ведаць як мага менш людзей, тады яны пройдуць лёгка. Таксама лічылася абавязковым распяценне кос, развязванне вузлоў і адкрыццё замкоў: *“Каб роды былі лёгкімі, то трэба расплесці косы рожаніцэ, развязаць усе вузлы, адкрыць усе замкі”* (в. Вялікі Бор) [2, с. 354].

Калі пачыналіся роды, свякроў або нехта з блізкіх родзічаў накіроўваліся да бабкі-павітухі. Звычайна, гэта была жанчына сталага веку (*“павінна было ўжо буць за пяцьдзесят год”* (в. Глінішча) [2, с. 355]). Павітуха дапамагала парадзісе як магла. Яна выконвала шэраг магільных прыёмаў, заснаваных на веры ў звышнатуральныя сілы: расшпіляла ўсе гузікі, развязвала вузлы, паясы, распятала косы, адкрывала ўсе замкі, шаптала замовы, пастуквала венікам у столь, як бы звяртаючыся за дапамогай да дамавіка.

Самы багаты на абрады, звычаі, прыкметы і павер’і – пасляродавы перыяд. Ён звязаны з прыняццем нованароджанага ў сям’ю. Тут варта вылучыць абрадавы момант, які называецца “адведкі”. Звязаны ён з наведваннем жанчыны-парадзіхі. Варта адзначыць, што ў “адведкі” прыходзілі толькі родныя з шэрагу замужніх жанчын і абавязкова яны прыносілі якія-небудзь стравы: *“Хто родзіць дзіця, дык сабіраюцца тады бабы і ідуць даведваюцца. Бралі міску мукі, крупу, ілі сухароў напякуць, ілі якога малака возьмуць, ну што было. Прыходзяць сюды, етая рожаніца саджае за стол. Там іх сабярэцца чалавек пяць-шэсць, а можа і болей. Вуп’юць, тады закусяць, трохі пагуляюць і пайшлі дадому. Ета былі так называемыя вотведы”* (в. Алексічы) [2, с. 347].

Структура пасляродавага комплексу прадугледжвае адзін з самых важных і ўрачыстых абрадаў – хрышчэнне. Вялікае значэнне надавалася выбару кумоў і бабкі-павітухі, так як менавіта яны выконвалі найбольшую частку абрадавых дзеянняў: *“За куму бралі ад бацькі, а ад маці за кума. Калі першая дэвачка, тады кума была замужам, а то казалі, што дэвачка забярэ судзьбу кумы. Калі бралі за кумоў, то насілі хлеб і соль. Еслі мне прынеслі хлеб і соль, і я адказала, то я аддаю назад. А калі саглашаюся, то забіраю сабе”* [2, с. 354] (в. Вялікі Бор); *“За бабу бралі тожа тую, што была пры родах”* (в. Вялікі Бор) [2, с. 354].

У хросных быў вельмі важны абавязак у дзень хрэсьбін. Яны павінны былі аднесці нованароджанага ў царкву, дзе святар, прытрымліваючыся пэўных патрабаванняў, праводзіў царкоўны абрад хрышчэння дзіцяці: *“У дзень нараджэння ці назаўтра дзіця вязуць у царкву хрысціць. Кум з кумою садзяцца на лаве, а хазяйка перад тым закрывае печ засланкаю, каб у дарозе добра наводзілася. Кумы бяруць у дарогу хлеб і соль, каб дзіця багатае было. У царкві кумы хрысцілі дзіця, а як бацьюшка састрыжэ ў дзіцяці валосікі, то кум капае на іх воскам і кідае ў купель. Калі валасы адразу патонуць, то дзіця скоро памрэ, а як будуць наверх плаваць, то дзіця будзе ішчаслівае”* (в. Аравічы) [2, с. 348].

Пасля царквы ўсе вярталіся дадому, дзе чакала застале. Варта адзначыць, што ганаровымі гасцямі на гэтым свяце былі кум, кума, бабка-павітуха, якіх садзілі на лепшыя месцы і адорвалі падарункамі: *“Пасля царквы ўсе садзяцца за стол. Куму, куме і бабе радзіцелі дарылі падаркі”* (в. Стралічава) [2, с. 362].

Кульмінацыяй хрэсьбіннага застолля з’яўляецца абрад “бабіна каша”. Лакальнай асаблівасцю мясцовай традыцыі святкавання хрэсьбін з’яўляецца наяўнасць трох “каш”: *“Да стала ў абавязковым парадку падносілі тры “кашы” (звараная пшаная каша ў гарышку). Спачатку бабіную, потым куміную, а затым кумаву. Гэтыя кашы выкупліваліся гасцямі. На сподачак клалі грошы, падарункі для немаўляці, хто болей дасць, таго і “каша” ”*

(в. Глінішча) [2, с. 355]. Магічнае значэнне надавалася разбіванню гаршка з кашай і чарапкам ад яго: “Гаршчок білі, хваталі чарапкі і прыгаворвалі: “Давайце хватаць чарапкі, штоб малы хутчэй хватаўся ісці”. Разбітыя чарапкі клалі на галовы жанчынам і мужчынам, каб у іх нараджаліся дзеці” (в. Глінішча) [3, с. 355–356].

Радзінна-хрэсьбінную абраднасць Хойнікшчыны цяжка ўявіць без песень, рэпертуар надзвычай багаты. Вылучаюцца песні велічальнага характару, адрасаваныя жанчыне-парадзісе, кумам, а таксама бабцы-павітусе, напрыклад:

*Не кукуй, зязюлечка, рана,
Не кажы, што ночачка мала.
Аленка ўсю ночку не спала,
Яна к сабе госцікаў звала,
Любых госцікаў ды бабулю.
Столькі абрусом засцілала,
Талеркі сухароў накладала,
Кубачкі ды віном налівала,
Яна сваю бабулю частавала.
Бабулечка на куце сядзела,
Бабулечка песню запела.
А первую ды раджоную,
А другую ды саджоную,
А трэцюю хрэсьбінную* (в. Аравічы) [2, с. 349].

Прыцягваюць увагу гумарыстычныя песні, дзе цэнтральнае месца адводзіцца куму і куме:

*– Чаго ты, кумок,
Чаго, галубок,
Увесь кут заняў?
– Я за гэты кут,
Я за гэты кут
Чырвонец аддаў.
– Чаго ж ты, кумка,
Чаго ж ты, любка,
Увесь кут заняла?
– Я за гэты кут,
Я за гэты кут
Прынесла адзежы скрут.
– Чаго ж ты, бабулька,
Чаго ж ты, рыбулька,
Увесь кут заняла?
– Я за гэты кут,
Я за гэты кут
Адрэзала ўнучцы пуп*
(в. Аравічы) [2, с. 350].

Гучалі за сталом падчас святкавання хрэсьбін і застольна-бяседныя песні (іншы раз не звязаныя з радзіннай абраднасцю):

*За лес, за лес сонца коціца,
Уся бяседачка расходзіца,
Мамка мая дамоў строіца,
Я ж малада, пайду правадзіць
Праз два полі, праз два чыстыя,
Праз тры рэчкі беражыстыя* (г. Хойнікі) [2, с. 346].

Як слушна адзначаюць даследчыкі, традыцыйная радзінная абраднасць Беларусі, прайшоўшы доўгі і складаны шлях узнікнення, фарміравання, развіцця, трансфармацыі, маючы беспамылковы механізм адбору і захавання найбольш каштоўнага з усяго таго, што стыхійна стваралі народныя філасофія, мастацтва, этыка, медыцына, ў сучасны перыяд уяўляе сабой даволі складаную і стройную сістэму, якая прыстасавана да сённа-шніх умоў жыццядзейнасці яе носьбітаў і спажываюць [1, с. 5]. Сучасны радзінна-хрэсьбіны абрадавы комплекс, можна меркаваць, уключае дародавы і пасляродавы цыклы. Родавы цыкл амаль што знік, што звязана з аб'ектыўным фактарам – з'ўленнем спецыялізаваных радзільных дамоў.

Прааналізаваныя матэрыялы па радзінна-хрэсьбінай абраднасці Хойнікшчыны адлюстроўваюць лакальныя асаблівасці функцыянавання асноўных яе структурных кампанентаў, сведчаць пра добры стан захавання звестак у народнай памяці, хоць многія моманты ўжо не маюць месца ў сённашняй абрадавай практыцы жыхароў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Радзіны: Абрад. Пескі / Уклад. і сістэм. тэкстаў Г. А. Пятроўскай, апісанне абрадаў Т. І. Кухаронак; уступ. арт. і камент. Г. А. Пятроўскай, Г. В. Таўлай, Т. І. Кухаронак; Рэдкал.: А. С. Фядосік і інш. – Мн. : Беларуская навука, 1998. – 637 с.

2 Радзінна-хрэсьбіныя абрады і звычаі беларусаў(на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі Новак В. С., Шынкарэнка В. К., Кастрыца А. А., Воінава А. М., Вяргеенка С. А., Палуян А. М., Партнова-Шахоўская А. У. – Гомель : Барк, 2013. – 380 с.

The article discusses a number of rituals and customs of the radinno-baptismal complex of the Khoinik district. The laws and rules that are one of the main aspects of the influence on the psychological state of a pregnant woman are given. Local attractions of the celebration of christenings and "exploration" are demonstrated.

М. Ю. СЕНЧУК

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный
медицинский университет»)

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ

В данной статье особое внимание уделяется специфике организации дистанционного обучения и особенностям дистанционного обучения фразеологии. Важное место данной статьи занимают модели и методы дистанционного обучения наряду с преимуществами и недостатками дистанционного обучения фразеологии, а также советы по его эффективному освоению.

В наше время дистанционное обучение стало неотъемлемой частью образовательного процесса. Оно позволяет получить знания и навыки, не выходя из дома или офиса. И одной из таких областей, где дистанционное обучение приобретает особую актуальность, является фразеология.

Фразеология является важной составляющей изучения языка, поскольку устойчивые выражения представляют собой неотъемлемую часть коммуникации в естественном языке. Однако обучение фразеологии ранее ограничивалось традиционными методами, такими как лекции и упражнения в классе. В настоящее время с возникновением дистанционного обучения стало возможным разработать новые подходы к обучению фразеологии, используя современные технологии и ресурсы.

В системе образования дистанционное обучение является такой формой, согласно которой каждый имеет возможность учиться, не смотря на бедность, географическую или временную изоляцию, социальную незащищенность или невозможность посещать учебное заведение. Дистанционное обучение вобрало в себя лучшие черты различных форм обучения и стало наиболее перспективной формой образования.

Дистанционное обучение имеет ряд преимуществ и недостатков. К преимуществам можно отнести: доступность, доступ к электронной библиотеке и файлам, возможность получать информацию в любое время. Основные принципы и методы дистанционного обучения фразеологии включают использование специализированных онлайн-платформ, которые предоставляют доступ к обучающим материалам, учебным пособиям, видео урокам и тестам. Одним из ключевых принципов является индивидуальный подход к каждому студенту, позволяющий определить его уровень знаний и выбрать соответствующий программный курс. Дистанционное обучение также основывается на интерактивности и возможности обратной связи между студентом и преподавателем через электронную почту или чат. Важным методом является самостоятельная работа студента с различными упражнениями на закрепление изученных фразеологических единиц. Также в процессе обучения активно используются аудио- и видеоматериалы для развития навыков правильного произношения и понимания речи на слух. Все это делает дистанционное обучение фразеологии доступным, удобным и эффективным способом изучения языка.

К недостаткам можно отнести: постоянное подключение к интернету, затраты на техническое обслуживание, ограничение по времени к доступу информации.

Систему дистанционного обучения можно охарактеризовать следующими особенностями:

- отсутствие непосредственного контакта между преподавателем и студентами;
- нехватка аутентичных материалов;
- необходимость активной практики употребления фразеологизмов.

Для успешного изучения фразеологии необходимо иметь доступ к разнообразным текстам и аудиозаписям на выбранном языке. В ситуации дистанционного обучения это может быть сложно организовать и обеспечить.

Система дистанционного обучения имеет свою специфику организации и преподавания; позволяет выделить мотивационную сферу студента, помогает преодолеть трудности самоорганизации и самостоятельного обучения.

Благодаря онлайн-курсам, видеоурокам и интерактивным заданиям, каждый студент может самостоятельно выбирать темп обучения и уделять необходимое количество времени для закрепления материала. Однако существует ряд особенностей и нюансов, которые следует учитывать при использовании дистанционного обучения фразеологии.

Дистанционное обучение фразеологии предлагает ряд перспективных возможностей. Первой перспективой является использование различных онлайн-ресурсов, таких как электронные словари, корпуса текстов, а также специализированные платформы и приложения для обучения фразеологии. Эти ресурсы позволяют студентам получить доступ к разнообразным материалам и обучающим ресурсам, способствуя их самостоятельному изучению и пониманию устойчивых выражений. Второй перспективой является это использование технологий, таких как машинное обучение и природно-языковые модели, для создания персонализированных обучающих программ и систем, которые могут предлагать индивидуальную обратную связь и корректировку на основе потребностей и ошибок студента.

Рассматривая вопрос дистанционного обучения фразеологии, важно отметить, что ВУЗы могут использовать такие модели дистанционного обучения, как:

- онлайн-курсы: университеты могут создавать специальные онлайн-курсы по фразеологии, которые студенты могут изучать самостоятельно. Курсы могут включать видео уроки, упражнения, тесты и другие интерактивные материалы;

- вебинары и виртуальные классы: преподаватели могут проводить вебинары и виртуальные классы, где студенты могут общаться с преподавателями и другими участниками, задавать вопросы и участвовать в обсуждениях;

- онлайн-тренажеры: университеты могут предоставлять студентам доступ к онлайн-тренажерам, которые помогают тренировать навыки использования фразеологических выражений. Такие тренажеры могут включать задания на заполнение пропусков, перевод фразеологических выражений и другие упражнения;

- виртуальные практикумы: университеты могут создавать виртуальные практикумы, где студенты могут применять изучаемые фразеологические выражения в реальных ситуациях. Это может быть симуляция разговоров, игры ролей и другие практические задания;

- онлайн-ресурсы: университеты могут предоставлять студентам доступ к различным онлайн-ресурсам, таким как электронные учебники, словари, базы данных фразеологических выражений и другие материалы [1].

Онлайн-ресурсы и инструменты играют важную роль в дистанционном обучении фразеологии. Существует множество веб-сайтов, приложений и программ, которые предлагают удобные и эффективные способы изучения фразеологических выражений на расстоянии. Один из таких ресурсов – это онлайн-словари фразеологизмов, которые позволяют быстро найти значения и примеры использования конкретных выражений. В них можно не только проверить правильность перевода или толкования, но и узнать синонимы или антонимы для данного фразеологизма. Словари фразеологизмов помогают студентам расширить свой словарный запас, научиться использовать выражения в правильном контексте и избегать ошибок в их употреблении. Кроме того, словари фразеологизмов могут быть полезным инструментом для самостоятельного изучения фразеологии. Онлайн-словари фразеологизмов также предоставляют дополнительные возможности для изучения и использования фразеологизмов. Они обычно содержат более широкий выбор

выражений и предлагают различные функции, такие как поиск, по ключевым словам, фильтры и примеры использования. Онлайн-словари также могут быть обновляемыми и содержать новые выражения, которые актуальны для современного языка.

Также существуют интерактивные тренажеры и игры, разработанные специально для обучения фразеологии. Они помогают запоминать выражения через повторение и контекстуальное понимание. Такие тренажеры обычно предлагают различные задания, такие как перевод фразеологических выражений на другой язык, выбор правильного значения из списка или составление предложений с использованием данных выражений. Некоторые платформы для онлайн обучения предоставляют доступ к видео-урокам и аудиоматериалам, где специалисты в области фразеологии объясняют особенности использования выражений на практике. Это помогает студентам лучше понять контексты, в которых можно применять те или иные фразеологические выражения. Результаты и перспективы дистанционного обучения фразеологии оказываются весьма перспективными.

Важно отметить рекомендации для эффективной реализации дистанционного обучения фразеологии. К ним относятся:

1. Поддержка интерактивности: обеспечение возможности взаимодействия студентов с преподавателем и другими учащимися, например, через видеоконференции или обмен сообщениями.

2. Разнообразие материалов: предоставление доступа к различным источникам данных и текстов на языке изучения, чтобы студенты могли практиковать фразеологию в разных контекстах.

3. Автоматизированная обратная связь: использование специализированных приложений и систем для предоставления студентам обратной связи по их практике употребления фразеологизмов.

4. Групповые проекты: организация совместных проектов и заданий, чтобы студенты могли взаимодействовать между собой и обмениваться знаниями и опытом [2].

Эффективность дистанционного обучения фразеологии может быть достигнута при правильном использовании различных онлайн-ресурсов и методов. Однако для достижения максимальной эффективности дистанционного обучения фразеологии студентам следует быть дисциплинированными и постоянно практиковать изучаемый материал. Регулярное повторение и применение фразеологических выражений в реальных ситуациях поможет закрепить полученные знания.

Дистанционное обучение фразеологии представляет собой новый путь для изучения и практики устойчивых выражений; оно актуально для всех, кто интересуется изучением и использованием фразеологических выражений. Это может быть полезно для студентов, изучающих иностранный язык или лингвистику, а также для преподавателей, которые хотят обогатить свой учебный материал.

Несмотря на вызовы, современные технологии и онлайн-ресурсы предоставляют уникальные возможности для улучшения обучения фразеологическим навыкам студентов. Дальнейшее исследование и разработка в этой области могут привести к более эффективным и доступным методам обучения фразеологии на расстоянии.

Список использованной литературы

1 Маслова, В. А. Фразеология в современном русском языке / В. А. Маслова. — М. : Флинта, 2006. — 217 с.

2 Ибрагимов, И. М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения / И. М. Ибрагимов. — М. : Издательский центр «Академия», 2005. — 115 с.

In this article special attention is paid to the specifics of the organization of distance learning and the peculiarities of distance learning of phraseology. An important place in this article is occupied by models and methods of distance learning, along with the advantages and disadvantages of distance learning of phraseology, as well as tips for its effective development.

А. А. СТАНКЕВИЧ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ФІГУРАЛЬНЫЯ ПРЫЁМЫ ВЕРБАЛІЗАЦЫІ ЗМЕСТУ БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ЗАГАДАК ПРА ШКОЛУ, АСВЕТУ І КУЛЬТУРУ

У артыкуле на матэрыяле беларускіх народных загадак пра школу, асвету і культуру даследуюцца фігуральныя прыёмы вербалізацыі іх зместу, звязаныя з іншасказальнай формай выказвання. Пры гэтым вызначаюцца асноўныя лінгвістычныя мадэлі кадзіравання дэнатата – тыпы метафарычнага пераносу ў загадках-метафарах, характарыстыка знешніх і ўнутраных функцыянальных прыкмет загаданых рэалій ў загадках-апісаннях, прыём супрацьпастаўлення ў адмоўных загадках, ілакуцыйныя адметнасці загадак-пытанняў і мініяцюр. Акрэсліваецца выяўленча-выразны патэнцыял адзначаных фігуральных прыёмаў у народных загадак пра школу, асвету і культуру.

Сучасная тэорыя маўленчых жанраў выдзяляе прамыя і ўскосныя тактыкі ўзаемадзеяння. Прамыя тактыкі камунікацыі з’яўляюцца сітуацыйна незалежнымі і грунтоуюцца на лагічных законах пабудовы выказванняў [1]. Ускосныя, непрамыя тактыкі камунікацыі, звязаныя з пэўнымі кантэкстна-сітуацыйнымі ўмовамі, засноўваюцца на паралагічных законах вербалізацыі падразумяваемага сэнсу [2, с. 173]. Паколькі ўскосныя тактыкі заснаваныя на непрамым, нелітаральным выражэнні зместу праз аналогію, асацыяцыю, намёк, жарт, іх называюць таксама фігуральнымі. Прынцыпы і прыёмы фігуральнага выражэння грунтоуюцца на выкарыстанні фігур, пад якімі разумеецца адхіленне ад звычайнага спосабу выражэння [2, с. 174]. Як адзначае Т. Р. Хазагераў, усе фігуры пабудаваны на адным прынцыпе – супастаўленні, спалучэнні, асацыяванні слухачом двух знаёмых простых уяўленняў з мэтай фарміравання ў яго трэцяга, больш складанага, раней яму незнаёмага [3, с. 119].

У народных загадках, якія з’яўляюцца адным з самых цікавых і займальных малых жанраў вуснай народна-паэтычнай творчасці, актыўна выкарыстоўваюцца ўскосныя, фігуральныя тактыкі вербалізацыі зместу, звязаныя з іншасказальнай формай апісання загаданага прадмета. Як адзначаюць даследчыкі, «для загадкі характэрна своеасаблівае збліжэнне двух, нярэдка далёкіх адзін ад аднаго, прадметаў, з’яў прыроды або жывых істот» [4, с. 77]. «З усіх жанраў беларускага фальклору загадкі найлепшым чынам ілюструюць і пацвярджаюць незвычайныя моватворчыя здольнасці народа» [5, с. 210].

Загадкі маюць пазнавальнае значэнне, акрамя таго, яны садзейнічаюць развіццю мысленчай здольнасці чалавека, фарміраванню навыкаў лагічнага разважання і развіваюць наглядна-вобразнае ўспрыманне прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці.

У беларускіх народных загадках адлюстраваны прыродны свет, матэрыяльны побыт чалавека, яго гаспадарчая дзейнасць, адукацыйная і культурная сферы, грамадскія і сямейныя адносіны.

Аб’ектам аналізу ў артыкуле з’яўляюцца беларускія народныя загадкі пра школу, асвету і культуру, змешчаныя ў зборніку «Загадкі» (серыя «Беларуская народная творчасць») [6], мэтай – вызначэнне фігуральных прыёмаў, звязаных з іншасказальнай формай вербалізацыі зместу ў адзначаных загадках.

Семантычную структуру народнай загадкі, як лічаць даследчыкі, можна разглядаць з пазіцыі ўзаемасувязі трох яе кампанентаў: загаданага аб’екта, або *дэнатата*;

аб'екта, які замяшчае, ці кадзіруе дэнатат – *субстытута, замяшчальніка, рэпрэзэнтанта*, і так званая “*вобраз*”, апісаньня, прымяняльнага да абодвух аб'ектаў. Апісаньне ствараецца на аснове розных відаў асацыяцыйных сувязей [7, с. 198].

Загадкі пра школу, асвету і культуру, як і іншыя тэматычныя групы, заснаваны на супастаўленьні розных зашыфраваных прадметаў і з'яў і іх субстытутаў паводле падобных, блізкіх знешніх або ўнутраных якасцей і ўласцівасцей.

Адной з самых істотных адметнасцей дыскурсу народных загадак з'яўляецца іншасказальная форма выражэння яго зместу. Даволі актыўна ў іншасказальнай форме зместу аналізуюмых загадак удзельнічае метафара. У некаторых загадках пры іншасказальнай вербалізацыі назваў прадметаў і з'яў школы, адукацыі і культуры выкарыстоўваюцца антрапаморфныя вобразы: «*У школе жыве, з вучнямі дружыць і кожнаму верна служыць*». Парта [6, № 3467]; «*За лесам палянскім, за полем лясанскім крычыць Кацярына голасам шатанскім*». Труба [6, № 3101]; «*Б'юць яго рукамі, б'юць яго нагамі, ён не скардзіцца, не плача, моўчкі лётае і скача*». Мячык [6, № 3234]. У антрапаморфны код пры іншасказанні ўключаюцца таксама саматызмы: «*Хто гаворыць на ўсіх мовах?*». Язык [6, № 3275].

Структурна-семантычнае мадэляванне зместу ў беларускіх народных загадках пра школу, асвету і культуру ўключае таксама арнітаморфны код: «*Крылляў не маю, а хутка лятаю, сам мяне выпусціш, ды потым не зловіш*». Слова [6, № 3063]; «*Галубачка белая ў хату заляцела, а дзе і што сустракала, пра ўсё расказала*». Газета [6, № 3470]; «*Певень пяе на варотах, высунуўшы язык з рота*». Званок [6, № 3068].

Адным са спосабаў выражэння фігуральнай тактыкі маўленчага ўздзеяння ў дыскурсе аналізуюмых загадак з'яўляецца алегорыя: «*Белае поле, чорнае насенне разумны сее*». Письмо [6, № 3049]; «*Белае поле, чорнае насенне, хто яго сее, той разумее*». Кніга, письмо [6, № 3026] – (насенне = літары, поле = папера, сеяць = пісаць), да якой набліжаецца сімвал: «*З выгляду – мячык на восі стаячай, а сіла такая – усю зямлю трымае*». Глобус [6, № 3064] – (глобус – сімвал зямнога шара).

У складзе загадак пра школу, асвету і культуру сустракаюцца таксама загадкі-апісанні. У адрозненне ад іншых тыпаў, у загадках-апісаннях не называецца аб'ект-субстытут, які кадзіруе дэнатат, а ўказваюцца яго разнастайныя прыкметы, што ўключаюцца ў алгарытм загадкі. Гэта можа быць знешні выгляд, форма, месца знаходжання, прасторавая характарыстыка, дзеянне, матэрыял вырабу, прызначэнне прадмета. Апісанне дэнатата з'яўляецца, як правіла, комплексным і ўключае некалькі адметных уласцівасцей загаданага прадмета: «*Усё там: і зямля, і неба, і вада*». Кніга [6, № 3033]; «*Без душы, без цела за сто міль ляцела*». Письмо [6, № 3043]; «*І поўна, і роўна – канцы граюць*». Дудка [6, № 3107]; «*Сам пусты, голас густы, дроб выбівае, людзей сабірае*». Барабан [6, № 3109].

Даволі часта ў складзе аналізуюмых загадак сустракаюцца загадкі-пытанні, у якіх выражаецца зварот да адрасата і падкрэсліваецца маўленчая інтэнцыя аўтара. Такія загадкі актывізуюць увагу адрасата і ажыўляюць форму выражэння зместу, надаюць дыскурсу размоўную інтанацыю, якая стварае займальнасць і экспрэсіўнасць выкладу. Зашыфраваным дэнататам у загадках-пытаннях можа быць асоба: «*Які бацька кожны дзень дзяцей пералічвае?*» Настаўнік [6, № 3464]; «*Якая птушка імя пісьменніка носіць?*». Гогаль [6, № 3258]; канкрэтны прадмет: «*Як тая рэч завецца, што цэлы год лічыць і ніколі не саб'ецца?*». Каляндар [6, № 3472]; «*Што ў першы дзень года пачынаецца, а ў апошні канчаецца?*» Каляндар [6, № 3473]; «*Якое лісце ўдзень па аднаму лістку асыпаецца?*». Лісткі календара [6, № 3474]; «*Што плача, а слёз не мае?*». Скрыпка [6, № 3280]; дзеянне і час яго: «*Калі адзін піша белым па чорнаму, а ўсе астатнія чорным па беламу?*». На ўроку ў школе [6, № 3466]; адцягненае паняцце: «*Без чаго на свеце нічога не бывае?*». Без назвы [6, № 3284]; «*Без чаго чалавек не можа жыць?*». Без імені [6, № 3285].

Займальнасці апаведу і актывізацыі ўвагі адыгрывае ў загадках таксама зварот да адрасата ў форме загаднага ладу дзеяслова: «*Кінь на зямлю – не разаб'ецца, кінь на ваду, то расплывецца*». Папера. [6, № 3037]; «*Дай піць – будзе гаварыць*». Пяро, чарніла [6, № 3060].

У асобную групу можна выдзеліць загадкі, складзеныя ў выглядзе невялікай мініяцюры, у якой, найчасцей ад імя першай асобы, іншасказальна распавядаецца пра асаблівасці загаданай рэаліі: «*Яе мы сябрам называем, яна ж нам тайны адкрывае, мы з ёй павінны век дружыць, бо вучыць нас на свеце жыць*». Кніга [6, № 3036]; «*Заўсёды я тонкая і худая, ды ў тым мая сіла, што п'ю я чарніла*». Прамакатка [6, № 3055].

У навуковай літаратуры загадкі паводле формы выкладу зместу традыцыйна падзяляюцца на станоўчыя і адмоўныя [8]. У станоўчых загадваемых прадметы і іх метафарычныя эквіваленты супастаўляюцца на аснове падабенства па розных прыкметах. У адмоўных загадках праводзіцца аналогія з прадметамі і з'явамі, якія не маюць ніякіх адносін да зашыфраванага дэнатата, але валодаюць падобнымі адзнакамі і якасцямі. Такія загадкі прымушаюць адрасата разважаць і падказваюць правільны шлях разгадкі: «*Без языка, а гаворыць*». Кніга [6, № 3023]; «*Не чалавек, а размаўляе*». Кніга. [6, № 3024]; «*Не куст, а з лістамі (лісточкамі), не кашуля, а пашыта*». Кніжка [6, № 3028]; «*Без крылляў, а ляціць, без языка, а гаворыць*». Пісьмо [6, № 3044].

У залежнасці ад колькасці суадносін загаданых прадметаў і іх замяшчальнікаў у складзе большасці разглядаемых загадак выдзяляюцца загадкі з адным загаданым дэнататам, хаця сустракаюцца таксама загадкі з двума: «*Зямля белая, насенне чорнае, пяцёра аруць, двое сочаць, адзін кіруе*». Кніга і чалавек [6, № 3027] і трыма зашыфраванымі прадметамі: «*Тры браты на адным кані па белым полі едуць*». Пальцы, ручка, папера [6, № 3061]; «*Плыве без повада, расце без караня, а плача без слёз*». Вада, камень, скрышка [6, № 3099].

Асобныя загадкі разглядаемага зместу можна кваліфікаваць як задачу, прыведзеныя ў ёй колькасныя дадзеныя (лічбы, падлікі) падказваюць яе адгадку: «*Дваццаць два чалавекі забіць мяне хочуць; як заб'юць, адзінаццаць радуюцца, адзінаццаць сумуюць, а я жывы застаюся*». Футбольны мяч [6, № 3477].

Адметнасцю многіх аналізуемых загадак з'яўляецца спалучэнне ў іх структуры некалькіх прыёмаў іншасказання: «*Ноччу маўчыць, удзень гамоніць, маці другая, дзяцей навучае*». Школа [6, № 3022] – алегорыя + увасабленне; «*Ходзіць каля лесу, крычыць кукарэку, не курыца, не пяхух – дзеравяны нос*». Дудка [6, № 3103]; «*Не куст, а з лісточкамі, не рубашка, а шыта, не чалавек, а расказвае*». Кніга [6, № 3030]; «*У школе жыве і хоць нямая і не рухаецца, а кожнага навучыць, як сядзец і стаяць, як пісаць і чытаць*». Пярта [6, № 3469] – апісанне + метафара.

У структуры многіх загадак пра школу, асвету і культуру прысутнічае антытэза, якая ўзмацняе экспрэсію выражэння іх зместу: «*Белае поле, чорнае насенне разумны сее*». Пісьмо [6, № 3049]; «*Дзень прыбывае, а ён убывае*». Каляндар [6, № 3066]; «*Яна нарадзілася, але ніколі не ўмірае, хто з ёй пазнаецца, ніколі ўжо не растаецца*». Пісьменнасць [6, № 3465]; «*Ляжыць – маўчыць, а возьмеш – заплача*». Скрышка [6, № 3091].

Такім чынам, у беларускіх народных загадках пра школу, асвету і культуру выкарыстоўваюцца разнастайныя спосабы іншасказальнай вербалізацыі іх зместу: ужываюцца розныя тыпы метафарычнага пераносу ў загадках-метафарах, прысутнічае комплекснае апісанне знешніх і ўнутраных функцыянальных прыкмет загаданых рэалій у загадках-апісаннях, ужываецца прыём аксюмарану ў адмоўных загадках, падкрэсліваецца ілакуцыйны аспект у загадках-пытаннях. Фігуральныя прыёмы маўленчага выражэння, заснаваныя на выказванні зместу праз намёк, аналогію, падтэкст, якія актыўна выкарыстоўваюцца ў народных загадках пра школу, асвету і культуру, з'яўляюцца важным сродкам стварэння выразнасці, займальнасці і дасціпнасці іх дыскурсу.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Дементьев, В. В. Непрямая коммуникация и её жанры [Электронный ресурс] / В. В. Дементьев. – Саратов, 2000. – Режим доступа: <https://search.rsl.ru/ru/record/01000691084>. – Дата доступа: 28.09.2023.

2 Ключев, Е. В. Риторика. Инвенция. Диспозиция. Элокуция: учебное пособие для вузов / Е. В. Ключев. – М. : Приор, 1999. – 272 с.

3 Хазагеров, Т. Г. Общая риторика: курс лекций; Словарь риторических приёмов / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширяева ; отв. ред. Е. Н. Ширяев. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 320 с.

4 Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии / Редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. – Минск : «Навука і тэхніка», 1993. – 478 с.

5 Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларус. энцыкл.; пад рэд. А. Я. Міхневіча; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1994. – 657 с.

6 Загадкі. Рэд. А. С. Фядосік. (АН БССР. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. Беларус. нар. творчасць). – Мінск : «Навука і тэхніка», 1972. – 448 с.

7 Титова, Н. Г. История и изучение народных загадок в отечественном и зарубежном языкознании // Современная филология: материалы междунар. науч. конф. (г. Уфа, апрель 2011 г.). – Уфа : Лето, 2011. – С. 197 – 203.

8 Лазутин, С. Г. Поэтика русского фольклора: Учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / С. Г. Лазутин – М.: Высш. школа, 1981. – 221 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.infoliolib.info/philol/lazutin/2_1.html – Дата доступа: 03.10.2023.

The article examines figurative methods of verbalization of their content associated with the allegorical form of expression based on the material of Belarusian folk riddles about school, education and culture. At the same time, the main linguistic models of denotation encoding are determined – types of metaphorical transfer in riddles-metaphors, characteristics of external and internal functional features of hidden objects in riddles-descriptions, the method of opposition in negative riddles, illocutionary properties of riddles-questions and miniatures. The figurative and expressive potential of the marked figurative techniques in folk riddles about school, education and culture is determined.

Т. А. ФІЦНЕР

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

**ЛІРЫКА Я. ЯНІШЧЫЦ У КАНТЭКСЦЕ РАЗВІЦЦА
АЙЧЫННАЙ ЖАНОЧАЙ ТРАДЫЦЫІ**

У артыкуле прааналізаваны вершы і паэмы Я. Янішчыц, у якіх прадстаўлены шматлікія жаночыя вобразы, сярод якіх найперш звяртае на сябе ўвагу вобраз лірычнай гераіні, які ідэнтыфікуецца з самой паэткай, а таксама вобразы жанчыны-маці, жонкі, удавы, дачкі. Паэтку цікавіць таксама праблема захавання адносін (пачуцця кахання) у шлюбе. Асобная ўвага Я. Янішчыц звернута на пакаленне вясковых жанчын, што перажылі вайну.

Яўгенія Янішчыц, якую Д. Бугаёў называе “самай яркай беларускай паэтэсай” [1, с. 4], належыць да пакалення жанчын-творцаў, якое прынята вызначаць як “сярэдняе”. Паэтка, а гэта Р. Баравікова, В. Коўтун, Н. Мацяш, Г. Каржанеўская і інш., прыйшлі ў літаратуру ў 60-я гады мінулага стагоддзя. Гэта час, калі перарваная жаночая традыцыя ў айчыннай літаратуры заяўляла пра сябе нанова. Арыенцірам для жанчын-творцаў паранейшаму заставалася мужчынская літаратурная традыцыя, створаная імі сістэма каардынат, якой паэтка павінны былі адпавядаць, каб быць пачутымі. Нягледзячы на гэта кожная з пісьменніц знайшла свой адметны голас і стыль, стварыўшы высокамастацкія паэтычныя тэксты. Гэтаму ў пэўнай ступені паспрыяла філалагічная адукацыя. Падчас навучання будучыя знакамітыя паэтки мелі магчымасць далучыцца да сусветнай літаратуры, дзе жаночая традыцыя была ўжо больш прадстаўнічая.

Увага ў дадзеным артыкуле будзе звернута на жаночыя вобразы, створаныя паэткай, і жаночыя сацыяльныя ролі. Мы ўжо звярталіся да падобнага аналізу паэтычных твораў В. Коўтун [2] і Р. Баравіковай [3]. Паспрабуем выявіць адметнасць погляду Я. Янішчыц на жанчыну і яе ролю ў сям’і і грамадстве, што прадстаўлены ў шматлікіх вершах, а таксама паэмах.

Галерэя жаночых вобразаў у Я. Янішчыц вельмі прадстаўнічая. У ёй прысутнічаюць як знакамітыя жанчыны Беларусі (В. Палтаран, Е. Лось, Х. Лялько, Д. Бічэль, М. Захарэвіч, Н. Мацяш, В. Коўтун, Т. Бондар), так і сусветназвестныя жанчыны розных лёсаў і заняткаў (Г. Ахматава, М. Цвятаева, Л. Украінка, І. Дункан, Э. Сэкстан, М. Манро), а таксама і звычайныя вясковыя жанчыны з таго пакалення, што перажылі Вялікую Айчынную вайну і ў асяроддзі якіх вырасла будучая паэтка (маці, салдаткі, бабуля Паланея, Марыся, Ахрымчыха, цётка Матрона, Марыя, Ліда і інш.).

Увагу Я. Янішчыц прыцягваюць **вясковыя жанчыны** (жонкі, маці, удовы, салдаткі, “бяздзетныя” з-за вайны), сярод якіх яна вырасла і жыццё якіх было абпаленае вайной. Іх жыццёвая стойкасць з’яўлялася для яе прыкладам і ўзорам для пераймання. Менавіта іх вобразы прысутнічаюць у яе вершах. Сярод іх, бясспрэчна, вылучаецца вобраз маці і лірычная гераіня вершаў Я. Янішчыц, вельмі блізкая да самой аўтаркі, якую будзем вызначаць як “я”-гераіня. Д. Бугаёў у свой час адзначаў, што менавіта “вершы Янішчыц і станавіліся споведдзю яе душы” [1, с. 5], падмацоўваючы сваё выказванне словамі А. Блока, які сцвярджаў, што “чым мацнейшы лірычны паэт, тым паўней лёс яго адлюстروўваецца ў вершах” [цыт. па: 1, с. 5].

Вайна, бясспрэчна, прыносіць страты, найперш мужчынскія. Сацыяльная роля шматлікіх жанчын, якія не дачакаліся сваіх мужчын (мужоў-сыноў) пасля заканчэння

вайны, змянялася з ролі **жонкі-маці** на ролю **ўдавы** ці жанчыны **“бяздзетнай”** (якая або страціла дзяцей на вайне, або не мела магчымасці іх мець, бо муж ці не вярнуўся, ці вярнуўся калекам: *“Секане па сэрцы слова «тата». // Слова «мама» – громам ля вушэй”* [4, с. 184]). Гэта адлюстравана ў такіх вершах Я. Янішчыц, як “Цётка Матрона” (*“Глухая да песні, // Матрона пяе: // «Куды ж вас панесла, // Сыночкі мае»* [5, с. 10].), “Марыся” (*“Тры сокалы, тры песні, тры дубочки // Пайшлі па жорсткім прысаку вайны”* [5, с. 37].), “У бабулі Паланеі” (*“У бабулі Паланеі // Пяць сыноў і пяць магіл”* [4, с. 160]). Здаралася і найгоршае – вайна забірала адначасна і мужа, і сыноў. Шчасціла, калі вяртаўся, хоць і скалечаны, муж (верш “Сава і Марыя”), якому неабходныя догляд і маральная падтрымка. Гэта не палохала жонку, якая, не звяртаючы ўвагі на словы мужа *“Кінь мяне, Марыя! // Як са мной, то лепш ужо адной”*, ветліва яго ўшчувала і:

*Мыліцы паспешна падавала,
Адчыняла ў белы свет акно* [4, с. 184].

Бо з пункту гледжання цёткі Ліды і іншых удоў (верш “Салдаткі”), на плечы якіх у прамым сэнсе легла ўся праца, і мужчынская, і жаночая (*“Танталі ржышча, секлі буралом”*), вяртанне мужа-інваліда – гэта светлая мара і вялікае шчасце, а таксама і значная матэрыяльная падтрымка:

*А мой, што пад Берлінам, ў дваццаць два –
Няхай бы хоць вярнуўся інвалідам* [6, с. 23].

Са шматлікіх вершаў і паэмы “Ягадны хутар” паўстае перад чытачом **вобраз маці** паэткі. Гэты вобраз мае сваё канкрэтнае ўвасабленне, што падкрэсліваецца некаторымі фактамі з біяграфіі жанчыны, лёс якой таксама пазначылі *“скруха, вайна і крыжы”* [4, с. 183]. На першы погляд нічым не адметную вясковую жанчыну, сваю маці, Я. Янішчыц лічыць паэтэсай і адначасна праніклівым крытыкам (верш “Мама”):

*Не ўсё-ткі не я: мая мама – паэтэса
Са шчымлівай грудной песняй,
З клопатамі пякучымі <...> [6, с. 67].
А вершы баюся чытаць,
каб мяне*

*На глухой не злавіла ноце
Мама – мая паэтэса* [6, с. 68].

Дачка-паэтка ўяўляе і малое пасляваенны вобраз маці *“з пяцімесячным на руках”*, “удовай”, са сваім жаночым страхам, *“як жыць адной маладзіцы”*? Аднак гэты страх жанчына пераплаўляе ў працу, песню і ўсмешку:

*Мільгае за поўнач акно яе, –
Удовай не спіцца:
Машынка стукоча. І мама пяе,
Абшывае сваю Велясніцу:
Каму – за пакосы, каму – за каня,
Каму – за шчырае дзякуй.
Сустракае яна прасветленнасць дня
Усмешкай – адвыклася плакаць* [6, с. 67].

Разам з тым вобраз маці паэткі тыповы і пададзены ў традыцыях айчынай літаратуры. Гэта цягавітая (*“Ты косіш сена, колеш дровы // Мудрэй равеснікаў-мужчын”* [4, с. 171]), з добрым сэрцам і невымернай любоўю да сваіх дзяцей жанчына, якая з усіх дабротаў і багацця свету выбірае іх дабрабыт і шчасце:

*Не раз, не два над ямінай стаяла,
Не знаючы сямейнага зацішша.
А мне лісты вясёлыя пісала,
Прывыкла я – і не чакала іншых* [4, с. 171].

Пяшчота маці ў адносінах да ўжо дарослай дачкі, якая прыехала летам у госці з унукам, прадстаўлена і ў “Зорнай паэме”. Маці не хоча пазбавіць дачку задавальнення наведаць лес і назбіраць ягад, і адначасна беражэ яе салодкі сон на світанні:

*Пахне аерам на сёмуху ў хаце,
Ранак стрыжэ растрывожаны стрыж.*

Будзіць на зорцы, шкадуючы, маці:

“Ягады, дзетка, няўзгадкі праспіш” [6, с. 162].

Маці вельмі чулая ў адносінах да сваёй таленавітай дачкі. Яна інтуітыўна прадчувае пагрозу, што нясе дачцэ яе адоранасць, яе самаадданае служэнне паэзіі (верш “Празарэнне душы ці кляйноты...”), таму асцярожна, далікатна, ненавязліва выказвае сваё меркаванне, спрабуе ўратаваць дачку ад, на яе думку, “кандальнай” работы”:

Бласлаўёна стажэчак завершым,

І прамовіць матуля ў жальбе:

“Як цябе ўратаваць мне ад вершаў,

Ад самоты, што з’ела цябе!” [4, с. 71].

Адданаць зямлі і людзям (суседзям, аднавяскоўцам), звыкламу ладу жыцця і ўзаемаадносінам настолькі моцныя, што маці не ў стане адмовіцца ад вёскі і пераехаць у сталіцу да дачкі, якая кліча да сябе. Свой выбар на карысць малой радзімы ў лісце да яе маці тлумачыць наступным чынам:

“Там лес людзей, ды ўсё ж не мой лясок”.

І чую я, як светла словы ткуцца,

І гэтак светла ліст яе чытаць:

“Я не магу з людзямі размінуцца,

Мне трэба нешта ў кожнага спытаць” [4, с. 163].

Невымернай любоўю прасякнуты радкі Я. Янішчыц, прысвечаныя маці, якая для яе адна з тых нямногіх ніцей, што звязвае з жыццём. На душы ў “я”-гераніі-дачкі цяплее ад таго, што “*йшчэ на кроснах тчэ нязменна мама // Зялёную паэзію жыцця*” [6, с. 170], што яшчэ ёсць каму сказаць: “*Дзень добры, мама! // Гэта зноўку я, // Уся твая гаркота і надзея*” [4, с. 172]. Разам з тым дачка вельмі хвалюецца, што “*снег не сходзіць з <...> галавы*” маці, хоць “*лівень вясновы лясочка*” [4, с. 174].

Адна з праблем, да асэнсавання якой у сваёй паэтычнай творчасці звяртаецца Я. Янішчыц, **праблема захавання адносін у шлюбе**. Паэтка звяртаецца да вопыту свайго маленства, там шукае прататыпы для вобразаў, створаных яе паэтычным талентам. Яна захапляецца вясковымі парамі, якія здолелі пранесці пачуццё кахання праз жыццё, змаглі захаваць блізкія адносіны ў сям’і. Такія ўзаемаадносіны намалёваны ў вершах “Сава і Марыя” (“*...Зберагаў хто серабро і злата, // А Марыя Саву берагла*” [4, с. 184].), “Ахрымчыха” (“*«Не пакідай мяне адну, Ахрым!..» – // То плакала ўдава і галасіла*” [4, с. 182]). Каханнем вясковых жанчын аўтарка прычашчаецца, здзіўляецца іх цяпенню, жыццёвай сіле, высакароднасці. “Я”-геранія, у адрозненне ад Ахрымчыхі, якой “*было за шэсцьдзесят*”, калі тая пахавала мужа, з якім “*яшчэ не нажылася*”, але знайшла ў сабе сілы жыць і працаваць, шчыра прамаўляе:

Мне трыццаць тры. А я ўжо – набылася.

Мне страшна й грэзіна, цётка, прад табой [4, с. 182].

У паэме “Акно ў дождж” Я. Янішчыц працягвае шукаць адказ на пытанне: “*А дзе ж накрыты згодай дом?*” [6, с. 159]. Пошукі нязменна прыводзяць яе да вопыту “*вясковай цёткі*”, якая выступае ў паэме ў якасці эксперта і дае адказ на пытанне “*У чым жыцця сямейны змест*” [6, с. 159]. Адказ шчыры і, падаецца, хоць і прыземлены, але натуральны, які вынікае з логікі сумеснага жыцця ў сям’і і з сумесных клопатаў аб ёй, калі часам неабходна пераступаць праз уласныя крыўды дзеля інтарэсаў сям’і:

“Як нецвярозы дух злаўлю –

Іду ў гарод і дваццаць сотак

*На тэй гарачцы прапалю.
 Глядзіш, назаўтра – як шаўковы,
 Хоць ты з яго вяроўкі ві:
 Габлюе, косіць, коле дровы,
 Ну, і клянецца у любві.
 Ну а любві тае, вядома, –
 Што дзеткі ёсць і цёплы дом.
 Любоў жа часам, як салома:
 Падпаліш – дыхай папялком.
 Бывае, што й ад слёз не спіцца,
 І душыць грудзі крыўды ком.
 Бывае ўсякае, сініца...” [6, с. 159].*

“Я”-гераіня паэзіі Я. Янішчыц “з журбот уласнага быцця” [6, с. 159] добра ведае, “Што надта ж цяжка быць каханай // На працягу ўсяго жыцця” [6, с. 159], што патрэбна ўмець “забыць, што страчана даўно” [6, с. 160], аднак гэтыя веды не сталіся вызначальнымі ў жыцці паэтки, пра што сведчыць яе любоўная лірыка, гаворка пра якую патрабуе асобнага даследавання.

Такім чынам, прааналізаваныя паэтычныя тэксты Я. Янішчыц дазваляюць сцвярджаць, што сярод прадстаўленых у яе паэзіі жаночых вобразаў, увагу паэтки прыцягваюць вясковыя жанчыны (жонкі, маці, ўдовы, жанчыны, што страцілі сыноў на вайне), сярод якіх яна правяла сваё маленства. Іх лёсы, абпаленыя вайной, даюць лірычнай гераіні прыклад трываласці і стойкасці, умення супрацьстаяць жыццёвым нягодам, пры гэтым не страчваюць радасць жыцця, зберагаць лад у сям’і, каханне. Сярод гэтых вобразаў вылучаецца вобраз маці паэтки, прадстаўленай як адной з вясковых кабет і разам з тым надзеленай творчым пачаткам, пяшчотай, вернасцю роднаму краю; а таксама вобраз “я”-гераіні-дачкі, шчырай у сваёй любові да маці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Бугаёў, Д. Летуценніца на скразняках эпохі / Д. Бугаёў // Янішчыц, Я. Выбранае / Уклад. А. Канапелькі і В. Коўтун; Прадм. Д. Бугаёва. – Мінск : Маст. літ., 2000. – С. 3–18.
- 2 Лірыка В. Коўтун у кантэксце развіцця айчынай жаночай традыцыі // Роднае слова. – 2021. – № 3. – С. 9 – 12.
- 3 “Каханне, ты – прывабная быліна, // дзе з двух герояў нехта вечны раб”: да 75-годдзя з дня нараджэння Р. Баравіковай // Роднае слова. – 2022. – № 5. – С. 37 – 41.
- 4 Янішчыц, Я. Выбранае / Я. Янішчыц / Уклад. А. Канапелькі і В. Коўтун; Прадм. Д. Бугаёва. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 351 с.
- 5 Янішчыц, Я. На беразе пляча: Лірыка / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 96 с.
- 6 Яўгенія Янішчыц: творы, жыццяпіс, каментары. У 4 т. Т. 2 / уклад.: С. У. Калядка, Т. П. Аўсяннікава; рэд. тома Л. Г. Кісялёва. – Мінск : Беларуская навука, 2017. – 600 с.

The article analyzes the poems and poems of Y. Yanishchits, which present many female images, among which the image of the lyrical heroine, identified with the poet herself, as well as the images of a woman-mother, wife, widow, daughter, attracts attention. The poet is also interested in the problem of preserving relationships (feelings of love) in marriage. Special attention of Y. Janishchits is drawn to the generation of village women who survived the war.

К. Л. ХАЗАНАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЗВА ЛІКУ АДЗІН У БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПРЫКАЗКАХ І ПРЫМАЎКАХ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці ўжывання назвы ліку *адзін* у беларускіх народных прыказках і прымаўках. Назва ліку *адзін* у парэміях выконвае функцыі лічэбніка пры абазначэнні адпаведнай колькасці і ўжыванні ў спалучэнні з назоўнікам. Лексема *адзін* у парэміях часта перажывае лексічную транспазіцыю і выкарыстоўваецца ў функцыі займенніка, назоўніка і часціцы. У вялікай колькасці беларускіх выслоўяў адзначаецца ўжыванне назвы ліку *адзін* у спалучэнні з іншымі назвамі лікаў (*два, тры, сем, дзесяць, сто*).

Прыказкі і прымаўкі – гэта рэпрэзентанты народнай мудрасці, якія прапануюць каштоўныя парады наконт шматлікіх жыццёвых абставін, а таксама ўтрымліваюць многія лексічныя складнікі, што адлюстроўваюць асобныя рэаліі жыцця і побыту народа некалькі пакаленняў таму.

У беларускіх народных парэміях маюцца адметныя ўзгадкі элементаў старадаўняга побыту [1; 2; 3], частак тагачаснага адзення і абутку [4], традыцыйных страў і напояў [5; 6], рэалій спрадвечнага прыроднага асяроддзя [7].

Пастаянна ўжывальнай лексіка-граматычнай часткай слоўніка беларускіх народных прыказак і прымавак з’яўляюцца назвы лікаў. Натуральна, што часцей у выслоўях адзначаюцца простыя назвы лікаў ад аднаго да дзесяці, што абумоўлена больш раннім іх паходжаннем. Складаныя і састаўныя назвы лікаў з’явіліся ў мове храналагічна пазней і фіксуюцца ў парэміях радзей за простыя.

Аб’ектам нашага этналінгвістычнага даследавання сталі беларускія народныя прыказкі і прымаўкі, у склад якіх уваходзіць назва ліку *адзін*. Прадметам даследавання з’явіўся семантычна-стылістычны патэнцыял назвы ліку *адзін* у беларускіх народных прыказках і прымаўках.

Пад нашу ўвагу трапіла 78 выказаў, адзначаных у грунтоўным акадэмічным навукова сістэматызаваным зводзе беларускіх народных прыказак і прымавак пад рэдакцыяй А. С. Фядосіка [8].

Сярод даследаваных выслоўяў значная колькасць выказаў (20) утрымлівае назву ліку *адзін* у спалучэнні з назоўнікам: *Адзін дуб у полі – то не лес* [8, с. 373]; *Адзін блін, і тэй на рэшаце* [8, с. 242]; *Зімой і летам адным цветом* [8, с. 70]. Як правіла, у такіх словазлучэннях лексема *адзін* у прыказках абазначае колькасць прадметаў, названых назоўнікам, і выконвае функцыі лічэбніка: *Буду хадзіць без забот: адзін лапаць, адзін бот* [8, с. 265]; *На адзін цвік усяго не навесіш* [8, с. 374]. Зрэдку ў адпаведнай колькасці ў выслоўях выступаюць асобы: *Адзін у полі не воін* [8, с. 373]; *Прыдзець марац, не адзін заплачаць старац* [8, с. 78].

Варта заважыць, што некаторыя спалучэнні лічэбніка *адзін* з назоўнікам у старажытных аўтараў прыказак і прымавак мелі большую за іншыя папулярнасць і ўжываюцца ў некалькіх прыказках. Неаднаразова фіксуюцца спалучэнні:

– *адзін чорт: Адзін чорт падтыркае, а ўсе круцяцца* [8, с. 375]; *Адзін чорт да й тэй умазаўся* [8, с. 348];

– *адзін грош: Харош, харош, а ў кішані адзін грош* [8, с. 479]; *Харош, харош, а ў кармане адзін грош* [8, с. 479]; *Годзі на адзін грош танцаваць* [8, с. 362];

– адзін раз: *Ружжо адзін раз у год само страляе* [8, с. 155]; *Ён любіць толькі самога сябе і то адзін раз у год* [8, с. 380].

У залежнасці ад граматычных прыкмет слова *адзін* у кантэкставым слоўным асяроддзі парэміі ўказаная назва ліку можа мяняць сваю лексіка-граматычную прызначнасць і перажывае лінгвістычную транспазіцыю. У некаторых выслоўях слова адзін пранаміналізуецца, указваючы на прыкмету рэаліі, аднак не называючы канкрэтна: *На адзін год многа прыгод* [8, с. 89]; *Адзін рок з’еў дзесяць* [8, с. 226]. Пранаміналізаваная назва ліку *адзін* у моўнай сітуацыі прыказкі ў спалучэнні з назоўнікам *год* (як варыянт сустракаецца паланізм *рок*) з’яўляецца няпэўным (неазначальным) займеннікам, роўным паводле семантыкі займенніку *нейкі, які-небудзь*.

У беларускіх прыказках і прымаўках адзначаюцца таксама выпадкі партыкуляцыі слова адзін, калі гэтая назва ліку надае дадатковае адценне выдзялення пэўнай рэаліі з шэрагу падобных: *Увесь лес роўны, адзін гук доўгі* [8, с. 70]. Лексічнае значэнне слова становіцца функцыянальным, што прыводзіць да транспазіцыі назвы ліку *адзін* у часціцу: *Адзін хлеб прыедліў* [8, с. 235]; *Адзін хлеб прыеўся* [8, с. 235].

Беларускія парэміі прапануюць моўныя сітуацыі, дзе назва ліку *адзін* выкарыстоўваецца ў функцыі абмежавальнай часціцы: *На Івана прасіце, дзеткі, у Бога дажджу, а пасля Івана я і адзін упрашу* [8, с. 110].

Разам з тым слова *адзін* фіксуецца ў беларускіх народных парэміях і не ў спалучэнні з назоўнікамі: *Адзін дасуж, да не дуж* [8, с. 373]. Так назва ліку *адзін* набывае намінатыўнасць і здольнасць непасрэдна ўказваць на асобу і субстантывуецца: *Адзін усім не ўгодзіць* [8, с. 376].

Для большасці выпадкаў ужывання лексемы *адзін* у беларускіх прыказках і прымаўках уласціва спалучэнне ў межах аднаго выразу некалькіх назваў лікаў. Такіх словаўжыванняў намі вызначана 55. У многіх выказах спалучэнне розных назваў ліку мае на мэце супрацьпастаўленне.

У частцы народных выслоўяў (17) адбываецца супрацьпастаўленне назвы *адзін* і парадкавага лічэбніка *другі*: *Дзень дню розь: адзін – матка, а другі – мачаха* [8, с. 89].

Падобныя словаўжыванні ўяўляюць сабой прыклады пранаміналізацыі лічэбнікаў, пра якую адзначалася вышэй. Абодва лікавыя найменні маюць функцыі займеннікаў. Слова *адзін* ужываецца ў значэнні неазначальнага займенніка ‘нейкі’, а лексема *другі* мае семантыку азначальнага займенніка ‘іншы’: *Адзін раз густа, а другі раз пуста* [8, с. 256]; *Адзін бок наб’е, другі мёдам налье* [8, с. 432].

У некаторых прыказках пры спалучэнні назваў ліку *адзін – другі* лексема *адзін* субстантывуецца: *У суседстве жыць – адзін другому служыць* [8, с. 386]; *Адзін другога даводзіць да ліхога* [8, с. 383]; *Адны плачуць, другія скачуць* [8, с. 431]; *Так на свеце вядзецца: адзін плача, другі смяецца* [8, с. 431].

Стылістычныя функцыі выражэння супрацьпастаўлення далі магчымасць выкарыстаць пару *адзін – другі* пры адлюстраванні рэалій, што маюць значныя адрозненні і нават супрацьлегласці: *Адзін дзень аглобляй падважвай, а другі дзень – як з прывязі сарваўся* [8, с. 190]; *Дварнэя сабакі сышлісь: адзін рыжы, другей чорны* [8, с. 205]; *Адзін пень гарэў, а другі спіну грэў* [8, с. 433]. У такіх выпадках слова *другі* функцыянуе як парадкавы лічэбнік мае семантыку ‘наступны пасля першага’: *Смех з панскіх ботаў: адзін згарэў, другі сабака з’еў* [8, с. 301].

Падобныя прыказкі адлюстроўваюць адметнасці розных каляндарных дат, узгадваючы пра прысвяткі, што адзначаюцца ў традыцыйным народным календары ў розныя поры года: *Два Юр’я ды абодва дурні: адзін галодны, а другі халодны* [8, с. 98]; *Былі два Юр’і, два дурні: адзін галодны, другі халодны* [8, с. 99]; *Колькі адзін Мікола дасць снегу, столькі другі дасць травы* [8, с. 101].

Пашыранасць названага словаўжывання пары *адзін – другі* ў беларускіх народных парэміях абумоўлена захаванай з агульнаўсходнеславянскіх часоў семантыкай лексемы *други* ‘іншы’, замацаванай у слове сучаснай рускай мовы *другой*, у той час, як у гаворках, што сталі асновай беларускай мовы, слова *другі* замацавалася з семантыкай ‘наступны пасля першага’.

Ужыванне ў складзе беларускіх прыказкаў некалькіх назваў лікаў выразна дыферэнцуецца паводле таго, да якога разраду належыць лічэбнік, што выкарыстоўваецца ў выразе акрамя слова *адзін*. Спалучэнне назвы ліку *адзін* і колькасных лічэбнікаў мае на мэце ў народных выслоўях супрацьпастаўленне адзінкавасці і множнасці.

У парэміях адзінкавая колькасць проціпастаўляецца падвойнай: *Адна ралля – адзін серп, дзве раллі – два сярпы* [8, с. 134]; *Дарожшы адзін стары друг, як новых двух* [8, с. 382].

Супастаўленне адзінкавай і падвойнай колькасці у выслоўях адбываецца пры аповедзе пра парныя рэаліі: *У палкі два канцы – адзін канец на нам, а другі на панам* [8, с. 318].

Паказанае супрацьпастаўленне ў прыказках таксама метафарычна адлюстроўвае народныя высновы наконт абстрактных паняццяў: *Не дай, то адзін гнеў, як дасі, то будзе два* [8, с. 489]; *Не пазычай – адзін гнеў, а пазычыў, то два гневы* [8, с. 489].

Часам назва ліку *адзін* ужываецца ў прыказцы ў супастаўленні з лічэбнікам *два*, з’яўляецца субстантывам: *Адзін двом панам не ўгодзіць* [8, с. 316].

Для беларускіх парэмій уласцівае супастаўленне назваў ліку *адзін* і *тры*: *Адзін дзень варты трох для таго, хто робіць усё ў пару* [8, с. 173]; *Адзін раз укусі, а тры сербаны* [8, с. 261].

Беларуская парэмійная скарбонка прапануе варыянты многіх выслоўяў. І часам у прыказках вар’іруецца менавіта колькасць, якая супрацьпастаўляецца адзінкавасці: *На адно кусайла на тры сярбайлы* [8, с. 261]; *На адне кусала сем сярбалаў* [8, с. 261].

Лічэбнік *сем* даволі пашыраны ў слоўнікавым складзе беларускіх прыказак і прымавак. І часта ў выслоўях ужываецца разам з назвай ліку *адзін*. Праз спалучэнне ў выразе назваў ліку *адзін* і *сем* таксама адбываецца супрацьпастаўленне адзінкавасці і множнасці ў беларускіх парэміях: *Сем разоў адмерай, адзін раз адрэж* [8, с. 462]; *У адзін дзень сем перамен* [8, с. 90]; *На сем двор адзін тапор* [8, с. 215]; *Сем бед, адзін атвет* [8, с. 441].

Пры гэтым ў некаторых выслоўях адпаведную колькасць называе зборны лічэбнік: *Адзін з сошкаю, а сямёра з ложкаю* [8, с. 426]. Варта ўзгадаць і пра адлічэбнікавае прыслоўе: *Адзін купіў – усемярых не прадасі* [8, с. 464].

У паказаных стылістычных умовах фіксуецца і лічэбнік *дзесяць*: *Адзін прут болей, як дзесяць рук* [8, с. 149]. Цікавыя варыянты спалучэння лічэбнікаў прапануе беларускі фальклор: *Лепш дзесяць прыцяляў, ніж адзін вораг* [8, с. 383]; *Лепш адзін прыцель, як дзесяць варагоў* [8, с. 383]. Як і іншыя паказальнікі колькасці, і колькасць *дзесяць* адлюстроўваецца ў парэміях у форме зборнага лічэбніка: *Дзесяць аднаго спамогуць, а адзін дзесяцёх не спаможа, а сам сябе згубіць* [8, с. 371]; *Адзін дзесянёх не спаможа, барджэй згіне* [8, с. 371].

Беларускі прыказкавы слоўнік уважлівы таксама да назваў большай колькасці, якія праз спалучэнні ў парэміі з лексмай *адзін* адлюстроўваюць адносіны адзінкавасці і мноства: *На саракі ў адзін дзень сорака марозаў* [8, с. 97]; *У пана горла – прорва: тысяча працуе, адзін прагарцуе* [8, с. 303]; *Адзін сноп ці сто коп – хлеба на год* [8, с. 236]. Лічэбнік *сто* ў названым словаўжыванні мае асаблівую папулярнасць: *Дзе адзін танцуе, там сто гаруе* [8, с. 302]; *Хлеба хватае на год: сто коп і адзін сноп* [8, с. 236]; *Кармі курыцу хоць сто лет, дык адзін абед* [8, с. 259].

У беларускіх народных парэміях адзначаецца супастаўленне назваў лікаў у колькасці, большай за два: *Сем сёл, адзін вол, а дзесяць прыганятых* [8, с. 310]. Такія словаўжыванні могуць распавядаць пра адметнасці традыцыйнага беларускага календара: *Каля Уласа сем марозаў: тры да Уласа, адзін на Уласа і тры пасля Уласа* [8, с. 97].

Адметнае стылістычнае ўздзеянне дасягаецца ў парэміях праз выкарыстанне ў выразе розных разрадаў лічэбнікаў у розных стылістычных словаўжываннях: *На сем двор адзін тапор: адзін рубіць, а шэсцера ў кулак трубяць* [8, с. 215].

Разгляд слоўнікавага складу беларускіх прыказак і прымавак паказаў частотнасць ужывання назвы ліку *адзін*. Названая лексема выкарыстоўваецца ў розных стылістычных функцыях. Назва ліку *адзін* у парэміях выконвае функцыі лічэбніка пры абазначэнні адпаведнай колькасці і ўжыванні ў спалучэнні з назоўнікам. Лексема *адзін* у парэміях часта перажывае лексіка-граматычную транспазіцыю і выкарыстоўваецца ў функцыі займенніка, назоўніка і часціцы. У вялікай колькасці беларускіх выслоўяў адзначаецца ўжыванне назвы ліку *адзін* у спалучэнні з іншымі назвамі лікаў. Такое спалучэнне мае на мэце адлюстраваць супрацьпастаўленне адзінкавасці і множнасці. Да самых папулярных назваў ліку, што выкарыстоўваюцца ў парэміях разам з найменне *адзін*, адносяцца назвы *тры, сем, дзесяць*.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Хазанавы, К. Л. Назвы свят і прысвяткаў у беларускіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанавы // І сказаў Хрыстос: “Ідзіце да мяне..” : зборнік артыкулаў па матэрыялах навуковых чытанняў “Мова – Рэлігія - культура”, прысвечаных 70-годдзю з дня нараджэння і 30-годдзю беларусазнаўчай дзейнасці ксёндза-каноніка Уладзіслава Завальнюка (Мінск, 25 кастрычніка 2019 г.) / рэдкал. М. І. Свістунова (адк. рэд.) [і інш.]; пад агул. рэд. прафесара М. Р. Прыгодзіча. – Мінск : Колорград, 2021. – С. 243–252.

2 Хазанавы, К. Л. Рэфлексы даметрычнай сістэмы вымярэння ў беларускіх народных парэміях / К. Л. Хазанавы // Традыцыі Скарыны [Электронны рэсурс] : зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны, Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны ; рэдкал.: А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Электр. тэкст. дадз. (аб’ём 4,14 Мб). – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2022. – С. 252 – 255.

3 Хазанавы, К. Л. Найменні посуду ў беларускіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанавы // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 32 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2022. – С.463–469.

4 Хазанавы, К. Л. Найменні абутку ў беларускіх народных прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанавы // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 34 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2023. – С. 601–608.

5 Хазанавы, К. Л. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі з нутрыцыялагічнай лексікай / К. Л. Хазанавы // Известия Гомельского государственного университета имени Ф.Скорины. – 2021. – № 4 (127). Гуманитарные науки. – С. 166–170.

6 Хазанавы, К. Л. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі з назвамі хлебабулачных вырабаў / К. Л. Хазанавы // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 30 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2021. – С. 326–331.

7 Хазанавы, К. Л. Зааморфныя вобразы ў беларускіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанавы // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 26 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2019. – С. 327–332.

8 Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. Кн. 1 / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 560 с.

The article research the features of the use of the number *one* in Belarusian folk proverbs and sayings. The number *one* in paremies performs the functions of a numeral when denoting the corresponding number and when used in combination with a noun. Lexeme *one* in paremias often undergoes lexical transposition and is used in the function of pronoun, noun and particle. A large number of Belarusian proverbs note the use of the name of the number *one* in combination with other names of numbers (*two, three, seven, ten, one hundred*).

Е. И. ХОЛЯВКО

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ЛОГОТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТВОРЧЕСТВА А. П. ЧЕХОВА

В статье рассматривается своеобразие художественных средств психологического воздействия на читателя; характеризуются истоки обыденно-психологических воззрений и проблем речевой коммуникации чеховских персонажей; содержится обоснование близости творчества А. П. Чехова теории и практике логотерапии, что дает возможность объяснить причины востребованности произведений классика нашими современниками, а также влияния творчества писателя на другие виды искусства.

«Прав тот, кто искренен» [1]. Эти слова А. П. Чехова могут быть ключом к объяснению востребованности его творчества в наше время. Тексты А. П. Чехова – притягательная основа для создания новых художественных произведений разных видов искусства. Известно, например, что по числу сценических воплощений А. П. Чехов уступает только В. Шекспиру. И это объяснимо, поскольку чеховский свет проявит самобытность каждого художника, с этим светом соприкоснувшегося.

Но вот востребованность чеховского творчества индивидуальным читателем в сложных ситуациях обыденной жизни требует объяснения. Ведь чеховский текст вовсе не соответствует современной позитивной поп-психологии, призывающей любить себя за очевидные тебе (иногда только тебе) качества и достижения. А. П. Чехов вроде бы и согласен: у него находим: «Никто не хочет любить в нас обыкновенного человека» [1]; но почти все его герои совсем не герои, и их намерения и уникальные задатки приводят их либо к пребыванию в иллюзиях относительно своей жизни, либо ко встрече с реальностью, в которой они вдруг оказываются «обыкновенным ше-е-ловеком» [1]. И никому из персонажей так и не подарил автор «небо в алмазах» [1]. Несмотря на горячую, полную любви и веры речь Сони в «Дяде Ване», остается ощущение несбыточности и устремленности к будущему «небу в алмазах», повторяемого обещания «мы отдохнем» [1].

А. П. Чехов не обещает. Но можно прислушаться к монологу Нины Заречной «Умей нести свой крест и веруй. Я верую, и мне не так больно, и когда я думаю о своем призвании, то не боюсь жизни» [1]. И это о сложности простой жизни, о способе преодоления неизбежных трудностей и страданий, и о направленности жизни. «Прав тот, кто искренен» [1].

И все же, почему творчество А. П. Чехова оказывает воздействие на умонастроение современного читателя, улучшая эмоциональное состояние обыкновенного человека, оказавшегося в слабой позиции в попытке перехода, часто вынужденного, от быта к бытию. Создается парадоксальное впечатление, что при всем мраке жизни персонажей А. П. Чехова, несбыточности их надежд, несоответствии их представлений реальности писатель дает читателю целительную и жизнеутверждающую идею веры в красоту, чистоту, правду и свет.

Бесспорно, что выдающееся художественное произведение способствует самопознанию человека. Однако поиск объективной основы воздействия чеховского текста приводит к открытию поразительной связи с теорией и практикой логотерапии, современного направления экзистенциальной психологии. Эта связь сущностная, но она проявляется и в ситуации терапевтического запроса, и в характеристике методов, и в стиле взаимодействия с адресатом.

Обращение к Чехову, личностное, непрофессиональное, в трудных случаях, в попытке настроить настроение соответствует логотерапевтическому запросу при фрустра-

ции в случае необходимости выбора, переоценки приоритетов и постфрустрационных ощущениях бессилия, безволия, пустоты жизни, страха перед жизнью – ставшего хрестоматийным чеховского футляра.

Логотерапия дает возможность человеку найти новую жизненную мотивацию, сформулировать смысл индивидуального существования. Свобода воли в заданных обстоятельствах, воля к смыслу и ответственность за свой жизненный выбор являются основными понятиями логотерапевтической теории. Но ведь и А. П. Чехов говорит о том же, не только всерьез об опыте выдавливания раба из себя, не только о сахалинском выборе («*все просахалинено*» [1]), но и о попытках обустройства жизни его персонажами: при всей пестроте характеров наблюдается регулярный выбор между быть и казаться. Невоплощенная реальность «Трех сестер», образы Анны Сергеевны («Дама с собачкой») или Мисюсь («Дом с мезонином») не более деятельны. «Это "воплощенное бессилие, само себя связывающее чувством своей обреченности болоту и жизненной топи" [2]: попытка экзистенциальной наполненности в повести «Три года», или Андрей Ефимыч в «Палате № 6», который *«чрезвычайно любит ум и честность, но чтобы устроить около себя жизнь умную и честную, у него не хватает характера и веры в свое право»* [1].

Логотерапия помогает придать индивидуальной жизни смысл, во-первых, через созидательную деятельность, творчество; во-вторых, через новый опыт, новые ощущения; в-третьих, не через отрицание, а через преодоление, переосмысление пути страдания. В результате меняется акцентуация с внутреннего на внешнее, что позволяет отвлечься от собственных страданий. Человек призван обустроить свою жизнь. И в полном согласии с логотерапией выглядит ирония А. П. Чехова, еще досахалинская: *«Жизнь – пренеприятная штука, но сделать её приятной очень нетрудно... Для того, чтобы ощущать в себе счастье без перерыва даже в минуты скорби и печали нужно: а) уметь довольствоваться настоящим и б) радоваться сознанию, что «могло быть и хуже»* [1].

«Сделать её приятной очень нетрудно» ... На самом деле трудно, поэтому звучат выстрелы в чеховских произведениях: «Иванов», «Чайка», «Дядя Ваня», «Три сестры», но поэтому и так много произведений с открытым финалом – Жизнь продолжается. Жизнь и есть твоё творчество. Живи своё!

Логотерапия и призывает не к пассивному существованию, жизни в режиме ожидания лучшего, стремлению соответствовать авторитетному мнению, а к активному проживанию своей жизни. В самых невероятных жизненных условиях такая позиция позволяет человеку выжить.

В. Франкл сформулировал основные принципы логотерапии [3]: ценность творчества (то, что индивид отдает жизни посредством творческой деятельности); ценность переживания (то, как личность включается в переживание, например, любви); ценность отношения (то, как человек принимает жизненные ситуации, которые не в его власти изменить).

В текстах А. П. Чехова можно обнаружить применение всех методов логотерапии: логоанализ (инвентаризация) (характерны пьесы «Вишневый сад», «Иванов»), парадоксальная интенция («Архиерей», «Скучная история»), дерефлексия (переключение с себя на окружающий мир) («Дом с мезонином», «Три сестры», «Дядя Ваня»).

Темные мысли для А. П. Чехова постепенно представляются уже не препятствием, а возможностью осознать своё восприятие окружающего мира и людей.

Но и логотерапевты считают, что «не человек должен спрашивать, в чем смысл его жизни; он должен сознавать, что он и есть тот, у кого спрашивают, – что этот вопрос обращен к нему, и что никто за него на этот вопрос не ответит» [4].

Невозможно найти абстрактный смысл жизни. У каждого из нас своё собственное призвание и жизненная миссия; каждый должен выносить в душе своё собственное предназначение, которое ему надлежит осуществить. Жизнь каждого человеческого существа незаменима и неповторима. Уникальна в том числе и жизненная задача человека, равно

как и пути ее осуществления. «Каждое человеческое существо является чем-то уникальным, и каждая жизненная ситуация в чем-то неповторима. С этой уникальностью и неповторимостью и соотносятся конкретные задачи каждого человека. Итак, отдельный человек в отдельный момент времени может выполнять только одну задачу, но как раз эта уникальность и делает его задание безусловным. Мир мы видим в какой-то относительной перспективе, но каждая точка зрения соответствует единственной в своем роде правильной перспективе. Абсолютная правильность тоже существует – не вопреки, а благодаря относительности частных перспектив» [3].

А. П. Чехов – доктор, не судья, не наставник и не учитель – призывает: «*Не уставайте делать добро... Счастья нет и не должно его быть, а если в жизни есть смысл и цель, то смысл этот и цель вовсе не в нашем счастье, а в чём-то более разумном и великом. Делайте добро!*». И еще: «*Берегите в себе человека!*» [1]

А. П. Чехов использует художественные образы, посредством которых ведет диалог с читателем. Когда читаешь текст, осознаешь соотнесенность с логотерапевтическим диалогом. При невозможности достоверной инвентаризации (возрастной, к примеру) происходит вербализация через создание образа посредника. И герои А. П. Чехова такие посредники между автором и читателем. Проблема в том, что герои не слышат, каждый говорит другому, но по сути единого «мы» нет (разве что Душечка), отсутствует диалог, чаще представлен монолог. Однако разъединение, непонимание, жестокость, равнодушие и т. д. приводят к дефективной коммуникации. И в чеховских текстах таких нарушений много: «Мужики», «Попрыгунья», «Тоска» и др. И через коммуникативную деформацию читатель понимает, что так нельзя.

Логотерапевтический контекст произведений А. П. Чехова помогает объяснить целебный эффект даже самых трагичных его текстов. Самобытность, воля и стремление следовать своим путем – полезный опыт для каждого оставил доктор, ставший писателем. Гениальным писателем.

Список использованной литературы

1 Чехов, А. П. : Собрание сочинений [Электронный ресурс] / А. П. Чехов // Lib.Ru/Классика. – Режим доступа : http://az.lib.ru/c/chehow_a_p/. – Дата доступа : 28.10.2023.

2 Лукьянова, Л. В. Проблема женских характеров в рассказах А. П. Чехова : В свете дискуссии по «женскому вопросу» : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 [Электронный ресурс] / Л. В. Лукьянова ; Лужский крестьянский ин-т. – Москва, 1996. – 189 с. – Режим доступа : <https://cheloveknauka.com/problema-zhenskih-harakterov-v-rasskazah-a-p-chehova>. – Дата доступа : 29.10.2023.

3 Франкл, В. Доктор и душа : Логотерапия и экзистенциальный анализ [Электронный ресурс] / В. Франкл ; перевод с нем. Л. Сумм. – Москва : ООО «Альпина-нон-фикшн», 2017. – 338 с. – Режим доступа : <https://docviewer.yandex.by/view>. – Дата доступа : 29.10.2023.

4 Франкл, В. Человек в поисках смысла [Электронный ресурс] / В. Франкл ; перевод с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана ; общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – Москва : Прогресс, 1990. – 368 с. – Режим доступа : http://imwerden.de/pdf/frankl_chelovek_v_poiskakh_smysla_1990.pdf. – Дата доступа : 29.10.2023.

The article examines the originality of artistic means of psychological influence on the reader; characterizes the origins of everyday psychological views and problems of speech communication of Chekhov's characters; substantiates the proximity of A. P. Chekhov's work to the theory and practice of logotherapy, which makes it possible to explain the reasons for the demand for the works of the classic by our contemporaries, as well as the influence of the writer's creativity on other types of art.

Н. П. ЦИМАНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

**СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ
ЗІМОВЫХ НАРОДНЫХ ПЕСЕНЬ ВЕТКАЎСКАГА РАЁНА**

Артыкул прысвечаны народным песням, якія бытавалі ў Веткаўскім раёне Гомельскай вобласці. Аўтар выяўляе семантычнае напаўненне песенных тэкстаў зімовага перыяду; характарызуе функцыю структурнай арганізацыі беларускай песеннай лірыкі Веткаўшчыны.

Любы мастацкі тэкст пэўным чынам сэнсава арганізаваны і змяшчае сігналы, якія звяртаюць увагу чытача ці слухача на такую арганізацыю. Перш за ўсё семантыка тэксту непасрэдна звязана з пытаннем сэнсу і зместу тэксту, яго сегментацыі. Для абазначэння змястоўнага боку тэксту служыць паняцце “семантычная прастора”, пад якой разумеюць ментальнае ўтварэнне, што складаецца з віртуальнай прасторы самога твора і актуальнай прасторы інтэрпрэтацыі тэксту чытачом або слухачом. Любы тэкст, акрамя таго, што валодае пэўнай формай, выражае і некаторы змест, сэнс. Аднак паняцці ‘змест’ і ‘сэнс’ не з’яўляюцца тоеснымі: пад зместам разумеюць інфармацыю пра факты, сітуацыі, прадстаўленыя ў тэксце, а пад сэнсам – суб’ектыўны спосаб прадстаўлення змястоўнай інфармацыі.

Лірычны тэкст успрымаецца як іерархічнае адзінства, якое разбіваецца на больш дробныя складнікі-часткі. Іерархія такога тыпу стварае эстэтычны эффект, палягчае ўспрыняцце. Вяршыняй іерархіі семантычных кампанентаў зместу тэксту з’яўляецца індывідуальна-аўтарская канцэпцыя свету, паколькі любы твор уяўляе сабой суб’ектыўны вобраз аб’ектыўнага свету рэчаіснасці: адлюстроўваючы рэальнасць, аўтар знаходзіць сябе, і наадварот, выяўляючы свае думкі, ён адлюстроўвае свет і сябе ў свеце. Тэкст песні, як правіла, прадстаўляе сабой выказванне або паслядоўнасць выказванняў, якія характарызуюцца тым, што выражаюць адносна завершаны сэнс, які спалучае ўсю шматграннасць яго значэнняў.

Каляндарна-абрадавая паэзія беларускага народа складаецца з чатырох цыклаў, якія адпавядаюць парам года: зімовага, веснавага, летняга і восеньскага. Даны артыкул прысвечаны зімовым народным песням Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці, паколькі гадавое кола календара пачыналася з зімы, калі гаспадары ўжо клапаціліся аб тым, каб пэўнымі абрадамі садзейнічаць будучаму ўраджаю і здароўю для ўсёй сям’і. Асноўнымі святамі зімовага перыяду былі Каляды і Новы год, для якіх характэрны калядаванне, шчадраванне, ігрышчы-гульні. Семантыка калядных абрадаў, атмасфера здзяйснення традыцыйных рытуалаў сведчыць аб вялікай ролі, якую надавалі на Веткаўшчыне калядным святам у лёсе сваёй гаспадаркі, сям’і.

Такім чынам, песні займаюць важнае месца ў жыцці народа: яны могуць падымаць настрой падчас свят, а могуць “здымаць боль”, калі на душы цяжка. На працягу ўсяго года каляндар беларусаў насычаны рознымі святамі і абрадамі, адзначэнне якіх захавалася ў розных раёнах Беларусі і да нашых часоў. Песні заўсёды былі прымеркаваны да знакавых дзён, якія аб’ядноўваліся ў адпаведнасці з парамі года. Кожны каляндарны год пачынаўся са святкавання Каляд, “калі ўсяк гулялі. Куццю абязцельна варылі. Бралі пшаніцу, распарвалі яе, варылі... Есці куццю звалі толькі сваю сям’ю. Вечарам садзімся на кут і ядзім. Шчэ есці звалі Дзеда Мароза” [1, с. 33]. Яшчэ па вечарах хадзілі калядаваць, апранаючыся ў прыгожае. Вельмі часта калядныя песні пачыналіся са звароту да гаспадароў той хаты,

дзе калядавалі, і віталі іх традыцыйным “святы вечар добрым людзям”, чым падкрэслівалі свае станоўчыя адносіны да тых, хто сустракаў іх на парозе. Неабходна падкрэсліць, што ў многіх калядных песнях гэты радок паўтараецца, што ўзмацняе святочны настрой і эмацыянальнасць ўсёй удзельніках гэтай сітуацыі:

*Рана, рана куры папелі.
Святы вечар добрым людзям.
Раней таго дзевачка ўстала.
Святы вечар добрым людзям.
Дзевачка ўстала, хусты качала.
Святы вечар добрым людзям.
Хусты качала, у цэркаўку ішла.
Святы вечар добрым людзям.
У цэркаўку ўвайшла, на ганкі стала.
Святы вечар добрым людзям.
На ганкі стала, ганкі абламіла.
Святы вечар добрым людзям.
У цэркаўку ўвайшла, цэркаў асвятліла.
Святы вечар добрым людзям.
Папы стаялі, шапкі здымалі.
Святы вечар добрым людзям [1, с. 35].*

Цікава, што ўся песня пабудавана на простых сінтаксічных канструкцыях з мэтай лёгкага ўспрымання святочнага тэксту: апошнія словы амаль кожнага няцотнага радка пачынаюць наступны няцотны радок (*хусты качала, у цэркаўку ішла / увайшла, на ганкі стала* і інш.). Такія лексічныя паўторы і сінтаксічны паралелізм выконваюць важную функцыю ў структурнай арганізацыі песні: з іх дапамогай тэкст прыцягвае ўсю ўвагу да сябе, прымушае слухачоў далучыцца да спеваў:

*Дзе каза рогам – там сена стогам,
Дзе каза хвастом – там сена кустом.
Хто не дасць яйца, у таго здохне аўца.
Хто не дасць кока, у таго вырве вока [1, с. 51].*

Звычайна калядныя песні на Веткаўшчыне не маюць структурнага падзелу на традыцыйныя вершаваныя слупкі, што робіць песню сэнсава непадзельным адзіным цэлым. Адзначым, што ёсць і песні, якія маюць структуру двухрадкоўяў, дзе кожны другі радок “святы вечар добрым людзям”:

*Ай, добры вечар табе, пан-хазяін,
Святы вечар добрым людзям.*

*Мы твайго двара век не мінаем,
Святы вечар добрым людзям [1, с. 44].*

У Веткаўскім раёне сустракаюцца песні, дзе формула “святы вечар добрым людзям” мае скарачаную структуру:

*А было ў Галачкі тры дачкі,
Святы вечар!
Тры дачкі – тры красачкі,
Святы вечар! [1, с. 42].*

Сустракаецца шмат калядных песень, якія пабудаваны ў форме дыялогу:
– *Го-го-го, каза,
Го-го, шэрая,
А дзе ты была?
Што ж ты дзелала?*

– Ягадкі брала.
– Кашу давала?
– А стральцам-байцам,
Добрым жа хлопцам [1, с. 36].

Пачатак песень такога тыпу сведчыць пра тое, што ў вёсках Веткаўскага раёна ўдзельнікі калядных шэсцяў пераапраналіся ў розных жывёл і птушак. Згодна з народнымі вераваннямі, такім чынам у дамы прыцягвалі дабрабыт, урадлівасць, дастатак. Акрамя прадстаўнікоў жывёльнага свету, калядоўшчыкі пераапраналіся ў цыган. У такім выпадку семантычная арганізацыя каляднай песні відавочная: прыгожая цыганка “нагадае” толькі самае светлае і добрае. Галоўнае – “пакласці больш грошай”:

– Я – цыганка маладая,
Я ўмею варажыць.
Пакажы-ка праву ручку,
Палажы-ка дзенег кучку,
Я табе ўздаю [1, с. 34].

Блізкімі па семантыцы з’яўляюцца і іншыя калядныя песні, у якіх іх выканаўцы “абяцаюць” занесці гаспадарам шчасця, захаваць увесь скот:

Шчадрую, шчадрую,
Каўбасу чую.
Дайця каўбасу,
Шчасця занясу.
Дайця блінец,
Ня трону авец.
Дайця грашоў,
Я і пайшоў! [1, с. 42].

Вядома, калядаванне – гэта абрад наведвання хат групай удзельнікаў, якія выконвалі “дабразычлівыя” прысуды і песні гаспадарам, за што атрымлівалі пачастунак. Лічылася, што калядаванне забяспечвала гаспадарам высокія ўраджаі ў полі і агародзе, прыплод жывёлы і агульны дабрабыт у доме. Таму калядоўшчыкі стараліся абысці ўсе хаты. Выключэнне рабілася толькі для тых дамоў, дзе ў нядаўні час нехта памёр, – там звычайна не калядавалі. Акрамя таго, існавала павер’е, што абходы калядоўшчыкаў выганяюць з сяла нячыстую сілу і абараняюць ад хвароб. Калядоўшчыкі ведалі, у які двор трэба абавязкова зайсці: *Калядую, калядую, / Блін, хлеб чую* [1, с. 33].

Такім чынам, з боку семантыкі калядныя песні – гэта, як правіла, добразычлівы зварот да гаспадароў з пажаданнямі лепшага жыцця, а з боку структуры – гэта простыя сінтаксічныя канструкцыі, прадстаўленыя няўскладненымі двухсастаўнымі і аднасастаўнымі сказами, што робіць тэкст песні лёгкім і даступным для ўспрымання. Для падтрымання вясёлага настрою часта калядоўшчыкі выкарыстоўвалі структуру чатырохрадковай частушкі:

Сею, сею, пасяваю,
З Новым годам паздраўляю.
Дайце кусок сала,
Штобы ў мужыка ўстала... [1, с. 38].

Запамінальнасць калядных песень Веткаўскага раёна ў тым, што большасці з іх уласціва эпанара, або анадыпозіс, – “фігура маўлення, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога, суседняга, сказа” [2, с. 150]:

Што ў пана Івана
На дварэ яблыня.
А на той яблыні
Цісова каравіць.

*А на той караваци
Божава маці [1, с. 45];
А ў том Дунаі сам Бог купаўся,
Святы вечар добрым людзям.*

*Сам Бог купаўся, з сынам гаварыў,
Святы вечар добрым людзям [1, с. 45];
Аж не даш нам сала,
Разазліцца Клава,
Клава разазліцца,
Будзе больна біцца [1, с. 39];
Ой, рана-рана куры запелі. Святы вечар.
А раней таго Васенька ўстаў. Святы вечар.
Васенька ўстаў – тры свячы ссукаў. Святы вечар.
Тры свячы ссукаў ды ўсё запаліў. Святы вечар.
Ды ўсё запаліў – братоў пабудзіў. Святы вечар [1, с. 59];
А ў полі, полі вішанька стаіць, /
На той вішанькі свечачка гарыць [1, с. 85].*

Кожная песня пабудавана такім чынам, што яе ўздзеянне на слухача ўзмацняецца дзякуючы пэўным сінтаксічным канструкцыям, якія ў цэлым не ўносяць новага сэнсу. Змястоўна ўсе калядныя песні насычаны пажаданнямі шчасця і дабрабыту. Звычайна на Каляды ў Веткаўскім раёне “кабана білі, каўбасы чынілі, у цэркву хадзілі, разгаўляліся, бліны пяклі” [1, с. 52].

Шчадроўныя песні па сваёй семантыцы і па структуры былі вельмі блізкія да калядных:
*Шчадрую, шчадрую,
У клеці сала чую.
Дайця каўбасу,
Я бацьку панясу.
Бацька будзе есці,
Барадою трэсці,
Вусамі ківаць,
Ды вас успамінаць [1, с. 61].*

Раніца пасля Шчадраў у многіх хатах на Веткаўчыне пачыналася з засявання, калі госці ўваходзілі з зярном у хату, віншавалі гаспадароў з Новым годам і жадалі шчасця:

*Сею, сею, засяваю,
З Новым годам паздраўляю.
Хазяіну з хазайкай
На многае лета жалаю [1, с. 53];
Сеем, сеем, падсяваем.
Адчынйце кублікі,
Выкідайце рублікі,
Адчынйце каморачкі,
Выкідайце пяцёрачкі,
Адчынйце сундучкі,
Выкідайце пятакі [1, с. 57];
Паздраўляем з Новым годам
І з усім родам.
З хазяінам, з хазяечкай,
З дробнымі дзеткамі-галубяткамі [1, с. 36].*

Такім чынам, абрадавыя песні на ўсе святы, якімі пачынаўся новы год, можна ахарактарызаваць так: семантычна яны прадстаўляюць сабой міні-пажаданні шчасця, дабрабы-

ту, салодкага жыцця, а структурна гэтыя песні прадстаўлены часцей за ўсё аднаасастаўнымі пэўна-асабовымі канструкцыямі, аформленымі пры дапамозе сінтаксічнага паралелізму. Калі лірычныя радкі прадстаўлены двухасастаўнымі сказамі, то суб'ектам-дзеянікам, як правіла, выступае асабовы займеннік *я*: *Калядзін, калядзін, / Я ў бацькі адзін. / Дай мне, бабка, каўбасу, / Я да бацькі панясу* [1, с. 78]. Зрэдку зімовыя песні прадстаўлены складаназалежнымі сказамі: *Добры вечар таму, / Хто ў етым даму* [1, с. 61]. Паколькі песні звычайна былі адрасаваны пэўнай асобе, то ў структуры радкоў часта з'яўляліся зваротныя формы: *Ты, хазяін, не хавайся* [1, с. 61]; *Ты, дзядзечка, не ляжы, / А да нас выхадзі* [1, с. 61]; *А вы, людзі, знайце, / Кусок сала дайце. / А ні так, так пятак, / А ні гэтак, дык канфетак* [1, с. 74]; *Нясі, баба, калбасу, / Дамой панясу* [1, с. 84].

Зрэдку, калі трапляліся негасцінныя гаспадары, якія нічога не давалі гасцям, песні напаяўняліся негатыўным зместам, успрымаліся як праклён: *Не далі сала, / Каб ваша свіння не ўстала. / Не далі аўса, каб здохла ваша аўца* [1, с. 62].

Неабходна дадаць, што калядныя песні маглі выконвацца ў гонар розных жыхароў хаты, адсюль і адпаведны падзел песень на тэматычныя групы: калядныя песні гаспадару, калядныя песні малому хлопчыку, калядныя песні малой дзяўчынцы і нават калядныя песні пчолам [1, с. 80–82].

Такім чынам, песні калядных свят – дамінантны жанр фальклорнай творчасці зімовага перыяду земляробчага календара. Калядныя і псчадроўныя песні – першае звяно ў гадавым абрадавым крузе, пачатым зімовым кругаваротам сонца. Яны адметныя сваім радасным свеаадчуваннем, магічнай вобразнай сімволікай і простаю для ўспрымання структурай.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Вечнае: Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / Аўт. уклад.: І. Ф. Штейнер, В. С. Новак. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 362 с.
- 2 Станкевіч, А. А. Рыторыка : вучэб. дапам. / А. А. Станкевіч. – Мінск : РІВШ, 2010. – 316 с.

The article is devoted to folk songs that existed in the Vetkovsky district of the Gomel region. The author reveals the semantic content of the song texts of the winter period; characterizes the function of the structural organization of the Belarusian song lyrics of the Vetkovshchina.

С. Б. ЦЫБАКОВА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ОБРАЗ ЗАГРОБНОГО МИРА И ТЕМА СПАСЕНИЯ ДУШИ В СКАЗОЧНОЙ ПОВЕСТИ ПРОТОИЕРЕЯ А. ТОРИКА «ДИМОН»

Согласно Православной традиции рассмотрен образ загробного мира в сказочной повести А. Торика «Димон». Особое внимание уделено изображенной в произведении инфернальной сфере, содержащей выражение православного взгляда на греховные страсти и бездуховное состояние современного мира. Определена одна из религиозно-дидактических задач автора сказочной повести, обусловленная его верой в Промысел Божий. Выяснено, что тема спасения души раскрыта А. Ториком в связи с идеалом христианской любви-агапе.

Обращение православных писателей («Мои посмертные приключения» Ю. Вознесенской, «Замёрзшие небеса» И. Рогалёвой, «И пойду искать края...» Ю. Шаманской и др.) к тематике смысла земной жизни и посмертной участи человека свидетельствует о нравственно-религиозной, духовно-онтологической ее значимости. Цель статьи – раскрыть тему спасения души, а также иносказательный аспект образа загробной реальности, созданного А. Ториком на основе православного учения о посмертном состоянии праведных и грешных душ, в частности, компоненты художественного пространства ада и рая, в сказочной повести «Димон».

Сюжетная завязка произведения основана на авторском допущении, имеющем сказочно-фантастический характер. Христианский подвижник помогает школьнику-геймеру Димке, который стремится спасти любимую девушку Марину, находящуюся в состоянии комы в результате автомобильной аварии, осуществить переход в загробный мир. Несчастье, которое произошло с Мариной, чья душа, несмотря на отсутствие физической смерти, находится в ином измерении, – это невосполнимая утрата, беда для Димона. Исходя из православного понимания смерти, А. Торик описывает отделение души главного персонажа от тела, ее переход в вечную реальность. Душа Димки оказывается в загробном мире временно, где подвергается чинимым бесовской силой испытаниям и после их преодоления с помощью своего Ангела-Хранителя (Вестника), возвращается в бренную плотскую оболочку. Жизнь Марины и ее спасителя в земных условиях продолжается с учетом приобретенных ими в параллельном измерении духовного знания и опыта.

Писателем показано состояние обитателей ада в зависимости от греховных страстей, носителями которых они стали в земной период жизни. Автор одного из посвященных учению Православной Церкви о смерти и посмертном бытии трудов Е. Тихомиров пишет: «Переходя за гроб, душа уносит с собою все, что принадлежит ей: все склонности, привычки добрые и худые, все страсти, с которыми она сроднилась и сжилась, сопровождают ее и за гроб» [1, с. 377]. Мысль о том, что душа в аду находится в мучительном для нее страстном состоянии, выражена в главе «Димона», содержащей описание чревоугодников, «мечущихся среди обилия вожделенных яств, алчущих и жаждущих угасить пожигающий их пламень желания и не могущих насытиться видимыми, но неосязаемыми предметами своего вожделения» [2, с. 86].

Немаловажное значение для раскрытия православного учения о загробной судьбе грешников в сказочной повести А. Торика имеет мотив мытарств, который является ком-

понентом пространственно-временной структуры произведения. Мытарства, в православной святоотеческой традиции выступающие «этапом **частного суда**, посредством которого решается судьба души до Страшного Суда» [3, с. 402], представлены писателем в виде Переходного Терминала, куда Димкина душа перемещается вместе с Вестником-Хранителем после кратковременного обозрения райского ландшафта. Прохождение души главного героя через разные уровни Терминала, ее пребывание в разных адских локусах относятся, согласно учению Православной Церкви, к периоду загробной жизни до Страшного Суда. Локусы Терминала («Зал коммуникации» [2, с. 63], «Сектор Критического анализа» [2, с. 71], зал презентаций «Гурмания» [2, с. 77], сектор «Культурного обладания» [2, с. 100] и др.), через которые Тофик проводит душу юноши, заключают в себе описание в иносказательной форме душепагубных страстей, образуя картину современного секулярно-обезбоженного мира. Так, перемещение Димона «в страну неисчерпаемого богатства» [2, с. 90], где Тофик сулит герою «счастье обладать несметным богатством» [2, с. 94], соответствует мытарствам воровства и сребролюбия, описанным преподобной Феодорой: «За этим мытарством следовало шестое мытарство – мытарство воровства, или татьбы, на котором рассматриваются всякого рода хищения, грубые и благовидные, явные и тайные; потом – седьмое мытарство – мытарство сребролюбия и скупости» [1, с. 237]. Обитатели этого уровня Терминала занимаются исключительно накоплением сокровищ, постоянно следя за тем, чтобы собранные ценности не похитили. Эдвин, в земной жизни бедный хиппи, сделавший свой «Главный Выбор» [2, с. 98] в «стране неисчерпаемого богатства», говорит Димону: «...здесь многие друг у друга воруют! Пока человек идёт туда, – он указал на “горы”, – кто-нибудь подойдёт к его куче и что-нибудь украдёт себе, что ему понравится. А у него в это время тоже кто-нибудь что-нибудь украдёт!» [2, с. 96–97]. Бесконечные горные массивы, состоящие из драгоценных металлов и камней, «из денег разных стран, эпох и достоинства» [2, с. 91], олицетворяют ненасытную страсть к богатству. А. Торик показывает абсурдность жизни людей, для которых любостяжание стало самоцелью. В «секторе Культурного обладания» Димон видит толпы людей, которые, «словно озабоченные муравьи, сновали между всеми этими “торговыми точками”, таща на плечах рюкзаки и баулы, толкая перед собой тележки вроде “ашановских”, в обеих руках волоча по объёмной “челночной” сумке» [2, с. 102]. «Здесь каждый может иметь всё, что только захочет и в неограниченном количестве! Бесплатно! Sale 100 %!», – декларирует менеджер из преисподней [2, с. 103]. В бессмысленности существования в «секторе Культурного обладания» подзащитному небесного Вестника признается «неопределяемого возраста женщина с утомлённым скуластым лицом» [2, с. 113]. Она утверждает: «...здесь все только набирают барахло, тащат и складировуют его, снова набирают, тащат и снова складировуют, и так бесконечно! И никто уже не может остановиться. В той жизни, полюбив собирать барахло, здесь все кидаются на него как одержимые и остаются в этом месте навсегда наедине с барахлом. Одинокие среди множества других, таких же одержимых и таких же одиноких» [2, с. 115].

Один из инструментов манипулирования сознанием потребителей иллюзорных благ и наслаждений в Терминале – реклама. В сказке приведены формирующие массовую потребительскую идеологию следующие рекламные слоганы:

- «Добро пожаловать в Мечту!»
- «Ты ждал этого всю свою жизнь!»
- «Только здесь исполняются любые желания!»
- «Выбирай своё наслаждение!»
- «Счастье навсегда!» [2, с. 58].

Тофик позиционирует Переходный Терминал как царство Мечты, где для клиентов открывается доступный, ведущий к Счастью и не требующий с их стороны никаких усилий и затрат, легкий, быстрый способ осуществления всех желаний: «Добро пожаловать в

Мечту! – озвучил он уже известный Димону слоган» [2, с. 60]. Рекламный слоган, содержащий в себе концепт «счастье», основан на манипулировании человеческим стремлением к удовлетворению желаний, обеспечивающему в обыденно-потребительском сознании состояние максимально возможного земного блаженства.

А. Торик исходит из хранимого Православной Церковью учения о том, что загробная жизнь «есть дальнейшее продолжение в вечность нравственного развития добра – истины или зла – лжи» [1, с. 377]. Сергей Николаевич Рыжок, обитатель пещеры, представляющей собой один из локусов неоднородного адского пространства, говорит сыну Диме, оказавшемуся рядом с ним вследствие выбора, сделанного в зале виртуальных развлечений: «Здесь невозможно не попасть в рабство той страсти, которой ты служил в земной жизни и от которой стал зависим» [2, с. 184].

Христианский автор в качестве главного и безусловного принципа, лежащего в основе сотворенного Богом бытия, проповедует идеал жертвенной евангельской любви. Чтобы спасти Марину, Димитрий, как к нему обращаются Вестник и схимонах Афанасий, без колебаний готов остаться в аду. Выбор, сделанный героем, воплощает христианские духовно-аксиологические приоритеты. «Он наш! И ты это знаешь, демон! Он исполнил заповедь и душу отдал за спасение другой души!», – говорит Ангел Тофику [2, с. 221]. Православным писателем раскрывается сотериологический аспект «любви-агапе» [4]. Такая любовь «есть свободное, осмысленное и целостное стремление к встрече с Богом и с другими людьми, в котором должны быть задействованы не только эмоции, но воля и разум, и вся душа человека» [4, с. 151]. Идея агапической любви соотносится с эпиграфом к сказочной повести А. Торика, источником которого является Евангелие от Матфея: «...и сказал: истинно говорю вам, если не обратитесь и не будете как дети, не войдете в Царство Небесное...» [2, с. 5]. Евангельский стих, выполняющий эпиграфическую функцию, в свою очередь, служит и раскрытию смысла, заключенного в авторском жанровом подзаголовке произведения, – «Сказка для детей от 14 до 104 лет» [2]. Книга А. Торика, по словам С. Бойко, «обращена к ребенку в любом человеке – к ребенку, готовому послушать сказку, понять намек, извлечь урок» [5, с. 75]. В приведенном выше подзаголовке зашифрована магистральная педагогическая мысль, переданная писателем Православной Церкви, – показать иллюзорность материальных благ и социального успеха в кратковременном земном существовании людей, от духовно-нравственного состояния, покаяния которых зависит судьба их душ в реальности за гробом.

В завязочной части сказочной повести схимонах Афанасий своим обликом напоминает Димону мага Альбуса Дамблдора, персонажа серии книг Джоан Роулинг о Гарри Поттере: «Прикольный “дедан”! – подумал Димка. – Прямо, типа, Дамблдор какой-то!» [2, с. 33]. Посредством упоминания о Дамблдоре выражено критическое отношение автора произведения к поттеромании, представляющей собой в свете духовного опыта Православной Церкви порождение деструктивного воздействия на сознание юного поколения оккультно-демонических сил и их адептов (монахиня Евфимия (Пашенко), иеромонах Серафим (Роуз) и др.). Иеромонах Серафим (Роуз) пишет: «Феномен Гарри Поттера показывает лишь один из множества путей популяризации темы колдовства в молодежной культуре» [6, с. 314]. А. Торик стремится переключить сознание юных читателей с темы колдовства, возрастания интереса к которой наблюдается в современном обществе, на христианское отношение к миру и человеку, на веру в Промысел Божий. Ориентацией А. Торика в большей мере на подростково-юношескую читательскую среду обусловлен и динамичный, занимательно-игровой характер сюжета повести. Чудесные события, начинающиеся с отделения души юноши от его тела в сторожке монаха Афанасия, не имеют ничего общего с магией и не противоречат Божьей воле. Писателю-христианину важно показать несовместимость волшебства с православным учением о Боге и человеке: «Не, брат Димитрий, я не волшебник, я, как бы это выразить, скорее, наоборот! – улыбнувшись, произнёс старик» [2, с. 42]. Говоря о Марине, чья душа находится во вземном

измерении, отец Афанасий, которому «дана возможность особого общения с миром Вечности» [2, с. 45], замечает: «Собственно, поэтому я и попросил Того, Кто решает такие вопросы, дать тебе возможность попробовать оказать ей необходимую помощь. Как видишь, мне в этой просьбе не было отказано» [2, с. 45].

Образ загробного мира в сказочной повести А. Торика включает описание рая, где обрели блаженство Божии угодники, праведники, те, кто «главным качеством своей души сделал Любовь» [2, с. 55]. Рай, прекрасные пейзажи которого открываются на короткое время перед взором Димона, назван Верхним Городом. Юноша, по свидетельству Ангела-Хранителя, видит «лишь Нижние Долины, причём самый их край» [2, с. 54], и «эти Долины ни в какое сравнение не идут с красотой Верхнего Города и его окрестностей» [2, с. 55]. Необъятное пространство рая проникнуто ярким светом. Описание Переходного Терминала контрастирует с изображением небесной обители блаженных праведников: «Перед глазами Димона в бескрайнем пространстве темноты сверкало разноцветными огнями гигантское вдаль и в ширину, хотя в высоту не выше обычной пятиэтажки, сооружение» [2, с. 56]. «Долина ужаса» [2, с. 152], куда попадает персонаж из виртуально-игрового зала Терминала, уподоблена огромному котловану, который, «словно угольный карьер» [2, с. 170], «круговыми террасами спускался вниз к невидимому в глубине дну» [2, с. 170]. Картография адского котлована включает в себя глубокий тоннель, мрачную лесную чащу, где Димон едва не становится добычей духов зла, принявших обличья громадного льва, гигантских ядовитых змей и свирепых дикарей. Обитатели «Долины ужаса» – монструозные существа, подвергающие грешников истязаниям.

В осмыслении темы спасения души, посмертного воздаяния А. Торик затрагивает вопрос, касающийся участи грешников, находящихся в загробном мире в «промежуточном состоянии, в котором пребывают души умерших до Страшного Суда» [7, с. 741]. Локус обитания души Рыжка Сергея Николаевича, сделавшего выбор в земной период «жить в своё удовольствие» [2, с. 183] и оказавшейся в результате этого выбора в загробном «промежуточном состоянии», – узкая пещера-расселина в скале «котловановой преисподней» [2, с. 174]. Рыжок-старший молится, надеясь, что Бог когда-нибудь смилуется над ним. Узник расселины-пещеры около котлована-преисподней сожалеет, что в земной жизни сделал неправильный выбор, пренебрег советами своего Ангела-Хранителя. В описании локусов грешных душ выражена вера православного автора в милосердие Божие, проявляемое по отношению к грешникам по молитвам за них живых родственников, Церкви. По словам епископа Илариона (Алфеева), «исходя из того, что до Страшного Суда окончательная посмертная участь людей не определена и в их судьбе возможны изменения, Православная Церковь молится обо всех усопших, в том числе о находящихся в аду» [7, с. 741]. Рыжок-старший просит сына молиться о нем в земной жизни.

В раскрытии духовно-нравственной тематики повести особую роль приобретают образы обитателей рая – святых праведников, которые стремятся изменить участь грешных душ своих близких в загробном мире, полагаясь на Божие милосердие. По свидетельству Вестника, душа Рыжка-старшего избавлена от участи тех, кто находится в котловане-преисподней, по ходатайству сестры бабушки узника пещеры, которая была монахиней, «сподобившейся в 1918 году мученического венца от Господа за исповедническую кончину от рук богборцев-большевиков, расстрелявших вместе с ней всех насельниц её скита» [2, с. 190].

Таким образом, изобразив «страну неисчерпаемого богатства» и «сектор Культурного обладания» как локусы пространства загробного Переходного Терминала, А. Торик в иносказательной форме раскрыл бессмысленность культа «золотого тельца», коренящегося в греховной страсти сребролюбия, показал душевно-личностное отчуждение людей, одержимых беспредельным стремлением к богатству. В описании локусов inferнальной топографии автором «Димона» выражены воззрения, касающиеся вопросов о состоянии греш-

ных душ до Страшного Суда согласно Православной традиции. Писателем акцентируется такой аспект православного учения, касающийся посмертной участи крещеных грешников, как возможность ее облегчения с помощью молитв живых близких, Церкви, умерших праведников – родственников усопших, попавших в ад. Аксиологическим значением для А. Торика темы спасения души обусловлено утверждение в произведении христианского идеала жертвенной и безусловной любви-агапе.

Список использованной литературы

- 1 Тихомиров, Е. Загробная жизнь, или Последняя участь человека / Е. Тихомиров. – М. : Эксмо, 2010. – 640 с.
- 2 Александр Торик, протоиерей. Dimon: сказка для детей от 14 до 104 лет: повесть / протоиерей Александр Торик. – М. : Сибирская Благовонница, 2008. – 237 с.
- 3 Серафим (Роуз), иеромонах. Душа после смерти / иеромонах Серафим Роуз // О человеке. – М. : Издательство Православного братства святого апостола Иоанна Богослова, 2004. – С. 311–516.
- 4 Зенько, Ю. М. Христианское откровение о любви-агапе, так и не понятое миром / Ю. М. Зенько. – СПб. : ЦХПА, ООО «Контраст», 2020. – 192 с.
- 5 Бойко, С. Для бессмертных: инструкции. *Православная книга сегодня* / С. Бойко // Вопросы литературы. – 2014. – № 5. – С. 61–88.
- 6 Серафим (Роуз), иеромонах. Православие и религия будущего. *О «духовности» экуменизма – главной ереси XX века* / иеромонах Серафим (Роуз). – М. : Валаамское Общество Америки, 2020. – 368 с.
- 7 Иларион (Алфеев), епископ. Православие / епископ Иларион (Алфеев). – М. : Издательство Сретенского монастыря, 2008. – Т. 1. – 863 с.

The image of the afterlife in A.Torik's fairy tale «Dimon» has been analyzed according to the Orthodox tradition. Special attention is paid to the infernal sphere which is depicted in the work and contains the expression of the Orthodox view of both sinful passions and the spiritless state of the modern world. One of the religious and didactic tasks of the author of the fairy tale is determined, this task being motivated by his faith in God's Providence. The theme of the soul salvation revealed by A. Torik has been found to be connected with the ideal of Christian love-agape.

А. М. ЧАРНЫШОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРОДКАЎ ЗНОСІН СА ЗНАЧЭННЕМ ПРЫВІТАННЯ/РАЗВІТАННЯ Ў МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ

У артыкуле разглядаюцца вербалізаваныя ў мастацкім тэксце невербальныя кампаненты камунікацыі, якія абазначаюць этыкетныя паводзіны прывітання і развітання. Вызначаецца, што кадзіраванне і дэкадзіраванне сігналаў невербальнай камунікацыі з’яўляецца складанай задачай, паспяховае рашэнне якой залежыць ад правільна ўжытых аўтарам найменняў. Сцвярджаецца думка, што ад правільнасці выбару невербальнага кампанента прывітання/развітання будзе залежаць, ці рэалізуецца галоўная мэта мастацкага дыскурсу.

Сучасныя лінгвістычныя даследаванні характарызуюцца цікавасцю да вывучэння і апісання дзеянняў, стану і асаблівасцей чалавека ў працэсе камунікацыі. Такі антрапацэнтрычны накірунак у лінгвістыцы даў штуршок да даследаванняў маўленчых паводзін, дзе кожная асоба рэалізуе сябе, сваю індывідуальнасць, унікальнасць, стварае свой вобраз.

Мова рухаў цела, жэсты, міміка і інтанацыя спрадвеку прыцягвалі ўвагу людзей, як адно з дзейных спосабаў уздзеяння на суразмоўцу. Прадметам навуковай цікавасці гэтая вобласць ведаў пра чалавека стала ў канцы ХХ стагоддзя. Узнікла навуковая дысцыпліна паралінгвістыка, з’явіліся спецыялісты па невербальных зносінах, якія заняліся вывучэннем нямоўных паводзін людзей. Зробленыя назіранні атрымалі практычную накіраванасць, таму што служылі сродкам пазнання маўленчых паводзін, глыбокага разумення стану камунікантаў і прычыны іх зносін.

Па вызначэнні В. А. Лабунскай, “невербальныя зносіны – гэта такі від зносін, для якіх характэрным з’яўляецца выкарыстанне невербальных паводзін і невербальнай камунікацыі ў якасці галоўнага сродку перадачы інфармацыі, арганізацыі ўзаемадзеяння, фарміравання вобраза і паняцця аб партнёры, ажыццяўлення ўплыву на іншага чалавека” [1, с. 86].

У мастацкім дыскурсе сустракаецца шмат сродкаў невербальнай камунікацыі, такіх як міміка, жэсты, рухі цела, фанацыя, якія апісваюцца з дапамогай слоў. Іх вывучэнне спрыяе больш дакладнай характарыстыцы персанажаў, якія дзейнічаюць у пэўных сітуацыях зносін, а таксама дапамагаюць разуменню задумы мастацкага твора.

Сярод невербальных знакаў, адлюстраваных у мастацкім дыскурсе, адну з самых вялікіх груп складаюць *жэсты*. Існуе вялікая колькасць класіфікацый дадзеных невербальных адзінак. У артыкуле мы абапіраемся на семантычную класіфікацыю Р. Я. Крэйдліна, якая прадугледжвае выдзяленне камунікатыўных і сімптаматычных жэстаў. Сярод камунікатыўных жэстаў вучоны выдзяляе тры групы: *нейтральныя*, *указальныя* і *этыкетныя жэсты* [2, с. 98–115]. Менавіта этыкетныя жэсты прывітання і развітання сталі прадметам нашага даследавання.

Перш чым аналізаваць этыкетныя жэсты ў мастацкім дыскурсе трэба звярнуць увагу на тое, што такое моўны этыкет. Н. І. Фарmanoўская вызначае моўны этыкет, як “сацыяльна зададзеныя і нацыянальна спецыфічныя правілы маўленчых паводзін у сітуацыях устаўлення, падтрымання і разрывання кантактаў камунікатаў у адпаведнасці з іх статусна-ролевымі і асобаснымі адносінамі ў афіцыйным і неафіцыйным становішчы зносін” [3, с. 177]. Вучоныя звяртаюць увагу на тое, што моўны этыкет культурна і сацыяльна абу-

моўлены, бо адрозніваецца не толькі ў розных культурах, а яшчэ і ў рамках адной культуры – у розных сацыяльных групах аднаго грамадства [4, с. 3]. Гэтыя правілы існуюць толькі ў маўленчых сітуацыях, а яшчэ і ў невербальных зносінах.

Нягледзячы на тое, што нямоўныя зносіны, як найбольш старажытная і базісная форма камунікацыі, дастаткова добра вывучана, да гэтага часу вучонымі не зроблены спробы ахарактарызаваць асаблівасці ўжывання этыкетных невербальных сродкаў зносінаў са значэннямі прывітаньня і развітаньня на матэрыяле мастацкага тэксту. Гэтая праблема, на наш погляд, павінна стаць прадметам пільнай увагі лінгвістаў, таму што вывучэнне этыкетных невербальных кампанентаў на матэрыяле мастацкай літаратуры спрыяе назапашванню ў наступных пакаленняў ведаў аб гэтых фізіягнамічных стэрэатыпах, вучыць суадносіць знешні выраз эмоцыі з унутраным эмацыянальным станам асобы і з кантэкстам зносінаў, а таксама інтэрпрэтаваць і ацэньваць ступень праўдзівасці таго ці іншага пачуцця.

У мастацкім дыскурсе рэалізуюцца этыкетныя жэсты рознай семантычнай накіраванасці. Самымі пашыранымі сярод іх з’яўляюцца кінемы са значэннем прывітаньня і развітаньня. Р. Я. Крэйдлін адзначае, што невербальныя прывітанні і развітанні прадстаўляюць сабой комплексы, якія складаюцца з паравербальных знакаў розных тыпаў. Гэтыя комплексы пабудаваны па пэўных правілах, і людзі выкарыстоўваюць іх у камунікацыі з канкрэтнай мэтай, а менавіта, каб, уступаючы ў кантакт з чалавекам або выходзячы з яго, даць зразумець суб’екта, хто яны адзін аднаму, у якім соцыуме або культуры жывуць [5, с. 53–54].

Для паспяховай камунікацыі акты прывітаньня з’яўляюцца больш важнымі, чым акты развітаньня, таму што тое, “як людзі вітаюцца, у большай ступені вызначае стыль іх далейшых зносінаў” [5, с. 54].

Вербалізаваныя жэсты **са значэннем прывітаньня** прадстаўлены невербальнымі дзеяннямі *на далёкай і блізкай адлегласці*. Кінесічныя дзеянні, выкананыя на далёкай адлегласці, апісваюцца наступнымі лексічнымі адзінкамі: **кіўнуць, ківок галавы, узняць руку** і інш. Напрыклад, – *Здароў, Ганчаронак, – кіўнуў я, пакасіўшыся на таго, што падыходзіў ззаду* [6, с. 509]; *Клянік, вітаючы, узняў руку з разцом* [7, с. 36].

Больш ужывальнымі з’яўляюцца жэсты **прывітаньня на блізкай адлегласці**, якія гавораць аб роўнасці суб’ектаў і іх давяральных адносінах. Самым распаўсюджаным спосабам прывітаньня з’яўляецца поціск рукі. Гэты традыцыйны для міжасобасных зносінаў жэст рэалізуецца праз наступныя лексічныя адзінкі: **паціснуць руку, працягнуць руку, працягнуўшы руку** (*Прыступкі вялі ўніз. Пан Юры першы спуціўся туды. Працягнуў Алесю руку, прывітаўшыся* [8, с. 77]; – *Ты хто? – ...выдыхнуў ён. І зрабіў крок наперад, працягнуўшы да яе рукі. Чырванню палыхнуў дзяўчынін твар* [9, с. 19]).

Жэсты **са значэннем развітаньня** прадстаўлены падобнымі найменнямі, што і прывітанне. Толькі дзякуючы кантэксту можна адрозніць іх семантыку. Тыповым жэстам для развітаньня з’яўляецца кінесічнае дзеянне **махнуць рукой, памахаўшы рукой, узняць руку**: *Перайшоўшы вуліцу, ён павярнуўся і ўзняў руку. – Бывай!* [6, с. 252]; *Клепча наскорыў крокі, а яны, памахаўшы мне рукой, зноў пайшлі сваёй дарогай* [6, с. 459] або як варыянт **махнуць капелюхам, прыўзняць капялюш**: *Не памятаю, як мы развіталіся... Ён павярнуўся да мяне, махнуў капелюхам, крыкнуў: – Гады наперадзе!* [10, с. 370]; *Мікалай Шпадаровіч, усё гэтак жа гледзячы паўзверх Ганулькі, прыняў з яе дрыжачых рук пакупкі і рэшту, прыўзняў на развітанне капялюш і знік у веснавым сонечным наветры* [11, с. 89].

Даныя этыкетныя жэсты можа быць рэалізаваны і іншымі намінацыямі: **працягнуць руку, паціснуць руку**: *На вакзале Кастусь, развітваючыся, паціснуў руку Марку, павярнуўся да Магдаліны* [11, с. 39]; – *Вы мяне з Папялушкай блытаеце, – холадна прамовіла Магда і ...працягнула руку ... – Да пабачэння...* [11, с. 39].

Дыстантна развітвацца можна таксама пры дапамозе руху **галавы**: *Яна кіўнула галавой. Доўга глядзела ўслед. “Колькі жыю на гэтай зямлі – усё дзіўлюся з людзей. Адкуль яны бяруцца – гордыя, смелыя?”* [9, с. 42]; *Нарэшце пытанні скончыліся, чалавек у сінім касцюме падняўся, кіўнуў на развітанне рэктару і выйшаў* [11, с. 13].

Працэсы прывітання/развітання таксама могуць прадстаўляцца лексемай **цалаваць** у розных вербальных інтэрпрэтацыях.

Этыкет пацалунку з'яўляецца ўніверсальным для любога народа. Некаторых цалуюць у вусны, некаторых – у шчаку, некаторым цалуюць руку. Гэта таму, што пацалунак дыферэнцуецца па ўзросце, статусе, полу, ступені інтымнасці адносінаў. Даны жэст ужываецца ў сітуацыях, дзе мае месца ўзаемная прыхільнасць людзей.

У большасці сацыяльных сітуацый, створаных у мастацкім дыскурсе для маркіравання працэсаў прывітання/развітання, выкарыстоўваюцца наступныя найменні: лексема **пацалаваць** (*І ён пацалвае яе, не сыходзячы з каня, падхопіць з зямлі – гнуткую, лёгкую, такую жаданую...* [11, с. 113]) і словазлучэнні **цмокнуць у лоб**, **пацалаваць у галаву**, **пацалаваць у лоб** (*– Дзень-вечар добры, донечка! – І гучна цмокнуў яе ў лоб, як стрэліў* [10, с. 299]; *– Бывай, варагіня. Бог з табою. І пацалаваў яе ў галаву* [10, с. 187]; *Дубатоўк абяцаў даць загады Берману, пасля пацалаваў Яноўскую ў лоб і выйшаў* [10, с. 307]).

Пацалунак часта суправаджаецца **абдымкамі**. Даны рух рэпрэзентаваны дзеясловамі **абняць**, **прытуліць** або дзеяслоўным словазлучэннем, дзе да галоўнага слова далучаецца назоўнік **абдымкі** (*сядзець у абдымках, кінуцца ў абдымкі*). Часта дзеянне ўдакладняецца шляхам указання на пасіўны орган (*абняць плечы, абняць шыю*).

Даны рух цела выкарыстоўваецца як этыкетны жэст са значэннем **прывітання** (*– Алеська! Братка! Яны кінуліся адзін да аднаго ў абдымкі* [8, с. 301]) і **развітання** (*– Да скорай сустрэчы, Выліваха, – урэшце сказала яна. – Да скорай сустрэчы, – усміхнуўся ён і абняў плечы дзяўчыны* [10, с. 242]; *Дзяўчына дапамагла хлопцу зашнураваць камзол, надзець перавязь мяча. Перад адчыненым акном яны абняліся апошні раз* [11, с. 18]).

Як ужо адзначалася, этыкетныя жэсты могуць маркіраваць сацыяльныя ролі, якімі надзелены суб'яднікі. Так, у творах беларускіх пісьменнікаў жэст прывітання дэманструе сацыяльную няроўнасць паміж героямі, што выражаецца ў найменні: **накланіцца**, **схіліцца ў паклоне**. Такія прыклады паказваюць, што выканаўца невербальнага дзеяння знаходзіцца ніжэй па сацыяльнай лесвіцы, і ён паважліва і пачціва адносіцца да суб'ядніка.

Бытавы паклон часта выкарыстоўваецца ў якасці **прывітання**: *– Ты хто такі? – уладна спытаў Знамяроўскі. І тут Яноўскі, нечакана для сябе, нізка накланіўся і сказаў: – Паслом да цябе, вялікі кароль* [10, с. 84]; *Вось і ўчора... яна перш-наперш падышла да яго, нізка схілілася ў паклоне. Потым падышла да сватоў, што прыехалі ад тураўскага князя Рагвалода* [9, с. 20]; *І ўсе чацвёрта земна накланіліся адзін аднаму* [7, с. 163], а таксама **развітання**: *– Ты ідзі, ідзі, бацюшка, не турбуйся... – ласкава-ласкава прагаварыла цётка Наста і нізка накланілася. За ёй пачалі кланяцца іныя* [11, с. 113]; *Яны накрыўджана заміргалі, але сцяргелі адмову, накланіліся на развітанне спакойна і ветліва* [9, с. 20].

Галантныя жэсты пашыраны ў рамантычных творах У. Караткевіча і Л. Рублеўскай, дзе аўтары дэманструюць асаблівыя адносіны герояў-мужчын да жанчыны. Галантнасць у герояў-мужчын праяўляецца асабліва падчас прывітання ці развітання з жанчынай: *Яна не адразу пазнала яго... Алесь схіліўся і пацалаваў ёй руку. – Я вельмі ўзрадаваны, – голас чамусьці асекся. – Мы так даўно не бачыліся* [8, с. 344]; *Валянцін са шчырай усмешкай прывітаўся з усімі, прадставіў двух афіцэраў, што прыехалі з ім, пажартаваў, вельмі зграбна і разумна. – Андрусь так ніколі не ўмеў, і сышоў, пацалаваўшы Анэлі руку* [11, с. 115].

Этыкетныя рухі корпуса цела прадстаўлены невербальнымі дзеяннямі са значэннем прывітання ці развітання. Прычым вербалізуюцца такія кінесічныя дзеянні аднолькавымі дзеяслоўнымі адзінкамі **ўстаць** / **узняцца** або іх варыянтамі, якія абазначаюць хуткасць і імкліваць дзеяння, **ускочыць** і размоўным найменнем **падхапіцца**. Рухі корпуса цела могуць абазначаць **прывітанне**: *– Антону Глебавічу Космічу прывітанне, – ускочыў ён, калі я падышоў. – Прывітанне і таварышу Генадзю* [6, с. 330] і **развітанне**: *– Цёмна, – ён устаў. – Ну, бывай здароў, браце* [6, с. 215]; *І тут нечакана ўзняўся Навум. Падышоў да яе. Вусны яго неяк дзіўна ўздрыгвалі. – Ну, бывай, Ліз...* [12, с. 225].

Такім чынам, адзначым, што ў мастацкім дыскурсе аўтары наўмысна прыбягаюць да выкарыстання розных відаў невербальных кампанентаў у сітуацыі прывітання/развітання. У большасці прыведзеных прыкладаў дадзеныя жэсты з'яўляюцца тактыльнымі. Вербальныя кампаненты старанна абдумваюцца, невербальныя ж паводзіны ўяўляюць сабой узровень, на якім звычайна адсутнічае свядомы кантроль, характэрны для маўлення. Акрамя таго, невербальныя знакі ў працэсе зносінаў перадаюць больш сэнсу, чым словы, і ад правільнасці выбару невербальных кампанентаў будзе залежыць, ці рэалізуецца галоўная мэта камунікацыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Лабунская, В. А. Невербальное поведение: структура и функции / В. А. Лабунская // Социальная психология : учеб. пособие для студ. вузов. – М. : Аспект Пресс, 2003. – С. 84 – 111.

2 Крейдлин, Г. Е. Невербальная семиотика : Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.

3 Формановская, Н. И., Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Издательство «Русский язык», 2002. – 214 с.

4 Акишина, А. А. Русский речевой этикет: пособие для студентов-иностранцев / А.А. Акишина, Н. И. Формановская. – М. : Издательство «Русский язык», 1978. – 183 с.

5 Крейдлин, Г. Е. Невербальный этикет: невербальные приветствия и прощания / Г. Е. Крейдлин // Речевой этикет: семантика и прагматика: тематический выпуск Московского лингвистического журнала. – М. : Издательский центр РГГУ, 2002. – Т. 7, № 2. – С. 53–66.

6 Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха : Аповесць ; Чорны замак Альшанскі : Раман. – Для ст. шк. узросту / Прадм. А. Л. Вераб'я // У. Караткевіч – Мінск : Мастацкая літаратура, 2000. – 574 с.

7 Караткевіч, Ул. Выбраныя творы. У 2-х т. Т. 2. Хрыстос прыямліўся ў Гародні (Евангелле ад Іуды) : Раман / Ул. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 400 с.

8 Караткевіч, Ул. Каласы пад сярпом тваім : Раман. Кн. Першая / Ул. Караткевіч. – Мінск : Юнацтва, 1981. – 381 с.

9 Іпатава, В. Прадыслава. Аповесць: Для сярэд. і ст. шк. узросту/ Аўт. прадм. Л. С. Савік. — Мінск : "Сталія", 2002. — 80 с.

10 Караткевіч, У. З вякоў мінулых: Апавяданні; Аповесці / У. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1978. – 440 с., 1 л. іл.

11 Рублеўская, Л. Сэрца мармуровага анёла: Апавесці, апавяданні: Для ст. шк. узросту / Людміла Рублеўская. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2003. – 288 с.

12 Караткевіч, Ул. Выбраныя творы. У 2-х т. Т. 1. Апавяданні, аповесці. / [Аўт. прадм. В. Быкаў] // Ул. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 336 с.

The article examines the nonverbal components of communication verbalized in the literary text, denoting the etiquette behavior of greetings and farewell. It is determined that encoding and decoding of nonverbal communication signals is a complex task, the successful solution of which depends on the names correctly used by the author. It is argued that the correctness of the choice of the nonverbal component of greeting/farewell will determine whether the main goal of literary discourse is realized.

К. М. ЧАРОТА

(г. Мінск, ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі”)

**МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПОЛЛЕ Ё АПОВЕСЦЯХ
І. НАВУМЕНКІ “СНЕЖАНЬ”, “МОЙ СЯБАР ПЯТРУСЬ”
І У. ДАМАШЭВІЧА, У. САЗАНОВІЧА “ПЕРШЫМ ЗАЎСЁДЫ ЦЯЖКА”**

У дадзеным артыкуле пры дапамозе параўнальна-гістарычнага метаду праводзіцца даследаванне аповесцей “Снежань”, “Мой сябар Пятрусь” І. Навуменкі і дакументальнай аповесці “Першым заўсёды цяжка” У. Дамашэвіча, У. Сазановіча. Вызначаюцца падабенства і адрозненні падыходаў да паказу барацьбы юнакоў супраць нямецкіх акупантаў айчыннымі прازیкамі, выяўляюцца спецыфіка стварэння вобразаў падпольшчыкаў і вызначаюцца мастацкія сродкі і прыёмы раскрыцця іх унутранага свету.

Тэма Вялікай Айчыннай вайны з’яўляецца асноўнай ва ўсёй творчай спадчыне народнага пісьменніка Беларусі І. Я. Навуменкі (1925 – 2006). Нягледзячы на тое, што да яе звярталася і працягвае звяртацца па сённяшні дзень вялікая колькасць як айчынных, так і замежных пісьменнікаў, Іван Якаўлевіч здолеў распрацаваць некранутыя да таго часу аспекты ваеннай праблематыкі – у прыватнасці, подзвіг пакалення сямнаццацігадовых, што ў пэўны сэнсе стала яго ўласнай тэмай. Аўтару “давялося быць падпольшчыкам, партызанам, на фронце паспеў паваяваць – удзельнічаў у баях на Карэльскім перашыйку, ва Усходняй Прусіі, у Польшчы, Сілезіі” [1, с. 126]. Таму большасць апавяданняў, аповесцей, раманаў пісьменніка, прысвечаных тэме Вялікай Айчыннай вайны, можна назваць своеасаблівымі ўспамінамі аб перажытым. Мастацкую адметнасць твораў прازیка надае менавіта “глыбокае аўтарскае веданне ўзроставых духоўна-псіхалагічных магчымасцей сваіх герояў і высокапрафесійнае раскрыццё, выяўленне гэтага юнацкага патэнцыялу духоўнасці ў канкрэтных жыццёвых абставінах” [2, с. 17].

Падчас акупацыі ў жніўні 1941 г. малай радзімы Івана Якаўлевіча ён разам з сябрамі-равеснікамі арганізаваў маладзёжную патрыятычную групоўку “За радзіму”, таму невыпадкова, што тэма падполля Васілевічаў пачала раскрывацца на старонках спачатку яго апавяданняў “Эх, махорачка” (1955), “Сямнаццатай вясной” (1956), “Вераніка” (1957), а затым у аповесцях “Снежань” (1958), “Мой сябар Пятрусь” (1958). “Сюжэтная лінія ў іх аўтабіяграфічная ці блізкая да аўтабіяграфіі. Зразумела, быў і домysel. Я пісаў пра людзей, якіх ведаў, – пра даваеннае пакаленне. А яно вельмі цікавае. Сваіх равеснікаў я бачыў у школе, на вайне, у падполлі. З нашага дзясятага класа на фронт пайшло шаснаццаць чалавек, а вярнулася чацвёра. Нас засталася вельмі мала, народжаных у сярэдзіне дваццатых гадоў. Гэтае пакаленне вызначаецца цэльнасцю характару. Мне яно асабліва падабаецца сваёй рамантыкай, марай пра подзвіг, цнатлівасцю і чысцінёй” [1, с. 74].

Для таго каб аб’ектыўна ацаніць унёсак Івана Навуменкі ў распрацоўку тэмы маладзёжнага падполля ў сваіх творах, іх патрэбна параўнаць з творами іншых пісьменнікаў падобнай тэматыкі. У дадзеным артыкуле мы вырашылі пры дапамозе параўнальна-гістарычнага метаду правесці даследаванне аповесцей “Снежань” (1958), “Мой сябар Пятрусь” (1958) І. Я. Навуменкі і дакументальнай аповесці “Першым заўсёды цяжка” (1986) У. Дамашэвіча (1950 – 2014) (суаўтар У. П. Сазановіч (1946 – 1997)), каб вызначыць падабенства і адрозненні падыходаў да паказу барацьбы юнакоў супраць нямецкіх акупантаў айчыннымі прازیкамі, выявіць спецыфіку стварэння вобразаў падпольшчыкаў і вызначыць мастацкія сродкі і прыёмы раскрыцця іх унутранага свету.

Перш за ўсё, звернемся да гісторыі стварэння вышэйназваных твораў, а таксама вызначым, які матэрыял лёг у іх аснову.

Аповесці “Снежань” і “Мой сябар Пятрусь” “засведчылі асваенне новым жанрам магістральнай тэмы творчасці прэзаіка – тэмы ваеннага юнацтва, “сямнацатай вясны” [3, с. 136], якая да гэтага раскрывалася ім толькі ў апавяданнях. У вышэйназваных аповесцях “псіхалагічна дакладна, ярка і запамінальна ўзнаўляюцца ім абставіны разгортвання ўсенароднага руху супраціўлення фашысцкім захопнікам на акупаванай зямлі Беларусі, удзелу ў ім маладых патрыётаў” [3, с. 54].

Трэба адзначыць, што на старонках аповесцей “Мой сябар Пятрусь” і “Снежань”, нягледзячы на факталагічную праўдзівасць, не распаўядаецца ўся гісторыя маладзёжнага падполля, а пададзены толькі некаторыя эпізоды з яе дзейнасці. Гэта можна патлумачыць тым, што сам І. Навуменка не мог адразу вызначыцца з жанравай прыналежнасцю названых твораў і першапачаткова адносіў іх да жанру апавядання, якое “асноўваецца звычайна на адным эпізодзе, асобнай падзеі або здарэнні з жыцця героя” [4, с. 22].

Так, аповесці “Снежань” і “Мой сябар Пятрусь” першапачаткова публікаваліся як апавяданні, і толькі ў Зборы твораў у 6-ці тамах (1981 – 1984), які выдаваўся яшчэ пры жыцці Івана Якаўлевіча, сталі вызначацца як аповесці. Аўтар манаграфіі, прысвечанай творчасці народнага пісьменніка Беларусі, Г. Сіненка тлумачыў гэта наступным чынам: “З пункту гледжання жанравай формы часам цяжка размежаваць аповесці і апавяданні І. Навуменкі.”; “У зборніках пісьменніка падзел на апавяданні і аповесці часам чыста ўмоўны, у аснове яго ляжаць знешнія прыкметы, а іменна – аб’ём твораў” [5, с. 84].

У аповесці “Снежань” пісьменнік адлюстроўвае падзеі самага пачатку вайны, калі героі твора не ўсведамлялі яшчэ маштабу трагедыі. Ваенныя падзеі пайшлі зусім не так, як многія аптымістычна меркавалі ў самым яе пачатку. Адступленне Чырвонай арміі, фашысцкая акупацыя сталі нечаканасцю для герояў твора. Гэту аповесць можна назваць своеасаблівым працягам апавядання “Сямнацатай вясной” (1957). Тыя ж самыя маладыя хлопцы толькі пад іншымі імёнамі нібы перайшлі з апавядання ў аповесць і пачалі рабіць першыя крокі ў падпольнай барацьбе. Толькі яны ўжо не майструюць самаробную міну для дыверсіі, як гэта было ў папярэднім апавяданні, а рамантуюць радыёпрыёмнік, каб ведаць, што робіцца на самой справе на фронце, друкуюць і распаўсюджваюць лістоўкі. Такі пераход вельмі падобных персанажаў з аднаго твора ў другі можна патлумачыць “вялікай мерай злітнасці аўтара са сваім любімым героем, які ў розных творах раскрываецца з розных бакоў, але ў аснове застаецца адзіным ці кожны раз вельмі падобным чалавечым тыпам, душэўна блізкім самому аўтару” [6, с. 254], бо як ужо адзначалася вышэй, тэма сталення маладых людзей падчас вайны асэнсоўвалася прэзаікам у непарыўнай сувязі з яго ўласнай біяграфіяй, у апавядальніку можна лёгка ўбачыць асобу самога аўтара.

У аповесці “Мой сябар Пятрусь” ахоп падзей больш шырокі ў параўнанні з папярэднім твораў, але і тут акцэнт пісьменнік робіць на моманце зараджэння маладзёжнага падполля праз гісторыю аднаго з будучых падпольшчыкаў Петруся Цімашэнкі. Каб бліжэй пазнаёміць чытача са сваім героем, аўтар пачынае расповед з даваеннага жыцця Петруся, які яшчэ будучы школьнікам выдзяляўся на агульным фоне выключнай таленавітасцю, неардынарнасцю, уменнем аб’ядноўваць вакол сябе людзей, але нягледзячы на ўсе гэтыя якасці “не быў верхаглядам, хвальком, або выскачкай” [7, с. 129]. Сярод суполкі хлопцаў-равеснікаў за выдатныя інтэлектуальныя здольнасці Пятрусь атрымаў мянушку “Атос” па аналогіі з персанажам з рамана Дзюма пра трох мушкецёраў. Дастаткова прадказальным развіццём дзеяння стаў той факт, што менавіта Пятрусь першы запісаўся ў мясцовы знішчальны батальён, наладзіў сувязь з партызанскім атрадам, даручэнні якога і пачала выконваць згуртаваная вакол свайго адназначнага лідара, падпольная камсамольская арганізацыя.

Варта адзначыць, што не толькі персанажы нібы пераходзяць з апавядання ў аповесць, а затым у раманы, але і некаторыя сюжэты. Так, сюжэты аповесцяў “Мой сябар

Пятрусь” і “Снежань” фактычна ўвайшлі ў раман “Сасна пры дарозе”, але не ў нязменным выглядзе, бо, як вядома, І. Навуменкам у працэсе працы некаторыя “ўрыўкі апавяданняў і аповесцяў пераасэнсоўваюцца, падпарадкоўваючыся новым ідэйна-мастацкім задачам” [6, с. 154]. Перад тым як уключыць у свой раман сюжэты аповесцей, пісьменнік спачатку дапрацоўвае ўжо напісаны матэрыял: “У ім паглыбляюцца перажыванні герояў, іх разважанні і спрэчкі пра падзеі вайны, пра перавагу савецкіх воінаў над захопнікамі і непазбежную перамогу над фашызмам, пра вырашальную ролю “духу народа” і пра іншае” [6, с. 154].

Увекавечыць подзвіг маладых падпольшчыкаў, якія былі аднымі з першых, хто па закліку сумлення стаў на нялёгка і шлях змагання з фашысцкімі акупантамі, вырашылі пісьменнік У. Дамашэвіч (1950 – 2014) у суаўтарстве з публіцыстам У. П. Сазановічам (1946 – 1997) на старонках дакументальнай аповесці “Першым заўсёды цяжка” (1986). Беларускі горад Клецк як і Васілевічы быў акупіраваны немцамі ў самым пачатку вайны, на трэці дзень, а “з ліпеня 1941 г. па студзень 1942 г.” на “тэрыторыі Шчэпіцкага і Даматканавіцкага сельскіх саветаў” [8, с. 290] пачала сваю дзейнасць Шчэпіцкая падпольная камсамольска-маладзёжная арганізацыя. Абапіраючыся на лісты, якія знаходзяцца ў БДАМЛМ [9], можна зрабіць выснову, што ў кожнага з суаўтараў была свая задача ў працы над аповесцю. У. П. Сазановіч дапамагаў У. М. Дамашэвічу матэрыяламі аб дзейнасці Шчэпіцкіх падпольшчыкаў: дасылаў выпіскі з успамінаў сваякоў пра членаў падполля, копію тэксту запіскі, што захоўваецца ў архіве КДБ БССР па справе Сазона К. І, звесткі пра галоўнага героя твора Сяргея Таўкача, яго родных і блізкіх, суседзяў, бандэролі з раённымі газетамі, спісы мірных жыхароў, якія загінулі ад рук акупантаў у 1941 годзе ў Клецкім раёне і інш. Усе гэтыя дакументы суправаджаліся каментарыямі У. П. Сазановіча ў лістах, накіраваных: “Думаю, што члены Шчэпіцкага падполля ведалі пра ўсе гэтыя расстрэлы і ў іх сэрцах вырасла яшчэ большая нянавіць да акупантаў” [9, с. 54].

У якасці асновы для напісання аповесці стаў рукапіс нарыса “Шчэпіцкія маладагвардзейцы”, які быў напісаны беларускім публіцыстам, мяркуючы па змесце, прыкладна ў 1978 г, але інфармацыя аб публікацыі намі не была знойдзена.

У. М. Дамашэвіч падчас працы над аповесцю “Першым заўсёды цяжка” ўжо быў вядомым беларускім пісьменнікам. Ён працаваў на ніве беларускай літаратуры ў адзін час разам з І. Я. Навуменкам, абодвух аўтараў аб’ядноўвала “павага да факта, жыццёвай канкрэтыкі” [3, с. 144]. У сваёй творчасці Уладзімір Максімавіч дастаткова часта звяртаўся да тэмы Вялікай Айчыннай вайны: “Між двух агнёў” (1962), “Першая група крыві” (1967), “Порахам пахла зямля” (1975), “Кожны чацвёрты” (1983), нягледзячы на тое, што сам пісьменнік не з’яўляўся непасрэдным яе ўдзельнікам. Мяркуючы па ліставанні паміж суаўтарамі аповесці “Першым заўсёды цяжка”, менавіта У. М. Дамашэвіч займаўся літаратурнай апрацоўкай матэрыялаў, якія даслаў яму У. П. Сазановіч.

У адрозненні ад аповесцяў “Снежань” і “Мой сябар Пятрусь” Івана Навуменкі апавесць “Першым заўсёды цяжка” дэманструе ўсю гісторыю Клецкага падполля ад стварэння і да пакутніцкай смерці яе членаў. Асноўная ідэя твора заключаецца ў самой назве “Першым заўсёды цяжка”. Не маючы перад вачыма прыкладу арганізацыі падпольнай групы, на якую можна было б раўняцца, без дбайнай падрыхтоўкі і сур’ёзнай праверкі ўсіх мяркуемых яе членаў, лёгка нарабіць памылак і даверыцца не тым людзям.

Як і ў творах Івана Якаўлевіча, апавед вядзецца пра першыя месяцы Вялікай Айчыннай вайны, час, калі па ўсёй тэрыторыі акупіраванай Беларусі як рэакцыя на масавы тэрор з боку нямецка-фашысцкіх захопнікаў, пачалі арганізоўвацца першыя падпольныя групы, якія не ведалі, з чаго пачынаць і якім чынам уключацца ў барацьбу з нямецкімі акупантамі. Галоўны герой твора Сяргей Таўкач, малады хлопец, які пасля пераходу ў восьмы клас ужо паспеў стаць настаўнікам, вырашае арганізаваць баявую групу камсамольцаў-падпольшчыкаў, якая б пачала змагацца з фашысцкімі захопнікамі на тэрыторыі

акупіраванага Клецкага раёна. У склад групы галоўны герой вырашае набіраць, у асноўным, сваіх таварышаў, якіх год таму разам з ім прымалі ў камсамол, і так званых “акружэнцаў” – байцоў і камандзіраў Чырвонай арміі.

Сяргей – ярка выражаны лідар, па натуры сваёй чалавек, “які можа павесці за сабой іншых”, і, маючы “настаўніцкі аўтарытэт” [10, с. 20], становіцца не проста арганізатарам Клецкай падпольнай групы, але і адзінадушна выбіраецца яе камандзірам. Падчас сваёй палымянай прамовы, усведамляючы ўсю складанасць сітуацыі, Сяргей шчыра звяртаецца да сваіх таварышаў: “Першым заўсёды цяжка! Будзем пра гэта памятаць і не наракаць на свой лёс. Мы толькі пачынаем, мы робім выклік страшнай чорнай сіле, нас чакае не адно цяжкае выпрабаванне, яле я веру, што мы не струсім, не збаімся гэтай чужой сілы і не адступім ні на крок” [10, с. 21].

Калі ў аповесці “Снежань” увесь сюжэт пабудаваны толькі на адным эпізодзе – майстраванні радыё, то ў аповесці “Першым заўсёды цяжка”, праслухоўванне савецкага радыё – гэта толькі адзін з відаў дзейнасці падпольшчыкаў. З самага пачатку ваенных дзеянняў на тэрыторыі Клецкага раёна многія з будучых членаў падполля паасобку збіралі зброю, якая ляжала на месцах былых баёў, нягледзячы на тое што за гэта іх чакала самая страшная кара – расстрэл. А пасля аб’яднання ў адзіную арганізацыю баявая групоўка Клецка пачала праводзіць больш зладжаных і дзейсных аперацыі ў тыле акупантаў. Дыверсіі на чыгунцы сталі моцным актам супраціўлення, тым больш, што машыністы не былі дастаткова насцярожанымі з прычыны нераспаўсюджанасці такіх з’яў.

Ва ўсіх трох аповесцях дэманструецца важнасць наладжвання сувязі падпольшчыкаў з партызанскім атрадам. Так, у аповесці “Першым заўсёды цяжка” сувязь з мясцовымі партызанамі наладжваецца праз дзядзьку Мароза Івана Васільевіча, які паспеў да гэтага часу збегчы з фашысцкага палону. У аповесці “Мой сябар Пятрусь” адзін з сяброў-падпольшчыкаў, па мянушцы “Іван у кубе”, трапіўшы ў партызанскі атрад, прыносіў Петрусю заданні ад партызанскага кіраўніцтва. У аповесці “Снежань” з падпольшчыкамі звязуся былы заатэхнік Самасейка, які стаў членам бліжэйшага да горада партызанскага атрада.

У аповесці “Мой сябар Пятрусь” паказальным з’яўляецца апісанне рэакцыі на пачатак вайны ў маладога і старэйшага пакалення. Відавочным з’яўляецца той факт, што маладыя хлопцы не ўсведамлялі яшчэ трагедыі сітуацыі і глядзелі на дадзеную падзею найўна і аптымістычна, у глыбіні душы марылі пра здзяйсненне подзвігу. Пачуўшы з рэпрадуктара, што пачалася вайна, Пятрусь сказаў сябру: “Цяпер фашызм будзе знішчаны”, ён быў “ва ўзбуджаным, прыўзнятым настроі”, “маляваў мне карціны вайсковых аперацый, выказваў смелыя стратэгічныя прагнозы” [7, с. 137]. Сяброў засмучала толькі тое, што яны не належалі да прызыўнога ўзросту, таму выношвалі план, як угаварыць ваенкама “каб запісаў добраахвотнікамі” [7, с. 138].

Людзі старэйшага пакалення яшчэ памяталі Першую сусветную вайну, таму добра ўсведамлялі, што вайна нясе з сабой толькі пакуты і смерць. Іх рэакцыя на пачатак ваенных дзеянняў у краіне была кардынальна супрацьлеглая: “Голасна, з надрываю, залямантавала жанчына, на другім канцы кірмаша адгукнулася другая”, “мужчын вялі пад рукі жанчыны, якія плакалі” [7, с. 137], Ігнат Дзянісавіч, бацька Петруся, падчас развітвання з сям’ёй “страшна, па-жаночаму, загаласіў” [7, с. 139].

У аповесці “Першым заўсёды цяжка” такой рэакцыі прасачыць немагчыма, бо самых першых дзён вайны аўтар не апісвае, а горад Клецк знаходзіцца пад акупацыяй ужо некалькі месяцаў.

У аповесцях “Снежань” і “Мой сябар Пятрусь” аўтар-апавядальнік і герой аповеду зліты ў адно цэлае. У яго нават адсутнічае ўласнае імя, што падштурхоўвае чытача атажсамліваць героя твора з аўтарам. Іншая манера ў аўтара-апавядальніка ў аповесці “Першым заўсёды цяжка”, ён быццам бы назірае за ўсім, што адбываецца ў творы, збоку і проста распавядае “чужую” гісторыю ў якой не прымаў актыўнага ўдзелу.

Іван Навуменка, даючы ацэнку сітуацыі ўжо з вышыні свайго жыццёвага вопыту, як і ў сваіх больш ранніх апавяданнях, у аповесці “Снежань” паказвае рамантычна-ўзнёслае імкненне да гераізму маладых людзей з несхаванай самаіроніяй: “Збіраючыся, мы лаем фашыстаў апошнімі словамі, прарочым ім хуткую пагібель. Але немцам ад гэтага, здаецца, не вельмі баліць” [7, с. 72]. Такая самаіронія неаднаразова паўтараецца і ў аповесці “Мой сябар Пятрусь”: “Недахоп чыста вайсковых звестак мы кампенсавалі падрабязным апісаннем розных агіднасцей, якія чынілі фашысты і іх паслугачы. У сваіх зводках мы не шкадавалі едкіх слоў, а часам і проста лайанкі, каб закліяміць дзеянне ворага” [7, с. 158]. Нягледзячы на трагічнасць сітуацыі ў аповесці “Першым заўсёды цяжка” часам таксама адчуваецца лёгкая самаіронія ў аднаго з галоўных герояў апавядання Сяргея Таўкача, які адчуўшы жаданне абняць і прытуліць да сябе маці, не дазваляе сабе “такіх сантыментаў”, бо “ў яго галаве вунь якія сур’ёзныя думкі і клопаты” [10, с. 29].

Апісанне навакольнага пейзажу ў аповесці “Мой сябар Пятрусь” ніяк не прарочыць страшныя падзеі, якія хутка адбудуцца ў мястэчку: “Той чэрвеньскі дзень запаў мне ў памяць на ўсё жыццё”. “Ён быў сонечны, ціхі, лагодны, гэты звычайны чэрвеньскі дзень”. “З сенажаці несла церпкім водарам скіданага ў копы мурагу. З комінаў хат, не спяшаючыся, падымаліся дымкі і нябачна раставалі ў сінім, бязвоблачным небе” [7, с. 135]. Прырода супрацьпастаўлена ўсім тым трагічным падзеям, якія пачалі адбывацца ў краіне. І толькі з рэпрадуктара на кірмашы, насуперак уяўнаму спакою і цішыні навакольнага асяроддзя, даносіліся “незвычайныя сваёй суровасцю і важкія словы” [7, с. 136] аб тым, што пачалася вайна. Аўтар выкарыстоўвае такі стылістычны прыём, як антытэза, з дапамогай якога ён і дасягае ўзмацнення драматызму сітуацыі.

У аповесці “Снежань” І. Навуменка выкарыстоўвае кардынальна іншы прыём. Прырода не супрацьпастаўлена, а наадварот сугучна з усім тым, што адбываецца на старонках твора. Аўтар быццам бы падрыхтоўвае чытача да агульнага настрою мастацкага твора і паглыбляе ў яго атмасферу: “На свеце быў снежань, сумны, бясснежны. Аднастайна і нудна гулі вечарамі тэлеграфныя слупы з абарванымі правадамі. Правады былі парваны не ўсе, два ці тры асталіся цэлыя і звінелі на марозе, як струны, перадаючы свой балючы сум мёрзламу дрэву слупоў. Правады былі мёртвыя ... Мястэчка замёрзла, стаіўшыся ў змроку снежаньскай ночы” [7, с. 69].

Для выканання той жа задачы Іван Якаўлевіч прыводзіць у якасці эпіграфа да аповесці “Снежань” радок з верша Генрыхы Гейнэ “Мне гэты боль знаёмы”, які “закліканы тут, бы той камертон, дапамагчы настроіць чытача на адпаведны лад роздуму і суперажывання” [2, с. 17].

Важную ролю ў аповесці “Першым заўсёды цяжка” адыгрывае вобраз лесу. Ён у аповесці персаніфікаваны, нават мае сваё ўласнае імя – Старына. У жыцці Сяргея лес адыгрывае значную ролю, ён “вельмі свойскі – як свой сад, як свой дом” [10, с. 5]. Старына стаў для Сяргея “сакральным” месцам, бо ў складаныя часы менавіта лес становіўся для героя “мудрым і разважлівым дарадцам, а часам нават доктарам” [10, с. 5]. Так і ў гэтую трывожную і неспакойную ваенную пару, менавіта ў лесе Сяргей бавіць увесь свой вольны час, шукаючы супакою і душэўнай раўнавагі.

Старына ў аповесці з’яўляецца сімвалам мудрасці і вечнай трываласці, бо ён быў на Клецкай зямлі да нараджэння галоўнага героя: пры самым лесе Сяргей нарадзіўся і вырас, пасля яго пакутлівай смерці Старына будзе працягваць сваё існаванне.

Неаднаразова ў аповесці “Першым заўсёды цяжка” дэманструецца звычайная сялянская праца з удзелам у ёй маладых падпольшчыкаў: Сяргей Таўкач разам з бацькам возіць авёс, складвае яго ў гумно, Іван Ліс разам з бацькам сее жыта і г.д. З дапамогай такіх эпізодаў дэманструецца той факт, што ў ваенную справу вымушаны ўключацца звычайныя людзі мірных прафесій і, такім чынам, змаганне з ворагам-акупантам становіцца ўсенародным: “Ты дагэтуль быў чалавекам звычайным, быў сейбітам і плугаром. Цяпер ты – барацьбіт. Хай дрыжаць твае ворагі – яны адчуваюць неведаную сілу тваіх удараў. Так патрабуе радзіма. Ворагаў – біць” [10, с. 52].

Цікавым у аповесці “Мой сябар Пятрусь” з’яўляецца па-дзіцячы наіўнае ўспрыманне немцаў, якіх галоўны герой Пятрусь адносіць да рабочага класа, як да няшкодных. Пятрусь разважае: “Хіба ж нямецкія рабочыя пойдучь ваяваць супраць нашых рабочых? Ніколі не пойдучь. Там жа, у Германіі, нарадзіўся Маркс і Энгельс...” [7, с. 138]. Несупадзенне чаканага з рэальным разбурае ў галаве маладога хлопца яго ранейшыя ўяўленні. Ubачыўшы некалькіх “рабочых” немцаў з вінтоўкамі, Пятрусь расчаравана абураецца: “Рабочыя, а служаць Гітлеру!” “Вінтоўкі пабралі. У каго ж яны будуць страляць, у сваіх братоў рабочых!” [7, с. 157].

У аповесці “Першым заўсёды цяжка” ўвасабленнем усіх гітлераўцаў, якія прыйшлі на тэрыторыю Беларусі, каб знішчаць і рабаваць яе насельніцтва, усталяваць “новы парад”, з’яўляецца камендант жандармерыі Кох. Вобраз нямецкага каменданта ў аповесці намаляваны гіпертрафіравана адмоўным. Па сутнасці сваёй Кох – гэта чалавек схільны да садызму, які з дзікай жорсткасцю займаецца катаваннем мірнага насельніцтва Клецка. У горадзе нават прымаўка з’явілася, што “камендант Кох не паснедае, пакуль не адмалоціць палкаю ці не адправіць на той свет каго-небудзь. Інакш у яго няма апетыту” [10, с. 67].

Імкнучыся да праўдзівасці апаведу, аўтары аповесці “Першым заўсёды цяжка” не хаваюць той сумны факт, што не кожны з герояў здолее з годнасцю вытрымаць усе выпрабаванні суролага ваеннага часу. Бацька Сяргея Таўкача, з уласцівай яму жыццёвай мудрасцю, з самага пачатку папярэджаў: “Вось бачыш, сыне, гэты воз? Разваліўся, лічы, на роўным месцы. А колькі я за сваё жыццё гэтых вазоў злажыў – не пералічыць. Сотні соцень. І вось бачыш – не давёў як трэба, надта пашырыў – і воз разваліўся... А бярэшся за новае, незнаёмае – то тут ужо глядзі ды глядзі. Нешта маленькае не так зрабіў – і вялікае рухне” [10, с. 18].

Словы бацькі сталі прароцкімі. Наяўнасць камсамольскага білета не стала “знакам якасці” для некаторых членаў арганізацыі. Так, Косця стаў тым маленькім звяном, з-за якога і рухнула ўся падпольная група. На падсвядомым узроўні Косця адразу не спадабаўся Сяргею: “вось хлопец, здаецца, як і ўсе, а не ляжыць да яго душа” [10, с. 8]. Нават нямецкі камендант жандармерыі Кох адразу заўважыў, што Косця “гнілы” і палахлівец па сваёй сутнасці, таму вырашыў падысці да яго з хітрасцю “дзе прыстрашыць, дзе паддобрыцца, дзе паабяцаць нейкія выгоды” [8, с. 68]. Як вынік, паддаўшыся жывёльнаму страху за сваё жыццё, Косця выдае немцам сваіх таварышаў.

Невыносныя пакуты ад нечалавечых экзекуцый, якія ўсчынялі каты над учарашнімі школьнікамі з дня ў дзень, здолелі бы вытрымаць не кожны дарослы мужчына. Маладых падпольшчыкаў “падвешваюць, падымаюць на блоку за звязаныя рукі і б’юць гумавымі палкамі ці тоўстым кабелем да страты прытомнасці, потым адліваюць вадой ці “ажыўляюць” электрычным токам і зноў б’юць – ажно датуль, пакуль самі каты не змогуцца, не нацешацца” [10, с. 88].

Зразумела, што нікому з маладых хлопцаў не хочацца паміраць, тым больш, што большасць з іх яшчэ не паспела пабачыць сапраўднае жыццё, бо сталі на шлях барацьбы з акупантамі адразу пасля заканчэння школы, “і напэўна, у кожнага недзе тут ёсць дзяўчына, якая чакае, якая любіць і спадзяецца... І ў кожнага ёсць маці, якая хвалюецца за свайго сына” [10, с. 37]. Але ні адзін з Шчэпіцкіх падпольшчыкаў ні на хвіліну не сумняваецца ў суразмернасці платы за будучую перамогу самай дарагой цаной – асабістым жыццём. Дзякуючы сіле духу смелыя юнакі здолелі вынесці ўсе пакуты, якія выпалі на іх кволыя плечы, бо яны разумелі, што іх родныя і блізкія будуць жыць, нават калі іх саміх на гэтым свеце ўжо не будзе. Невыпадкова Івану Уласеню перад самай смерцю прыйшла думка: “Нічога, што згарыць адзін колас... Нічога, што згарыць загон... Застанецца яшчэ палетак, яшчэ цэлая ніва... Яна дасць зерне, яно прарасце” [10, с. 85].

У аповесці “Мой сябар Пятрусь” трагізм апаведу раскрываецца з іншага ракурсу. Маладыя імпульсіўныя падпольшчыкі рызыкавалі не толькі сваім жыццём, але і жыццём сваіх родных і блізкіх. У першыя месяцы вайны не існавала такога паняцця, як “партызан-

ская вёска”, “куды ні немцы, ні паліцэйскія не патыкалі носа” [7, с. 160]. Таму акупацыйная ўлада бязлітасна знішчала ўсю сям’ю чалавека, які ішоў у лес да партызан. Так і атрымалася з Петрусём, які насуперак просьбе бацькі зберагчы сям’ю, пайшоў у партызаны. Гэтым учынкам малады хлопец свядома прынёс у ахвяру будучай перамозе не сваё жыццё, а жыццё ўсіх членаў сваёй вялікай сям’і. Не пашкадавалі фашысты ні маці Петруся, ні малых братоў і сяцёр, і “ў адну з зімовых начэй Цімашэнкаў расстралялі” [7, с. 160]. І калі ў аповесці “Першым заўсёды цяжка” героі не сумняваюцца ў правільнасці рашэння аддаць сваё жыццё за перамогу, за Радзіму, за будучае свайго народа, то ў аповесці “Мой сябар Пятрусь” пытанне, ці мае маральнае права чалавек ахвяраваць жыццём сваіх родных і блізкіх, застаецца адкрытым. Так, герой-апавядальнік, сустрэўшы Петруся, які стаў “адменным падрыўніком” і аб ім “трымела слава па ўсім раёне” [7, с. 161], хацеў сказаць сябру, “што ён паступіў правільна той памятнай восенню сорок першага года. Загінула шасцёра з Петрусёвай сям’і, але хто палічыць, у сэрцах колькіх людзей гэтая смерць абудзіла ненасытную прагу помсты ворагу. Адно наша мястэчка дало, бадай цэлую партызанскую роту. Але ў мяне не павярнуўся язык вымавіць гэтыя словы” [7, с. 161].

Праведзенае даследаванне дазваляе сцвярджаць, што вышэй даследавання творы У. Дамашэвіча (суаўтар У. П. Сазановіч) і І. Я. Навуменкі заснаваны на рэальных падзеях і фактах. Адрозненне ў тым, што пры напісанні аповесці “Першым заўсёды цяжка” У. Дамашэвіч абапіраўся на дакументы і ўспаміны сведкаў, якія дасылаў яму публіцыст У. П. Сазановіч, а І. Я. Навуменка – на ўласны жыццёвы вопыт. Кожны з пісьменнікаў пасвойму апрацаваў жыццёвы матэрыял, у выніку чаго на старонках аповесцей адлюстравана праўдзівая гісторыя пра трагічны лёс цэлага пакалення маладых людзей, якім давялося змагацца з ворагам.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент. і паслясл. Н. Пыско. — Мінск : Маст. літ., 2017. — Т. 10 : П’еса, вершы, інтэрв’ю, анкеты, выступленні, водзывы на дысертацыі, некралогі, аўтабіяграфія, успаміны, дзённікавыя запісы, лісты. — 989 с.

2 Жураўлёў, В. П. На сумежжы мастацкай і літаратуразнаўчай думкі / В. П. Жураўлёў // Творчасць Івана Навуменкі : славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст : матэрыялы Рэсп. навук. канф. (да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі), Мінск, 16 лют. 2010 г. / Ін-т мовы і літ. ім. Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі. — Мінск : Права і эканоміка, 2010. — С. 15–27.

3 Кулуарамі творчай майстэрні Івана Навуменкі / С. С. Лаўшук [і інш.] ; навук. рэд. : А. А. Манкевіч ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т літаратуразнаўства імя Я. Купалы. — Мінск : Беларус. навука, 2020. — 333 с.

4 Лазарук, М. А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў : Дапаможнік для настаўнікаў/ М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу. — Мінск : Нар. асвета, 1983. — 191 с.

5 Сіненка, Г. Іван Навуменка : Нарыс творчасці / Г. Сіненка. — Мінск : Маст. літ., 1981. — 206 с.

6 Бугаёў Д. Я. Талент і праца : Літ. крытыка. — Мінск : Маст. літ., 1979. — 352 с.

7 Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент. і паслясл. І. Баўтрэль. — Мінск : Маст. літ., 2013. — Т. 3 : Аповесці, 1957—1966. — 878 с.

8 Памяць : Клецкі раён : Гіст. дак. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / Рэд.-уклад. Кусянкоў М. С., Рэдкал. : Жукоўскі А. М. і інш.; Маст. Жакевіч Э. Э. — Мінск : Маст. Літ., 1999. — 609 с.

9 Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ). — Ф. 147. Воп. 2. Спр. 110.

10 Дамашэвіч, У. М., Сазановіч, У. П. Першым заўсёды цяжка : Дакум. аповесць : для сярэд. і ст. шк. узросту / У. М. Дамашэвіч, У. П. Сазановіч. – Мінск : Юнацтва, 1986. – 95 с.

The article explores the stories “December”, “My friend Petrus” by I. Navumenko and the documentary “The first is always difficult” by U. Domashevich, U. Sazanovich using the comparative-historical method. The similarities and differences between the approaches of belarusian writers in depicting the the fight of young men against the German occupiers, the peculiarity of creating images of the heroes and the literary devices and techniques of revealing their inner world are determined.

3. У. ШВЕДАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ ЯК ЗАХАВАЛЬНІКІ І ТРАНСЛЯТАРЫ КУЛЬТУРЫ НАРОДА

У артыкуле прымяненне лінгвакультуралагічнага аналізу як аднаго з найбольш ужывальных у даследаванні фразеалагічных адзінак дазваляе ўстанавіць асновы адбору кампанентаў, стварэння вобразаў фразеалагізмаў, вытокі сімволікі, эталанізацыі і стэрэатыпізацыі гэтых адзінак. Даводзіцца, як фразеалагізмы становяцца аб'ёмным сродкам адлюстравання, захавання і трансляцыі культурнай інфармацыі ад пакалення да пакалення, сродкам пазнання і засваення нацыянальна-культурных асаблівасцей свайго народа.

У сучаснай тэорыі мовы актывізуюцца даследаванні, якім характэрна аб'яднанне лінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў, што ўплываюць на спосабы вербалізацыі і кадыфікацыі ўяўленняў чалавека пра навакольны свет і самога сябе як носбіта пэўнай культуры ў рамках антрапацэнтрычнай парадыгмы сучаснага мовазнаўства. Культура сама па сабе з'яўляецца гістарычнай памяццю народа, а мова, паводле В. М. Тэлія, «дзякуючы яе кумулятыўнай функцыі, захоўвае культуру, забяспечваючы дыялог пакаленняў, не толькі з мінулага ў сучаснае, але і з сучаснага ў будучае» [8, с. 228]. Пры гэтым кожная мова рэалізуе пэўны спосаб адлюстравання рэчаіснасці, што абумоўлена канкрэтным гістарычным вопытам народа, яго культурай, умовамі яго жыцця. І адной з задач новай антрапацэнтрычнай парадыгмы вывучэння мовы і культуры з'яўляецца вывучэнне карціны свету як адной са сфер моўнай свядомасці носбітаў мовы і аналіз фрагментаў карціны свету носбітаў кожнай і розных моў.

З усіх сродкаў захавання інфармацыі фразеалогія выдзяляецца як скарбніца фіксацыі мудрых думак, «кладзезь народнага духу». У ёй знаходзіцца адлюстраванне і найбольш яркае ўвасабленне спецыфіка псіхалагічнага складу кожнага народа, самабытнасць нацыянальнага мыслення, асаблівая, непаўторная праекцыя інварыянта яго быцця. Фразеалогія ўяўляе сабой, з аднаго боку, «згустак» гісторыі мовы, які фіксуе жыццё пэўнага моўнага калектыву на ўсіх этапах яго развіцця, а з другога – гэта свайго роду люстра адпаведнага стану і жыцця народа. Фразеалагічныя адзінкі (ФА) з'яўляюцца магутным сродкам кампрэсіі інфармацыі, яны лічацца самымі «культураноснымі» адзінкамі, здольнымі і кансерваваць форму і змест – «нацыянальныя звычаі, павер'і, гістарычныя паданні, вобразнае бачанне свету», і выступаць адным з галоўных сродкаў рэканструкцыі моўнай карціны свету [8, с. 18].

Выпрацаваны ў культуры каштоўнасці змест, які кадзіруецца ў фразеалагізмах рознымі спосабамі, складае цэласную фразеалагічную карціну свету, у якой раскрываецца светапогляд народа, яго маральна-этычныя нормы і правілы арганізацыі жыцця. Таму зразумела, што без мовы, у прыватнасці, яе ФА як універсальнага захавальніка культуры цяжка, практычна немагчыма атрымаць веды пра свет. Менавіта гэтым тлумачыцца той факт, што ўвага фразеологаў у апошні час акцэнтуюцца на паняцці культурнай канатацыі і культурнай інтэрпрэтацыі ФА, якая спалучае ў адно цэлае моўную семантыку і культурную канатацыю, утвараючы, асаблівае, фразеалагічнае, ці, паводле тэрміна рускага даследчыка М. Л. Каўшовай, культурна-моўнае, значэнне [2, с. 69].

Так, адным са складнікаў фразеалагічнай сістэмы беларускай мовы з'яўляюцца ФА, вобразы якіх створаны на аснове параўнальных зваротаў з выкарыстаннем слоў-кампанентаў,

што звязаны з паўсядзённым бытам беларуса, іх жыццёвым вопытам. Выяўляючы рысы падабенства паміж вядомым і невядомым, беларус адлюстроўвае сваё ўспрыманне навакольнага свету і адначасова выражае сваю вобразную яго характарыстыку, свае адносіны да яго, дае сваю ацэнку пэўным рэаліям, устанаўлівае свае вобразы-эталоны. Гэта значыць, што ўстойлівыя параўнальныя звароты (параўнанні з цягам часу з улікам адлюстравання і выражэння абагульнення і пашыранага выкарыстання набываюць прыкметы фразеалагізмаў і папаўняюць фразеалагічныя запасы мовы) становяцца адзінкамі пазнання жыцця беларускага народа, даюць магчымасць зразумець, якія былі асаблівасці грамадскіх адносін, укладу жыцця, якія звычаі і рытуалы былі характэрны беларускаму народу, што паслужылі прататыпамі для ўтварэння ФА, для фарміравання фразеалагічнага вобраза з мэтай захаваць і перадаць аб'ёмную культурную інфармацыю.

Возьмем, напрыклад, прыслоўныя ФА ляпнуць як *лапцём* / *лапцямі на цымбалах* ці ляпнуць як *лапцём на балоце* з агульным значэннем 'вельмі недарэчна, нетактоўна (сказаць што-н.)' (Л-2008-1: 636), якія пры мінімальным сродках аб'ектывацыі перадаюць вялікі аб'ём інфармацыі. Асновай стварэння вобразаў ФА і адбору кампанента *лапаць* паслужыла такая семантычная прыкмета метафары «лапаць» і сімволіка гэтай лексемы як 'адсталасць, бескультур'е, нетактоўнасць', што вядома і асацыятыўна ўзнаўляецца чалавекам пры ўспрыманні ФА. Галоўнае назначэнне створаных ФА – служыць сродкам для выражэння неадабрэння, давядзення адмоўнай ацэнкі неабдуманых ці недарэчнага ў пэўнай маўленчай сітуацыі выказвання каго-небудзь, якое, паводле метафарычных вобразаў ФА, ацэньваецца праз прыпадабненне з «гукавым» дзеяннем лапця. Толькі ў адной ФА негатыў ацэнкі маўлення выводзіцца на аснове прыпадабнення выніку гукаў палачак, якімі ўдараюць па струнах цымбалаў, да вынікаў удару лапцём ці лапцямі, якія такімі «музычнымі» ўласцівасцямі не валодаюць; у другой ФА – з вынікам гуку, пляску лапцёй пры хадзьбе па балоце. Акрамя агульнага касцюмна-рэчавага кода культуры, з якім суадносяцца абедзве адзінкі праз кампанент *лапаць*, адна ФА суадносіцца яшчэ з прасторавым і прыродна-ландшафтным кодам праз кампаненты *на балоце*, дзе балота як элемент прыроднага ландшафту суаднесена «ў міфапаэтычных уяўленнях з хтанічным ярусам светабудовы, нячыстай сілай (часцей чортам), з ідэяй хаосу і дэструкцыі», што яшчэ больш, з аднаго боку, пашырае інфармацыю, з другога – узмацняе адмоўную ацэнку ўсёй адзінкі [1, с. 39]. А другая ФА дадаткова суадносіцца з прасторавым і артэфактным кодам культуры беларусаў праз кампаненты *на цымбалах*, дзе такім вобразам на аснове метаніміі маўленне чалавека (вусная форма яго праяўлення) звязваецца з музыкай інструмента, якая як высокі эталон маўлення чалавека ад замены спецыяльных палачак на лапці парушаецца. Дзякуючы адбору кампанентаў з іх назначэннем і замацаванай за імі сімволікай у свядомасці беларусаў, той унутранай форме і абранаму вобразу, ФА адлюстроўваюць стэрэатыпную для беларускай самасвядомасці ўстаноўку аб недарэчнасці маўлення, выказвання чалавека не да месца, калі тое, што гаворыцца, характарызуецца як грубасць, нетактоўнасць, якое не такое, як трэба, ці не адпавядае патрабаванням этыкі маўленчых зносін людзей.

У кожнай мове ФА, у тым ліку і кампаратыўныя, як правіла, даводзяць пра нацыянальна-адметныя стэрэатыпы, эталоны народнага ўяўлення пра тыя ці іншыя паняцці праз параўнанне, адбор ментальных вобразаў пэўных рэалій, абраных з народнага жыцця. А менавіта эталанізацыя вобразаў кампаратыўных ФА і складае, як лічыць украінскі даследчык кампаратыўнай фразеалогіі К. Мізін, аснову адметнасці «для кожнай лінгвакультурнай супольнасці сістэмы вобразаў-эталонаў» [5, с. 40]. Напрыклад, для беларусаў беднае матэрыяльнае становішча чалавека ці / і адзнака яе высокай ступені перадаецца праз адметныя эталоны-вобразы ФА *голы як бізун* (Л-2008: 317), *як палец* (Л-2000: 240) (параўн. агульны з руск. ФА *гол як сакол* (Л-2008-1: 316) // *гол как сокол* (Ф-1995-1: 148); знешняя прыгажосць чалавека – праз адметныя эталоны-вобразы ФА *як абраз* (Ф-1993: 23), *як мак* (Л-Ш-2007: 161), *як лялька* (Л-2008-1: 668), *як макаў цвет* (Л-2008-2: 623), *як*

перамыты (Д-2000: 241) (параўн. рус. *как картиночка* (Ф-1995-1: 294), бледнасць твару ці інтэнсіўнасць яго праяўлення – бледны як *смерць* (Л-2008-2: 425), *бялей ад палатна* (Ф-1993: 384), белы, бледны, збялец, пабялец і пад. як *палатно* (Л-2008-2: 167), як *труп* (Л-Ш-2007: 283) (параўн. руск. *как смерть* (В-М-2018: 157), *белый как мел* (В-М-2018: 421), *бледный как мертвец* (В-М-2018: 425), стан моцнага ап’янення чалавека – як / што *зямля* (Л-2008-1: 521), як *гразь* (Л-2008-1: 322), як *свіння* (Л-2008-2: 381) (параўн. руск. *как стелька* (Ф-1995-2: 279), англ. *drunk as a lord (an owl, a fish)* (дасл.: п’яны як лорд (сава, рыба) (К-1984: 228) і інш.

ФА пры ўважлівым іх лінгвакультуралагічным «прачытанні» даносяць звесткі пра мінулыя з’явы, падзеі, абрады, вераванні і пад., як, напрыклад, ФА *як на дзяды* – 1) ‘выдатна, уволю (наесціся, пад’есці)’ і 2) ‘вельмі многа (пра яду)’ (Л-2008-1: 379), што даводзіць пра своеасабліва замацаваны, з аднаго боку, старадаўні абрад памінавання нябожчыкаў, а з другога – пра адно з найбольш яркіх уяўленняў тых, хто ўдзельнічаў у ім, ці пра мінулае харчаванне, калі пры звычайным посным ці бедным харчаванні ў дзень памінавання, на Дзяды, гатавалася ад сямі і больш за дзясятка страў, а таму ў гэты дзень можна было выдатна і многа наесціся (параўн. руск. *как на маланьину свадьбу* – ‘в изобилии, в большом количестве’, дзе абрана зусім іншае свята і адметны вобразны эталон вялікай колькасці ежы). Ці ўгадаем ФА *як серада на пятніцу* – ‘з вялікім незадавальненнем, бодем і пад. (крывіцца, скрывіцца, касіцца)’ (Л-2008-2: 388), што абавязана забытаму сёння звычайу есці толькі поснае не толькі ў пасты, але і ў сераду і пятніцу амаль кожнага тыдня, або ФА *як /нібы жару ўхапіўшы* – ‘вельмі хутка, спяшаючыся (бегчы, уцякаць і пад.)’ (Л-2008-2: 583), дзе захоўваецца яшчэ не так даўно звыклая жыццёвая сітуацыя, калі суседка, каб распаліць у печы ці на комінку, бегала да другой узяць жару, а несці жар трэба было хутка, каб вугольчыкі не перагарэлі, спешна і асцярожна, перакідваючы з рукі на руку, што і абрана ў ФА эталонам хуткасці як этнічны стэрэатып.

ФА з уласным іменем як сродкам «імікення да максімальнай канкрэтызацыі больш агульнага паняцця» захоўваюць інфармацыю вузка лакальнага (*як ксёндз Магдусі* – ‘вельмі добра (дагадзіць каму-н.)’ (Л-2008-1: 617), *як Заблоцкі на мыле* – ‘зусім нічога, нікольнікі ці амаль нічога, амаль нікольнікі (зарабіць і пад.)’ (Л-2008-1: 431), гістарычнага характару (*як дзядзька ў Вільні* – ‘збянтэжана, непрывычна, ніякавата (адчуваць сябе, паводзіць сябе і пад.)’ (Л-2008-1: 379) (параўн. Вільня і Вільнюс), у *Магілёўскай губерні* апынуцца, аказацца і пад. – ‘у замагільным свеце, супрацьпастаўленым зямному жыццю’ (Л-2008-1: 331) і інш. для перадачы абагуленага зместу [6, с. 198].

Нацыянальна-культурную інфармацыю даносяць ФА, утварэнне якіх ажыццяўлялася ў працэсе розных абрадавых дзеянняў і якія знаходзяцца ў кантэксце традыцыйных абрадаў, вераванняў, звычайў, рытуалаў, а таму носяць адбітак культуры беларусаў і з’яўляюцца крыніцай пазнання і аб’ёмным сродкам трансляцыі духоўнай культуры. Так, ФА адлюстравалі, захавалі і данеслі да нас розныя звычаі беларусаў, паколькі ў аснову вобразаў ФА былі абраны пэўныя абрадавыя ці рытуальныя дзеянні. У выніку ў беларускіх ФА, пабудаваных на прасторава-дзеяснай метафары, замацаваўся вядомы абрад у час велікодных свят: *хадзіць на валачобнаму* – ‘у час велікодных свят хадзіць ад хаты да хаты, спяваць велікодныя і розныя бытавыя песні (да гаспадара, да гаспадыні, да паненткі і г. д.), атрымліваючы за гэта чырвоныя яйкі або іншыя падачкі’ (М-К-1972: 284) ці ў *кукольнікі хадзіць /прыходзіць* – ‘у час велікодных свят хадзіць ад хаты да хаты, спяваць велікодныя і розныя бытавыя песні (да гаспадара, да гаспадыні, да паненкі і пад.)’ (М-К-1972: 273). Тая ж аснова адлюстравання і адносна другога падобнага абраду, толькі каляднага свята: *хадзіць /ездзіць на калядзе* – ‘калядаваць, паводле народнага звычайу хадзіць з звяздою і жытам ад хаты да хаты з пажаданнямі добрага жыцця і шчасця, збіраючы ахвяраванні ад прыхаджан’ (М-К-1972: 284), *вадзіць казу* – 1) ‘хадзіць гуртам у стане ап’янення’ і 2) ‘п’янстваваць, напівацца’ (Л-2008-16 166), у апошняй з якіх, напрыклад, скрыта інфармацыя пра звычай, калі маладыя хлопцы

хадзілі па хатах з віншаваннем гаспадароў са святам, пажаданнямі дабрабыту, багатага ўраджаю, а ў адказ гаспадары частавалі іх, у тым ліку і гарэлкай. Вобраз ФА *вадзіць казу* матываваны стэрэатыпным уяўленнем пра гурт людзей і галоўны атрыбут казы як адзін з сімвалаў свята, і асэнсоўваецца ФА праз метафару, якая прыпадабняе хаджэнне гурту ды ваджэння казы ў свята да ўяўлення пра стан ап’янення, паколькі ўсе ўдзельнікі былі пераапанутыя, а адзін быў адзеты пад казу. Ці возьмем ФА, дзе знайшлі адбітак рытуалы, звязаныя з радзінным абрадам, напрыклад: *купляць кашу* – ‘народны звычай: на радзінах за грашовую ўзнагароду набываць кашу, якою бабка надзяляе гасцей’ (М-К-1972: 158), *плаціць кашу* – ‘даваць грашовую ўзнагароду бабцы за кашу, якою яна надзяляе гасцей’ (М-К-1972: 213), вобразы якіх створаны метафарай, заснаванай на сімваліцы кашы як галоўнага атрыбута бабкі на радзінах, і паводле стэрэатыпнага ўяўлення пра збор грашэй, які суадносіцца з купляй кашы ці платай за яе; або ФА, звязаныя з вясельным абрадам, напрыклад: *граць на капусту* – ‘народны звычай: на вяселлі музыканты віншуюць маладых, сватоў і гасцей музыкай, атрымліваючы за гэта вялікую плату’ (М-К-1972: 12) і інш.

Выключна культурна-пазнавальную функцыю выконваюць ФА, што суадносяцца з рэлігійным, ці духоўным, кодам культуры, якія ўвабралі ў сябе міфалагічныя і рэлігійныя ўяўленні нашых продкаў, паводле якіх чалавек лічыў сябе часткай прыроды, быў перакананы ў неабходнасці жыць паводле яе законаў і сфарміраваў сістэму рэгламентацый і правіл, захаванне якіх было неабходнай умовай для падтрымання жыцця і прадухілення яму розных пагроз.

Возьмем, напрыклад, з ліку адной з самых колькасных груп ФА з капанентам *Бог / Божя* і яго вытворнымі [3] ФА *не гняві бога* – ‘дарэмна не наракай’ (Л-2008-1: 315); *не грашы богу* – ‘дарэмна не наракай. Ужыв. для выражэння нязгоды з папярэднім выказаннем’ (Л-2008-1: 325); *няма чаго /нечага /чаго бога гнявіць* – ‘няма падстаў крыўдзіцца на лёс’ (Л-2008-2: 119); *няма чаго <богу> грашыць* – ‘няма падстаў крыўдаваць на лёс, быць незадаволеным’ (Л-2008-2: 119), якія не столькі абазначаюць дзеянне, яго працяканне, колькі выяўляюць і даводзяць культурную канатацыю, якая характарызуе адносіны чалавека да Бога як усемагутнага пачынальніка свету, якому падуладна ўсё. У ФА адлюстроўваюцца законы і правілы хрысціянскай маралі, жыццёвых устаноў, здабыткі духоўнай культуры беларусаў, іх ментальнасці. Гэта асабліва выразна выяўляецца ў ФА *не гняві бога* і *не грашы богу*, дзе нязменная форма імператыву выражае амаль загад – цяжкі, не крыўдуй на іншых, не скардзіся, прымай жыццё як дадзены Богам лёс. Менш катэгарычна, але ў большай ступені праяўлення асуджэння выступаюць дзве другія ФА, а ўсе разам ілюструюць сродак і спосаб перадачы мыслення чалавека, які праз абраныя вобразы выражае сваё ўяўленне, адносіны, дае ацэнку і такім чынам транслюе гэтыя сакральныя веды суайчыннікам у часе і прасторы. Па сутнасці ў іх перададзена філасофія беларусаў, сфарміраваная ўмовамі жыцця і падмацаваная царкоўнымі ўстаноўкамі пра жыццё на зямлі як час мук, выпрабаванняў, а таму грэх скардзіцца на яго, быць незадаволеным. Магчыма, адсюль такія рысы характару беларусаў, як цяжкімасць і цяжкілівасць (*як бога* – ‘з вялікім цяжкімнем (чакаць, каго-, што-н.)’ (Л-2008-1: 124), нават да такіх з’яў, якія павінны былі б выклікаць незадавальненне, абурэнне, гнеў (*што богу грашыць* – ‘няма падстаў крыўдзіцца на лёс, быць незадаволеным’ (Л-2008-1: 324). Але пры гэтым яны даводзяць такую адметную рысу беларусаў, як сорам, захаванне этыкі паводзін праз усведамленне аб пакаранні Богам (*бойся /пабойся бога* – ‘май сумленне, пасаромейся. Выказанне жадання прысароміць, абразуміць каго-н.’ (Л-2008-1: 128); *бог каму суддзя* – 1) ‘хто-н. паплаціцца за свае нядобрыя ўчынкi; 2) ‘няхай гэта будзе на чым-н. сумленні як яго маральная адказнасць за нядобры ўчынак’ (Л-2008-1: 117).

Ці гэта асобныя ФА тыпу *браць /прымаць грэх на <сваю> душу* – ‘паступаючыся сваім сумленнем, перакананнем, рабіць які-н. заганны ўчынак; *далей ад граху /ліха* – ‘не быць сведкам ці ўдзельнікам чаго-небудзь непрыемнага; *няма чаго граху таіць* – ‘не варта скрываць, трэба прызнацца; *ці грэх ці два* – ‘паспрабуем, трэба рызыкнуць (адважыцца

зробіць што-небудзь пасля разваг, нерашучасці) з даволі колькаснай групы ФА з кампанентам-лексемай *грэх* [4] як абазначэннем аднаго з важнейшых паняццяў, «што выражаюць уяўленне пра чалавека як істоту духоўную і сімвалічную (*homo symbolicus*), тварца і жыхара «сімвалічнага Сусвету» культуры» [7, с. 165] і якія ўзніклі ў глыбокай старажытнасці і складваліся ў параметрах міфалагічнага светаразумеўня, паводле якога чалавек не аддзяляўся ад прыроды, разумеўся яе частку і быў перакананы ў неабходнасці жыць па яе законах. Так, ФА *смяротны /смяртэльны грэх* – ‘вельмі вялікая загана, недаравальны ўчынак’ служыць не столькі спосабам наймення новага абстрактнага паняцця, колькі для ацэнкі і характарыстыкі яго, а галоўнае, давядзенню звестак біблейскага правіла пра смяротны грэх, за які будзе кара і вечная мука ў замагільным жыцці, тым самым ФА выступае арыенцірам, своеасаблівым правілам пры ажыццяўленні дзеянняў і ўчынкаў чалавека, якое перасцерагае ад благага напамінкам пра наяўнасць смяротнага граху.

Становіцца зразумелым, што менавіта міфалагічная свядомасць сфарміравала сістэму рэгламентацый і правілаў, захаванне якіх было неабходнай умовай для папярэджання пагрозы і для працягу жыцця. Усякае дзеянне, якое ішло не ў адпаведнасці з законамі прыроды, парушала гармонію ў прыродзе ці супярэчыла працягу і развіццю жыцця, лічылася грахам. Як лічыць С.М. Талстая, тое, што «можна ўмоўна назваць народнай канцэпцыяй граху, можна лічыць складаным перапляценнем рэлігійных і міфалагічных уяўленняў, элементаў вуснай і кніжнай культуры» [9, с. 9]. І ўсё гэта, ды яшчэ з улікам лінгвакультуралагічных каментарыяў, ФА перадаюць усё новым і новым носьбітам іх.

Такім чынам, фразеалагізмы выступаюць не толькі як знакі для абазначэння паняццяў аб’ектыўнага свету, але і змяшчаюць у сабе вынікі іх асэнсавання. І такое асэнсаванне адбываецца ў катэгорыях гісторыка-культурнай свядомасці народа, прадуктам якой выступае фразеалагічная сістэма, што адлюстроўвае культурна-нацыянальнае жыццё народа-стваральніка і носьбіта гэтых адзінак. Выяўленне і разгляд суадносін і сувязі мовы і духоўнай культуры, мовы і народнага менталітэту асаблівае значэнне набываюць у святле лінгвакультурнай глабалізацыі, паколькі разуменне і выяўленне нацыянальна-культурнай спецыфікі толькі фразеалагічнай карціны свету дазваляе спазнаць нацыянальна-культурныя асаблівасці беларусаў, сістэму каштоўнасцей нашага народа. І фразеалагічныя багацці беларускай мовы, з’яўляючыся носьбітамі нацыянальна-культурнай інфармацыі, адлюстроўваючы самабытнасць, менталітэт, традыцыі, звычаі нашага народа, служаць крыніцай пазнання народа-творцы і носьбіта гэтых другасных адзінак мовы, сродкам трансляцыі культуры беларусаў і аб’яднання людзей у адзіны народ. А ў выніку авалодвання гэтымі адзінкамі, якія «навязваюць» носьбітам мовы нацыянальнае разуменне свету скрозь прызму сваёй культуры, чалавек засвойвае культурныя каштоўнасці сваіх продкаў, выпрацаваныя правілы і нормы паводзін, арганізацыі жыцця.

Умоўныя скарачэнні

В-М-2018 – Володина, Т. В. Русско-белорусский словарь сравнений / Т. В. Володина, В. М. Мокиенко. – Минск: Бел. навука, 2018. – 811 с.; **Д-2000** – Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 267 с.; **К-1984** – Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.; **Л-2008-1** – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; **Л-2008-2** – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 2: М-Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.; **Л-Ш-2007** – Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. – 312 с.; **М-К-1972** – Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская,

Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.; **Ф-1993** – Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Якуба Коласа / Пад рэд. А. С. Аксамітава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 656 с.; **Ф-1995-1** – Фразеологический словарь русского литературного языка: в 2 т. / Сост. А. И. Фёдоров. – Новосибирск: ВО «Наука». Сибирская изд. фирма, 1995. – Т. 1: А-М. – 391 с.; **Ф-1995-2** – Фразеологический словарь русского литературного языка: в 2 т. / Сост. А. И. Фёдоров. – Новосибирск: ВО «Наука». Сибирская изд. фирма, 1995. – Т. 2: Н-Я. – 396 с.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Зеленин, Д. К. Восточнославянская этнография. Пер. с нем. К. Д. Цивиной. Примеч. Т. А. Бернштам, Т. В. Станюкович и К. В. Чистова / Д. К. Зеленин. – М. : Наука. Глав. ред. восточной литературы, 1991. – 511 с.

2 Ковшова, М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 456 с.

3 Ляшчынская, В. А. Сакральнае ў фразеалагізмах з кампанентам Бог і вытворнымі / В. А. Ляшчынская // Науковий вісник Чернівецького університету Вип. 659. Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – С. 57–72.

4 Ляшчынская, В. А. Канцэптуалізацыя граху ў фразеалогіі ўсходнеславянскіх моў / В. А. Ляшчынская // Наукові записки. Вип. 127. – Сер. Філологічні науки (Мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2014. – 570 с. – С. 63–67.

5 Мізін, К. Компаративна фразеологія: монографія / К. Мізін. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2007. – 168 с.

6 Мокиенко, В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.

7 Постовалова, В. И. Религиозные концепты в теолингвистическом представлении / В. И. Постовалова // Хрестоматия теолингвистики. Т. 2 / под ред. А. К. Гадомского и К. Кончаревич. – Београд (Сербия): Изд-во Универзитет, православно богословски факултет, 2011. – С. 156–172.

8 Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

9 Толстая, С. М. Грех в свете славянской мифологии / С. М. Толстая // Концепт греха в славянской и европейской культурной традиции: сб. статей / под ред. О. В. Беловой. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 9–43.

In the article, the application of linguistic and cultural analysis as one of the most used in the research of phraseological units allows establishing the basis of the selection of components, the creation of images of phraseological units, the origin of symbolism, standardization and stereotyping of these units. It is shown how phraseological units become a voluminous means of displaying, preserving and transmitting cultural information from generation to generation, a means of learning and calling out the national and cultural features of one's people.

Навуковае электроннае выданне

**ТЭКСТ:
ЛІНГВІСТЫЧНЫ
І КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТЫ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Падпісана да выкарыстання 15.01.2024.

Аб'ём выдання 2,44 МВ.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі

“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.

Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013 г.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў у якасці:

выдаўца друкаваных выданняў № 1/87 ад 18.11.2013 г.;

распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 ад 17.04.2017 г.

Вул. Савецкая, 104, 246028, Гомель.

<http://conference.gsu.by>